

Menyhay Imre Adalékok Káin „esti meséjéhez”

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Menyhay Imre
Adalékok Káin „esti meséjéhez”

Ezt a könyvet az energia azon különleges minőségének a tiszteletére írtam, amely az energiából atomot, ebből molekulát és ebből szerves életet hozott létre; amely az evolúció során eljutott odáig, hogy rádöbbsen magára és kimondta „ÉN VAGYOK”; amelynek a vágyakozása feltételezhetően az, hogy az ÉN VAGYOK valóban legyen, ura legyen magának, és amelyet a különböző kultúrák más-más névvel illetnek, amit a mi kultúrkörünkben Istennek is szoktak nevezni.

Szakmai lektorok:
Herczeg János
Szretykó György

Utószó:
Balázs Judit

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 1998-ban az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg az ISBN 963 05 7458 6 azonosítóval. Az elektronikus változat a szerző és a kiadó engedélyével készült. A könyvet lekipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerző tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezető idézetek	6
1. A könyv mondanivalója és a fogalmak tisztázása	8
A liberális demokrácia és a liberális progresszivismus.....	8
A könyv tudományos és ideológiai jellege.....	8
Az emberiség és az emberközpontúság.....	9
A mércék.....	11
Egy példa erejéig.....	11
Gonoszok-e a kapitalisták?	12
Mammonizmus, monetarizmus és a monetáris elem	12
A szocializáció és az alapbeállítódás	14
Gazdaságpszichológia, viselkedéstudományok és gazdaságpedagógia	15
Az adósságrendezés és a csapda	16
Hegel, Fukuyama, Soros.....	18
Globalizáció, nemzeti érdek és az állam	19
Globalizáció, gazdasági racionalizmus és önazonosítás	20
Globalizáció és kommunista nemzetköziség	21
A globalizáció ára. Kultúrainport és az új vallás	21
Jövőalternatíva	23
2. Elméleti alapok és a szemlélet módja	25
2.1. Stagnáció és innováció	25
2.2. Innováció és fejlődés	25
2.3. Kreativitás és ideológia.....	26
2.4. Visszafejlődés?.....	27
2.4.1. Öngyilkosság és elmefogyatkozás.....	27
2.4.2. Az óvatos Káin	27
2.4.3. Egyetemleges elismerés és visszafejlődés?.....	29
2.4.4. Egyetemleges elismerés és globalizáció	30
2.4.5 A visszavágó civilizáció.....	34
2.5. A konzisztens és az inkonzisztens fejlődés vázlata.....	35
2.5.1. Differenciálódás és integráció	36
2.5.2. Természeti törvények és társadalmi mechanizmusok.....	38
2.5.3. Társadalmi célegyeztetés	45
2.5.4. Szociális szerep és önmegvalósítás	45
2.5.5. Konfliktuskezelés	45
2.5.6. A csere elvének érvényesülése	46
2.5.7. Inkonzisztens fejlődés mint a befejezetlen teremtés jele	46
3. Társadalmi és gazdasági rendszerek	48
3.1. Teoretikus társadalmi és gazdasági rendszerek.....	49
3.2. A második világháború után megvalósított társadalmi és gazdasági rendszerek	49
3.2.1. Az USA és a Szovjetunió	49
3.2.2. A szociális piacgazdaság.....	50
3.2.3. A planifikáció	51
3.2.4. A hatvanas évek társadalmi és gazdasági rendszerei.....	52
3.2.5. A monetarizmus „győzelme”	53

3.2.6. Hát erről van szó	56
3.2.7. A szociális piacgazdaság továbbfejlesztése mint alternatíva	57
3.2.8. Lopakodó pénzügyi válság	58
3.2.9. Az állam felelőssége és a globalizált monetarizmus	59
3.3. A szociális piacgazdaság és a harmadik út. Tények és vélemények	63
3.3.1. A harmadik út mint sajátos magyar út. Vélemények	65
3.3.2. Magyar élet mint sajátos magyar út	68
3.3.3. A hányadik út?	69
3.3.4. A kereszténység és a baloldal	70
3.3.5. Keresztény és baloldali humanizmus kontra monetarizmus	72
3.3.6. Szükségletek és az önmegvalósítás	74
3.3.7. Az ördögi kör	75
3.3.8. A sajátos magyar viszonyok aktualitása. Vélemények	75
4. A liberális progresszivismus monetáris változata	78
4.1. A liberális progresszivismus öröksége	78
4.1.1. A megvadult demokratizálás. A baloldal és a tőke	78
4.1.2. Kultúraimport és gazdasági rend	80
4.1.3. Liberális progresszivismus kontra monetarizmus	85
4.1.4. Az inkonzisztens társadalom	86
4.2. A monetarizmus blöffje	98
4.2.1. A munkanélküliség	99
4.2.2. A csődhalmaz	105
4.2.3. Az állam gyámság alatt	107
5. A gazdasági etika társadalmi és kulturális háttere	113
5.1. A norma és a viselkedési minta. A homo oeconomicus és a kétarcú homo moralis ..	113
5.2. A szociális szerep és az intézmény	115
5.3. Kultúra az intézmények függvényében	115
5.4. Társadalom és kultúra	116
5.4.1. Behatolási pont: viselkedési minta	116
5.4.2. Behatolási pont: szociális szerep	117
5.4.3. Behatolási pont: intézmény	117
5.4.4. Behatolási pont: kultúra	118
5.4.5. Behatolási pont: konszenzus	120
5.5. Beállítódás, lelkiismeret és gazdasági etika	120
5.5.1. Amivel számolni kell	121
5.5.2. A csali-etika	123
5.5.3. Ábel és a „Torture Trail”	124
5.5.4. Az agresszió és a birtoklás az örömszerzés szolgálatában	126
6. Társadalmi célegyeztetés és konzisztencia	127
6.1. A kényszer és az ellenkényszer	127
6.2. A monetáris diktatúra módszere	128
6.3. Egy alternatíva szeplőkkel	130
6.4. A piaci mechanizmusok és a célegyeztetés. A tragikus-logikus paradoxon	131
6.4.1. A piaci mechanizmusok struktúrája és szisztémája	132
6.4.2. A piaci mechanizmusok és az alapbeállítódás	133
6.4.3. Fukuyama és az alapbeállítódás	134
6.5. Piaci formák és célegyeztetés	136
6.6. Piaci mechanizmusok, szociális piacgazdaság és monetarizmus	137
6.7. Monetarizmus, kommunizmus és kereszténység	139
6.8. Monetarizmus és fasizmus	140

6.9. Társadalmi mechanizmusok és célegyeztetés	142
6.9.1. A társadalom- és gazdaságtudományok ideológiai jellege	142
6.9.2. A piaci mechanizmusok elégtelensége	143
6.9.3. Az ember, a társadalmi mechanizmusok, a szocializáció és a kulturális értékek piacosítása	144
6.9.4. Differenciálódás és társadalmi cél-összeférhetőség	148
6.10. Szociális szerepkonfliktus, önmegvalósítás és a kultúra változása	167
6.10.1. A belenyugvás	170
6.10.2. Beállítódás- és személyiségváltozás	171
6.10.3. A „kerek” kultúrától a „szögletesig”	175
6.10.4. Szociális szerepek a monetarizmus zsákutcájában	179
6.11. Szociális szerepzavar és célösszeférhetőség	182
6.11.1. A tekintélyellenesség blöffje	182
6.11.2. A piros könyvecske kísértése	182
6.11.3. A nemek szociális szerepzavara	183
6.11.4. Monetarizmus és az állami szerepzavar	184
6.11.5. Nem csak a fejtől bűdösödik a hal	185
6.11.6. ... de a fejtől is bűdösödik.....	188
6.11.7. Hatalommegosztás és az állami szerep	189
6.11.8. Állami szerep, nyilvánosság és az emberi jószág	190
6.11.9. Az inkonzisztens szabályozás.....	193
6.11.10. A domináns gazdasági intézményből adódó szerepzavarok	199
7. Konfliktus, célkonfliktus, káosz	202
7.1. A kétélű konfliktus és a káosz.....	202
7.2. A hasznos konfliktus és az ősi hajtóerők.....	204
7.3. Az összeegyeztethetetlen célkonfliktus	205
7.4. A társadalom polarizálódása és az ökölbe szorult kéz	205
7.4.1. Adatok és adalékok.....	205
7.4.2. Az új világrend társadalmi tagolása.....	206
7.5. A monetarizmus csődje.....	207
7.5.1. Fukuyama meséje	207
7.5.2. A monetarizmus csődjének okai. Összefoglalás	208
8. Kiút a káoszból	213
8.1. A bebetonozott monetarizmus és az eredményélményen alapuló tanulás.....	213
8.2. Az állami szerep vállalása.....	214
8.2.1. A társadalom és a kultúra sajátosságai és a koordináló tényező	215
8.2.2. A társadalmi és gazdasági változások alapszabálya	217
8.2.3. A koordináló intézmény.....	219
8.2.4. Konzisztens asszociációs ajánlat	225
8.2.5. Határozott fellépés	227
9. A bunkó nem polgár	232
Utószó.....	233
Irodalom	237
A Szerzőről.....	248

Bevezető idézetek

„...Az a véleményem, hogy a politikai elitnek új típusú gondolkodást kell elsajátítania...

A bunkó nem polgár ... A művelt polgár teremődik, de ehhez a feltételeket a politika teremti meg ... Én azt gondolom, hogy akkor teremjük csak meg igazán, ha az oktatás-politikát olyan irányba vesszük, hogy ott ne csak a vagyonosok gyerekei juthassanak színvonalas oktatáshoz ... A társadalmi demokratizmus legnagyobb emeltyűje az iskola és a kultúra lehet...

Én úgy látom, hogy nekünk itt, ennek a 15 milliónyi magyarnak és ennek a 10 millió magyar állampolgárnak azon kell törni a fejét, hogy fogunk mi elhelyezkedni, és miként akarjuk megélni ezt a XXI. századot ... Itt van például az anyanyelv kérdése. Nem fognak Karakószöröcsögön 20 év múlva angolul érettségizni? Kinek az Európája lesz ez a XXI. század? A nagy nyelvek, az angol, német, spanyol?

Mi lesz velünk, kis népekkel, a szlovák, magyar, a román nyelvi kultúrával?”¹ (Glatz Ferenc)

„Az 1960-as évek elején ... Nyugaton abszolút tekintélynek számító KEYNES mára jócskán ‘kiment a divatból’, helyette a monetarizmus vált uralkodó irányzattá, én azonban hűséges maradtam a keynesianizmushoz, nem hiszem, hogy a teljesen szabadjára hagyott piac minden gazdasági problémát megold és az optimumhoz vezet el, ezért szükségesnek tartom adott esetben az állam gazdaságpolitikai szerepvállalását.”² (Andorka Rudolf)

„A tőkés társaságok szabadságjogait képviselő libertariánizmus bajnokai kitörő örömmel fogadták a szovjet birodalom 1989-es széthullását. Mindezt a szabad piac győzelmének tekintették, és mintegy a történelem részéről hozzájuk intézett fölszólításként értelmezték a saját ügyük előmozdítására. Francis FUKUYAMA kijelentette, hogy az emberiség hosszú evolúciós folyamata a csúcspontjához érkezett – ez pedig nem más, mint az egyetemes, globális fogyasztói társadalom megvalósulása. Állítása szerint ez jelenti a történelem végét.”³ (David C. Korten)

„...a vallásról, hazafiságról és a népek etikai értékeitelének és szokásainak összességéről (vagyis tágabb értelemben vett kultúrájáról) mindig is az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását.”⁴ (Francis Fukuyama)

A liberalizmus „ellene van mindennek, ami az emberi érzés magasabbrendű megnyilvánulásait (vallás, haza, házasság stb.) hirdeti, minden közösség szétrombolását vallja, hogy uralkodását keményebben megvalósíthassa.”⁵ (Gidai Erzsébet)

¹ Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06.00. *Nap-kele*.

² ANDORKA Rudolf: Intellektuális önéletrajz. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. 8. o.

³ KORTEN, David C: *Tőkés társaságok világuralma*. Budapest, 1996. 103. o.

⁴ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 16. o.

⁵ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 7. o.

„Mennyivel jobb lenne, ha ma, e történelmi sorsfordulón egy sokkal optimistább képet vetíthetnél elénk, hiszen, ez volna méltó életművedhez. Bár azt irhatnám, hogy az emberiség már eléggé felnőtt ahhoz, hogy az értelmetlen pusztítás helyett FUKUYAMA ‘történelem vége’ jövődölését tudná valóra váltani.”⁶ (*Balázs Judit*)

⁶ BALÁZS Judit: Gedanken über die Zukunft Europas und die Illusion der Sicherheit. In: *Dem Humanismus verpflichtet. Zur Aktualität pazifistischen Engagements*. Festschrift für Karlheinz Koppe. Münster, 1994. (181–189) 181. o.

1. A könyv mondanivalója és a fogalmak tisztázása

A liberális demokrácia és a liberális progresszivismus

Francis FUKUYAMA az evolúciós fejlődés csúcspontját az egyetemes, globális fogyasztói társadalom megvalósulásában, az egyéni érdekű piaci mechanizmusokon nyugvó kapitalista társadalmi és gazdasági rend kiterjedésében látja. FUKUYAMA ezt a társadalmi és gazdasági berendezkedést liberális demokráciának nevezi és kijelenti, köztudott, hogy a vallás, a hazafiság és a kultúra ezzel a társadalmi és gazdasági renddel összeférhetetlen.⁷ Ekörül forog a könyv mondanivalója.

Mi liberális demokrácia helyett a hatvanas években nyugaton használatossá vált liberális progresszivismus elnevezést használjuk inkább, amelyre Nyugat-Európában a monetáris gazdaságpolitika felépült. A liberális progresszivismus elnevezés jól kifejezi azt a meggyőződést, amely FUKUYAMA fejtegetéseit is jellemzi, miszerint a liberális demokráciák a progresszivitás – a fejlődés – csúcsához érkeztek, olyannyira, hogy ennél tökéletesebb társadalmi és gazdasági berendezkedés már nem is lehet. Arról azonban szó sincs, hogy ez a kulturális értékek szétzilálását bevezető és mozgalommá szélesedett irányzat valóban haladó lenne.

A könyv tudományos és ideológiai jellege

Szó sincs arról, hogy fejtegetéseinket szentírásnak kell venni. A könyv egyik lényeges mondanója éppen az, hogy nem érdemes felesküdni egyetlen ideológia tudományos jellegére sem, mert egyetlen társadalmi és gazdasági rend ideológiája – filozófiája – sem volt tudományos; a monetarizmus sem az, a szociális piacgazdaság sem volt az, és ami előttünk mint jövő lebeg, az sem lehet az. A gazdaságtudományok mindig is erkölcsi alapokról indultak. Minden ellenkező állítás és az olyan vélekedés, amely tendenciális történelmi fejlődésről beszél, azt kívánja bizonyítani, hogy a liberális demokrácia olyan tökéletes, hogy a történelem végét jelentheti, Káin „esti meséjének” színvonalán érvel.

Remélhetőleg a könyvnek sikerül ráébresztenie, hogy a humán tudományokban – ideértve a társadalom- és gazdaságtudományokat is –, bár vannak empirikus részismereteink, ezek azonban egy ideológia, egy megbízható társadalmi és gazdasági világbép megalkotásához korántsem elegendők, ezért az ember e tekintetben mindig feltételezésekre volt utalva.⁸ *Ez alól e könyv sem kivétel, amelyet az olvasó a kezében tart.*

Feltételezések nem alkalmasak megdönthetetlen örök igazságok meghirdetésére; nem jogosítanak fel senkit arra, különösen egy kutatót nem, hogy a tudomány nevében olyan hitvallásra ragadtassa magát, amiért később – esetleg halála után – szégyenkeznie kellene.

A humán tudományok tudományos jellegét a rendelkezésre álló hiányos empiria csorbítja. A humán tudományok objektumainak: az embernek, az emberi társadalomnak, a

⁷ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 16. o.: „... a vallásról, hazafiságról és a népek etikai értékeitelmeinek és szokásainak összességéről (vagyis tágabb értelemben vett kultúrájáról) mindig is az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását.”

⁸ GAÁL Zoltán – KOVÁCS Zoltán: Kémiai technológiai rendszerek megbízhatósága I. *Veszprémi Egyetem*, XLIII. évf. 2. szám. Még a kémiai technológiai rendszerek megbízhatóságát jelző fogalom sem tisztázott, pedig az ember jogosan feltételezhetné, hogy a kémiai technológia tekintetében ma már nem merülhetnek fel nyitott kérdések. Erre cáfol rá GAÁL Zoltán és KOVÁCS Zoltán.

kultúrának, a társadalmi és gazdasági mechanizmusoknak a vizsgálata, a fejlődés mai szintjén teljes mértékben – úgy, hogy a komplexitások hiánytalanul megragadhatók legyenek –, egyszerűen lehetetlen. Ezt betetézük az észlelési és értelmezési nehézségek, valamint a konszenzuskészség, amely akkor is normák meghatározására ösztönöz, ha a kritériumok ehhez a legmesszebbmenőkig hiányoznak.

Ezt a hiányosságot a monetarizmust védelmezők nem veszik figyelembe, sőt azt állítják, hogy a liberális társadalmi meghatározás helyett a *modernitás* fogalma találóbban fejezi ki a liberalizmust és ennek monetáris változatát. Ez a törekvés ködösítésre épül, történetesen arra, hogy tudományos köntösbe burkolja azt, ami nem az, ugyanis e felfogás szerint mindig az modern, ami aktuális, azaz a mindenkori uralkodó réteg időbeni utolsó konszenzusa a jóról és a rosszról. Az ilyen jellegű okoskodások szerint azt is mondhatnánk, hogy modern mindig az, ami divatos. Mi azonban arra kérdezzük rá, hogy az, ami ma divatos – modern –, mennyiben felel meg az általunk emberközpontúnak tartott követelményeknek.

Az emberiség és az emberközpontúság

A könyvet uraló emberközpontú szemlélet is feltételesen emberközpontú, hiszen más erkölcsűek emberközpontúságon mást érthetnek, mint mi. Az is igaz, hogy az ideológiák – még a legkegyetlenebbek is – mindig az emberiségre való hivatkozással léptek fel, s ha mi is az emberiségre hivatkozunk, természetesen kitesszük magunkat annak a nem megalapozatlan vádnak, hogy az emberiség érdekképviselője mögött különleges saját érdekek érvényesítése húzódik/húzódhat meg, amelynek célja más érdekek korlátozása. Valóban így is van. A társadalmi cél-összeférhetőség megteremtésének szükségessége a könyv egyik fő mondanivalója. A cél-összeférhetőséget csak úgy lehet megvalósítani, ha a hátrányos helyzetűek helyzete javul. A javulás azonban csakis a különösen előnyös helyzetűek érdekeinek korlátozásával érhető el. Akinek semmije nincs, az a nincstelenek felemelkedéséhez nem tud hozzájárulni.

Mások érdekeinek korlátozása azonban nem jelentheti ezeknek az érdekeknek olyan mértékű figyelmen kívül hagyását, mint ahogy ez a korlátlan kapitalizmusban a hátrányos helyzetűekkel szemben tapasztalható; nem jelentheti a tőkeérdek teljes kizárását sem, hanem csupán olyan mértékű mederbe terelését, hogy a tőkeérdek a hátrányos helyzetűek létjogosultságát ne zárhassa ki.

Ha úgy vesszük, hogy a társadalmi cél-összeférhetőség megteremtése az egész emberiség problémája, akkor az emberiség érdekére hivatkozva is felléphetünk – sok neves tudós nyomában (Erich FROMM, Konrad LORENZ, John Maynard KEYNES, Al GORE stb. – lásd az idézeteket), akik úgy vélték, hogy az a fejlődési irány, amelyen az emberiség halad, az emberiség vesztéhez vezet. Ezek szerint ezekre a kiválóságokra is érvényes, hogy az emberiségre való hivatkozás mögött különleges, saját szemszögükből fontos érdekek érvényesítése húzódhat/húzódik meg, amelynek célja más érdekek korlátozása.

De nagy a különbség az emberiségre való hivatkozás és egy emberközpontú társadalom és gazdaság megteremtése érdekében felhozott érvek felsorakoztatása között.⁹ Bár az emberiséget érintő problémák sem hiányozhatnak ebből a könyvből, a fő téma nem ez, hanem egy emberközpontú társadalmi és gazdasági rend érdekében kifejtett elmefuttatások, amelyeknek a lényege, hogy a gazdasági racionalitás nem elégséges egy emberközpontú társadalom felépítéséhez, hiszen az ember nem csak racionálisan gondolkodó lény, hanem

⁹ VARGA Károly: *A műszaki kultúra fejlesztésének gazdaságpszichológiai vonatkozásai*. Ipargazdasági Intézet. Budapest, 1991. 5. o.: „Most, amikor egy csomó hihetőnek érzett kalkuláció értelmetlenségnek bizonyult, volna tényleg szükségünk arra, hogy visszatérjünk az emberhez...” Vö.: RÖPKE, Wilhelm: *Civitas humana, emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Budapest, 1996.

irracionálisan érző ember is. Képtelenség egy társadalomban az értékeket kizárólag a piaci mechanizmusok kétségtelenül logikus – racionális – elve alapján mérni. A szemléletváltozás alapjait csakis hosszú távú nevelési célok megváltoztatásával, a szocializáció személyiséget formáló erejének segítségével lehet befolyásolni és lépésről lépésre megvalósítani.

Mégis, aki érveléseiben az emberiség érdekeire hivatkozik, az kiteszi magát annak, hogy egy olyan általánosított érdekvédelemért száll síkra, amelyen belül a legkülönbözőbb ellentétes érdekek ütköznek, ezért egy ilyen jellegű ideológia értelmezés (interpretáció) nélkül valóban csak hamis lehet.

Az sem tagadható, hogy a társadalmi rétegek érdekei csak egymással ütközve és a mindenkori hatalom gyakorlóinak érdekeivel szemben követelik érvényesülésüket. Világos, hogy itt egy komplex jelenségről van szó, amelyben a saját érdekek úgy tűnhetnek fel, mintha az emberiség érdekei lennének – vagy valóban azok. Az igazságot egyetlen lektor vagy kritikus sem döntheti el, különösen akkor nem, ha bírálataért nem meri vállalni a felelősséget és az anonimitás kódéból érvel. A döntés annak a szuverén olvasónak a joga, akinek érdekében e könyv megszületett.

Látni fogjuk, hogy az érdekellentét – a konfliktus – fontos a társadalom számára, mert ez a fejlődés motorja. Viszont a konfliktuskezelés alapszabálya szerint nem kezelt vagy nem konzisztensen kezelt konfliktusok – érdekellentétek – a megsemmisülés, a felbomlás és az anarchia csíráit hordozzák magukban (lásd az orosz forradalmat vagy akár az albán példát). Ha az emberiség érdekvédelme a cél, akkor a kibékíthetetlen érdekellentétek feloldására, a társadalmi cél-összeférhetőség megteremtésére kell törekedni. A társadalmi cél-összeférhetőség problémája megoldatlan. Nyilván ez készteti SOROS Györgyöt arra, hogy leszögezze: „Én, aki nemzetközi pénzpiacokon szereztem vagyonomat, ma attól félek, hogy a szabadversenyes kapitalizmus korlátlan terjedése és a piaci értékek behatolása az élet valamennyi szférájába nyitott és demokratikus társadalmunk jövőjét fenyegeti”.¹⁰ SOROS aggodalma fedi KEYNES aggodalmát, miszerint a szociális piacgazdaság feladata, hogy mérsékelje legalább az összeférhetetlen társadalmi érdekellentéteket, „hogy elkerüljük a meglévő gazdasági formák mindenestül való megsemmisítését”.¹¹ Ebben az értelemben hivatkozik SZENT-GYÖRGYI Albert is az emberiségre – a szocializációt tekintve számunkra különlegesen értékes módon –, amikor leszögezi, hogy „az emberiség jövője a neveléstől függ, attól a programozó rendszertől, amely tetszés szerint változtatható”.¹² Ugyancsak ebben az értelemben írja FROMM, hogy „helyesen élni többé nemcsak etikai vagy vallásos parancsteljesítést jelent. A történelemben először függ az emberiség fizikai túlélése az egyén gyökeres lelki megváltozásától”.¹³ KRAY István szerint „a társadalom stabilitása nem lesz visszaállítható, amíg az emberiség nem fog kiépíteni tudatosan egy olyan új társadalmi rendet, amely nem ideológiákra támaszkodik, hanem a tudományos humanizmus kísérletileg igazolható megállapításaira”.¹⁴ Ezért ír Konrad LORENZ neurotikus tömegőrületről, amely az emberiség megsemmisítésével fenyeget;¹⁵ ezért teszi fel más helyen a kérdést, vajon mit lehet a súlyos veszélyeknek kitett emberiség érdekében tenni, hogy

¹⁰ Magyar Hírlap, Gazetta, LIDOVÉ NOVINI és SME közös havi melléklete, 1997. január 25., szombat.

¹¹ KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965. 404. o.

¹² SZENT-GYÖRGYI Albert: Az örült majom. In: SZENT-GYÖRGYI Albert: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1988. (251–282) 268. o.

¹³ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése*. Budapest, 1994. 22. o.

¹⁴ KRAY István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában*. Budapest, 1993. (Összefoglaló)

¹⁵ LORENZ, Konrad: Vorwort. FRANKL, Viktor E.: *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*. München – Zürich, 1979. IX. o.

pusztulását el lehessen kerülni.¹⁶ És ezért írja Albert SCHWEITZER, hogy „a kultúra megsemmisítése folyamatban van”,¹⁷ ami FUKUYAMÁnak a kultúrát illető megállapításait ismerve nem lephet meg.

A mércék

Az a kérdés, hogy milyen alapon léphettek fel évszázadunk kiváló gondolkodói az emberiség érdekében? Azért, mert van egy olyan mérce, amellyel megítélhető, hogy valamely technikai vagy kulturális innováció milyen mértékben szolgálta az embert és milyen mértékben nem. Ez a mérce azt dönti el, hogy egy innováció milyen mértékben járult hozzá a befejezetlen teremtés ember által való befejezéséhez, vagy milyen mértékben távolította el az embert ettől a céltól. És mérhető az is, hogy milyen mértékben járult hozzá egy innováció az önmegvalósításhoz, az önbizalom kifejlődéséhez, az Énerőképzéshez. Például goromba, lelketlen nevelési stílus gyengíti az Ént – az önmegvalósítást –, mert a problémák elfojtását eredményezi, félelem és neurózis forrása lehet; a laissez-faire – szabados nevelés – is gyengíti az Ént, mert nem kondicionálja (nem erősíti fel) a mások kívánságával szembeni frusztrációs toleranciát (a csalódások elviselését), az örömszerzés ösztönének szabad folyást enged, és ezért társadalomellenes. Az arany középút kelthet jogosan reményt az iránt, hogy az Én erősödik, védekezési készenléte csökken, frusztrációs toleranciája növekszik és fokozottan képes a Te, a Mi és a Min keresztül a Ti felé fordulni – azaz hozzá tud járulni a befejezetlen teremtés befejezéséhez.

Lehetetlen egy kultúra minden viselkedési mintáját sorra venni, és következtetni arra, hogy milyen mértékben járulnak hozzá a szociokulturális értéktételezések a befejezetlen teremtés befejezéséhez. De ez nem is lényeges. Elég, ha egy kultúra alapbeállítódását ismerjük. Ez lehet jóindulatú, emberséges, képviselheti az arany középutat, de lehet parancsolóan erőszakos vagy éppen közömbös. Egy társadalom alapbeállítódását az előbb említett nevelési stílusok tükrözik vissza a legérzékenyebben. Az alapbeállítódás viszont a kultúra egészét és az ezzel szorosan összefüggő társadalmi és gazdasági rendet – beleértve természetesen a gazdasági etikát – jellemzi. A kulturális alapbeállítódás tehát a vezetési és nevelési stílusokon és a gazdasági etikán keresztül is érzékenyen mutatja, hogy egy társadalom mennyiben járul, mennyiben járulhat hozzá a befejezetlen teremtés befejezéséhez, és mennyiben gátolhatja, mennyiben szolgálja az ember önmegvalósítását és mennyiben akadályozza.

Ha tehát társadalmi és gazdasági rendről és emberközpontúságról van szó, akkor arról a vezetési és nevelési stílusról – arról a szocializáció során a legérzékenyebben megnyilvánuló alapbeállítódásról – is szó van, amely a kultúrára és a gazdasági etikára jellemző.

Ez húzódik meg – és nem más – az emberiségre való hivatkozás mögött. Persze ennek megértéséhez valamivel több kell, mint racionális közgazdasági gondolkodás.

Egy példa erejéig

Az elmondottakon túlmenően meggondolandó, hogy aki egy emberközpontú társadalomért és gazdaságért száll síkra, annak valahol szükségszerűen el kell távolodnia az

¹⁶ LORENZ, Konrad: Die Hoffnung auf Einsicht in das Wirken der Natur. In: *Die Hoffnungen unserer Zeit*. Das Heidelberger Studio. 27. Sendefolge. München, 1963. 143. o.

¹⁷ SCHWEITZER, Albert: Verfall und Wiederaufbau der Kultur. In: *Gesammelte Werke*. 2. kötet. Zürich, 1973. 24. o.

általánosításoktól, az általános emberiségvédelem paneljétől, és meg kell mondani, mit tart emberközpontúnak, és miért, illetve mit nem, és miért.

Semmi esetre sem emberközpontú például a szocializáció során továbbadott olyan jellegű alapbeállítódás, amely azt szuggerálja, hogy a piaci szemlélet – a pénz, az üzlet, az egyéni érdeken alapuló magatartás – az élet minden megnyilvánulásában erkölcsileg indokolt. Ez a beállítódás jellemző az Egyesült Államok kultúrájára. Feltűnt, hogy ott az emberek kevésbé panaszkodnak arról, hogy betegek, nem azt mondják el, hogy mi a bajuk, hanem sokkal inkább úgy fogalmaznak, hogy betegségüket a felmerülő költségek nagyságrendjéhez viszonyítják. Egy eredményesen szocializált polgár, aki betegségének súlyosságát kívánja aláhúzni, ezt úgy teszi, hogy a betegség folyamán elszenvedett jövedelemkiesésnek vagy a költségek nagyságrendjének ecsetelésébe kezd. Így például szó lehet ötezer dolláros kórházi ápolást igénylő kezelésről, tízezer dolláros operációról stb.¹⁸

Gonoszok-e a kapitalisták?

Gonosz kapitalistákról, akik a társadalmat tudatosan a tönk szélére sodorták, nem lehet szó, hiszen a társadalmi és gazdasági rendek kialakulása ugyan az emberektől és értékítéleteiktől függ, de az értékítéletek kialakulását – a konszenzuson keresztül meghatározott jónak és rossznak a jellegét – mindig is az adott körülmények befolyásolták. Természetesen érvényes ez a liberális demokráciának – a liberálisnak és progresszívnek tartott társadalmi rendnek a monetáris változatára is.

Ez a tény azonban semmi esetre sem jelenti az ember felelősségének kiiktatását mindazért, ami a világgal és magával az emberrel történik, hiszen az utólag felismert tévutakat az ember mindenkor képes új konszenzussal ellensúlyozni.

Nem azért van, ami van, mert valaki vagy valakik elhatározták, hogy restriktív (visszafogó) gazdasági intézkedésekkel a „kisembert” meg kell fojtani, hanem sokkal inkább azért, mert ezeket az intézkedéseket a társadalmi és gazdasági fejlődés lehetővé tette, sőt magával hozta, annál is inkább, mert a fejlődési tendenciák a döntéshozók számára előnyösnek tűntek. A történelem nem más, mint az effajta döntések sorozata. Káin nem most született, és nem valamikor az ókorban halt meg. Káin a befejezetlen teremtésben fogant, élt és él, amelynek lényege, hogy az állatvilágból magunkkal hozott egoizmus, agresszió és bekebelező törtetés (birtoklás, szerzésvágy) nem fejlődött vissza. Ezek azok a tényezők, amelyek Káint éltették, éltetik, a szocializáció során karakterét tendenciálisan befolyásolják, és amelyek emberséges korlátozó erkölcs hiányában társadalmi és gazdasági méltánytalanságokhoz vezettek/vezetnek, és amelyek kiéleződése kibékíthetetlen társadalmi célkonfliktusok forrása.

Mammonizmus, monetarizmus és a monetáris elem

„Nem szolgálhattok Istennek is, Mammonnak is.” *Máté 6; 24*

A Káin-erkölcs alapja tehát az ember nem eléggé megnevesített, állati szintű hajtóerejében van, ami az örömszerzés elvén alapszik, és amelynek magjában az egoizmus, az agresszió és a bekebelezés (birtoklás, szerzésvágy) áll.

A nagy világvallások eredeti feladata éppen az ezekből a hajtóerőkből összeállt Káin-erkölcs megfékezése, mederbe terelése, nevesítése, amelyet ugyancsak ebbe az irányba ható

¹⁸ BALÁZS Judit észrevétele

állami szerepvállalásnak kellene kiegészítenie. Egy liberális progresszív társadalom- és gazdaságpolitikát követő állam egyre jobban feladja ezt a szerepét.

A mammonizmus BAKOS Ferenc *Idegen szavak szótára* szerint pénzimádatot, féktelen vagyonszerzési vágyat jelent. A mammonizmusba belefér minden eddigi társadalmi és gazdasági rend alapbeállítódása, de a mammonizmus tetőpontját kétségtelenül a monetarizmussal jelzett – nem a pénzimádatra és nem a vagyonszerzésre alapozott, de tendenciálisan és erőteljesen ebbe az irányba ható – gazdaságfilozófia következményeként érte el. Természetesen értelemszerűen vonatkozik ez a mammonizmus mindkét elemére, a vagyonszerzésre és a pénzfetisizmusra (a pénzimádatra) is.

Monetarizmuson azt érjük, azt érthetjük, amit a mammonizmus magával hozott. Ez a rendszer látszólagosan a személyi és gazdasági szabadságért száll síkra, de struktúrájában egyre inkább egy monolitikus tömbre – egyetlen pénzrendszerre – épít, amelyen belül természetesen az a réteg uralkodik, amelyiknek pénze van és azok, akik valamilyen jogosítvány alapján pénz felett rendelkezni képesek.

A pénz jelentőségének a monetarizmus viszonyai közötti erőteljes felértékelését nevezzük monetáris elemnek.

A mammonizmus pénzfetisizmusa a pénz kialakulásától kezdve szerepet játszott mind a személyiség formálásában, mind a társadalom alakításban, de ez az elem – az, hogy mindennek ára van, hogy tendenciálisan mindent pénzzel mérünk – a monetáris gazdaságfilozófia következményeként erősödött fel annyira, hogy a pénz önállósult, önálló gazdasági és hatalmi tényezővé vált. A „pénztermelő” folyamatok a reálfolyamatoktól (a termeléstől) elszakadtak, és önálló, önmagát újratermelő mechanizmussá váltak. Ez a monetarizmus monetáris elemének lényege.

A mammonizmus a közvetlen csere elvének feladása – feladhatósága – révén erősödött azzá, amit ma ezen értünk. Addig, amíg a közvetlen csere – az áru áruért-elv – érvényesült (érvényesülhetett), a cserélt áruk használati értéke – hasznosíthatósága – formálta a tudatot, és ez a tudat határozta meg az áruk értékének becslését. A termelőeszközök és a termelési viszonyok fejlődésével a közvetlen cserét felváltotta a közvetett csere, a cserefolyamat két részre szakadt, az áru áruért közé beékelte magát a pénz, és fokozatosan kialakította az emberben azt a tudatot, hogy a pénz minden, a pénz az, amiért mindent meg lehet vásárolni, a pénz befolyást és hatalmat jelent.

A mammonizmus a piaci mechanizmusok hajtóereje.

A Káin-erkölcs elvét a magyar közmondás találóan fejezi ki: „Minden szentnek maga felé hajlik a keze”, ami magában még nem is lenne baj, ha lenne olyan erő, amely képes lenne ezt az alapelvet mederbe terelni. Ilyen erő csak két formában létezik: az egyik a külső, törvényi korlátozás, a másik pedig a belső, a lelkiismeret. Ha liberálisnak nevezett alapbeállítódás uralja el a társadalmat, amely az állam korlátozó és a hátrányos helyzetűek védelmét szolgáló szerepét megkérdőjelezi, sőt kizárja, és egyben egy FUKUYAMA ízlésű, szétzilált kultúrával szocializál, akkor elvész mindkét erő, amely képes lenne az egyéni érdeket keretek közé szorítani.

Nincs ez ma sem másként, mint a korábbi társadalmi és gazdasági rendszerekben. Akiknek a társadalmi és gazdasági helyzete egy-egy korban előnyös, azok mindig is tudják, hogy nekik mi előnyös, és ezért az emberi magatartás a mammonizmus követésének elve alapján általában és tendenciálisan a Káin-jellegű erkölcs irányába mozdul el. És Káin mindig nagyon értett ahhoz, hogyan kell hatásosan megmagyarázni előnyös helyzetéből adódó magatartását.

Ezt a pszichológiában racionalizálásnak nevezzük.

A szociális piacgazdaságban is – az egyetlen olyanban, amely tudatosan megkísérelte a társadalmi méltánytalanságokat kiküszöbölni – a befejezetlen teremtés következménye – a mammonizmus – lépett közbe és hozta ezt a rendszert lehetetlen helyzetbe. Az organizált

tömegek egoizmusa, szerzési vágya és agresszív követelése – a mindig többet és többet elv – kifacsarta az államot, mint egy citromot. Ez volt az a történelmi pillanat, amelyet a nagytőke képviselői a maguk javára ki tudtak használni, mert hiszen a mammonizmus alól ez a réteg sem kivétel.

A világ gyökeresen megváltozott. A technikai újítások soha nem látott sora olyan termelési módot hozott létre, amely a munkaerőt – az embert – helyettesíti, a tőke hatalmát növeli, és a hatalommal való élés és visszaélés – a mammonizmus – lehetőségeinek sorát nyitja meg a tőke előtt, s ez betetőzi a magából a társadalmi és gazdasági rendszerből – a piaci mechanizmusok elégtelenségéből – adódó súlyos erkölcsi, szellemi és testi károkat okozó következményeket.

Az a remény, hogy Káin erkölcsé javul, és az ember igyekszik majd a befejezetlen teremtetést saját erejéből előremozdítani, nem bizonyult jogosnak. Ellenkezőleg: az ember szabad akaratát érvényesítve felszabadította önmagában azokat az ősi hajtóerőket – az egoizmust, az agressziót és a szerzési vágyat –, amelyeket azelőtt a lelkiismeret, a szokások, a tágabb értelemben vett kultúra még kordában tudott tartani, és amiről FUKUYAMA és a mögötte álló tőkés érdekeltségű körök azt állítják, hogy útban van ...

A szocializáció és az alapbeállítódás

A mindenkori társadalmi és gazdasági rendszerek a tévedhetetlenség igényével lépnek fel. Minden társadalmi és gazdasági rend ideológiája szerint az éppen aktuális társadalmi és gazdasági rend az optimális. Mi – mint már leszögeztük – más utat választunk.

Abból indulunk ki, hogy a szocializáció nem alkalmas arra, hogy a kulturális értéktételezésekből adódó valamennyi viselkedési mintát továbbadja, de arra mindenesetre képes, hogy a kultúra alapbeállítódását bensőségessé tegye. Ezt egy magát megnevezni nem akaró lektor úgy fejezte ki, hogy „a jelenlegi ún. liberális társadalomszerveződési rend mögötti tőkeérdek mára már az iskolás korú gyerekek számára is világos”, ezért felesleges azzal a témával foglalkozni, amelynek elemzésébe belekezdünk. Ha ennek a lektornak az állítását közelebbről megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy igaz: mára már az iskolás korú gyerekek számára is világos, hogy a liberális progresszivismus monetáris változata szülte társadalmi berendezkedés mögött tőkeérdek áll. Csupán a következtetés nem állja meg a helyét,

- mert a tőkeérdek érvényesülésébe nem kell feltétlen beletörődni, különösen a tudomány tárgyilagosságára való hivatkozással nem, hiszen a gazdaságtudományok soha nem voltak erkölcsmentesek;

- és mert az iskolás gyerekek előtt nemcsak világos, hogy a mai liberális társadalmi berendezkedésben a tőkeérdek érvényesül, hanem maguk is a mammonista alapbeállítódás szerint cselekednek, aszerint, amiről az a hallgatóságos vagy nyílt „hivatalos” vélemény (konszenzus), hogy ez a dolgok rendje. A szocializáció ebben az irányban halad.

A liberális alapbeállítódás – a szabadosság – mára már valóban a kisiskolások magatartását is befolyásolja. Közismert, hogy elemisták helyenként bandákba tömörülve „szedik el” a gyengébbek márkás „cuccait” és hogy terrorizálják a pedagógusokat.¹⁹

Vannak ugyan tiltott magatartások, de az alapbeállítódás azt sugallja, hogy egy kis ügyeskedéssel ezeket is érvényre lehet juttatni.

¹⁹ Kurír, napilap, 1994. május 5. Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztültüzeiben*, Budapest, 1996. 194–198. o.

SITERI Éva a ZSARU magazinban hívja fel a figyelmet arra a fiatalok körében elhatalmasodó erkölcsi szétziláltságra, amely mögött a piaci mechanizmusok mindenből üzletet csinálni kívánó általános beállítódása áll, és amely „kifizetődik”: Laci „ha jól megy minden, háromszáz forintot kaphat egy egész napi kemény munkáért. Ezzel szemben – röpké félóra alatt – ötszáz forintot kereshet, ha bérbe adja magát ... Hogy mit lehet itt tenni, az egyelőre kérdés. De az már bizonyos, hogy az ilyen jellegű bűncselekmények visszaszorítása nem lehet kizárólag a rendőrség feladata.” Hát persze, hogy nem, s tegyük hozzá: ezek az állapotok a liberális társadalom- és gazdaságpolitika egyenes következményei, annak a következményei, hogy az állam hagyományos szerepét feladta – kénytelen volt feladni.

SITERI Éva így folytatja: „Csorgó nyálú férfiak bámulják a peep- és live show-k-ban rángatózó sztriptízes leányzókat ... Tizenéves gyerekek saját „érzékszerveiket” gyömöszölgetve lesik a pornók pornóját, ahogy elnyűtt asszonyok nyüsztve vonaglanak kimerült férfitesteken. Mazochisták, sadisták, homoszexuálisok, leszbikusok kéjelegnek megállás nélkül orálisan, análisan, néha banálisan.

Az emberiség élő egyenes adásban imitálja az élvezeteket. Megőrült ez a világ, és ennek hatalmas ára van: megállíthatatlanul nő az érzelmileg és fizikailag megnyomorított gyermekek száma nemcsak az egyes országokban, hanem nálunk is.”²⁰

Ez az eredménye annak a liberális progresszív társadalmi berendezkedésnek, amelyről FUKUYAMA azt állítja, hogy ez legjobban a kultúra, a vallás és hazafiasság magatartást kanalizáló hatása nélkül érvényesülhet.

Gazdaságpszichológia, viselkedéstudományok és gazdaságpedagógia

A szocializációnak van egy gyermekkori intenzív szakasza, de a szocializáció ezzel még nem ér véget. A szocializáció lényege, hogy az egyént társadalomképesé tegye. Ez az igény a felnőtté válással nem veszti érvényét. A társadalom változik, valamilyen fokú és szintű alkalmazkodás szükséglete állandó jelleggel érvényben marad. Lényegében arról van szó, hogy az ember megtanuljon társadalomképesen viselkedni, és hogy ezt a viselkedést képes legyen a követelményeknek – változó szociális szerepének és a szociális szerepekkel szemben támasztott változó társadalmi elvárásoknak – megfelelni. Itt máris kidomborodik a viselkedéstudomány jelentősége. Ez az oka annak, hogy a pszichológia és a gazdaság összefonódásából adódó gazdaságpszichológiai szemlélet többé-kevésbé elvesztette aktualitását, mielőtt kifejlődhetett volna. A viselkedéstudomány – már amennyire a feltételezéseket a tudományhoz lehet sorolni – vette át a nem is olyan régen még nagyon divatosnak tűnő gazdaságpszichológia szerepét. A viselkedéstudomány sokkal összetettebb, mint a gazdaságpszichológia, mert túlmegegy a gazdaság és a pszichológia összefonódásából adódó szemléleten. Az új, viselkedéstudományi szemlélet abból indul ki, hogy a gazdasági viselkedés az általános társadalmi viselkedéstől elválaszthatatlan – más szóval, hogy a kultúra, a szociokulturális értéktételezések és a gazdasági etika között kölcsönhatások érvényesülnek, amelyek mögött a már tárgyalt kulturális alapbeállítódás húzódik meg, és hogy ez az alapbeállítódás zömében és intenzitásában a fiataalkori szocializációban alakul ki, de nem „légüres” térben, hanem egy szociális dimenzióban, amely a szociokulturális értékeket – a jót és a rosszat, a szépet és a csúnyát – konszenzussal határozza meg. Ezzel a viselkedéstudományok köre – és ennek gazdasági vonatkozása is – a pszichológián túlmenően megkívánja a szociológia, a nevelés-, a politikai és a jogtudományok viselkedést

²⁰ SITERI Éva riportja: Csiróka és a fiúk. *Zsaru – Rendőrségi Magazin*, III. évf. 19. szám, 1994. május 12. 26. o.

befolyásoló tényezőinek figyelembevételét – sőt ebben még a genetika is szerepet kell hogy kapjon, már amennyire az öröklött tényezők a viselkedést befolyásolják/befolyásolhatják.²¹

Így jutottunk el a viselkedéstudományok gazdasági vonatkozásaihoz, amelyek a szocializáció döntő jelentőségére való tekintettel a gazdaságpedagógia átértékelését kell hogy magukkal hozzák olyan értelemben, hogy a gazdasági tantárgyak didaktikáján túlmenően fokozottan súlyt kell fektetni a szocializáció, a kultúra és a gazdasági etika kölcsönhatásaira és ezeknek az ismereteknek a hasznosítására.

Az adósságrendezés és a csapda

A civilizált országok jó része adóssághegyek közé ásta be magát. Az érintett kormányoknak az adóssághegyek lassan még azt sem engedik meg, hogy délidőben fejük felett a napot megpillantsák, pedig egy kis napsugárra, egy kis reményre azon felül szükség lenne, hogy a politikusok megígérjék, majd jobb lesz, és rendszeresen megköszönik a néptől követelt és behajtott áldozatvállalást, amelynek haszonélvezője végső soron a nemzetközi nagytőke. (Ugye, ezt már az iskolás korú gyerekek is tudják.)

Az az érv, hogy azért kell takarékoskodni, mert nincs elég pénz, tarthatatlan. A pénzkibocsátásnak ugyanis megvannak a szigorú szabályai. Pénzt nem lehet határtalan mértékben kibocsátani. Világviszonylatban érvényes, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiség korlátozott. Olyan, mint egy torta. A lényeg az, hogy minél nagyobb darabot vág ki valaki magának, annál kevesebb marad belőle másnak. Ha tehát azt halljuk, hogy pénzből pénzt lehet csinálni, akkor nem az történik, hogy újabb pénzmennyiség kerül forgalomba, hanem az, hogy a meglévő pénzmennyiségből lett egy további összeg kihalászva, amit elvontak a kollektív célokra fordíthatóságból. Így a pénz egy része, amely bérekre, utépítésekre, kórházak fenntartására, oktatásra és nevelésre, kommunális intézmények fenntartására stb. még megmaradt, egyre nagyobb mértékben a tőkéhez vándorol, és ellehetetleníti a felsorolt funkciókat. A pénzhiányra való hivatkozás tehát nem egyéb, mint Káin erkölcsi alapjaiból táplálkozó magyarázat, amely elkerüli a lényeget.

A lakosság áldozatvállalásainak eredménye – végeredményben a pénz – is oda áramlik, ahol már amúgy is annyi van belőle, hogy nem tudnak mit kezdeni vele. Ott, ahol szükség lenne rá, hiányzik, és a problémák egyre halmozódnak. A pénzhiányt betetőzi a munkanélküliség, a bűnözés megnövekedése és valamely korlátozó erkölcsösség nyomasztó hiánya.

Alulról a szűnni nem akaró tiltakozások, felülről és kívülről a nemzetközi pénzügyi körök diktátumai örlik fel a politikusok idegeit. A civilizált országok kormányainak döntő többsége nem a maga ura, hanem a monetarizmus körülményei közepette felerősödött mammonizmus érdekeinek végrehajtója. A politikusoknak tudniuk kell, és tudják is, hogy kényszerpályán vannak, és hogy ideje lenne ezt hangosabban kimondani, mint eddig. Ez a dolog egyik oldala. A másik, hogy ha ezt hangosabban kimondanák, akkor nem lenne lehetőség arra, hogy elhitessék: holnap vagy ekkor meg akkor majd jobb lesz. Lehet. De addig, amíg hatásos adósságrendezésre nem kerül sor, amíg csupán a kamatok fizetésére fordított összegek olyan terheket rónak egy országra, hogy a gazdasági fellendülés lehetetlenné válik, mindaddig, amíg a kormányzat – nemcsak a magyar, de ez is – kizárólag a piaci mechanizmusokra bízza az ország sorsát, lényeges javulás aligha várható.

Ha a külföldi adósságtól eltekintünk és csak a belföldit nézzük, láthatóvá válik, hogy a költségvetési hiányt nagy részben a privatizációs bevételekből fedezték/fedezik. Az

²¹ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés.* Budapest, 1994. Az öröklött feltételek. 121. o.-tól.

Államadósságkezelő Központ összeállítása alapján (MNB évkönyvek) 1995-ben a központi költségvetés konszolidálatlan belföldi bruttó adósságának elsődleges egyenlege 219 milliárd forint; ezt még szebbé teszik a privatizációs bevételek 150 milliárd forintos nagyságrendben, így jutunk el egy 369 milliárdos pozitív egyenleghez, amellyel szemben 503 milliárdos kamatkiadás áll. A hiány még így is 134 milliárd forint. Ha a privatizációs bevételek megszűnnek, a negatív egyenleg drasztikus növekedésével kell számolni, ugyanakkor a külföldi adósság problémája megoldatlan marad. Ebből a nemzetközi gyakorlat alapján arra lehet következtetni, hogy a hiányt további kollektív érdekek feladásával kísérlék majd meg pótolni.

Illúzió azt gondolni, hogy a monetáris érdekeltségű körök a mammonizmus alapján mindaddig, amíg személyes hátrányukra nem érzékelik a piaci mechanizmusok zsákutcáját – hasonlóan ahhoz, ahogyan a piaci mechanizmusok teljes kizárásának a zsákutcáját az államkapitalizmusban érzékelték – maguktól bármit is érdek nélkül tenni fognak, különösen egy kis nemzet megsegítése érdekében,²² hiszen ezt még az EU tagállamai sem várhatják el. Szolgáljon tanulságul az osztrák gazdaságügyi miniszter, FARNLEITNER 1996. szeptember 12-én az osztrák televízió 2-es csatornáján a 22 órás hírekben kisugárzott állásfoglalása, amelyben az Európai Unió fejlődő régióinak fejlesztési programját csapdának nevezte. A rendszer ugyanis úgy működik, hogy a tagállamoknak az Unió költségeihez való hozzájárulását az általuk igénybe vett támogatások nagyságrendje szerint róják ki. A miniszter szerint, bár a Burgenland fejlesztésére kiadott összeg 30%-át közvetlenül az Uniótól kapták, lényeges hányada a támogatások igénybevételeből adódó megemelt tagsági díjon keresztül közvetve Ausztriát terheli, s ráadásul Ausztriának a 30%-os EU-hozzájárulást 70%-kal ki kellett egészítenie. A miniszter szerint a jövőben az ezen az alapon történő támogatásról le kell mondani. Ausztria jobban jár, ha kevésbé fejlett vidékeit Európa nélkül, önerőből fejleszti.

²² Vö.: MAGYARI BECK István: A közgazdaságon innen és túl. *Gazdaság és Társadalom.*

Társadalomtudományi folyóirat. 1992/6. 21. o.: „Közép-Európa felvirágzása jelentené Európa felvirágzását, de ez olyan félelmetes rivalitást jelentene a mai vezető gazdasági hatalmaknak, amelyhez képest a japán verseny majdnem elhanyagolható lenne.”

Vö.: SZRETYKÓ György: A harmadik út, mint a magyar társadalom alternatívája. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. (670–683) 671. o.: „Az EGK-nak és az USA-nak nem fűződik különösebb érdeke ahhoz, hogy a közép-kelet-európai országok gazdaságilag dinamikusabban fejlődjenek, hiszen ezzel terheik mértékét és egyúttal a konkurenciát gyarapítanák.”

Vö.: SZRETYKÓ György: Társadalmi kihívások – magyar válaszok. *Gazdaság és Társadalom.*

Társadalomtudományi folyóirat. 1993/5. (92–121) 103. o.: „A történelmi tapasztalatok ... mutatják, hogy a nagyhatalmak semmit sem tesznek önzetlenül, hanem cselekedeteiket mindig stratégiai és taktikai, s végső soron pénzügyi érdekek határozzák meg.”

Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában.* Budapest, 1996.

128. o.: „A kérdés úgy hangzik, hogy hajlandók vagyunk-e a kelet-európai országokat egy hathatós gazdasági segítséggel talpra állítani, úgy, mint a második világháború után ezt az amerikaiak a Marshall-segély keretében tették. A válasz egyértelműen nemleges, hiszen a kelet-európai államok mielőbbi talpra állása Nyugatnak a kelet-európai alacsony munkabérekre való tekintettel óriási gazdasági konkurenciát jelentene. Gondoljunk itt elsősorban az annak idején megsegített Németország mai gazdasági fölényére.”

Vö.: SOROST a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kvázi kigúnyolta, mert ő egy újabb „Marshall-segélyt” a kelet-európai országok számára hathatós eszköznek nevezett.

Vö.: HERCZEG János: A privatizáció egyik formája a külföldi érdekeltségű vállalat. Stratégiák, hatások, ellentmondások. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat.* 1993/3. (83–102) 101. o.: „Az elavult termelő-berendezések, a nyomott bérek következtében előállott dolgozói motiválatlanság, a cég munkásainak és alkalmazottainak kiszolgáltatottsága (amely érdekképviseltek hiányában fokozottan érvényesül), a mesterségesen, anyavállalati segédlettel létrehozott gazdálkodási veszteségek (feltehetően az a külföldi anyavállalat egyik stratégiai alapeleme) nem a magyar gazdaság hön áhított fellendülését szolgálják.”

A monetarizmus mammonizmusa erősen egyoldalúan a tőke érdekeit képviseli. Ebben a rendszerben azok az intézmények és alkalmazottaik, akik pénzügyletekkel foglalkoznak, különleges előnyöket élveznek, ezért érdekük, hogy a fennálló rendszer ne változzék – úgy, mint ahogy ez a történelem folyamán mindig is szabály volt. Ez viszont lehetetlenné teszi, hogy az eladósodottak valamikor is visszanyerjék függetlenségüket. A monetáris körök olyan nemzetközi politikai és gazdasági befolyással rendelkeznek, amelyek kizárnak minden lényeges javulást a hátrányos helyzetűek számára. Ezen a tényen mit sem változtat az az érvelés, hogy a jelenlegi ellenzékiek sorából is egynéhányan a nemzetközi nagytőkét szolgáló intézmények alkalmazottjai. Egy alkalmazott azt teszi, amit elvárnak tőle.

Hegel, Fukuyama, Soros

FUKUYAMA is és SOROS György is HEGELre hivatkozik. Amíg FUKUYAMA számára az fontos, hogy állítólag a liberális demokráciák képesek a legjobban az egyetemleges elismerést kiváltani, addig SOROS HEGEL filozófiájából azt emeli ki, hogy „egyes civilizációk az őket létrehozó princípiumok (elvek) beteges eltúlzása, felnagyítása következtében hullnak szét.” Míg FUKUYAMA igaza könnyen cáfolható, SOROS észrevétele annál figyelemre méltóbb. Valóban megfigyelhető ez a társadalmi magatartás. A Szovjetunió széthullásának oka a kommunista elv eltúlzásában, a piaci mechanizmusok, az egyéni érdek kizárásában és a kollektívizmus istenítésében fedezhető fel. A kapitalista rendszer viszont túlzásba viszi az egyéni érdek képviselését, hagyja, hogy a piaci értékek – mint ahogy ezt SOROS kifejezte – az élet minden területére behatoljanak. A kollektív érdekek érvényesülése viszont elvész az egyéni érdekek útvesztőjében. A *Reform* című független politikai hetilap 1997. május 20-i számában találóan taglalja ezt az állapotot a veszélyes hulladékokkal kapcsolatban *Privát haszon, kollektív kár* címmel. Ezzel a mértéktelenséggel a korlátlan tőkés rendszer maga alatt is vágja a fát, mert egyrészt nem lehet tudni, hogy az egyre élesebbé váló társadalmi érdekellentétek hová fajulnak, másrészt a tőke magához ragadja a vásárlóerőt, azaz keresletellenes. Ezzel a magatartással a piaci mechanizmusok egyik fogaskerekét kapcsolja ki, amely a piaci mechanizmusok amúgy is elégtelen szabályzó erejét – a kapitalista gazdálkodás ütőerét – bénítja le.²³ Ebből a szemszögből vizsgálódva okkal aggódhatunk az emberiség jövőjéért.

A pénzgyűjtés jó lehet szenvedélynek, de nem alkalmas a társadalom és a gazdaság alakítására. Ez az egyik oka annak, hogy a liberális progresszivitás és ennek monetáris változata nem lehet a társadalmi és gazdasági fejlődés vége, olyan értelemben meg különösen nem, ahogy ezt FUKUYAMA látni szeretné, miszerint ennél tökéletesebb társadalmi és gazdasági berendezkedés már nem is lehet. Az említett ok kiegészül számos olyan indokkal, amelyek FUKUYAMA állítása ellen szólnak. Ezekről a tanulmány során részletesen szó lesz.

Az erőteljesen beindult folyamat, amely fedi a FUKUYAMA kinyilatkoztatásában rejlő követelés megvalósítását, miszerint a vallások, a nemzeti öntudat és a kultúrák a piacgazdaság és a demokratikus intézmények útjában állnak, máris mélyre ható és tragikus átalakulásokkal járt. Mi lesz ebből egynéhány év vagy egynéhány évtized múlva, ha a józan ész nem kerekedik felül?

²³ Vö.: NAGY Pongrácz: A kormány inflációellenes és adósságkezelési politikája. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*. 1992. IV–V. (5–41). Különös figyelmet érdemelnek a kereslet-visszafogó politika következményeiről közölt adatok a 6. oldalon.

Vö.: SZRETYKÓ György: A gazdasági és politikai rendszerváltás deformációja Közép-Európában. *Magyar Fórum*. IV. 79–82. o.

Globalizáció, nemzeti érdek és az állam

A monetarizmusban a kormányokra nehezedő nyomás nem speciálisan magyar jellegű, de megoldása Magyarországon a magyar, más országokban az ottani viszonyok figyelembevételét követeli. A magyar viszonyok figyelembevétele nem jelenthet mást, mint a magyar érdekek képviseletét a nemzetközi nagytőke érdekeivel szemben, amelyről már az iskolás gyerekek is tudják, hogy létezik, és amellyel FUKUYAMA szerint a sajátos magyar – vagy akármilyen – kultúra és minden korlátozást jelentő társadalmi erő, minden vallás és haza – a tágabb értelemben vett otthon – becslése összeegyeztethetetlen.

A sajátos magyar érdekek képviselete nem jelenthet mást, mint a sajátos magyar társadalmi és gazdasági fejlődésből adódó tények figyelembevételét. Példának okáért helytelen volt a határokat a rendszerváltás után minden átmenet nélkül megnyitni, és a gyengébb belgazdaságot az erősebb nyugati gazdaságnak kiszolgáltatni; helytelen volt a jól működő szövetkezeteket szétzilálni, helytelen volt és helytelen a kollektív szükségleteket kielégítő és hagyományosan közkézben lévő vállalatokat és intézményeket privatizálni.

Nem felel meg a magyar érdekeknek az olyan nemzetközi alapszerződések megkötése sem, amelyek nem teremtik meg a környező országokban még el nem idegenített – csángósított – magyarság fennmaradásának feltételeit, azaz nem szorgalmazzák legalább olyan autonómiák létrehozását, amilyet Ausztriának sikerült Dél-Tirol esetében elérni. Ausztria annyiban nemzetibb, mint bármely más hasonló helyzetű ország, amilyen mértékben képes volt határain kívül rekedt volt polgárainak és leszármazottaiknak az érdekeit képviselni.

A nemzeti érdekek figyelembevétele csakis azokkal a körökkel való szövetkezésekre épülhet, amelyek a szociális piacgazdaság filozófiáját nem adták fel, és annak továbbfejlesztésétől remélik az egyre élesebbé váló társadalmi cél-összeférhetetlenség feloldását és a társadalmi és gazdasági körülmények javulását. Egyedül, elszigetelten nem fognak menni a dolgok.

A globális társadalom abból az elgondolásból vonzó lehet, hogy egy egységes világrendben egységes szociokulturális értéktételezések alapján élő emberiség megszabadulhatna a háborús örület és az etnikai villongások másságellenes és egyben önellenes terhetől. Az egységes világrendet szimpatikussá teszi az a tény, hogy a népesség keveredése következtében ma a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig egy „tisztá” nemzeti állam megteremtésének még csak a gondolata sem merülhet fel.

Ebből következik, hogy az állam és a nemzet fogalmának szükségszerűen változnia kellett – de nem művi alapon. Állam vagy az államiság kötelékében élő nemzeten ma nem faji tömörülést értünk – mert ez lehetetlen –, hanem inkább egy olyan egybekovácsolt közösséget, amelyet valamilyen „közös nevező” – közös nyelv, közös múlt, közös tradíció, közös kultúra és közös érdek – tartanak össze.

Az az érv, miszerint az állam könnyen egy kiváltságos vezető réteg uszályába kerülhet, érvényes a globális társadalom korporációira (szervezeteire) is, mert a differenciálódás elkerülhetetlen. A megoldás tehát nem az állam, a nemzet, a vallás és a kultúra szétzilálásában keresendő, hanem az állami szervezet hatékony ellenőrzésében. Minél kisebb és átláthatóbb az állami – formális – társadalmi szervezet, annál hatékonyabb az ellenőrzés; minél nagyobb, minél globálisabb, annál átláthatatlanabb és annál veszélyesebb.

A megoldás nem valamely rendszer terebélyesedésében, hanem a regionális szisztémák sokszínűségében van. A gazdasági világbirodalom eszméje utópisztikus, és nem szolgálja az embert, helyesebben az előnyös társadalmi helyzetűek érdekeit szolgálja.

Az állam fogalma nem szükségszerűen egyezik azzal az elképzeléssel, ami belénk rögződött; minél kisebb egy állam, illetve minél több valódi autonómia létezik egy államon belül, annál jobban lehet számolni azzal, hogy a társadalmi érdekellentétek tűrhető határokon

belül maradnak. Ennek oka abban keresendő, hogy a társadalmi szerveződések dimenziójának csökkenésével az anonimitás lehetősége csökken, a személyes ismeretség és a személyes kapcsolatok a formális szerveződéssel járó elhidegülést és érzéketlenséget másokkal szemben lényegesen mérsékelhetik.

KONRÁD György találóan állapítja meg: „Haladás: az autonómiák gyarapodása. Minden egyéb meghatározás: kapitalista vagy kommunista metafizika. Ellenideológia: Nyugat nem a Kelet alternatívája, a Kelet nem a Nyugat alternatívája”.²⁴ Ez egyben a szociális piacgazdaság továbbfejlesztésének, a harmadik vagy akárhanyadik útnak – a két véglet: a korlátlan kapitalizmus és a kommunizmus közötti útnak – a jelzője.

Nem a bürokratikus jellegű területi tagolásban, hanem a kollektív öntudat normatív erejében rejlik az emberközpontú társadalomalakítás alternatívája. A kultúrákat és a területi szubkultúrákat nem szétzúzni, hanem erősíteni kell: a nyírségiek, az alföldiek, a kistáplandók, a győriek, a soproniak, a dunántúliak, a kunságiak és a többiek sokkal jobban tudják, hogy mi szolgálja érdekeiket, és sokkal hatékonyabban hajlandók hozzájuk közelálló célok megvalósításához saját erőből hozzájárulni, mint tőlük távolabb álló, akármilyen jellegű, náluknál nagyobb és globálisabb szemléletű szerveződés kényszerein belül. Minél nagyobb egy kollektíva, annál nagyobb az elidegenedés foka, és minél nagyobb az elidegenedés foka, annál gyengébb az elkötelezettség. Minél kisebb az elkötelezettség, annál gyengébb a szociális beágyazottság, a szociális érzelmi védettség és az ezzel járó pszichikus és testi egészség.

Az állam fogalmát a következőkben a fenti értelemben használjuk. Az állam tehát egy polgári, a helyi érdekeket képviselő informális szerveződés, ami csak akkor lehet eredményes, ha formális szervezetbe – autonómiába – megy át, ha szervein keresztül jogának és kötelességének tartja a társadalmi kapcsolatok szabályozását, a magatartásminták begyakorlását és természetessé válását, valamint ha van hatalma és eszköze ahhoz, hogy a szabályok betartásáról gondoskodjék.

Globalizáció, gazdasági racionalizmus és önazonosítás

A globalizáció alapja a gazdasági racionalizmus. A tagolás alapja ebben az esetben nem a tradíciókon nyugvó és bensőségessé vált, valamint az önazonosításra alkalmas értékek, hanem az érzelmi kötöttséget mellőző, száraz egyéni érdekek, amelyek nem képesek szociális érzelmi védettséget nyújtani, pedig ez az ember pszichikus egészségének alapja, aminek a hiánya pszichoszomatikus szervi működési zavarok és szervi megbetegedések drasztikus növekedésével jár.

Erről Erich FROMM így ír: „Ahhoz, hogy az emberek valaha is szabadok lehessenek és felhagyhassanak azzal, hogy az ipart patológikus méreteket öltő fogyasztással táplálják, a gazdasági rendszer gyökeres változására van szükség: véget kell vetni a jelenlegi helyzetnek, amelyben egészséges gazdaság csak az ember betegsége révén lehetséges.”²⁵

A globális társadalomban rejlő ellentmondás aligha szolgálhatja az önazonosítás függvényű önmegvalósítást. A globális társadalom korporációkba való szervezkedésének az alapja a gazdasági racionalizmus, az egyéni érdek, viszont azok a tényezők, amelyeknek a művi korporációkat össze kellene tartaniuk, egészen más jellegűek.²⁶ Ezek a kollektív érdekek sajátos változatai, azaz érzelmi alapú és belső elkötelezettséget sugalló azonosságok

²⁴ KONRÁD György: *Antipolitika. Az autonómia kísértése*. Budapest, 1989. 111. o.

²⁵ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 174. o.

²⁶ RINGEL Ervin: *Selbstschädigung durch Neurose. Psychotherapeutische Wege der Selbstverwirklichung*. Wien – Freiburg – Basel, 1978.

– irracionális kulturális és érzelmi tényezők –, amelyek szétzilálásuk után tragikusan hiányozni fognak, és máris hiányoznak.

Az állam és a nemzet szintjét elhagyni egy hatalmas közösség megalkotásának és ennek művi testületekbe való tagolásának a javára, mai ismereteink birtokában, önellenes vállalkozás, ésszerűtlen, s jól érzékelteti az ember irracionális oldalát. Az ember ésszerűen kíván cselekedni, de irracionális oldalával nem számol, ezért irracionálisan cselekszik.

Az irracionális – érzelmi alapú – elemek az emberi léttől elválaszthatatlanok. Ebből adódik, hogy a magatartást formáló beállítódást meghatározó szociokulturális értéktételezések akkor racionálisak, ha az ember racionális és irracionális oldalát egyaránt figyelembe veszik. Az egyéni érdeket egyoldalúan képviselő piaci mechanizmusok célja a gazdasági racionalizmus globális érvényre juttatása az osztálytársadalomban, ezért irracionális.

Globalizáció és kommunista nemzetköziség

A globális társadalom elve kísértetiesen emlékeztet a „világ proletárjai egyesüljetek” elvére. Ez a kívánság képtelennek bizonyult. Paradox, hogy a globális társadalom eszméje tipikusan intellektuális-monopolisztikus kapitalista jellegű, míg a globalizáló „világ proletárjai egyesüljetek”-elv baloldali.

Az ellentét csupán látszólagos. Itt egyszerűen az történt, hogy a hatvanas években Nyugaton divatossá vált baloldali mozgalom – amely magát liberálisnak és progresszívnek nevezte – olyan jellegű elemeit, amelyek a monetáris körök korlátlan uralmát szolgálni képesek, a liberálisan demokratikusnak nevezett ideológia magáévá tette – vagy éppen fordítva: a liberális progresszivitás baloldalisága mögött meghúzódó „világ proletárjai egyesüljetek”-elv könnyen leszármaztatható a globális társadalom nemzetköziségéből.

A baloldal és a liberális demokrácia egybefonódása nemcsak a nemzetköziség tekintetében feltűnő, hanem a vallások megszüntetésének törekvésében is. FUKUYAMA liberális demokráciájának és a marxizmusnak is a vallás van útban.²⁷

A globális társadalom megvalósításának a malmára hajtja a vizet a közös Európa megteremtésének gondolata, annak ellenére, hogy a prominens európai politikusoknak valószínűleg eszükbe sem jut a vallás, a nemzeti öntudat vagy a társadalmakra jellemző kultúra szándékos szétzilálása.

A globalizáció ára. Kultúrainport és az új vallás

A klasszikus európai kultúra nem hív elő negatív képzettársításokat, sőt, elvileg lehetővé tenné az európaisággal való önazonosítást minden más kultúrával szemben – különösen az amerikai, nem éppen pozitív érzelmeket ébresztő, szabados kultúráról való elhatárolódáson keresztül, ha az amerikai szabadosság, az európai baloldalisággal szövetkezve nem bontotta volna már meg az európai kultúra alapjait. Így minden közeledés Európához tendenciálisan közelebb viszi a társuló államokat az amerikai szabados kultúrához és a globális társadalomhoz. Ennek ellenére vannak az Európai Uniónak is igen pozitív aspektusai, amelyek lehetővé teszik az országok, a nemzetek közötti ellentétek felszámolását, enyhíthetik az szélsőséges (etnocentrikus) beállítódásokat és a vallási fanatizmust. Ezzel

²⁷ Vö.: SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Budapest, 1995. 44. o.: „A keresztény hit nietzschei és marxi magyarázata összeegyeztethetetlen egymással ... Vonzerejét mindkét filozófia a 'hit aláadásának' köszönheti – mindkettő azt sugallja, hogy megszabadítja a világot a hittől, a misztériumoktól, az illúzióktól; végre színről színre láthatjuk a 'pőre valóságot' és benne magunkat, mint a felszabadult világ kitisztult fejű urait.”

Európa az emberiség éretté válását segíthetné elő. Az a kérdés, milyen árat kell a pozitívumokért fizetni?

A vallások, a nemzeti öntudat és a kultúra szétfelbomlása nem old meg semmit, mert helyettük adni kell valamit, ami megintcsak a valahová tartozás, egy vallás, egy kultúra lehet.

Milyen az a vallás, milyen az a hovatartozás és milyen az a kultúra, amelyet a liberális progresszizmus monetáris változata kínál?

A hovatartozás: a világpolgár nem észleli, nem látja át létének kereteit, a határok elmosódnak, nincs mibe megkapaszkodnia, az orientálás céljából rendelkezésre álló fogalom túl általános. A kultúra szétfelbomlása során szétesik a még jól átlátható családi kötelék is, amely az egészséges testi-lelki fejlődés előfeltétele. A család a szociális érzelmi védeltséget nyilván már most sem tudja kielégítően nyújtani. A konkurenciaharc általános beállítódássá válik, és benne elsikkadnak az egymást segítő készségek, a másokra való hagyatkozhatás biztonsága, amelyet az általános társadalmi atomizálás tetéz be. Az ember gyökértelessé válik.

A vallást illetően: világos, hogy a világ legkülönbözőbb vallásaiban fellelhető dogmák mind nem lehetnek igazak, és hogy a vallások nem minden esetben segítettek és segítik elő optimálisan a teremtés befejezését – pedig ez lenne az előkelő feladatuk. Biztos azonban az is, hogy az embernek van valami sajátos vallási igénye, mert érzi a függőségét egy eredeti erőttől, amely tudatának és akarátának közbejátszása nélkül ebbe a világba helyezte. A vallások iránti igény érzelmi – emocionális – alapon nyugszik, tehát irracionális – mint az eredet maga. Az emocionális indíték pedig minden ideológia kezdete: „Az ideológiák megalkotásának kezdetén mindig egy emóció állott; ezt követte az idea és végül a cselekedet. Ez az ideológiák utáni emocionális éhség az elsődleges téma az intellektualitás történetében” – állapítja meg FEUER.²⁸

A vallás minden kultúrában valamilyen formában jelen van, és az emberi léttől elválaszthatatlan. Ha az embertől elvesszük a vallásos hitet, más formában – esetleg károsabban – megjelenik újra. Íme a példa: „A vallás eltűnése része volt a kommunista ideológiának. Feltehető, ... nem tűnt fel, hogy önmaguk teremtettek egy új vallást. Ehhez néhány érdekes párhuzam kínálkozik. Az egyházi dogmákban való hitet felváltotta a kommunista ideológiában való hit. A Biblia helyett MARX, ENGELS, LENIN, SZTÁLIN művei és „MAO mondásai” léptek. A misét a pártgyűlések helyettesítették, a gyónást a nyilvánosság előtti önkritika, a körmeneteket a felvonulások, a bérházat a pártba való felvétel. A lelkészek szerepét a pártfunkcionáriusok vették át, és hozzájuk hasonló karizmával rendelkeztek. Képzésük szemináriumokon történt. A „hitetleneket” kizárták az egyházból és az inkvizíció áldozatává tették. Hasonló állapotok uralkodtak a kelet-európai kommunista pártokban. A kritikusan gondolkodó párttagokat és azokat, akikről feltételezhető volt a kritikus gondolkodás, a rendszeresen ismétlődő pártrevíziók során kizárták a pártból. Közülük sokakat meggyilkoltak. Isten helyébe vezető személyiségek léptek. Őket már életükben kvázi vallási kultusszal (személyi kultusz) övezték.”²⁹

A liberális progresszizmus monetáris változata is új vallást ad – erkölcsi korlátozás helyett a szabadosságot, amely az örömszerzés hajtóerejének korlátlan követésén nyugszik. Az istenhit helyét a mammonizmus, ezen belül – a monetarizmus alapbeállítódásának megfelelően – különösen a pénzfetizizmus váltotta fel.

A kultúráváltozást az intézményrendszeren belüli dominálás eltolódása is visszatükrözi. A második világháború után a kommunista párt és a gazdasági intézmények és ezeken belül a bányászat és a nehézipar vették át az egyházak domináns szerepét. A rendszerváltás után a

²⁸ Vö.: FEUER, Lewis S: *Die autoritäre Vermessenheit. Ideologen im Dilemma*. Wien – Graz – Köln, 1978. 99. o.

²⁹ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest, 1994. 27. o.

kommunista párt megszűnt, és a domináns szerep a gazdasági intézményeken belül eltolódott a monetáris intézmények javára. Természetes, hogy ezzel a domináns intézményekben tevékenykedők szociális szerepe is felértékelődött, ami megmutatkozik akkor is, ha fizetésüket a más intézményekben dolgozókéval összevetjük.

Az új vallás normái érzékenyen megváltoztatták a hivatalos vagy félhivatalos vagy éppen az informális normákat, illetve viselkedési mintákat. A szeretet elvének helyét a felettes Énben – nem mintha azelőtt sikerült volna maradéktalanul megvalósítani – a hivatalos ideológián keresztül is elfoglalta a piaci mechanizmusokat mozgató egyéni érdek. A kommunizmus kollektívizmusából a liberalizmus individualizmusának mértéktelen előtérbe helyezése folytán nyilván nem maradt meg még annyi sem, amennyi a legfontosabb kollektív érdekek védelmére elegendő lenne. A könyörület elvét – nem mintha ezt az elvet teljes sikerrel alkalmazták volna – leváltja a konkurenciaharcban most már erényne magasztosult könyörtelenség.

Az idősek tisztelete nem erkölcsi norma többé. Nincs olyan tekintély, amely tiszteletet érdemelne. A magántulajdon szent, de nem annyira, hogy ha egyéni előnyökről van szó, akkor a legtagabb értelemben vett rablás szalonképessé ne válhasson. Azzá is vált, legalábbis abban az értelemben, hogy a rablást megszoktuk, és így a rablás a szociokulturális értéktételezések – a kultúra – szerves részévé vált.

Jövőalternatíva

Egy jövőendő új társadalmi és gazdasági rendszer elkerülhetetlen, ami biztos, hogy nem lehet sem államkapitalizmus, sem korlátlan piacgazdaság, de a keresletet adóssághalmozással serkentő szociális piacgazdaság sem.

A kínálgzó alternatívák különleges méltatását elhanyagolhatjuk. Mivel sok választási lehetőség nincs. Akárminek is nevezzük a jövő társadalmi és gazdasági rendszerét, sajátos magyar, román, szlovák, harmadik útnak vagy negyediknek vagy akárhányadiknak, az elnevezés jobbra csak hasztalan szörszálhasogatás és tudományos okoskodás eredménye lehet. A lényeg marad.

A jövő társadalmi és gazdasági rendszerének egyesítenie kell a szocializmus és a korlátlan kapitalizmus előnyeit, és meg kell találnia a megoldást, hogyan lehet a mindkét rendszerben rejlő elégtelenségeket maximálisan korlátozni. Erre a szociális piacgazdaság továbbfejlesztése mutatkozik a legalkalmasabbnak, mert ez a rendszer volt a történelem során az egyedüli, amely programjában a kollektív és az egyéni érdekek közötti egyensúlyt tűzte ki célul. Magyarországon a lehetőségek adta magyar sajátosságoknak megfelelően, más országokban az adott ország sajátosságainak és kultúrájának figyelembevételével kell ezt a célt elérni és nem pedig valamely világmegváltó gazdasági ideológia receptje alapján.

Magyarország nem szigetelheti el magát attól, amit a világ globálisan követ, de munkálkodhat egy olyan modell megteremtésén, amely megfordítja a veszébe rohanó emberiség önellenes fejlődési tendenciáját, és amihez mások is szívesen csatlakoznának.

Korlátozás nélkül, úgy, ahogy ezt a liberalizmust és individualizmust félreértelmezők megálmodták, nem fognak a dolgok jobbra fordulni. Akármilyen társadalmi és gazdasági rendről is legyen szó, a korlátozás – ott és olyan mértékben, ahol és amennyire a kollektív érdekek a korlátozást megkövetelik – elengedhetetlen. Ezt a célt a kultúra változása nélkül, valamilyen korlátozó erkölcs nélkül lehetetlen elérni. Az új erkölcsnek be kell magát fészkelnie a felettes Énbe, hogy onnan irányítsa az egyén magatartását.

Az oktatásnál és a nevelésnél kell tehát kezdeni.³⁰ Mire ebből a megközelítésből átütő erejű változás várható, emberöltőkbe telhet – de valamikor el kell kezdeni. Annál is inkább, mert az új erkölcsi alapok megfogalmazása (konszenzusa), illetve a szükséges asszociációs ajánlatok rendelkezésre bocsátása és egy autonóm szerveződés („állam”) határozott fellépése után egynéhány évvel már lényeges javulás várható az önmagát szervezni tudó egyéniség kialakulásában. Ez mindenképpen jótékony hatást gyakorolna a további kulturális értéktételezésekre és a gazdasági etikára. Hogy úgy mondjam, az első lökés hiányzik. Ez lenne ma a legfontosabb állami – autonóm közületi – feladat.

Konzisztens nevelési célok megvalósításához fokozott közületi – állami – támogatásra van szükség. A pénz viszont egyre koncentráltabban kamat vagy kamatos kamat formájában a tőkéhez vándorol, ott elképzeltetlen méretekben gyűlik, és lehetetlenné teszi azoknak a kollektív-állami szerepeknek a megvalósítását, amelyek nélkül egészséges társadalmi és gazdasági fejlődés lehetetlen. Ha csak abban az illúzióban nem élünk, hogy a privát szféra jótékonykodása elegendő a kollektív célok elérésére.

A jövő társadalmi és gazdasági rendszere nem lehet más, mint valahol a két véglet, az államkapitalizmus és a korlátlan piaci mechanizmusokon alapuló kapitalizmus közötti szerveződés. Akárhogy is csűrjük-csavarjuk a szót, akár-hogyan is nevezzük az intra-uterin (a születés előtti) állapotban lévő gyermeket, akárhogyan is ágálnak egynéhányan a szociális piacgazdaság – a harmadik út, sajátos magyar út – elnevezés ellen, lényegében senki nem tud okosabbat mondani, mint hogy ebből kell kiindulni. Ha jobbra és balra is szakadék van, akkor nem marad más hátra, mint a hegylánc tetején valahogyan továbbjutni.

A homo sapiens aligha tehet mást, mint hogy igénybe vett önelnevezésének jogosságára rászolgál, és elkezd gondolkodni, kiszűri az eddigi társadalmi és gazdasági rendszerekből azt, ami hasznosítható, és megkísérel ezek szintézisét megteremteni. Ennek a feladatnak a megvalósítása során mindenféleképpen óvatosságra van szükség, még akkor is, ha a részismeretek bombabiztosnak mutatkoznak. Ennek egyszerű oka van: a homo sapiens homo oeconomicus oldala mindig is a homo moralisszal összefonódva mutatkozott be. A homo moralisnak pedig két arca van: az egyikkel mosolyog, és azt mutatja, hogy csak a jót akarja. A másik arc nem mutat semmit, de a mögötte meghúzódó szürkeállomány már azt fontolgatja, hogyan tud az adott helyzetből magának előnyt szerezni. A mammonizmus mindig megteszi a magáét.

Ha a mammonizmust és a kétarcúságot erős monetáris hatalommal rendelkező társadalmi és gazdasági ideológia is támogatja, amely az önérdék érvényesülését nemcsak hogy nem kívánja mederbe terelni, hanem formálisan még alá is támasztja, mondván, hogy a korlátlan önérdékű piaci mechanizmusok az „igaziak”, akkor mi az, ami az embert arra készíthetné, hogy individuális érdekeit a kollektív érdekekkel összehangolja?

Káin erkölce biztos, hogy nem.

Amikor az Úr megkérdezte Káint: „Hol van a testvéred, Ábel?”, Káin megpróbálta az Úr jogos gyanúját eloszlatni, és így válaszolt: „Nem tudom; talán őrzője vagyok testvéremnek?”. Pedig arról szó sem volt, hogy őrzője legyen. De legalább ne ölte volna meg.

³⁰ Vö.: ZÉTÉNYI Zsolt: A hatalom felelőssége. In: Szárszó '93. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. (268–272) 269. o.

Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996. Különösen: Öncsonkítás nem alkalmas nevelésre. 191. o.-tól.

2. Elméleti alapok és a szemlélet módja

A témával kapcsolatban a következő fogalmakat kell tisztáznunk: stagnáció, innováció, fejlődés, tévfejlődés és visszafejlődés.

2.1. Stagnáció és innováció

Stagnációról akkor beszélünk, ha a társadalmi és gazdasági innovációs készség pang.

A középkor tespedtsége az innovációk ellen ható kulturális értéktételezésekben keresendő. Ennek lényege a tradíció görcsös nagyrabecsülése és minden nonkonformista megnyilatkozás csírájában való elfojtása volt. Az elfojtás a neurózisok egyik legelterjedtebb formája és oka. Ha tehát a tradíciók megbecsülésének szükségességéről beszélünk, akkor látnunk kell a benne rejlő buktatót is.

Az innováció – az új megjelenése – a fejlődés alapja. Hogy az új milyen mértékben szolgálja a fejlődést, illetve hogy szoros értelemben véve fejlődést vagy inkább dekadenciát hoz magával, az nagy mértékben a kreativitástól függ.

A kreativitásnak három előfeltétele van: a konformizmus, a deviancia (nonkonformizmus) és a patológia (neurotikus érzékenység).³¹

A konformizmus a tradíciók megbecsülését, a deviancia az ettől való eltérés tendenciáját, a patogén (beteges) elem az ingerekkel szembeni fokozott érzékenységet fejezi ki. Innovációk során a deviancia a megszokottól való eltérést hozza magával, amit a neurotikus érzékenység és az ezzel összefüggő fokozott fantázia kelt szárnyra, amit viszont a konformizmus mérsékel. Ahhoz, hogy az innovációk során fellépő konfliktusokban a káosz minimális vagy éppen elkerülhető legyen, ideális, ha az innováció a tradícióból indul ki. Ideális azért, mert a viszonyítási alap nélküli – tradíciók nélküli – innováció könnyen túlzásokhoz vezet, és mert könnyen kisiklik az érvényes szociokulturális értékek mérséklő hatása alól, könnyen káoszba torkollhat. A káosz ugyan fejlődéshez vezethet, a benne rejlő kiszámíthatatlan tendenciák kitisztulhatnak, és egy magasabb organizációs szinten megteremthetik a fejlődést jelentő újat, de a káosznak a személyt és a társadalmat károsító szertelensége a konfliktusok kibékíthetetlen ellentmondásait is magával hozhatja. A kibékíthetetlen ellentmondások csak tragikus események sorozatával, forradalmi úton oldhatók fel. Ezen alapszik többek között a kommunista forradalmi út és a szociáldemokrácia által képviselt parlamentáris fejlődés közötti különbség is. A konformitás mérséklő hatása a parlamentáris fejlődés útját egyengeti.

A konformizmus lehetővé teszi az elhajlás mértékének érzékelését. Ez a fejlődés jellegének szempontjából döntő, mert csak a meglévőtől való eltérés érzékelése képes mérséklethez inteni. A mértékletesség a fejlődés alapvető követelménye, mert hiánya forradalmi változások csíráját hordja magában, ami pusztításon keresztül igyekszik változásokat elérni.

2.2. Innováció és fejlődés

„Nincs miért tagadnunk, hogy van valóságalapja a haladásnak, de az a felfogás, amely biztosra veszi a haladást, már módosításra szorul.”³² *José Ortega y Gasset*

³¹ MAGYARI BECK István: *Tehetség mint meghasonlás*. Budapest, 1988. 112. o.

³² ORTEGA Y GASSET, José: *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995. 72. o.

Innováción az új megjelenését érjük. Hogy az új fejlődést – haladást – jelent-e vagy sem, azt csak következményeiből tudjuk megnyugtató bizonyossággal megítélni.

Persze, ideológiákat és a bennük rejlő „örök igazságokat” igyekeznek már jó előre – mielőtt az innováció következményeit megismerhetnénk – tudományos színezetben és ennek megfelelő politikai háttérrel érvényre juttatni, mintha kizárólagosan csak ezek lennének az ember boldogulásához vezető út biztosítékai. Ezt az intoleráns megrögzöttséget sokszor még akkor is fenntartják, amikor már az innováció következményeiből egyértelműen kiderült, hogy bár valamilyen érdekközösséget igen, de más, fontosabb szempontú érdekeket nem szolgál. Ilyen például a nyugati, a liberális progresszivismussal megfertőzött szabados nevelési rendszer, amely már a szociális piacgazdaságtól való inkonzisztens elhajlás indoklását is szolgálta, s miután tragikus következményei nyilvánvalóvá váltak, a monetarizmus jelszava alatt tovább bomlasztja a társadalmat és ássa alá a valamelyest még szabályzó erejű kulturális értékeket.

Ha azt mondjuk, hogy egy emberközpontú szemléletben akkor tekintünk valamely innovációt fejlődésnek, ha az embert szolgálja, akkor szem előtt kell tartanunk, amit erről az első fejezetben mondtunk, hogy a mérce az lehet, mennyiben járul, mennyiben járulhat hozzá az innováció a befejezetlen teremtés befejezéséhez és mennyiben gátolhatja – mennyiben szolgálja az ember önmegvalósítását és mennyiben akadályozza.

Tény, hogy az új, az újszerű mindig valakinek vagy valakiknek jó. A kérdés csupán az, hogy kinek, kiknek és milyen mértékben az, hogy a jó kevés kiváltságos helyzetűt hozott-e még jobb helyzetbe és a hátrányos helyzetűeket még rosszabba, vagy pedig a cél-összeegyeztethetőség érdekében mérsékelte az amúgy is elkerülhetetlen differenciálódást.

Egy olyan innováció, amely a differenciálódásnak nem szab határt, és ezzel társadalmi szinten az integrációt lehetetlenné teszi, a mi terminológiánk szerint nem fedi a fejlődéssel – haladással – szemben támasztott követelményeket.

RAFFALT kiterjesztette az integráció fogalmát az ellentétek személyiségbe való integrációjára. A társadalmi egyensúly felé hajló fejlődés csak akkor lehetséges, ha az ellentétes érdekek és célok már a személyiségbe a tolerancia jegyében és a mások helyzetébe való beleélés képességének fejlesztésén keresztül épülnek be.³³

2.3. Kreativitás és ideológia

Az innováció jelenségével kapcsolatban érdemes figyelni arra, hogy az ideológiák mindegyike kizárólagos jelleggel kívánja az emberiséget szolgálni. Ebbe a hibába nekünk nem szabad beleesni. Ha valaki jobb alternatívát kínál az általunk javasolt középút helyett, akkor el kell fogadni. Ha a jelen munka legalább motivál más alternatívák kidolgozására, akkor nem volt hiábavaló a megírása.

Az intolerancia mint fekete gyászszalag húzódik végig a történelmen. Sajnálatos ennek a beszűkült, ego- és etnocentrikus jellegű beállítódásnak a megjelenése a kereszténységben, amely az európai kultúrát – a szociokulturális értékrendet és az ezzel összefonódott gazdasági etikát – jelentős mértékben befolyásolta. Ez a befolyásolás a kreativitás három előfeltételéből (konformizmus – deviancia – patológia) egyoldalúan a konformizmusra építőt támasztotta alá. A liberális progresszivismus és későbbi változata ennek ellenkezőjébe csapott át. Ezek a szociokulturális valóságot már szabados alapelvek legalizálásával oly mértékben átformálták, hogy a kultúra mérséklő szerepe – a konformizmus – elveszett. Az új kultúra már nem kíván mérsékelni. Ellenkezőleg. Formálisan sok minden szabadossá vált, s ha formálisan nem is, de tendenciálisan egyre inkább minden szabadossá válik. A cél – ami felé FUKUYAMA hajlik –

³³ RAFFALT, Reinhard: *Abendländische Kultur und Christentum. Essay*. München – Zürich, 1981. 19. o.

, hogy az ember a személyiségében rejlő kielégítetlenségeket úgy élje ki, hogy az normálisnak és természetesnek tűnjék; hogy azt az érzést ébressze, az Én „oké”, mert szabados cselekedeteivel nem tér el az informális normáktól, s ha a formális normáktól el is tér, annak szabadosságra serkentő tendenciáit (az alapbeállítódásban) nem sérti. Ez a beállítódás a kiélésre épít, ami nem lehet egy rendezett világ alapja.

A kiélés az ösztönök szabad érvényesülésén nyugszik, és nem tűr sem korlátozást, sem önkorlátozást. Ez a magatartás érzelmi elszegényedéshez vezet.³⁴

Egyik társadalmi és gazdasági rend sem és a liberális progresszivismus monetáris változata sem képes a Felettes Én szerepét a személyiségben megváltoztatni, de a tartalmát, az értéktételezéseket igen. Ez utóbbi is arra ösztökéli az embert, hogy a normától ne térjen el, de ez már azt jelenti: ne térj el attól az elvtől, hogy megtehetsz mindent, ami örömet szerez és mégis a legnagyobb individuális haszonnal vagy éppen a lehető legelnézőbb büntetéssel jár. Így jutunk el a káoszhoz, amelyben jó lenne a kereszténység korlátozó, a kreativitáshoz elengedhetetlen konformizmusából egy mérséklő adag.

2.4. Visszafejlődés?

2.4.1. Öngyilkosság és elmefogyatkozás

„Azokban az okokban, amelyek a mai emberiség megsemmisítésével fenyegetnek, nyilvánvalóan felismerhetők egy neurotikus tömegőrület ismertetőjegyei.”³⁵ Konrad Lorenz

AGÓCS József éleslátással tapint rá arra az önmegsemmisítésbe torkolló – Konrad LORENZ által tömegőrületnek nevezett – magatartásra, amely kimeríti a visszafejlődés fogalmát: „Az emberi populációk nem az «állatvilágból» «emelkedtek ki» – állapítja meg –, hanem az élelmi hálózatokból törtek ki, az élelmi hálózatokkal fordultak szembe. Ezeket nem «átalakították», «szolgáltatukba állították» létfeltételeik «termelése» során, hanem rövid távú jólétre törekedve vírus módjára fölélték, megsemmisítették őket, a helyükre telepedtek, az élelmi hálózatok regenerációs folyamatait, az immunreakciókat (a «gyomok», «kártevők», «kórokozók» megjelenését) kizárni igyekeztek. Ez nem fejlődés, evolúció, előrehaladás, magasabbrendűvé válás, az értelem megjelenése az emberre nézve, a többihez viszonyítva, hanem éppen az ellenkezője: az élelmi hálózatok rövidre zárása, visszafejlesztése, élettelenítés, ellenműködés, negatív szelekció, degradáció, értelmetlen vagdalkozás, öngyilkosság, elmefogyatkozás, az önfenntartóképesség megszüntetése emberre és bioszférára nézve egyaránt.”³⁶

2.4.2. Az óvatos Káin

Konrad LORENZ felteszi a kérdést, hogy vajon mivel tudna a tudomány hozzájárulni ahhoz, hogy „a súlyos veszélyeknek kitett emberiség ... meg tudjon menekülni?” Aztán azzal a szemrehányással foglalkozik, miszerint a tudomány nem boldogságot, hanem szerencsétlenséget hozott az emberiségre. LORENZ arra a következtetésre jut, hogy nem a

³⁴ FREUD, Sigmund: Ansätze zu einer Theorie der Angstneurose. In: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. 1946–1952, I. kötet. 341. o.: A neuraszténia és a félelemneurózis szimptomái közötti különbséget a következő címszavakkal lehet kifejezni: érzelmek feltorlódása – érzelmi elszegényedés.

³⁵ LORENZ, Konrad: Vorwort. FRANKL, Viktor E.: *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*. München – Zürich, 1979. IX. o.

³⁶ AGÓCS József: *Gondolkodásunk alapjai*. I. kötet. Sopron, 1996. 9. o.

tudományban van a baj, „hanem abban – legalábbis napjainkig –, hogy kevés hatalmat adott kezünkbe önmagunkkal szemben.”³⁷

LORENZ kitétele, hogy „legalábbis napjainkig” világosan rámutat arra a tézisünkre, hogy a befejezetlen teremtés ember által való befejezésében rejlik a jövő záloga. Erkölc nélkül nincs egészséges társadalom, egészséges gazdaság és nincs jövő.

Ha a technika negatív hatásairól szó esik, akkor a modern Káinok rögtön azzal érvelnek, hogy hát ugyan kérem, azt nem kívánhatja senki, hogy visszatérjünk az őskorba. Rendszerint megjelenik a címkézés is: ha valamit is fel mersz hozni a technika ellen, fejlődésellenes vagy – vagy még rosszabb.

Szó sincs arról, hogy vissza kell térnünk az őskorba. Csupán arról van szó, hogy a technika fejlődésével párhuzamosan gondolni kell az ember erkölcsi fejlődésére is. Az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok semmi esetre sem alkalmasak ennek a célnak az elérésére, mert az egyéni érdek előtérbe helyezése tendenciálisan olyan mértékben korlátozásellenes, amilyen mértékben a korlátozás az egyéni érdek érvényesülését kívánja mederbe terelni. Mederbe terelés nélkül elvész a kollektív érdekek képviselésének lehetősége.

A szabadpiaci gazdálkodásnak azért van útjában a kultúra, mert a kultúrából fakadó viselkedési minták reaktívak, azaz bizonyos ingerek meghatározott viselkedést váltanak ki. A piaci mechanizmusok pedig a kulturális kötöttséget nem igénylik. Ellenkezőleg. Az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok arra készítetnek, hogy az ember meghatározott viselkedési mintának ne kötelezze el magát, hanem sokkal inkább kötetlenül mindig aszerint cselekedjen, ami előnyös és élvezettel jár. Ebből a szempontból kell megítélni a technikai fetisizmust.

Látnunk kell, hogy még az emberközpontú technikai fejlődésnek is van határa. A határ ott van,

- ahol az embernek a technika fejlődése mögött messze visszamaradt erkölcsé nem képes az értelméből fakadó technikát az egyetemes élet szolgálatába állítani,
- ahol a technika életellenessé válik: munkahelyeket, fajokat, pótolhatatlan természeti kincseket semmisít meg,
- és ahol a technika fejlesztését a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűekkel fizettetik meg akkor is, ha a hátrányos helyzetűekre nehezedő terhek vagy az elesettség már a létüket fenyegeti.

FUKUYAMA is beáll a sorba, és a technikával szembeni fenntartásokat annak befagyasztásával, mi több, a technika visszafejlesztésével azonosítja. Az ősember életkörülményeihez való visszatéréssel mumuskodik; oda térnék vissza, ahol az ember megint „arcának verejtékével túrja a földet”, meg hogy „nélkülözni kellene a növekvő gazdaság fényét és dinamizmusát, és a természethez sem térnék vissza”.³⁸

Az a kérdés, hogy vajon nem az a társadalmi réteg lesz-e egyre nagyobb, amely a technika szédületes térhódításával ellentétben már ma is nélkülözni kényszerül a növekvő gazdaság dinamizmusát és fényét?

A világvárosokban és körülöttük a nyomortanyákon egyre szűkebb lesz a hely azok számára, akik a jólét és a luxus fényének árnyékában, csatornáknál és pályaudvarok mocskos padlóján kénytelenek a körülöttük csillogó és villogó kihívásokat lenyelni.

³⁷ LORENZ, Konrad: Die Hoffnung auf Einsicht in das Wirken der Natur. In: *Die Hoffnungen unserer Zeit*. Das Heidelberger Studio. 27. Sendefolge. München, 1963. 143. o.

³⁸ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 134–135. o.

Jellemző FUKUYAMÁra, hogy általában nagyon óvatos, igyekszik minden aspektust figyelembe venni. A módszer könnyen átlátható: rávilágít egy problémára, súlyosnak nevezi, aztán a megoldás alól kibújik. Nézzük meg ezt közelebbről.

„A technika befagyasztása a mai fejlett országok máris magas szintjén valószínűleg nem a megfelelő megoldás a vésszesen közelgő ökológiai válság szempontjából ...” FUKUYAMA látja a problémát, de nem a mérséklést ajánlja, hanem a „kutyaharapást szőrével kell gyógyítani” elvet: „a környezet védelme korántsem követeli meg, hogy szakítsunk a modern technikával, és az általa teremtetett gazdasági világgal, sőt hosszabb távon esetleg épp ezt a világot követeli meg mint előfeltételt.”³⁹

Minek az előfeltételét? Annak a vésszesen közeledő ökológiai válságnak az előfeltételét, amelyet egynéhány sorral előtte kilátásba helyezett? És mi indokolná, hogy éppen a technika határtalan fejlődése oldja meg esetleg – mint ahogy ezt kifejezte – esetleg (!) az ökológiai összeomlást? És ha nem? Mi ez? Orosz rulett?

FUKUYAMA felteszi a technika fejlődésével és a gazdasági növekedéssel kapcsolatban felesleges kérdést: „... itt alapelvekről van szó – arról, vajon társadalmunk javai, «jó dolgai» valóban jók-e és kielégítik-e «az embert mint embert», vagy vajon van-e, elvben, az elégedettségnek egy magasabb formája ...?”⁴⁰

Szerinte nincs. A liberális demokrácia a társadalmi fejlődés csúcsa.

Szerintünk van. Az egyoldalú önérdék feladása az egyéni és kollektív érdekek összehangolásának javára.

2.4.3. Egyetemleges elismerés és visszafejlődés?

A visszafejlődés oda vezet, ahol az ember már volt.

Visszafejlődésről beszélni akkor lenne jogos, ha a technika teljes bevetésével vívott háborúban csupán olyan károk keletkezhetnének, amelyek egy bunkó, egy kőbalta vagy egy nyíl rombolását és roncsolását nem haladnák meg. A konszenzuson múlik, hogy az ember milyen eszközöket választ az egyén, a csoport vagy a társadalom önazonosítási szükségletének kielégítésére, arra, hogy elhatárolja magát és csoportját, és a különbségek érzékelésével jusson el az Én, az öntudat, és a Mi, a csoporttudat szociális érzelmi védettséget nyújtó élményéhez.

Az önazonosítási szükségletből adódó önelhatárolódásokban tapasztalható túlkapások a megnevesített, állati szintű egoizmusból, agresszióból és birtoklásvágyból – a mammonizmus alkotóelemeiből – fakadnak. Ezeket az alapvető hajtóerőket az önazonosítás pszichikus szükséglete fokozza, s mivel az Én erő fejlesztésére – a személyiség fejlesztésére – különösen a monetarizmus nem fektet súlyt, az Én önszervezési képessége – frusztrációs toleranciája (csalódásokat elviselő képessége) – nem elégséges ahhoz, hogy a konfliktusok kiélezését mérsékelni tudja. Ellenkezőleg: a monetarizmus viszonyai között egyre elterjedtebbé váló gyenge énné ember egyre inkább a másoktól kapott önkéntes vagy kicsikart elismerésben keresi azt, ami lényéből hiányzik – az önbizalmat. Ennek legelterjedtebb módja a feltűnési viselkedés és a szenzációhajhászás. Itt látható ismételten FUKUYAMA alapvető tévedése, amennyiben a liberális demokrácia előnyét abban látja, hogy a leginkább képes mindenkinek az egyetemleges elismerést megadni – ami nyilván nem igaz –, és ráadásul a hangsúly nem is a megadáson van.

A cél sokkal inkább a személyiség fejlesztése, az Én erősítése, hogy az Én önazonosítási szükséglete mérséklődjék, nem pedig az, hogy a gyenge énné ember fokozott elismerési

³⁹ FUKUYAMA, Francis: i. m. 135. o.

⁴⁰ FUKUYAMA, Francis: i. m. 208. o.

igénye kielégüljön. FUKUYAMA állítása már abból a szempontból sem helytálló, hogy a liberális demokrácia mindenkinek a legnagyobb általános elismerést nyújtja, hiszen a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűeket kizárja a társadalomból – leírja őket. Hol van itt az általános jellegű elismerés és fejlődés?

2.4.4. Egyetemleges elismerés és globalizáció

Az önazonosításhoz szükséges elhatárolódások a lelki élet szisztémájából adódnak. A lelki élet szisztémája különösen a személyiségformálás legérzékenyebb időszakában, a gyermekkori szocializáció során érzékelteti, hogy az önazonosítás csakis korlátozáson keresztül, az individuális és a kollektív érdekek összeférhetőségének kondicionálásán keresztül lehetséges.

Ha a szociokulturális értékrendben az individualizmus és a kollektívizmus közötti viszony nem kiegyensúlyozott, akkor ezt mindenképpen a személyiség és ezen keresztül a társadalom sínyli meg.

Az ember alapvető hajtóerőkkel jön a világra. Ezeknek a hajtóerőknek az összességét FREUD Es-nek (magyarul Ez-nek vagy Az-nak) nevezte. Az Es – az Ez vagy Az – semleges hajtóerő, amelynek célja, hogy az életet fenntartsa. A természet az élet fenntartását nem bízta az élőlények értelmére – az ember értelmére sem: a szexualitás öröme gondoskodik a faj, az éhség csillapítása közben fellépő élvezet pedig az egyed fenntartásáról. Az örömszerzés elve – hajtóereje – tehát eszköz és nem cél. A viselkedéstudomány szempontjából egy társadalom mindenesetre tévúton halad, ha az örömszerzés hajtóerejét – az eszközt – céljá magasztosítja. Napjainkban a reklámok az örömszerzésre való ösztökéléssel manipulálnak. Ezzel máris nyilvánvalóvá válik, hogyan is állunk a gazdasági etika minőségével és a szociokulturális értékrend alapbeállítódásával.

Az örömszerzés hajtóereje mellett FREUD szerint létezik az úgynevezett halál felé sodródás hajtóereje, amely az elmúlásba vezet. FREUD ezt úgy értelmezi, hogy minden az eredetéhez törekszik. Az élő anyag az élettelenből képződött, világos, hogy oda törekszik vissza.⁴¹

A halál felé sodródás FREUD szerint destruktív erő, amely az önmegsemmisítésbe vezet. Ez a magatartás nem csak individuális sorsokra jellemző. A társadalomban és a gazdaságban is fellelhető ez az alapvetően destruktív erő, amikor is az agresszió az örömszerzés eszközévé válik, történetesen amikor egy társadalom tagjai fokozottan a törés, zúzás, tombolás és rombolás megjelenítésében és/vagy kiélésében lelik örömüket. Ebből az aspektusból kiindulva azt kell mondanunk, hogy a halálban – az önellenességben és az önmegsemmisítésben – is fellelhető az örömszerzés hajtóereje. Erre a következő sorokban még részletesebben kitérünk.

FREUD elmélete Triblehre, azaz hajtóerőtan néven ismert. A magyarban használt ösztönelmélet kifejezés helytelen, mert ösztönön nem általános hajtóerőt értünk, hanem egy komplex viselkedési mintát, amelyet egy egész szervezet produkál (például a madarak költési viselkedésmintája).

A freudi hajtóerők mögött további hajtóerők húzódnak meg, amelyek még általánosabbak, mint a szexualitás és az éhség: az agresszió, az egoizmus és a bekebelezés (szerzés, birtoklás).

Ami a halál felé sodródás hajtóerejét illeti, FREUDnál ebben is megtalálható az örömszerzés elve és megtalálhatók az elv mögött meghúzódó általános hajtóerők is, az

⁴¹ FREUD, Sigmund: Jenseits des Lustprinzips. In: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, London, 1946–1952. XIII. kötet, 40. o.

agresszió, az egoizmus és a bekebelezés (birtoklás, szerzés). A szexualitás aktív időszaka után az élő szervezet anorganikus eredete és a benne rejlő tehetetlenség tendenciálisan eluralja az élő szervezetet, és az önérdekűen (egoisztikusan) az eredeti állapotnak megfelelő megnyugvásra, elmúlásra törekszik; az agresszió – amely már eredetileg is önellenes elemeket tartalmaz – egyre jobban önagresszióba megy át, és a halálban bekebelezi önmagát.

Az Es mögött meghúzódó általános hajtóerők a gazdasági tevékenység alapjai is: az agresszió – a rámenősség – a gazdasági cél (minden cél) és tevékenység alapja; az egoizmus az önérdekű piaci mechanizmusok mozgatója; a bekebelezés, szerzés és birtoklás a profitszerzés reményében folyó befektetések hajtóereje. Ezeknek a hajtóerőknek a „kielégülése” is örömmel jár. A szocializáció – az emberré válás – célja a nyers hajtóerők megnevelése: az agresszió akarat és nem az akaratosság irányába kellene fejlődni; az egoizmust az altruizmusnak – az emberbaráti beállítódásnak –, a kollektív érdekekkel szembeni érzékenységnek kellene kiegészítenie és a birtoklást a lét egy mélyen gyökerező önérzékelésének és szelídségnek kellene felváltania. Nem mindegy, hogy a gazdaság hajtóereje milyen jellegű ...

Egészséges személyiség és egészséges társadalom csak akkor lehetséges, ha az örömszerzés ösztönét a szocializáció során fokozatosan a realitás elve egészíti ki.⁴² A társadalom feladata lenne az egyedet a realitás elve felé terelni – úgy korlátozni, hogy a korlátozást egyre jobban a felettes Én – a lelkiismeret – vegye át. A társadalom feladata tehát nem abban rejlik, hogy az embert annyira felszabadítsa, hogy képtelen legyen az örömszerzés elvét a realitás elvével kiegészíteni.

A társadalom feladata, hogy a születés pillanatában kizárólag az örömszerzés elvén nyugvó élet törekvéseivel mértékkel és óvatosan, de határozottan szembehelyezkedjen, és ráterelje az egyed figyelmét mások, a társadalom, a kollektíva, a család érdekeire és kívánságaira. Ezek a kívánságok és követelmények – normák – a kultúra viselkedési mintáiban nyilvánulnak meg. A cél tehát, hogy az ember, korlátozás révén, megtanuljon a kultúra értékei szerint viselkedni.

A szocializáció során fellépő társadalmi korlátok ráterelik az új élet – a személy – figyelmét a mások kívánságaira, a Te, a Ti fogalmára, és ehhez viszonyulva döbben rá arra, hogy ÉN VAGYOK. Az Én tehát csak a Te és a Ti függvényében az, ami. Az Én egy szociális dimenzióba beágyazva az, ami, és ez magával hozza a Mi-érzést és a Mi viszonyát a Ti-hez. Ahogy az Én csak a Te függvényében az, ami, ugyanúgy a Mi is csak a Te függvényében létezhet. A Te, a Ti és a Mi tehát az önazonosítás elengedhetetlen feltételei. Ha egy társadalom erről megelégedezik, önmagát adja fel, illetve önmagát zilálja szét.

A szocializáció során kialakul – ha kialakul – az Én és a Te közötti különbség és elhatárolás – de egyben a tolerancia is.

A szocializáció során fellépő követelményekkel párhuzamosan kialakul az Én magjában a felettes Én és ebben az Én-ideál, ami eredményes szocializáció után a kultúra tükörképe.

A felettes Én tartalma tehát a kulturális értéktételezésekből származik, a megvalósításhoz szükséges erő – agresszió, akarat – az Es-ből jön.

Az Én és a felettes Én között kölcsönhatás érvényesül: az Én a felettes Én normáit követi, a felettes Én pedig arra ösztökél, amit az Én bensőségessé tett.

A lelki élet szisztémájából adódó önazonosítási szükséglet három szintű elhatárolásban és társadalmi viszonyokban jelentkezik. Ezek

⁴² FREUD, Sigmund: Formulierungen über zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. In: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, London, 1946–1952. VIII. kötet, 23. o.

az Én és a Te,
 az Én és a Mi,
 a Mi és a Ti

közötti viszonyok, amelyek nem csak az önazonosítás szempontjából fontosak, mert hiszen itt – mint már leszögeztük – alapvető társadalmi viszonyokról van szó, amelyek a kulturális alapbeállítódást határozzák meg. Ez a vezetési-nevelési stílusoktól a gazdasági etikáig minden személyközi – társadalmi – viszonyra rányomja bélyegét. A társadalmi és gazdasági viszonyok minőségének alakulásáról, a kultúra emberközpontúságáról vagy ennek ellenkezőjéről van itt szó.

Nézzük meg a lelki élet szisztémájából adódó szinteket egy kissé közelebbről.

Az Én és a Te közötti különbségek átélése a személyes Énerő kifejlődésének elengedhetetlen előfeltétele, mert az Én csak a Te viszonyában az, ami. Az Én-fejlődés alapja mások kívánságának – a Te kívánságának – észlelése és elfogadása – amely a saját kívánságok háttérbe helyezésének – frusztrációs tolerancia – begyakorlásán (kondicionálásán) keresztül érvényesül. A korlátlan piaci mechanizmusok éppen az ellenkező irányban hatnak.

Az Én és a Te közötti viszony alakulása határozza meg az Én-Mi-hez való viszonyát, az individuális és a kollektív érdekek összeegyeztethetőségének pszichikus lehetőségét. A liberális progresszizmus monetáris változatában visszatért korlátlan kapitalizmus a tőke érdekein nyugszik, amely nem képes kielégítő módon a kollektív érdekeknek megfelelni, mert az egyéni érdek túltengése következtében ezt nem is akarja/akarhatja.

Az Én és a Te közötti viszony meghatározza a Mi és a Ti közötti viszonyt is.

Ebből a viszonyból fakad a csoport-, az állami, a nemzeti és az etnikai öntudat. Ideális esetben ezek keretein belül végbemegy az az integrációba torkolló differenciálódás, amely a személyes öntudatot – az Énerő kifejlődését – teszi lehetővé.

A monetarizmus köntösében visszatért korlátlan kapitalizmusnak nem érdeke a mai evolúciós szinten még a pszichikus higiénia előfeltételeként számon tartott önazonosítási szükségletek kielégítése sem, mert ezek az előfeltételek nem a tőke érdekeinek – a tőke szabad áramlásának és szabad profitszerzésének – jegyében osztják fel a világot, hanem kulturális sajátosságok, vallási meggyőződések és a haza, a tágabb vagy szűkebb értelemben vett otthon alapján. A globalizáció, a különbségek egy szintre hozása az, ami a tőke szabad áramlásának és profitszerzési lehetőségeinek szinte korlátlan teret enged.

Ha az egy szintre hozást úgy lehetne értelmezni, hogy a társadalmi célok összeegyeztetésére irányul, hogy a különösen előnyös és különösen hátrányos helyzetűek közötti különbségek csökkentése a cél, akkor még el is lehetne fogadni.

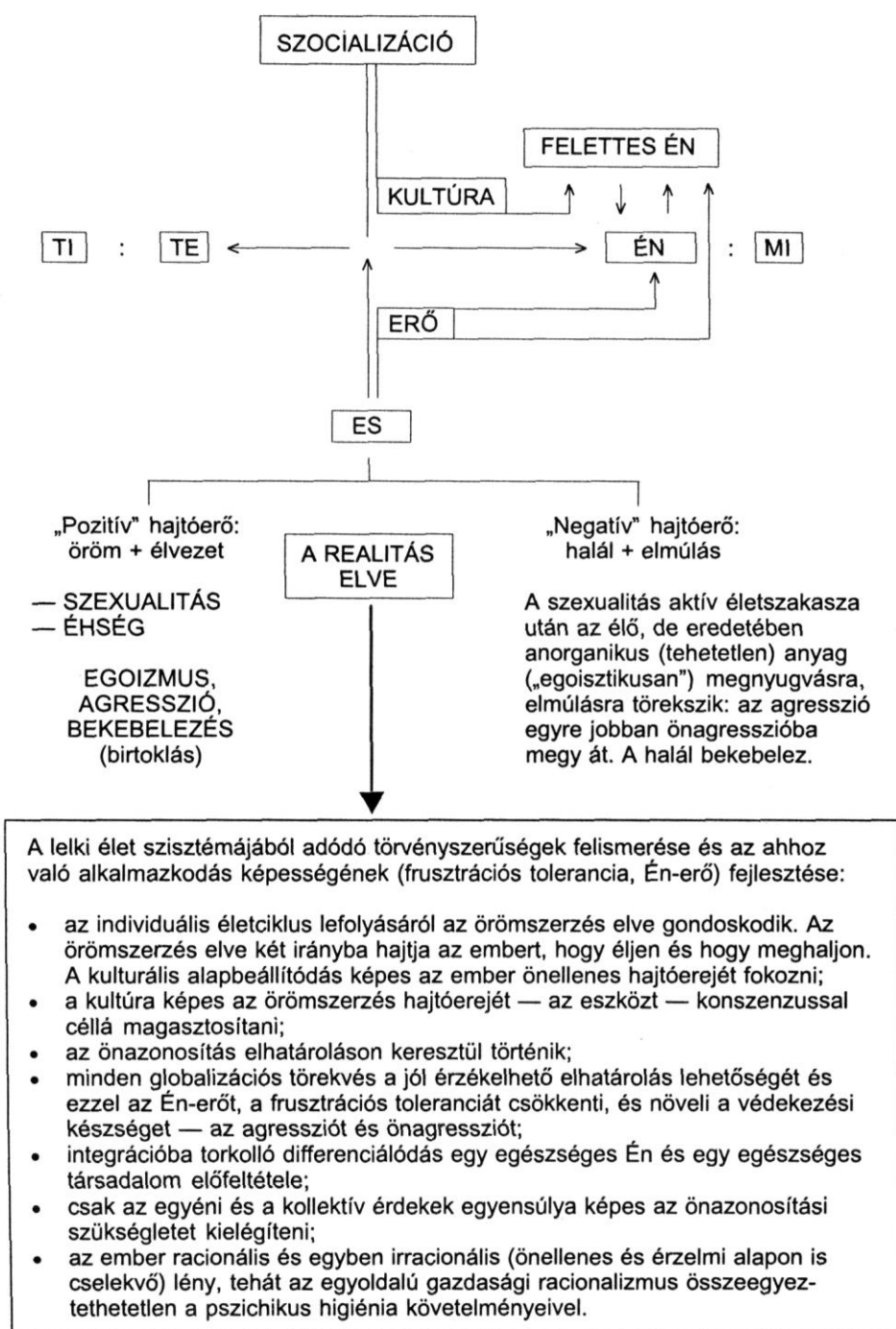
A globális társadalom felé vezető úton az imént tárgyalt alapvető elhatárolások fokozatosan eltűnnek az egységesített fogyasztásra beállított társadalmi és gazdasági rendszerben. Mint ismeretes, ezt FUKUYAMA azzal indokolta, hogy a demokratikus intézmények és a szabadpiaci gazdálkodás – értsd egy egységes (globalizált) fogyasztói társadalom – útjában a kultúrák színessége, a vallások hite és a hazaszeretben rejlő érzelmi kötődések állnak.

FUKUYAMA fatálisan téved, amikor azt állítja, hogy a liberális demokráciák képesek az általános elismerés szükségletét a legjobban kielégíteni.

Valójában az ember önazonosítási szükségletének legelemibb feltételeit sem képes ez a rendszer biztosítani.

Ennek súlyos következményei már a második világháború utáni időszakban érezhetővé váltak, amikor a liberális progresszizmus – még hivatalos monetáris ideológia nélkül – már a hatvanas évek elején meghirdette az autoritás elleni harcot – elég lett volna ennek józan

mérséklése – és lerombolta azt az autoritást, aminek elvesztése során maga is gyökértelenné vált. A szociális érzelmi védettség fokozatos elvesztése aztán megtette a magáét: a tradicionális szociális dimenziókban gyökerét veszített ember elkezdte keresni máshol azt a társadalmi bizonyosságot, ami nélkül nem lehet élni. És meg is találta azokban a korábban marginálisnak nevezett közösségekben – a társadalom szélén található csoportosulásokban –, szektákban, a bűnöző vagy a hozzájuk közelálló szerveződésekben, galerikben, a diszkók zűrzavarában, megtalálta a menedéket a felejtésben alkohol és kábítószer segítségével, az elgyengült Én látszat-erősítésében, a feltűnési viselkedés kiélésében, a bátorság kétes viselkedési mintáinak fitogtatásában, az értelmetlen tombolásban és rombolásban és még sok minden másban ...

1. ábra

Aztán jött a liberális progresszizmusra felépített extrém pénzközpontúságra alapított monetáris szemlélet. Ez aztán tovább szentesítette a beindult folyamat helyességét – törvényességét.

Összefoglalva leszögezhetjük, hogy a liberális demokrácia az imént tárgyalt szemszögből nézve sem tekinthető fejlődésnek. Ellenkezőleg – visszafejlődést jelent arra a szintre, ahonnan az ember elindult, és megkísérelte kultúráján keresztül önmagát korlátozni. A kultúra széttzilálása az önkorlátozás feladását jelenti, amire egy korlátlan piacgazdaságban nincs szükség. Hátráltatja azoknak a demokratikusnak nevezett intézményeknek a létrejöttét és működését, amelyek célja, hogy a tőke szabad áramlását és a vele járó lehető legmagasabb profitot hozza anélkül, hogy a kollektív érdekek képviselőjét kielégítően megszervezné.

A lelki élet szisztémájából adódó törvényszerűségeket az 1. ábra foglalja össze.

2.4.5 A visszavágó civilizáció

„A természetes ösztönök már nem, a kultúra és a tudás még nem működik hatékonyan, és ebben a köztes állapotban nagy a kockázat.”⁴³ *Losonczy Ágnes*

„A globális környezeti válság, mint ahogy mi ezt Tennessee-ben mondjuk, éppoly valódi, mint az eső, és én nem tudom elviselni a gondolatot, hogy tönkretett Földet és jövőt hagyjak gyermekeimre.”⁴⁴ *Al Gore*

Az önazonosítási szükséglet tehát három szinten adott. A társadalomnak nincs meg a lehetősége adottságokat konszenzussal megsemmisíteni, de azt megteheti, hogy konszenzussal ennek a szükségletnek a kielégítési módjait ésszerűen meghatározza – miután mindent megtett az önazonosítási szükséglet mérséklése érdekében.⁴⁵

Az önazonosítási szükséglet kielégítésére megfelelnek sportversenyek és a legkülönbözőbb vetélkedők is. Az önazonosítási szükséglet kielégítéshez való ilyen jellegű hozzáállás óriási fejlődést jelentene, annak ellenére – már szinte hallom –, hogy a haditechnika fejlesztéséből származó innovációkat polgári célokra is jól fel lehet használni. Köztudott, hogy például az eredetileg hadi célokat szolgáló világűr kutatás sok olyan terméket fejlesztett ki, amelyet az ember kényelmének megteremtése érdekében jól lehet hasznosítani. Ezzel kapcsolatban COUSTEAU kapitány megállapítása jut eszembe, aki a Muraro-sziget korallzátonyainak és az ott lakók életkörülményeinek vizsgálata során megállapította, hogy a civilizáció kényelmet adó előnyei vissza fognak vágni. A kényelem fenntartásáért az ember sokszor létének veszélyeztetését is elfogadja, mert a kényelem itt és most szerez örömet, a veszély pedig időben eltolódik.⁴⁶

Korántsem biztos, hogy egy New York-i luxusszálló kényelmei több emberit tudnak nyújtani, mint az őserdő lombjai alatt virágzó élet sokszínűsége. Korántsem biztos, hogy egy milliomos luxustól túltengő környezetében boldogabb, mint az a bennszülött, akit a civilizáció még nem taszított ki az őserdő gondoskodó karjaiból. Ezt meggyőzően bizonyítja

⁴³ LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989. 311. o.

⁴⁴ GORE, Al: *Mérlegen a Föld. Ökológia és az emberi lélek*. Budapest, 1993. 35. o.

⁴⁵ Vö.: ANDORKA Rudolf: Szociálpolitika – humánpolitika. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 389. o.: „Az anómiák csökkentése, egy új társadalmi érték- és normakonszenzus megteremtése látszik ma a legégetőbb, de egyben a legnehezebb feladatnak.”

⁴⁶ Vö.: LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989. 69. o.: „Közhelyszinten ismert, hogy a civilizáció védelme ártalomná fordul, az éhezés átcsap, nagy zabálásba, hogy a lakáshoz való jutás elégtételének öröme mekkora árat fizettet, hogy általában az életért való küzdelem eszközei megesszik olykor magát az életet, amit szolgálniuk kellett volna.”

EIBL-EIBESFELDT biológus és humán etológus, aki több éves távollét után 1986-ban ismét meglátogatta a G/wi őserdő lakóit központi Zalahariban. Az egykori boldog közösséget a civilizációtól megrontott és elhanyagolt állapotban találta: szakadt, piszkos ruhák, gondozatlanság, alkoholizmus, egy vizesgödör körül letargikusan kukorica-, cukor- és sörszállítmányra várakozó emberek. Ezt a kultúrát adja a nyugati civilizáció az érintetlen kultúráknak: őket pedig szétzúzza.

EIBL-EIBESFELDT az USA-t „Kulturknacker”-nak („kultúrafeltörő”-nek) nevezi. Példának felhossa Nyugat-Új-Guineát, ahol az USA a jótékonyság leple alatt Indonéziát és lakosságát „függőségi helyzetbe táplálta”.⁴⁷

SPIELMANN József *Betegség, orvoslás, társadalom – Az orvosi szociológia vázlata* című könyvében rámutat, hogy „az idült degeneratív ártalmak és más krónikus betegségek növekedését a biológiai tényezők mellett az iparosodás, a városiasodás, a tudományos-technikai forradalom ... negatív velejárói ... befolyásolták”.⁴⁸

Ha gazdaságról, gazdálkodásról és emberközponúságról beszélünk, akkor a szakemberek intése mellett nem mehetünk el érzéketlenül, és nem tarthatunk minden innovációt fejlődésnek. Nem egyszerű megítélni, mikor jelent az innováció fejlődést, és mikor nem: a dinamit nem csak halált hozott, de sokban megkönnyítette az ember munkáját. Mutatis mutandis érvényes ez az atom felfedezésére is. Köztudott, hogy a sugárzás ellenőrzött alkalmazásával lehetőség nyílt daganatos megbetegedések gyógyítására. Ebből a szempontból a dinamit vagy az atom felfedezését nem nevezhetjük sem tév-, sem visszafejlődésnek.

Általánosítva azt mondhatjuk, hogy a társadalomban számtalan folyamat zajlik le egy időben, amelyek közül némelyek csupán innovációt, esetleg hóbortos divatot, mások fejlődést, megint mások tév- vagy visszafejlődést jelentenek, és mondhatjuk, hogy a lezajló folyamatok között vannak olyanok is, amelyeknek az emberre nézve hasznos, de egy időben káros hatásai is nyilvánvalóvá válnak.

A felmerült értelmezési nehézségek indokolják általános érvényű, a fejlődést pontosabban megközelítő fogalmak bevezetését. Ezért beszélünk konzisztens és inkonzisztens fejlődésről.

2.5. A konzisztens és az inkonzisztens fejlődés vázlata

Ebben a fejezetben a konzisztens és az inkonzisztens fejlődést tekintjük át. A cél, hogy a két fogalom tisztázódjék, mielőtt a későbbiekben ezekről, a konzisztens és az inkonzisztens fejlődés tényezőiről, a gondolatmenetből adódó sorrendben a mindenkori témának megfelelően ismételt szó lesz.

Konzisztens fejlődésről akkor beszélhetünk, ha a társadalmi és gazdasági innovációk következményeiből (utólag) kiderül, hogy a fejlődés során

- az elkerülhetetlen differenciálódás folyamatosan integrációval zárult;
- a természeti törvények és a társadalmi mechanizmusok összjátékából adódó szükségszerűségek nem sérültek meg;
- a társadalmi célok összeegyeztethetőségét el lehetett érni, ennek következményeként
- a társadalmi szerepek megvalósíthatók voltak, és ezzel lehetőség nyílt az önmegvalósításra,
- ami azt jelenti, hogy a konfliktusokat kielégítően kezelni lehetett

⁴⁷ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München 1988. 184–185. o.

⁴⁸ SPIELMANN József: *Betegség, orvoslás, társadalom. Az orvosi szociológia vázlata*. Budapest, 1984. 144. o.

- és hogy a csere elve a rablás elvével szemben érvényesülni tudott.

Ha a felsorolt követelmények nem valósultak meg, akkor a társadalmi és a gazdasági fejlődés inkonzisztens. Mivel a felsorolt követelmények teljesen nem valósíthatók meg, inkonzisztens fejlődéssel mindenképpen számolni kell. Ennek oka főleg a társadalom és a kultúra szisztémájában és ezek érzékenységében keresendő. Erről később részletesen szó lesz.

Az inkonzisztens fejlődés elkerülhetetlensége szükségessé tesz valamilyen formális organizációt – állami szerepet betöltő autonómiát –, amelynek feladata, hogy formálisan szembehelyezkedjen az inkonzisztenciával.

Ismételjük meg: államon minden olyan demokratikusan létrejött közületi szerveződést – önkormányzatot – értünk, amelynek joga van szabályozni, korlátozni, valamint joga és kötelessége a szabályok betartásáról gondoskodni, a közigazgatás, a közbiztonság és az igazságszolgáltatás feladatait ellátni.

Ezeket a feladatokat egy kötetlen, a jóindulaton nyugvó privát szféra nem képes kielégítően ellátni, ha csak a privát informális szerveződés nem vesz fel formális jelleget, azaz, ha nem veszi igénybe az autonómiával járó szabályozási jogokat, és ezeket egyben nem tekinti kötelességének. A társadalmi célegyeztetés feladatát aligha lehet informális úton megvalósítani, mert

- informális célegyeztetés során az erősebb joga fokozottabban érvényesül, mint ahogy ez formális organizációk esetében várható, ha a társadalmi cél-egyeztetés törvényes alapon nyugszik;
- informális „gondoskodás” esetében szinte elkerülhetetlen annak a beállítódásnak a fokozott érvényesülése, miszerint a differenciálódást a természeti törvényeknek megfelelően a természetes kiválasztódásra, a piaci mechanizmusokra, az erősebb érvényesülésének jogára kell bízni;
- és mert informális gondoskodás esetében a nyilvánosság erkölcsi háttere és a benne rejlő magatartást formáló erő nagymértékben elvész.

Az inkonzisztens jellegnek társadalmi szinten megvannak a sajátos ismertetőjegyei. Ilyenek például a halálozási arányszám, az alkoholizmus, a rossz tápláltság, a túltápláltság terjedése, a fegyelmezetlenség, a rombolás és tombolás elterjedtsége, a mozgáshiány, a munkanélküliség, a pszichoszomatikus szervi működési zavarok és megbetegedések gyakorisága, a társadalmi differenciálódás mértéke és minden olyan jelenség, ami az ember és a társadalom testi-lelki egészségi állapotát tükrözi vissza.

Ismételten felhívjuk a figyelmet arra, hogy a felsorolt feltételek lényegét most csupán áttekintjük. A részletes tárgyalásra a későbbi fejezetekben témák szerint kerül sor, a formállogikai követelményekkel szemben a funkcionális logika érvényesülését részesítjük előnyben.

2.5.1. Differenciálódás és integráció

A differenciálódás elkerülhetetlen. A differenciálódás már az állatvilágban is a strukturáltság – a szociális dimenzió – megteremtésének mechanizmusa, amely a rangsor kialakulása után szabad pályán az egyedek integrációját teszi lehetővé.⁴⁹

A differenciálódás kizárása vagy erőltetése – de már csupán a szabadjára engedése is – megnehezíti vagy éppen lehetetlenné teszi a szociális integrációt. Amíg a szocializmusban az

⁴⁹ Lásd a 6.9.4.2. A differenciálódás egyetemes jellege és az altruizmus.

integrációt – a kollektivizmust – kötelező házi feladatnak tekintették,⁵⁰ addig a klasszikus kapitalizmus – a liberális progresszivizmus és ennek monetáris változata is – az individualizmusra, a liberalizmusra és a demokráciára hivatkozva a differenciálódás szélsőséges fokozásával a társadalom atomizálását eredményezi, miközben ellentmondásba keveredik önnönmagával: egyrészt a differenciálódás szabadjára engedésével – sőt ideológiai alátámasztásával – a társadalmat áthidalhatatlanul megosztja, másrészt azonban a tekintély lerombolásán és egy globális társadalom felé való igyekezeten keresztül az egyenlőség és minden ember integrációs lehetőségének illúzióját ébresztgeti.

A differenciálódás teremti meg a társadalom struktúráját és egyben az integ-ráció lehetőségét. Ahogyan a differenciálódás szertelensége növekszik, olyan mértékben kerülnek társadalmi rétegek egy szintre, és olyan mértékben csökken az integráció lehetősége egy társadalmi rétegen belül is. A feleslegessé váltak rétegén belül az emberek hozzávetőlegesen az elszegényedés olyan fokára kerültek, ahol a különbségek – az integráció előfeltétele – aligha érzékelhetők. Az elszegényedés legsúlyosabb régióiban az emberek egyszintű szegénységben – szinte differenciálhatatlan globalizációban – eredménytelenül keresik önmagukat.

Bizonyos, hogy egy munkanélkülinek, megélhetési problémája mellett, a társadalmi beágyazottság elvesztése jelenti a legnagyobb problémát, ami nem csak a munkahely elvesztésén keresztül jut érvényre, hanem a családon belül a feleslegessé válás képzetén keresztül is.

A globalizálással felerősödő szabad versenyek kapitalista elv is erősödik, és ezzel párhuzamosan nő a munkanélküliség és a feleslegessé váló emberek tömege. A differenciálódás határtalanságának növelésével csökken az integráció lehetősége.

A társadalmi mechanizmusok pillérei közül az integráció feladata lenne, hogy a differenciálódásnak valahol véget vessen, és hogy a társadalmi beágyazottság érzetét, a szociális érzelmi védettséget biztosítsa.

A szociális érzelmi védettség döntő hatással van az Énminőségre, ami viszont a frusztrációs tolerancia, a védekezési készenlét és az agresszió mértékét lényegesen befolyásolja. Mindez kihat a társadalomra és a gazdaságra, a gazdaságosságra, az egészségügy ráfordításaira, summa summarum a társadalom testi-lelki egészségének minőségére.

Az egyre erősödő elszegényedést az ENSZ 1996 júniusában Isztambulban tartott Világvárosok Konferenciája is tárgyalta. Erről a Magyar Rádió 1996. június 16-án tartott összefoglaló beszámolót. Kiderül, hogy hová vezet, ha az állam lemond konzisztens szerepéről, vagy nem veszi komolyan: elképzelhetetlen nyomorban hatvanmillió ember él bádoggvárosokban a nagyvárosok szélén, akik elhagyták vidéki lakhelyeiket, mert ott semmi lehetőségük nincs a túlélésre. A kommentátor véleménye szerint a világvárosok szélén legalább a szemétből kikereshetik azt, amivel tovább tengethetik életüket. Az ember azt gondolhatná, hogy a civilizált-jóléti Európában az ilyen jellegű problémát „csak” az utcán, a pályaudvarokon, aluljárókban és más időjárástól védett helyeken tanyázó hajléktalanok testesítik meg – akiket az ember naponta lát. Aztán 1996. október 25-én híreiben közli a BBC, hogy Európában 3 millió hajléktalan van, és 15 millió ember él zsúfolt szükségslakásokban.

A világvárosok neonfényei bevilágítják az égboltozatot, amelynek sötét árnyékában is születnek emberek, mert senki nem törődik kielégítően ezzel a problémával. Ezeknek az

⁵⁰ Vö.: JELZIN, Boris: *Aufzeichnungen eines Unbequemen*. München, 1990. 197. o.: „Az embernek semmi sem a sajátja ebben a rendszerben. Sztálinnak sikerült elérni, hogy harcostársainak még feleségeikhez sem maradt joguk. Sztálin elvehette tőlük asszonyaikat is, mint Kalinyinét és Molotovét, s meg sem mertek mukkanni.”

embereknek a világban felgyülemlett pénz, arany és ékszer készletei mellett sem jut egy asztal, egy szék, egy pohár víz és egy darab kenyér.

MOBUTU, Zaire diktátorát a felkelők szorongatják, de azzal vigasztalhatja magát, hogy anyagi gondja nem lesz. MOBUTU vagyonát 33 milliárd osztrák schillingre becsülik, amit az ország szegényeiből préselt ki, jórészt a bányászat révén. És máris sikerrel árulják a felkelők a kezükre került terület bányászati jogát. Amerikai-kanadai multik máris megszerezték a világ egyik legnagyobb rézben gazdag területének bányajogát; a bánya beindításához szükséges hatmilliárd dollár befektetés négyszáz milliárd dollár nyereséggel kecsegtet.

Európában sem rózsásak a viszonyok. Az átlagos életkor 76 év. A hajléktalanok átlagos életkora 44 év.

Az Osztrák Caritas elnöke 1996. október 31-én a monetáris megszorító intézkedésekkel kapcsolatban a politikusok szemére vetette, hogy egyre jobban az elszegényedés irányába terelik a társadalmat és hogy ez elsősorban a társadalmilag hátrányos helyzetűeket sújtja. A szociális segélyből élők száma emelkedik; 200 000 gyermek él ma Ausztriában a létminimum alatt. És a Magyar Televízió tanácsát nem lehet nem meghallani, hogy a szülők naponta vegyenek gyerekeiknek legalább egy paradicsomot vagy egy almát. Ha erre nem telik, vásároljanak legalább savanyú káposztát.

Az UNICEF firenzei kutatóközpontjának vizsgálatai szerint a gyermekek a rendszerváltás nagy vesztesei közé tartoznak.⁵¹

Amíg Szabolcsban az almát nem lehet eladni, Budapesten nincs belőle annyi, hogy a szegényebb rétegek gyerekeik számára meg tudnák vásárolni. Többek között ez is világosan mutatja – „ami mára már az iskolás korú gyerekek számára is világos, hogy az e fajta társadalom szerveződési rendben a tőkeérdek, hol jobban, hol rosszabbul képes megfelelni a nem-tőke érdekeinek.”⁵² De hát ezt „mára már” nemcsak minden iskolás korú gyerek tudja, hanem már régen ismert tény. Magam is tanultam már az ötvenes évek elején, hogy Brazíliában a tőkeérdeknek megfelelően a tengerbe öntötték a kávé, hogy a kínálatot mesterségesen visszaszorítsák, és hogy ezzel az árszínvonalat tartani tudják. Különben ez sem lephet meg, hiszen MARX a tőkeérdek sajátosságait már régen megfogalmazta. KEYNES is a tőkeérdek ellensúlyozására építette fel filozófiáját.

Ez a korlátlan szabad versenyek kapitalizmus valódi arca és altruizmusa, nem az, amiről FUKUYAMA mesél.

2.5.2. Természeti törvények és társadalmi mechanizmusok

Az integráció megvalósulásának a lehetősége a társadalom stabilitásának kulcskérdése.⁵³ Ez az aspektus világosan kifejezi, hogyan is értelmezendő a konzisztencia, és miért hangsúlyoztuk, hogy a konzisztencia nemcsak a természeti törvényekhez és a társadalmi mechanizmusokhoz való szolgai alkalmazkodást jelenti, hanem kimondottan a természeti törvények és a társadalmi mechanizmusok összjátékából adódó követelményekhez való alkalmazkodást. A hangsúly az összjátékon van. Vannak ugyanis természeti törvények,

⁵¹ Vö.: ANDORKA Rudolf: Szegénység. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. 110. o.: „Nagyon súlyosan problematikusnak látjuk a magyar társadalom jövője szempontjából azt a tényt, hogy gyermekeink jelentős része gyermekkorának legalább egy részében szegény körülmények között nevelkedik fel. Ez táplálkozásuktól az iskolai előmenetelükig életük legkülönbözőbb oldalait befolyásolhatja nagyon károsan.”

⁵² Egy „liberális” vallású lektor véleménye, aki bírálatát írásban, de név és aláírás nélkül küldte el.

⁵³ Vö.: KELEMEN József: Emberközpontú társadalomért. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 379–381. o.

amelyek a társadalmi mechanizmusoknak ellentmondani látszanak, vagy inkább fordítva.⁵⁴ Nézzük meg ezt közelebbről.

2.5.2.1. Szelekció és társadalmi felelősség

A darwinizmus szerint a természetben a mutáció és a szelekció érvényesül. A mutáció során spontán vagy inger által kiváltott gyors változás következik be az öröklött tulajdonságok karakterében; a szelekció a korlátlan biológiai differenciálódáson alapszik. Az életképesebb túléli a viszontagságokat, a kevésbé életképes elpusztul.⁵⁵ Ez az a természeti törvény, amelynek a társadalomban és a gazdaságban való korlátlan érvényességéről FUKUYAMA regél: a konkurenciaharcról és következményeinek igazságáról. FUKUYAMA ezzel egyértelműen a nemzetközi tőke érdekeit szolgálja.

A társadalmi mechanizmusok egy emberre szabott társadalomban a szelekcióval szemben – a korlátlan differenciálódással szemben – hatnak, ha még hatnak. Hogy hatnak vagy nem, hogy mennyiben hatnak és mennyiben nem, azt a különösen előnyös helyzetűek konszenzusa – szociokulturális értéktételezése – határozza meg.⁵⁶ Tehát nem lehet csodálkozni azon, hogy FUKUYAMÁt a vallás és a nemzeti öntudat mellett leginkább a szociokulturális értéktételezések – „a tágabb értelemben vett kultúra” – zavarja legjobban a liberális demokrácia felé haladó úton. A kultúra – nem a különösen előnyös helyzetűek, hanem a népi többség kultúrája – ugyanis saját konszenzusa alapján nem tenné lehetővé a tőkeérdek rendkívüli érvényesülését.

FUKUYAMA abból indul ki, hogy a társadalmi és gazdasági mechanizmusok mint természeti törvények működnek: „A természet fokozatos meghódítása – állapítja meg FUKUYAMA –, amely a tudományos módszer kifejlesztésével vált lehetővé a XVI. és XVII. században, szigorú szabályok alapján ment végbe, s ezeket a szabályokat nem az ember, hanem a természet és a természet törvényei határozták meg.”⁵⁷ Íme itt van a tudományos köntös, amelybe be lehet bújni, amely lehetővé teszi a felelősség alól való kibújást, és amely ignorálja a gazdaságtudományok mindenkorai erkölcsi jellegét.

FUKUYAMA olyan alaptételből indul ki, amelyről minden átlagos képességű, szakmailag tájékozott egyetemi hallgató legalább a második-harmadik szemeszter után tudja, hogy képtelenség. A könyörtelen differenciálódás a nyers erőszakon és egoizmuson alapszik, amit az állatvilágból hoztunk magunkkal. Az állatnak nincs kultúrája. Az embernek van. Az ember az állattól annyiban különbözik, amennyiben kultúráján keresztül képes az állatvilágból kiemelkedni. Ehhez olyan képességek állnak rendelkezésére, amelyek az állatból hiányoznak: a belátás, az akarat, a hit és a humor.

Könnyebb az állat szintjére süllyedni, mint onnan felemelkedni, mert a felemelkedéshez önmegvalósításra – a teremtés ember által való befejezésére – az önorganizációs képesség kifejlesztésére van szükség, ami önuralmat, önkorlátozást és áldozatvállalást követel. Sokkal könnyebb az ilyen jellegű törekvések helyett egyszerűen arra hivatkozni, hogy a természetben az állatoknál is így mennek a dolgok.

⁵⁴ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés.* Budapest, 1994. 4. o.

⁵⁵ Vö.: DARWIN, Charles: *A fajok eredete.* Budapest, 1955.

Vö.: DARWIN, Charles: *Az ember származása.* Budapest, 1963.

Vö.: ALTNER, Günter (kiadó): *Darwinismus. Die Geschichte einer Theorie.* Darmstadt, 1981.

⁵⁶ Vö.: KOPÁTSY Sándor: *Van kiút!* Budapest, 1995. 177. o.: „Arra a történelem egyértelmű példákat adott, hogy a liberális gazdaságpolitikának a mindenkire, erőkre és gyengékre egyformán érvényes gazdasági játékszabályai csak az erőseknek kedveznek, a felzárkózni akarók számára járhatatlan utat jelent.”

⁵⁷ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember.* Budapest, 1994. 9. o.

Amiről FUKUYAMA azt állítja, hogy a természet meghódítása, nem volt egyéb, mint a természettel való goromba szembeszállás, a természet kirablása, ami napjainkban a profit szolgálatában még otrombábban és ostobábban folyik, mint valaha.

FUKUYAMA még tovább merészkedik: „Ezenfelül úgy látszik, hogy a modern természettudomány logikájának egyedül a kapitalizmus felel meg mint általános fejlődési irány.”⁵⁸ Ez a kizárólagos igény veszélyes, mert fanatizmuson alapszik.

A korlátlan kapitalizmus tehát fanatikusan nem akar korlátozásról hallani. Világos, mert bármilyen korlátozás a piaci mechanizmusok ellen hatna. A vallás is azért van útban, mert korlátoz – amennyiben a szeretet és a könyörület elve a kíméletlen konkurenciaharcra és ennek következményeivel összeegyeztethetetlen; a nemzeti öntudat is azért van útban, mert korlátoz, amennyiben egy nemzet – illetve az a közösség, amit ma nemzet alatt érthetünk – saját érdekeit és a nemzetköziség ürügye alatt nem egy szuperhatalmat vagy a nagytőkét kívánja szolgálni; a kultúra is azért van útban, mert korlátoz – mert a viselkedési minták reaktívak, és az ingerek mindig ugyanazt a viselkedési mintát váltják ki, azaz nem engedik a nagytőke érdekeit a hagyományok, értsd, a nemzeti sajátosságok kárára érvényesülni.⁵⁹

A jelenleg még fennálló korlátozásból a tőke szempontjából a legegyszerűbben és a leghasznosabban a munkanélkülivé vált tömegek leírásával, az elcsúszás folyamatának „laissez faire” kezelésével lehet kitörni. A hagyományok gerincét az elcsúszással járó körülmények, különösen az alkoholizmus és a kábítószerfogyasztás töri meg.

A korlátozás, főként az önkorlátozás összeegyeztethetetlen a liberális demokráciával. Márpedig a jövő társadalmá csak akkor lehet életképes, ha a korlátozások szükségességét elismeri: a szabados magatartás, a népesedés, a termelés és a fogyasztás korlátozása elkerülhetetlen.⁶⁰

Egy demokratikus – de nem szabadosan demokratikus – állam vagy ehhez hasonló központi szervezet feladata kell hogy legyen ezeknek a korlátozásoknak a társadalom bevonásával való kidolgozása, széles tömegekkel való elfogadtatása és megvalósítása. Az csak mese, hogy formális szervezet nélkül mennek a dolgok a legjobban. De először meg kell kísérelni, amennyire lehet, a nemzetközi nagytőke diktatúráját mérsékelni. Ha a forradalmi utat el akarjuk kerülni, mindenképpen a nagytőke önkorlátozó belátására és akaratára van szükség.

A forradalmi út egy országot tönkretelhet, mert a globális társadalomból egy ország aligha tud egyedül kitörni. Viszont az is igaz, hogy a végső elkeseredettségéből adódó magatartások nem racionálisan jönnek létre, hanem irracionálisan, érzelmi alapon. A tőke és a politikai hatalom jól tenné, ha ennek a gyűlemlő irracionális potenciának az okait szüntetnék meg, és nem az okozatok ellen akárhogyan fellépők magatartásainak következményeit hangsúlyoznák. Ezzel kapcsolatban SZRETYKÓ György találóan különbséget tesz tudományos és belügyi – vagy államrendőrségi – logikának nevezett gondolkodásmód között: a tudományos logika az ok és az okozat függvényében gondolkodik; a belügyi logika az okozat legyűrését, megszüntetését, hatástalanítását veszi célba ahelyett, hogy az ok érdekelné.⁶¹

⁵⁸ FUKUYAMA, Francis: i. m. 9. o.

⁵⁹ Vö.: MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest, 1994. 68–69. o.: aktív és reaktív viselkedési minta.

⁶⁰ BROWN, Lester R: Szembesülve a bizonytalan élelmiszerhelyzettel. In: BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994*. Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatokról. Budapest, é.n. (177–198) 188. o.: „Ha Kína gazdasága a tervezett mértékben bővül, és népessége az előrejelzéseknek megfelelően növekszik, gabonaszükséglete valószínűleg továbbra is meredeken nőni fog, és importja 2015-re meghaladja a világon jelenleg exportálható gabonamennyiséget.”

⁶¹ Személyes beszélgetés alkalmával megfogalmazott tézis.

A nagytőke számára is előnyös lehetne, ha a korlátozások bevezetésével – elsősorban saját érdekeinek korlátozásával – lényegesen hozzájárulna az elkerülhetetlennek mutakozó társadalmi célok összeegyeztetéséhez, mielőtt elveszít mindent, amit az eredeti tőkefelhalmozás kezdetétől kezdve vagy újra meg újra „összegyűjtött”.

A társadalmi mechanizmusok egy emberközpontú társadalomban a természeti törvények által meghatározott differenciálódás ellen hatnak, ha ezt egy ezzel ellentétes konszenzus nem gátolja meg. Hatnak, ha a konszenzus az individualizmusra hivatkozva nem rögzíti, hogy mindenki kizárólagosan saját sorsáért felelős; ha HOBBS klasszikussá vált állítása: „homo homini lupus” (ember embernek farkasa) a kulturális értéktételezések szabályzó ereje nélkül szó szerint érvényesül, és szabad embernek azt nevezzük, „akit semmi sem gátol abban, hogy amit ésszel és erővel megtehet, azt saját akaratából meg is tegye”;⁶² ha a liberalizmusra hivatkozva a konszenzus nem azt követeli, hogy majdhogynem mindent szabad, amit nem, sajnáljuk ugyan, ha megtörténik, de nem avatkozhatunk be, vagy ha igen, akkor nincs elég hatalmunk, pénzünk, emberünk és egyebek ahhoz, hogy hathatósabban tudjunk fellépni. Lásd bűnözés és kábítószeresítés, munkanélküliség és sok más jelenség, amelyek kiváltságosan a klasszikus kapitalizmusra és monetarista változatára jellemzőek. Az ilyen és hasonló jelenségek megfelelnek a manchesterizmus és a monetarizmus korlátlan szabad versenyen nyugvó alapelveinek – a piaci mechanizmusok korlátlan érvényesülésének –, ami természetszerűleg nem marad, nem maradhat a gazdaság korlátaiban belül. A szociokulturális értéktételezések befolyásolják a gazdasági etikát és fordítva.

Amikor egy monetarista elveket valló liberális állam arra hivatkozik, hogy a kollektív feladatok ellátására nincs pénz, igazat állít, de arról, hogy miből ered a pénzhány, nem esik szó. Pedig ez lenne a lényeg. Erről a 3.2.8. *Lopakodó pénzügyi válság* és a 3.2.9. *Az állam felelőssége* című fejezetekben lesz szó.

2.5.2.2. Szaporulat és ökológiai egyensúly

„A bolygó ökológiai terének teljes kihasználtsága – az ebből adódó feladatok –, a fenyegető népegyzsaporulat, ezzel szemben a Föld fogyó, illetve stagnálni látszó élelmiszertermelő képessége, az emberi tevékenységek katasztrofális következményei azonnali orvoslást kívánnak a fenntartható életmódra való áttéréssel.”⁶³ *Részlet a Worldwatch Institute jelentéséből (1994)*

2.5.2.2.1. Ökológiai egyensúly és kultúra

A kultúra faladata, hogy segítségével a természet által az ösztönök fogságából kiszabadult ember magát korlátozza. Ha ezt nem teszi, akkor a kultúra elveszti létjogosultságát. És pontosan ez az, amit a liberális progresszizmus monetáris változata maradéktalanul el akar érn, és amit FUKUYAMA a dolgok lényegi megítéléséhez nélkülözhetetlen információk hiányában szinte naiv jóhiszeműséggel világgá kürtölt. Márpedig korlátozások nélkül, az ökológiai egyensúlyra hagyatkozva – úgy, ahogy ez az állatvilágban törvényszerű – nem fognak menni a dolgok.

Mint láttuk, emberre szabott társadalomban a társadalmi mechanizmusok konszenzus alapján a gyengébbeket (csupán) kirívó méltánytalanságok ellen védik, és ezzel a természetben érvényes szelekció törvénye ellen hatnak – ha a kultúra ezt lehetővé teszi. Hasonló a helyzet az emberi és az állati szaporulat területén, de amíg egy állatfaj szaporulatát

⁶² HOBBS, Thomas: *Leviatán*. Budapest, 1970. 180. o.

⁶³ BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994*. Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest, é.n. Részlet az előszóból.

szabad pályán az ökológiai egyensúly szabályozza, addig az ember, kultúrája segítségével, az ökológiai egyensúlyt hatályon kívül helyezi.

„Az élővilág felállított hipotéziseit (az új mutációkat) működése közben a valósághoz hasonlítja, és amelyik annak nem felel meg, azt kiselejtezi. Az emberi gondolkodás viszont a valóságot hasonlítja a hipotézisekhez, és amennyiben az nem felel meg neki, nem egyezik meg fogalmainkkal, ítéleteinkkel és következtetéseinkkel, akkor azt a társadalmi gyakorlat során selejtezi vagy átalakítja” – állapítja meg AGÓCS József.⁶⁴

Paradoxon: a mindenkori uralkodó réteg mai szemmel méltánytalan előnyeit mindig is kiharcolta, de felelősnek érezte magát a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűekért, ezért a természetes szelekciót hatályon kívül helyezte – viszont olykor a háborúkban a nemzetek színe-javát, a legéletképesebb géneket pusztította el úgy, hogy előtte a szaporulatot tudatosan növelte, hogy legyen mit pusztítani. A tudatos szaporulatnövelés a fasizmus és a szocializmus jól átgondolt szociálpolitikai intézkedéseinek szerves része volt. Az Úr szava, hogy szaporodjatok és népesítsetek be a világot, így nem értelmezhető.

A szaporulatnövekedés a kapitalista szemléletnek is kedvezett, hiszen a technika fejlesztése során előállt munkaerő-felesleget még a népességnövekedés is gerjesztette, így a munkaerőpiacon a kínálat lényegesen alacsonyabb kereslettel került szembe. Ez az aránytalanság tette lehetővé a termelékenység hatalmas méretű növekedéséhez viszonyítva a munkabérek befagyasztását és a munkanélküliség rémétől való félelem növekedését. Ezek együttesen növelték a tőkével szembeni kiszolgáltatottságot.

A monetarizmuson alapuló korlátlan kapitalizmus a hátrányos helyzetűek védelmét – ha egyáltalán érdemesnek tartja – úgy értelmezi, hogy a hátrányos helyzetűeket és mindazokat, akiknek nem jut munka vagy valamilyen okból a termelési folyamatból kiestek – marginalizálódtak – egyszerűen le kell írni: pusztultak betegségben, alultápláltságban, pusztítsátok magatokat alkohollal, kábítószerrel, pusztítsátok egymást gyilkolással és bandaháborúkkal.⁶⁵

Az ember halmozottan fordult szembe a természettel, halmozottan „módosította” a természeti törvényeket ahelyett, hogy kultúrájának és konszenzuskészségének segítségével a természetet konzisztens módon szolgálatába állította volna – vagy még inkább konzisztens módon alkalmazkodott volna a természethez.

„Az ember agya nem arra alakult ki, hogy az igazságot keresse – állapítja meg SZENT-GYÖRGYI Albert –, hanem azért, hogy élelem, biztonság és hasonló dolgok után kutasson vele; hogy felismerje az előnyös helyzeteket, hogy segítse az embert az életben maradásban ... A primitív társadalmakban valóban ez volt az agy szerepe. A szofisztikus társadalmakban azonban az agynak új szerepköre fejlődött ki: az, hogy hangzatos indokokat találjon szükségleteinek és vágyainak igazolására. Ezt a feladatot agyunk már olyan villámgyorsan végzi, hogy azzal áltathatjuk magunkat: tetteinkben valóságos indokok vezérlelnek.”⁶⁶

Az ember értelme segítségével konzisztens módon is képes hatni a természeti törvényekkel szemben úgy, hogy a kiiktathatatlan természeti törvények kényszerét emberségessé teszi. Az emberségesség semmi esetre sem jelentheti azt, hogy az őserdő

⁶⁴ AGÓCS József: *Gondolkodásunk alapjai*. I. kötet. Sopron, 1996. 122. o.

⁶⁵ Vö.: LEVENDEL László: *A humanista orvoslás*. Budapest, 1988. 117. o.: „Egyre több szó esett a fogyasztói szemlélet csömöréről, dekadenciájáról, az elidegenedésről és az elmagányosodásról, a végletes individualizmus demoralizáló hatásáról. Mindez korábban a filozófia, az irodalom, például az egzisztencialista irodalom síkján jelentkezett. Most viszont társadalmi programként egyre erősödött az igény az élet anyagi ellátottságán túlmutató minőségének javítására. És itt megtorpant az egészségszolgáltató orvosipar. De ugyanígy lebénult maradt a modern, technicista, kuratív medicina az emberiséget foglalkoztató olyan problémákkal szemben, mint a világ népesedési változása, a demográfiai robbanás.”

⁶⁶ SZENT-GYÖRGYI Albert: Az örült majom. In: SZENT-GYÖRGYI Albert: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1988. (251–282) 265. o.

szabályait az emberi társadalomban adaptálás nélkül érvényesülni hagyjuk, mint ahogy ezt a piaci mechanizmusok szabadjárá engedésével a korlátlan kapitalizmus teszi. A társadalomnak van erkölce, kultúrája, az őserdőnek csak könyörtelen szabályai vannak az erősebb jogán. „A természet mindig ,ott van’. Önmagát tartja fenn – állapítja meg ORTEGA. – Benne, a vadonban büntetlenül lehetünk vadak. Sőt, ha akarunk, vadak maradhatunk és legfeljebb annyit kockáztatunk, hogy megjelennek olyan lények, akik nem vadak.”⁶⁷

A társadalmi célegyeztetéssel összeférhetetlen, hogy a szelekciót a háború és a nyomor pusztítására bizzuk. Mindkét esetben nem negatív, hanem vegyes, sőt pozitív szelekció megy végbe.

Azt, amit szabad pályán az ökológiai egyensúly biztosít – a szaporulat korlátozását –, a társadalomban az embernek kell kultúrájával és nem háborúkkal és nem embertömegek leírásával és az elcsúszás folyamatának fokozásával ellensúlyozni. Nem a kultúra megszüntetésére, hanem a kultúra erősítésére van szükség. FUKUYAMA álláspontja tarthatatlan.

2.5.2.2.2. A túlnépesedés

Kínában egy városi család egy gyerek után kap családi pótlékot. Több gyermek esetében családi pótlék nem jár. Vidéki családok két gyermek után kapnak családi pótlékot; itt a második gyermek után a családi pótlék csak akkor jogos, ha az első gyermek leány volt. Ez a szabály nem kényszerrel és paranccsal, nem büntetéssel operál, hanem nem jutalmazza azt, aki a kollektív érdekeket és a józan belátást sérti. A társadalmi mechanizmusok és a természeti törvények tehát nem minden esetben fedik egymást, és még jó is, hogy az embernek a kultúrán keresztül megadatott a konzisztens szabályozás lehetősége is. De a konzisztens szabályozás is inkonzisztenssé válik egy globális gazdasági világbirodalom keretein belül. Konzisztens szabályozás csakis a helyi, a nemzeti vagy táji sajátosságoknak megfelelő kereteken belül lehetséges; minden autonómiának meg kell adni a lehetőséget, hogy saját szaporodási stratégiáját maga szabja meg. Ennek igen egyszerű oka van: a helyi, nemzeti vagy táji sajátosságoknak megfelelő szabályozások következményeit is a helyi, nemzeti vagy táji közösségek érzékelik, ezért közvetlenül érdekeltek abban is, hogy a tévfejlődéseket a legrövidebb úton és a leghatásosabban korrigálják. Ez a sikerélményen alapuló nem tudatos tanulási mechanizmus lényege, amit minden kezdő pedagógus, pszichológus és szociológus (remélhetőleg) ismer, és ami talán ma már az általános műveltség ismeretei közé tartozik.

Egy globalizált társadalomban a sikerélményen alapuló tanulási mechanizmus nem érvényesül, mert a helyi, nemzeti és táji sajátosságokból adódó tévfejlődések a döntéshozók számára nem érzékelhetők. A sajátos helyi érdekek és az intézkedések következményei elvesznek a globalizált tömegek anonimitásában. Ami Kínában jó lehet, az nem biztos, hogy máshol is ugyanolyan jó. Például Európa lakossága 2010-ig globálisan egymillióval csökkenni fog, mégpedig úgy, hogy az elcsúszásodott szubkultúrák magasabb szaporodási tempója aligha változik: az európai népességcsökkenés ellenére a világ népessége progresszívan tovább növekszik. 1993-ban a világ népességét 5,5 milliárdra lehetett becsülni. Az ENSZ szerint a világ népessége 2050-re a 7,8 és 12,5 milliárd közötti nagyságrendet fogja elérni. Ezzel kapcsolatban ANDORKA Rudolf megállapítja: „A népességnövekedésnek a második világháború utáni felgyorsulását érzékelteti, hogy korábban 123 év alatt nőtt a világ népessége egy milliárdról kétmilliárdra, majd 33 év alatt kétmilliárdról hárommilliárdra, a

⁶⁷ ORTEGA y GASSET, José : *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995. 82. o.

következő egymilliárdos növekedések 14, majd 13 év alatt következtek be, most pedig az 1987. évi ötmilliárd után várhatóan már 1998-ban eléri a hatmilliárdot.”⁶⁸

A túlnépesedéssel kapcsolatban figyelemre méltó a pápa állásfoglalása. A pápa az ENSZ 1996 novemberében tartott római konferenciáján hangsúlyozta, hogy a születéskorlátozás összeegyeztethetetlen az egyház felfogásával, de a szaporodás sem lehet végtelen.⁶⁹ Persze, hogy nem, hiszen a konferencia célja éppen az volt, hogy lehetőségeket keressen a 800 milliós nagyságrendben éhező emberiség problémájának enyhítésére. A pápa számára is világos, hogy itt valamit tenni kell – korlátozni kell –, de az egyház szabályainak megfelelően. Arra, hogy ezeket a szabályokat a nyomortanyák lakói milyen mértékben képesek megismerni és betartani, egyelőre nincsen megnyugtató válasz.

Meggondolandók a következők:

- Köztudott, hogy a termelési folyamatból kiesettek és a társadalmi és gazdasági szempontból hátrányos helyzetűek, az elcsúszkodott vagy az elcsúszkodás irányába haladók szaporulata aránytalanul nagyobb, mint a tehetősebbeké.

- A szaporulat és a felelősségérzet a gyermekekkel szemben nem a gyermekek számának arányában növekszik. Ez a tény a kultúra – ebben az esetben sokkal inkább a szubkultúra – függvénye, amely a gyermekekre nézve még kedvezőtlenebb lehet, mint az anyakultúra.

- Ha az elcsúszkodott tömeg erősen fokozott „természetes” szaporulatát a társadalom még azzal is előmozdítja, hogy minden gyermek után családi pótlékot fizet, akkor az elcsúszkodott és alacsonyabb szintű néprétegek szaporulatát segíti elő, amelyeket aztán sorsukra hagy, illetve minden szaporulatot a nyomorban csupán családi pótlék fizetésével jutalmaz,⁷⁰ ahelyett, hogy a gazdaság befolyásolásán keresztül munkát adna, és a helyi viszonyoknak megfelelően a szaporulat mérséklésére vagy felgyorsítására ösztönözne – ha ez indokolt. A szaporulatonövekedés például akkor lehet indokolt, ha a szaporulat visszaesése – főleg a fogamzásgátló szerek elterjedése következtében – az iskolák elnéptelenedéséhez és a nyugdíjellátottság elbizonytalanodásához vezet.

- A szokványos családtámogatási politikával sokszor a munkaképes családtagok érdektelenné válnak abban, hogy munka után nézzenek, mert a családi pótlékokból jut arra, hogy alkohol- és cigarettafogyasztásukat fedezzék. Ami a létfenntartásból hiányzik, azt esetleg mások károsításával lehet fedezni.

- Nem kell sok fantázia annak a megjósolásához, hogy azok a társadalmak, amelyekben az elcsúszkodás tendenciája érvényesül, hová jutnak egynéhány évtized múlva: kielégítő állami befolyás nélkül, „laissez faire” nemtörődömséggel, illetve a „nagy-lelkűen” odadobott családi pótlékokkal nem old meg a társadalom semmit. Ellenkezőleg: a liberálisnak hitt társadalom saját csapdájába esik. Ugyanis az elcsúszkodott népesség aránytalanul magasabb szaporulata elveszi a demokratikus társadalom magasabb szintű szavazóbázisát, és fokozatosan eltolja az alacsonyabb szintű szubkultúra szavazóbázisának javára.

A többi fantázia kérdése. Biztosat előre nem lehet tudni. Minden lehetséges.

⁶⁸ ANDORKA Rudolf: Népesedési problémák – világméreteken, Európában és Magyarországon. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. (88–103) 89. o.

⁶⁹ MTV-hírek. 1996. november 14.

⁷⁰ Vö.: MIKLÓS Árpád: A politikusok felelőssége. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 481. o.: Ha a munkanélküliség ellen a politika nem talál hathatós ellenszert, „akkor törvényszerű, hogy a már kialakult korhely rétegek száma még jobban megnő, és észre kell venni, hogy Magyarországon egy jelentős csoport berendezkedett egy lumpenéletre. Ami alatt azt értem, hogy van 10 gyereke, megkapja a családi pótlékot, azt megissza, a gyerekeket az utca neveli.”

2.5.3. Társadalmi célegyeztetés

A fejlődés akkor konzisztens, ha az innovációk a társadalmi és gazdasági célok összeegyeztethetőségének az irányába terelik a társadalmat és a gazdaságot, amelyek során különös jelentőséget kapnak a gazdasági etika pillérei, az Én és a Te, az Én és a Mi és a Mi és a Ti közötti viszony.

Az Én és a Te közötti viszonyt leghívebben az élni és élni hagyni mondás fejezi ki. Ennek az elvnek a hordereje akkor válik láthatóvá, ha meggondoljuk, hogy az Én csak a Te viszonyában az, ami; ereje, frusztrációs toleranciája jórészt attól függ, milyen mértékben ismeri el a másikat – a másságot, és milyen mértékben hajlamos arra, hogy idegenimádatával önmagát csonkítsa.

Az Én és a Mi közötti viszony az individualizmust és a kollektívizmust kell, hogy áthidalja. Egyik szélsőség sem szolgálja az embert: az individualizmusra – az egyéni érdekek érvényesülésére – éppen úgy szükség van, mint a kollektívizmusra – a közös érdekek képviselésére. A kettő együtt érvényesül a leggyümölcsözőbbben.

A Mi és a Ti közötti viszony a nemzeti öntudat és a nemzetköziség között közvetít, és kísérel meg azokat az együttműködési lehetőségeket felkutatni, amelyek mindkét kollektíva számára előnyösek.

2.5.4. Szociális szerep és önmegvalósítás

A társadalmi célok összeegyeztethetősége akkor valósul meg, ha az előző fejezetben felsorolt társadalmi kapcsolatok kiegyensúlyozottak, mert ebben az esetben a konzisztencia dominál. Ha az egyensúly fennáll, akkor az intézményesített szociális szerepek hordozói szociális szerepük megvalósítása során nem ütköznek olyan akadályokba, amelyek lényegbevágóan gátolnák vagy éppen megakadályoznák a szociális szerepek gyakorlását és ezzel az önmegvalósítást. Ha az egyensúly felé hajló tendencia adott, akkor a szociális szerepek hordozói más szociális szerepek hordozóival szemben nem kerülnek erősen hátrányos helyzetbe. Ezeknek a követelményeknek egy szociokulturális rendszer akkor nem tud megfelelni, ha a természeti törvények és a társadalmi mechanizmusok összjátékából adódó követelményeket gorombán sért. Minél inkább nem tud megfelelni, annál inkább konfliktusokkal terhelt a társadalom, annál nagyobb súlyt kell fektetni a konfliktusok konzisztens kezelésére.

2.5.5. Konfliktuskezelés

Százszázalékos konzisztencia aligha létezik. Más terminológiával kifejezve, konfliktusok, sőt, esetenként még a káosz is a társadalmi stabilitást szolgálhatja, ha a társadalmi stabilitás megteremtésének öfenntartó mechanizmusa időben érvényesül, azaz ha az interakcióban van olyan, aki képes az úgynevezett mártír-szerepet magára vállalni. Ugyanis a negatív emocionális akciók és reakciók sora olyannyira felerősödik, hogy az, aki elsőként engedékenységet tanúsít, aki az első bizalmat ébresztő lépést teszi, bizonyos lehet abban, hogy az interakciós partnerek nem fogják példáját követni. Az interakciós partnerek csak azután követik a mártírszerep vállalóját, miután ez az interakciós partnerek ellenséges magatartása ellenére is kitart döntése mellett, és pozitív emocionalitását tartósan kifejezésre juttatja. A pozitív emocionális megnyilatkozások száma mindenestre felül kell hogy múlja

azoknak a negatív emocionális magatartásoknak a számát, amelyek a konfliktust felerősítették. Ez a konfliktus- és a feszültségkezelés empirikus alapszabálya.⁷¹

Ahhoz, hogy valaki a konfliktusok megoldásához szükséges mártírszerepet magára tudja vállalni, erős, magas frusztrációs toleranciával rendelkező Énre van szüksége,

pontosan arra, amelyet a szabadpiaci gazdaság körülményei társadalmi szinten lehetetlenné tesznek.

A konkurenciaharcra, az egymás lehetetlenné tételére felépített társadalmi és gazdasági beállítódás nemcsak hogy kizárja egy valamiféle mártírszerep vállalását, hanem a mártírszerep vállalása egyenesen a gazdasági és sokszor a fizikai öngyilkosság tényét meríti ki.

2.5.6. A csere elvének érvényesülése

Ha a társadalmi egyensúly megbomlik, ha nem áll helyre, akkor a gazdasági etikát képviselő társadalmi viszonyokban az egoizmus és az altruizmus, valamint az egoizmus és a kollektívizmus közötti viszony romlik meg. Ha a csere elve nem érvényesül, ha helyét a rablás foglalja el, akkor az Én és a Te, az Én és a Mi és a Mi és a Ti közötti viszonyok eltorzulnak: minden variációban az Én kerül olyan meghatározó szerepbe, hogy az Én érvényesülési törekvésén kívül minden más lehetőség kizárt.

Elöljáróban leszögezhetjük, hogy az inkonzisztens állami szabályozás a rablást szinte kötelező etikai gyakorlattá teheti anélkül, hogy a szabályozás színezete ebbe az irányba mutatna, vagy hogy a szabályzásokban általában a rablás gyanúja felmerülhetne. HERCZEG János éleslátással mutat rá erre: „A gazdaságban működő külföldi érdekeltségű cégek és belföldi vállalkozások között a gazdaság és piac természetéből eredően szorosabb vagy lazább üzleti kapcsolatok alakulnak ki ... Így elképzelhetetlen egy olyan gazdasági környezet és feltételrendszer, amelyben a külföldi befektetések prosperálnak (virágzanak), a belföldi vállalkozások zöme a létért, a fennmaradásért küzd. Így nagy valószínűséggel, ha a magyar gazdasági környezet és a gazdaságpolitika a belföldi befektetők, vállalkozók számára nem vállalkozóbarát, hanem folyamatosan defenzív, védekező magatartásra kényszeríti őket, a külföldi befektetések lanygulásával, hosszabb távon a vállalkozások stagnálásával (pangásával), eredménycsökkenéssel lehet számolni. Ennek kivédésére a külföldi befektetők arra kényszerülnek, hogy a gazdaság elsődleges előnyeit maximálisan kihasználják (olcsó munkaerő), és az ebből származó esetleges extraprofitot ne Magyarországon realizálják, illetve forgassák vissza befektetéseikbe.”⁷²

2.5.7. Inkonzisztens fejlődés mint a befejezetlen teremtés jele

Az inkonzisztens fejlődési tendenciák egyik oka abban rejlik, hogy az ember lineárisan gondolkodik egy nem lineáris világban⁷³ vagy a mi terminológiánk szerint abban, hogy az ember racionálisan gondolkodik, és ezzel ember voltának irracionális elemeit kizárja, ami

⁷¹ BALES, Robert: Das Problem des Gleichgewichtes in kleinen Gruppen. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. (311–330).

⁷² HERCZEG János: Külföldi érdekeltségű cégek stratégiája és managementje. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatói Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatói Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. (397–403) 403. o.

⁷³ NOVÁKY Erzsébet: Jövő kutatás és káosz. *Magyar Tudomány*, 1993. No. 4. és NOVÁKY Erzsébet: Bevezetés a káosz témakörébe. In: NOVÁKY Erzsébet (szerkesztő): *Káosz és jövő kutatás*. Budapest, 1995. 12. o.

súlyosan visszaüt.⁷⁴ Nyilván arról van szó, hogy az evolúció a gondolkodás biológiai alapfeltételeit megteremtette ugyan, de sem ez, sem az ember hiányos igyekezete még nem tette lehetővé azt a gondolkodási módot, amely az emberiség égető problémáinak megoldásához vezethetne.

„A Homo sapiens név sem jelent definíciót – írja AGÓCS József –, hiszen sokkal inkább az ellenkezője igaz: a bölcsesség, a gondolkodás még csak rejtett, ezután kialakuló képességünk. Ha az ember bölcs lenne, s gondolkodna, nem lenne ennyi baj, válság, katasztrófa, nem lennénk életveszélyben. Akkor tudnánk, mekkora bajban vagyunk.”⁷⁵ A mi terminológiánk szerint ez így hangzik: az inkonzisztencia egyik lényeges oka, hogy az embert és a társadalmat a végleteket képviselő ideológiák szinte állandó jelleggel egyoldalúan – „lineárisan” – állítják be.

Ha nem is ezzel a szándékkal, de annál megrendítőbb pontossággal mutat rá KOVÁCS Attila az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok szélsőségeiből adódó magatartások és a befejezetlen teremtés közötti összefüggésekre: „A védelem az embernek – és minden élőlénynek – ösztönös reflexiója az életben maradás, valamint az uralkodás, vagyis a hatalom megszerzése érdekében. Ha ez igaz, akkor a Homo sapiens vajon miért tette tönkre környezetét ...? A kérdés ma már nem költői, hanem egyértelműen megválaszolható. Az ok: az emberi tudás és az ennek eredményeképpen kialakult termelési, technológiai kultúrák gyors és napjainkban beláthatatlan fejlődése, amelyet a gazdaság, vagyis az egyénnek a meggazdagodási, hatalmi vágya indukál.”⁷⁶

Hogyan is állunk azzal a „mesével”, amely a tudás fájáról való evésben látja az emberiség „bűnbeesésének” okát?

⁷⁴ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 56–64. o.

⁷⁵ AGÓCS József: *Gondolkodásunk alapjai*. I. kötet. Sopron, 1996. 4. o.

⁷⁶ KOVÁCS Attila: Védelem – gazdaság – információ. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. (523–532) 523. o.

3. Társadalmi és gazdasági rendszerek

A társadalmi és gazdasági rendszereket hagyományosan rabszolgaságra, feudalizmusra, kapitalizmusra, szocializmusra szokás tagolni. Elemzésünk szempontjából ettől a megszokott tagolástól valamelyest eltérünk. Ennek oka abban keresendő, hogy az egyes társadalmi és gazdasági rendszereken belül is léteznek különböző irányzatok, amelyek vizsgálódásaink során jelentősek lehetnek. Így például a feudalizmus körülményei között ismeretes a kameralizmus és a merkantilizmus korszakalkotó jelenléte; a kapitalizmuson belül nem lényegtelen, hogy kapitalizmuson államkapitalizmust, az Adam SMITH nevéhez fűződő klasszikus kapitalizmust, a kapitalizmus imperialista vagy monetarista fokozatát értjük. A szocializmuson belül is léteznek különbségek, árnyalatok, amelyek lényegesebbek lehetnek, ezért nem mindegy, hogy szocializmuson a nyugati szociáldemokrácia szocializmusát vagy a kommunista ideológiában honos szocializmust értjük, amely csupán a kommunizmus felé való haladás egy állomásaként értelmezendő.

A társadalmi és gazdasági rendszerek fejlődéséről, a marxi forradalomelméletéről, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellenmondások szerepéről itt ne essék szó, hiszen elemzésünk szempontjából ezek többé-kevésbé jelentéktelenek. Számunkra sokkal érdekesebb az a tény, hogy az optimális társadalmi és gazdasági rendről alkotott kép időről időre irracionálisan változott. Az irracionális mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy a gazdasági örök igazságoknak tűnő elvi kinyilatkoztatások – a szociális piacgazdaság filozófiáját kivéve – a merkantilizmusból kiindulva az állam szerepét illetően a mindenkori előző ideológia ellenkezőjébe csaptak át. A merkantilizmust az a felfogás jellemzi, hogy a gazdaságnak az államot kell szolgálnia; a klasszikus kapitalizmus az állam szerepét már kiiktatja; a kommunista ideológia elvben visszatér a merkantilista felfogáshoz, hogy a gazdaságnak az államot kell szolgálnia. Ez elvben akkor is igaz, ha a kommunista ideológia proletárdiktatúrán nyugvó államfogalma és a merkantilista abszolutisztikus állam fogalma között szakadék tátong. A kommunizmus bukása után megint az a felfogás vált hangadóvá, hogy az államnak fel kell adnia a gazdaságot befolyásoló szerepét, és le kell mondania arról a szerepéről is, amelynek feladata a társadalmi célegyeztetésről való gondoskodás lenne. Ez az irányzat a monetarizmussal való képzettársítást hívja elő. A monetarizmus tehát lényegében nem egyéb, mint visszatérés a klasszikus (manchester) kapitalizmusban ismertté vált társadalmi cél-összeférhetetlenség körülményeihez.

A szociális piacgazdaság volt az egyedüli, amely filozófiájában mindkét elvet igyekezett figyelembe venni.

Felmerül a kérdés, hogy mi a helyes, mit tarthatunk igaznak, ha a társadalmi és a gazdasági alapbeállítódás egyik végletből ismételten a másikba csaphatott át.

Ennek ellenére a maga idejében minden társadalmi és gazdasági rend a tévedhetetlenség igényével lépett fel. Márpedig egy komplexitáson nyugvó tudományág – mint amilyen a társadalom- és gazdaságtudomány – már csak a komplexitására való tekintettel sem tarthat igényt a tévedhetetlenségre. A komplexitás egyidejű áttekinthetetlenségében rejlik a jövőkutatás buktatója is, amennyiben a komplexitás növekedésével egyre nehezebbé válik az előrejelzések megbízhatóságának garantálása.⁷⁷

⁷⁷ Vö.: KOZMA Ferenc: Külgazdasági prognózisok stratégiai felhasználása. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatói Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatói Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (157–168) 159. o.: „Minél komplexebb az előrejelzési szükséglet – vagyis minél sokoldalúbb prognózis-rendszer szükségeltetik a gazdaságpolitika körvonalainak megajzolásához, és

Mint már elvben leszögeztük, a társadalmi és gazdasági rendszereket sokféle szempontból lehet csoportosítani és vizsgálni. Az előbbieken bemutatott szemléletet kiegészíthetjük egy másikkal, ami ugyancsak eltér a tradicionális felosztástól. A mi szempontunkból célszerű teoretikus és a második világháború után megvalósított társadalmi és gazdasági rendszerekből kiindulni.

3.1. Teoretikus társadalmi és gazdasági rendszerek

Teoretikusan két társadalmi és gazdasági rendszer képzelhető el – a szélsőségek rendszerei. Az egyik oldalon találhatjuk azt a teoretikus társadalmi és gazdasági rendszert, amelynek az alapja a centralizáció, a másikon azt, amelynek az alapja a decentralizáció.

A centralizált társadalmi rend a gazdaságban a következő fogalmakat realizálja: államkapitalizmus, totális állami irányítás, tervgazdálkodás, kollektívizmus, determináltság, társadalmi és gazdasági differenciálódás erőszakos akadályozása a társadalmi mechanizmusok törvényszerűségével szemben. A kollektívizmus eltussolja a munkanélküliséget. A munkanélküliség a vállalatokon belül érvényesül.

A decentralizált társadalmi berendezkedés a gazdaságot az ellenkező irányba tereli. Ez a következő fogalmak érvényesülésén alapszik: manchester- vagy klasszikus kapitalizmus, szabad vagy korlátlan piacgazdaság, individualizmus, „liberalizmus”, szabadosság, a társadalmi és gazdasági differenciálódás társadalmi mechanizmusainak szabadjára engedése. A decentralizáció a gazdaságot egymástól elszigetelt gazdasági egységekre bontja, azaz egy terv helyett sok egyéni terv létezik, amelyek csak annyiban tudnak érvényesülni, amennyiben a piaci mechanizmusok ezeket lehetetlenné nem teszik. Az individualizmus a kollektív érdekeket háttérbe szorítja, mert kizárólag az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok határozzák meg a gazdasági tevékenységet. Az egyéni érdekek követése a társadalom atomizálásához vezet.

Amit a centralizált gazdaság kényszerrel próbál visszatartani – az egoizmus burjánzását –, az a korlátlan piacgazdaságban erénnyé magasztosul.

A decentralizált piacgazdaságban a munkanélküliség megoldhatatlan problémává növekszik. Az emberek nagy része – mindazok, akik nem hoznak hasznot – feleslegessé válik. A fő gond, hogyan szabaduljon meg a társadalom ezektől az embertömegektől.

A teoretikus társadalmi és gazdasági rendszerek szembeállításával jól kifejezi az erkölcsi beállítódások lényegét.

A teoretikus társadalmi és gazdasági rendek egyike sem valósult meg „tisztán” formában. A teoretikus társadalmi és gazdasági rendektől megkülönböztetjük a megvalósultakat.

3.2. A második világháború után megvalósított társadalmi és gazdasági rendszerek

3.2.1. Az USA és a Szovjetunió

Még a Szovjetunióban is volt az egyednek egy olyan minimális szabad társadalmi és gazdasági tere – gondoljunk itt a szabad háztáji gazdálkodásra –, ami miatt a szovjet gazdaság nem azonosítható teljes mértékben a centralisztikus tervgazdálkodással.

minél fontosabb a jövőbeni tendenciák konstellációja az egyes folyamatok tendenciáihoz képest, annál meredekebben zuhan a prognózisok helyességének valószínűsége az előrejelzési idő hosszának függvényében”.

Az USA gazdasága ugyan a korlátlan piacgazdasághoz közel áll, de nem azonos vele. Itt is vannak csekély mértékű korlátozások, amelyek különösen a Távol-Kelettel és Európával szembeni gazdasági védekezés szándékát testesítik meg.

A szovjet modell a centralisztikus, az USA modellje a decentralisztikus teoretikus társadalmi és gazdasági rendhez közelít.

Az USA tradicionális liberalizmusával és óriási mértékű tőkekoncentrációjával gazdaságilag a világ élvonalába került, viszont társadalmi problémái is ehhez mérten alakultak.

A szovjet típusú szocializmusban az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia elvben kollektívizmussá, munkásdiktatúrává és szocializmussá alakult. Valójában a kollektívizmus csak eszköz volt arra, hogy az individualizmus minden jelét, az egyéni gondolkodást és kezdeményezést a kollektívizmus jelszavával csírájában elfojtsák, hogy senkinek eszébe ne jusson kitáncolni a sorból. A munkásdiktatúráról kiderült, hogy egy szűk pártkáderek kör adminisztratív diktatúrája, a szocializmus pedig az emberi természet és a társadalmi mechanizmusok törvényei szerint elveszett a hivatalosan megtiltott társadalmi differenciálódás megújult fellobbanásában.

A szovjet és a USA-modell között található még két, a középutat képviselő teoretikus irányzat, a szociális piacgazdaság és a planifikáció. A gyakorlatban ezek sem valósultak meg teljes mértékben.

3.2.2. A szociális piacgazdaság

„Az állam funkcióinak megnövekedése, amelyet a fogyasztási hajlandóságnak és a beruházás indítékainak összehangolása megkövetel, az individualizmusba való szörnyű beavatkozásnak tűnhet egy 19. századbeli újságíró vagy egy amerikai pénzügyes szemében. Én azonban védelmezem, egyrészt ez az egyetlen járható út arra, hogy elkerüljük a meglévő gazdasági formák mindenestül való megsemmisítését, másrészt mert ez az előfeltétele az egyéni kezdeményezés eredményes érvényesülésének.”⁷⁸ John Maynard Keynes

A szociális piacgazdaság teoretikusan egyesíti a centralisztikus és a decentralisztikus társadalmi és gazdasági rendek előnyeit, és megkísérli hátrányaikat maximálisan kiküszöbölni. A decentralisztikus elem – az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok – képezi a gazdaság hajtóerejét, a centralisztikus elem garantálja a szociális biztonságot és gondoskodik arról, hogy a differenciálódás során kialakult egyenlőtlenségek ne hozzanak létre olyan frusztrált tömegeket, amelyek végül is a társadalom és önmaguk ellen fordulhatnak. Az önellenesség neurotikus tendenciákat takar.

Az elképzelés az volt, hogy konjunkturális időszakokban az állam fokozott bevételeiből tőkét képez, és ezt a recesszió (a konjunktúra visszaesése) beköszöntével befekteti. A befektetés fellendíti a gazdaságot. Egyetlen tőkeinjekció képes a gazdaságot hosszabb időre felélénkíteni; a tőkebefektetés multiplikátor effektust hoz magával, azaz élénkítő hatása időben kitolódik és megsokszorozódik.

A szociális piacgazdaság elvét nem sikerült megvalósítani.

Anélkül, hogy az USA gazdaságát szociális piacgazdaságnak nevezhetnénk, elvben az USA sem tesz egyebet, mint hogy recessziók idején felerősíti gazdasági és szociális tevékenységét; ekkor „megnövekszik a beruházáskereső” és „ekkor tölti fel az állam a

⁷⁸ KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965. 404. o.

kutatási alapokat, hiszen a kilábalás, a versenyképesség fokozása elsőrendű politikai kérdés is” – állapítja meg BALÁZS Judit.⁷⁹

VERESS József is felhívja a figyelmet arra, hogy „az USA-tól Japánig, Németországtól Franciaországig az állam és a kormány kézjegyei nagyon is észrevehetők a gazdaságban.”⁸⁰ A 6.11.9. *Az inkonzisztens szabályozás* című fejezetben mutatjuk be ezeknek a napjainkban tapasztalható monetáris állami szabályozásoknak nem kielégítő jellegét.

A szociális piacgazdaság alapelveinek helyessége vitathatatlan, hiszen más alternatíva valahol a piaci mechanizmusok szabad érvényesülése és a centralisztikusan irányított gazdaság között aligha létezik; vagy a két szélsőség vagy az arany középút.

A szociális piacgazdaságot nyugaton a mammonizmus járatta le. Az organizált tömegek – a munkaadók éppen úgy, mint a munkavállalók – a konjunktúra idején kipréselték az államból mindazt, amit félre kellett volna tennie, hogy a recesszió beköszöntésével investálni tudjon.⁸¹ Az állam üres kézzel nézett a beköszöntő krízisek elé, s nem volt más megoldás, mint kölcsönökből finanszírozni a szükséges beruházási injekciókat. Ennek négy lényeges negatív utóhatása volt:

- Az állam eladósodott.
- Az állam már a szociális piacgazdaság eltorzulásának időszakában monetáris függőségi helyzetbe került.
- A liberális progresszizmus talajában gyökerező állami engedékenység következtében a tömegeknek kiosztott „választási cukorkák” felélénkítették a keresletet, és kétségtelen inflációs tendenciákat hoztak magukkal – ezek azonban messze elmaradtak a monetáris rendszerben tapasztalható inflációs tendenciáktól.
- A gazdaság túlfűtöttségére és az inflációs tendenciára hivatkozva nagyszabású kultúrainportba beágyazva kivették az állam kezéből a gazdaság befolyásolásának a szerepét és egyben a szuverén politikai döntés jogát. Teoretikusan dönthetnek ugyan, de pénz hiányában rá vannak kényszerítve, hogy azt tegyék, amit a monetáris érdekek kívánnak.

A szociális piacgazdaságot a volt Nugat-Németország valósította meg a leghitelesebben. Az egyesített Németország még napjainkban is – legalábbis programatikusan – határozottan ragaszkodik a szociális piacgazdaság elveihez. Persze előnyösebb lett volna annak idején a mértékletesség, amely talán időben a szociális piacgazdaság továbbfejlesztését tette volna lehetővé.

3.2.3. A planifikáció

A planifikáció tulajdonképpen a keynesi szociális piacgazdaság francia változata. Köztudott, hogy a franciák hangsúlyozottan külön utakon kívántak járni. Nyilván ezzel szándékozták a második világháború során erősen megcsorbult pozitív önképet helyreállítani. Itt és ebben a vonatkozásban alkalmazható FUKUYAMA HEGELtől átvett önbecslésre és az elismerés szükségletére alapozott elmélete.

⁷⁹ BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 64. o.

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

⁸⁰ VERESS József: A hazai közgazdaság-tudomány jövője elé. In: *Gazdaságpolitika. Egyedül nem megy*. Budapest, 1995. (63–65) 64. o.; először: *Közgazdasági Szemle*, 1994/9

⁸¹ Vö.: PORTISCH, Hugo: Wohin Österreich? In: *CA-aktuell*. Dezember 1995/I. Perspektiven aus der Retrospektive. (1. o.) Sozialgeschenke und die politische Macht. (2. o.)

A sajátos francia út hangsúlyozása különösen a Charles de Gaulle-érák alatt érvényesült. Az Európai Unió előtérbe helyezésével a tendencia lényegesen enyhült. Annak idején azonban, amikor Németország a szociális piacgazdaság útjára lépett, a franciák igyekezete arra összpontosult, hogy a saját utat, a francia utat válasszák. A szociális piacgazdaság elnevezést gondosan elkerülték, de ügyeltek arra, hogy magukat az amerikanizmustól is elhatárolják.

A planifikációt egy tervező iroda (Commissariat Général du Plan) bonyolította le. Ez az intézmény nagyobb vállalkozók és szakszervezetek, valamint szakemberek segítségével gazdasági szektorokra lebontott termelési és beruházási terveket készített. Ezek a tervek a vállalatok számára nem voltak kötelezők, de – a szociális piacgazdaság elve alapján – az állam megkísérelte adókedvezményekkel, kedvező beruházási hitelekkel, exporttámogatással és hasonló intézkedésekkel a terv érvényesülését elősegíteni.

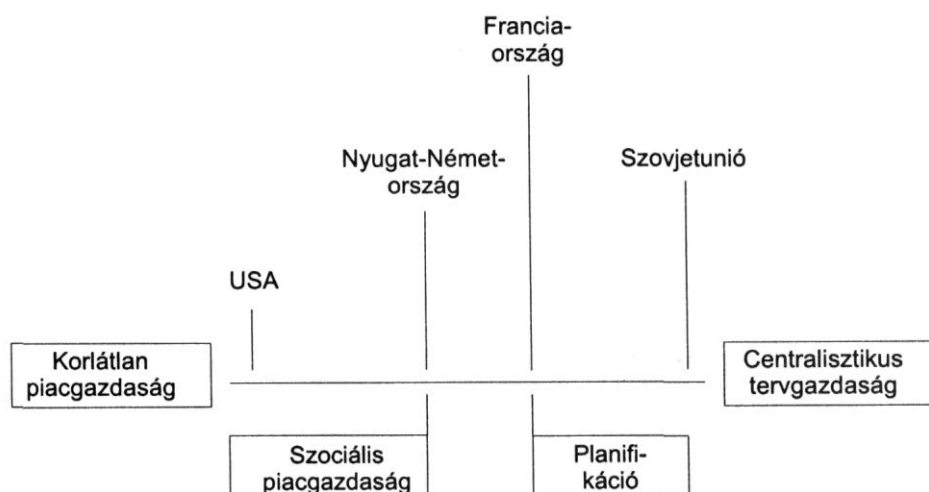
A planifikáció előnye megegyezik a szociális piacgazdaság előnyével – a franciák kulturális sajátosságainak érvényesülése mellett. A planifikáció lehetővé tette a koordinációt a nemzetgazdasági és egyéni célok között anélkül, hogy az államnak erőszak alkalmazásával be kellett volna avatkoznia. Ezzel is bebizonyosodott, hogy az individualizmus és a kollektívizmus, az egyéni és a kollektív érdekek egymás mellett megférnek, ha az állam funkcióit – szociális szerepét – komolyan veszi –, ha komolyan veheti.

Más országok is – kiváltképpen a volt francia gyarmatok – eredményesen alkalmazták a planifikációt, de Franciaországnak sikerült a teória követelményeit a leghívebben megvalósítani.

Megállapíthatjuk, hogy a társadalmi és gazdasági berendezkedésnek legalább négy modernnek tartott teoretikus lehetősége van. A korlátlan piacgazdaság és a centralisztikus tervgazdálkodás képviselik a két végletet; a további kettő – a szociális piacgazdaság és a planifikáció – a középútra vezetnek. A megvalósult gazdasági rendszerek típusait az USA, a volt Szovjetunió, a volt Nyugat-Németország és Franciaország társadalmi és gazdasági berendezkedései képviselik.

3.2.4. A hatvanas évek társadalmi és gazdasági rendszerei

A 2. ábra a második világháború utáni időszak megvalósult társadalmi és gazdasági rendszereit a teoretikus társadalmi és gazdasági rendszerekhez viszonyítva mutatja be.

2. ábra

3.2.5. A monetarizmus „győzelme”

„A marxista államkapitalista rendszer, mint egy kártyavár, összeomlott. Most a liberális kapitalista rendszer is az összeomlás szélén áll. Korunk legkiválóbb és legismertebb szociológusai az 1970-es évek elejétől kezdve, a sötét éjszakában, a szakadék szélén, lámpa nélkül rohanó autóhoz hasonlítják a nyugati társadalmat.”⁸² *Kray István*

A világ a második világháború utáni időszakhoz viszonyítva a hetvenes évek közepétől totálisan megváltozott. A szociális piacgazdaság szociális beállítódása meghaladta azt a toleranciát, amelyet a nagytőke még hajlandó volt támogatni és a rendszert kölcsönökkel életben tartani. A planifikáció ugyanazokból az okokból veszítette el meggyőző erejét, mint a szociális piacgazdaság; a szovjet típusú centralisztikus tervgazdálkodás is életképtelennek bizonyult. A legerősebb háttérrel – tőkével és az ösztönök korlátlan kiélését támogató, „vonzó” értékrenddel – rendelkező rendszer, a liberális progresszivismus monetáris változata eluralta a világot. Ennek következményei – kevésbé az adósságleépítés terhei miatt – beláthatatlanok. A kultúra – valamilyen korlátozó erkölcs – hiánya az, amely félelmetesen növekvő mértékével az emberiség tragédiájához vezethet.

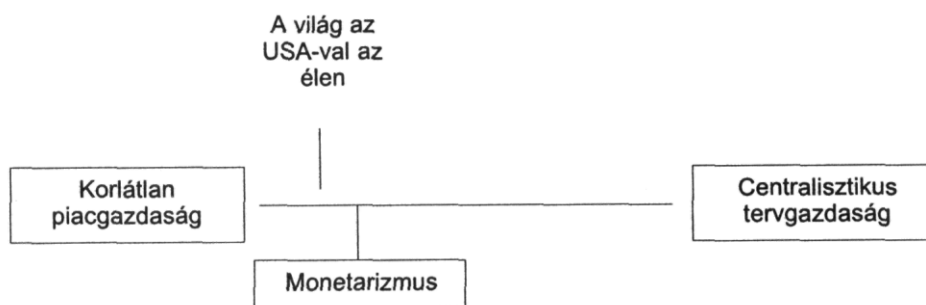
Az angolszász eredetű liberális demokráciának vagy monetarizmusnak nevezett társadalmi és gazdasági berendezkedés elárasztotta a világot, az a berendezkedés, amelyről NÉMETH László 1943-ban szinte profetikusan azt mondta, hogy „az angolszász jellegű kapitalizmusnak a bevezetése vagy visszahozása a magyarság részesedését a nemzeti vagyonban szinte órák alatt megcsappantná.”⁸³ Arról a monetarizmusról van szó, amelyről a nemzetközi szaktekintély, a világgazdaság egyik legkiválóbb ismerője, BALÁZS Judit a következőképpen vélekedik: „A ‚szabályozást’ kizárólagosan a monetáris szférán keresztül biztosítani kívánó stabilizációs politika ma egyre inkább értelmetlennek látszik, miután a világgazdaság számos területén új megoldatlan problémák, a gazdaságban gyökeredző konfliktusveszélyek születtek, amelyek feloldására a jelenlegi gazdaságpolitika eszköztára nem alkalmas. Sőt a gazdaságok, válasza’ a reálszféra és a monetáris szféra fokozódó eltávolodása egymástól újabb gazdaságdestabilizáló tényezőként jelenik meg. Ez a jelenség természeténél fogva elsősorban a világgazdaságban gyengébb pozíciókat elfoglaló országok esetében érvényesül, hiszen ők tudnak kevésbé reagálni a világgazdasági környezet változásaira, s így a világgazdasági illeszkedés helyett alkalmazkodási készségük csökken: valójában egy nemzetközi méretű újraelosztás valósul meg a gyengébben fejlett országok kárára.”⁸⁴

A 3. ábra a hetvenes évek közepétől bekövetkezett változások méreteit kívánja bemutatni, amely igazán az előző ábrához való viszonyításon keresztül érvényesülhet. A „világ proletárjai egyesüljetek” elve kudarcot vallott; a nagytőkétől való függőség egynéhány évtized alatt képes volt a tőke uralmát nemzetközi szinten megteremteni.

⁸² KRAY István: Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában. Budapest, 1993. (Összefoglaló). Vö.: Még SOROS György is kételkedik a monetarizmus győzelmében. „Nekem jelen pillanatban a legfontosabb feladatom – nyilatkozta SOROS –, hogy átgondoljam a dolgokat, mert a problémák megváltoztak. Ma már nemcsak ennek a térségnek a krízisére gondolok, hanem a nyitott társadalmak krízisére is. Úgy érzem, hogy a mi társadalmunk, Európában és Amerikában, egy nagyon mély morális krízisben van, és ez az, ami engem nagyon foglalkoztat.” Forrás: SOROS-riport a Magyar Televízióban, 1994. október 26-án. Riporterek: BÖJTE István és FISCHER István, Kommentátor: BODOR Pál, készült a Kreatív Média Műhelyében. A szöveget BODOR Pál bocsátotta rendelkezésre.

⁸³ NÉMETH László: Második szárszói beszéd (1943). In: *Sorskérdések*. Budapest, 1989. (725–738) 733. o.

⁸⁴ BALÁZS Judit: Az IMF zsákutca: a stabilizációs politikák tapasztalatai. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*. 1993. V. (122–141) 122–123. o.

3. ábra

A monetarizmus terjeszkedése nem jelenti ennek a társadalmi és gazdasági rendszernek a fölényét; semmi köze ahhoz a felsőbbrendűséghez, amiről FUKUYAMA ír. A tőke kizárólagos világhuralma, a globális társadalom megvalósítása a cél.

Az a tény, hogy a többség a monetáris etikát követi, korántsem jelenti, hogy a többség etikusan cselekszik. A többség magatartása csupán azt fejezi ki, hogy az erősebb jogán alkotott konszenzussal a szociális piacgazdaságot elmarasztaló belátások és beállítódások érvénybe léptek anélkül, hogy ez a gazdasági viselkedés etikus jellegéről valamit is elárulna.⁸⁵ Az etika jellege csak mércék, viszonyítási alapok megfogalmazása után, analitikusan mutatható ki. A mi elemzésünkben a mércét a 2.5. *A konzisztens és az inkonzisztens fejlődés vázlata* című fejezetben foglaltuk meg. Eszerint például a csere elvének felrúgása a rablás javára és az integrációt kizáró differenciálódás az etikátlan magatartások közé tartozik.

FUKUYAMA meg van győződve arról, hogy a liberális demokrácia „sorra legyőzte ideológia vetélytársait: az öröklődő monarchiát, a fasiszmust és legutóbb a kommunizmust.”⁸⁶ Érdekes, hogy ebből a felsorolásból – véletlenül, szándékosan vagy tájékozatlanságból? – a szociális piacgazdaság kimaradt. Pedig erre megy ki a játék: melyik a jobb, melyik a fejlettebb, melyik hoz több megbecsülést, melyik szolgálja jobban az emberi méltóságot, melyik erősíti jobban az Ént és fejleszti ki jobban a frusztrációs toleranciát, a csalódások elviselésének a képességét, amelynek növekedésével arányosan növekszik az Énerő és csökken az elismerésre való törekvés elszántsága, a társadalmi bajok okozója – a liberális demokrácia felel meg jobban ennek a célnak vagy a szociális piacgazdaság teremtette körülmények, azaz a liberális demokráciának nevezett korlátlan kapitalizmus és a szocializmus közötti arany középút?

BESZTERI Béla nincs egyedül azzal a véleményével, hogy a kommunizmus bukása nem a liberális demokrácia győzelmének következménye.⁸⁷ Ebben az értelemben állapítja meg David C. KORTEN, hogy „a marxizmusra épült szocializmus nemtelen halállal múlt ki”.⁸⁸ A kommunizmus bukását az ideológia kivitelezése során megnyilvánult ellentmondások és funkcionális elégtelenségek okozták, s ehhez a liberális demokráciának semmi köze. Azért, mert egy belül rothadt alma szétesik, nem az a körte felelős, amely belül ugyancsak rohad.

⁸⁵ PRUZAN, Peter – THYSSEN, Ole: Konfliktus és konszenzus: az etika mint közös értékhorizont a stratégiai tervezésben. In: KINDLER József – ZSOLNAI László (szerkesztők): *Etika a gazdaságban*. Budapest, 1993. (135–168) 144. o.: „Az erkölcsi többség nem feltétlenül etikus. A legitimitás és legalitás közötti szakadék társadalmi kifejeződései a demokratikus szavazási szabályok, amelyek célja a konfliktusok eljárási módokra, nem pedig a tartalomra alapozott megoldása.”

⁸⁶ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994.

⁸⁷ BESZTERI Béla: Merre tart a világ az államszocializmus összeomlása után? *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*. 1994/4. 100–114. o.

⁸⁸ KORTEN, David C.: *Tőkés társaságok világhuralma*. (Szerkesztő: KINDLER József) Budapest, 1996. 104. o.

BESZTERI Béla leszögezi: „Minthogy a világ szerves egész, a szovjet világbirodalom szétesése nem hozta el a Nyugaton a győzelem biztos tudatában elképzelt örömteli jövőt a nyugati féltekén sem.” Ugyanis „a gazdaság egésze, a termelési mód jutott válságba. Ennek a válságnak egyik legjellegzetesebb megnyilvánulása, hogy hatalmas munkanélküli tömeget hozott létre. A munkanélküliek reménytelenül magas száma, eltérően a klasszikus kapitalizmustól, nem elsősorban a fogyasztás visszaesése következtében előállt átmeneti termelés kiesés következménye, hanem az új típusú termelési mód, a tömeges automatizáció és a termelési szerkezet átalakítása miatt ment végbe. Félő, hogy a fejlett és az iparilag fejlődő társadalmakban jelentős részük sohasem lesz képes ismét állandó munkát találni ... A szovjet birodalom bukása tehát nem a Nyugat diadala volt, hanem a modern ipari tömegtársadalmak globális válságának kezdete, a technológia diktálta világrend egyensúlyvesztése, amire rövidesen még súlyosabb és kevésbé békés földcsuszamlások követnek.”⁸⁹ Ezeknek a kevésbé békés földcsuszamlásoknak az okáról 1997. január 7-én Bernd MARTIN professzor, társadalomkutató az Osztrák Televízióban úgy nyilatkozott, hogy az elkövetkezendő időkben egyre nagyobb munkanélküliséggel kell számolni, mert a politikai akarat a munkanélküliség problémájának megoldásához hiányzik.

A termelési mód válsága azt jelenti, hogy az automatizálás, azaz a gépesítés karaktere változott meg; a mikroelektronika forradalmasította a racionalizálási lehetőségeket.

GIDAI Erzsébet és GALGÓCZI Béla becslések alapján kifejtik, hogy a mikroelektronika alkalmazása következtében „már a második évben nagyobb a megtakarítás, mint a költség, a harmadik évben már jelentős a nyereség” – de utána következik a visszavágás: „Mindez csak munkaerőfelszabadítás esetén következik be”.⁹⁰ Azaz a mikroelektronika fejlesztése – mint minden rentabilitást növelő beruházás – tőkeérdek. De az is tőkeérdek, hogy a beruházás után a termelékenység növelésével párhuzamosan a feleslegessé vált munkavállalókat leépítsék.

BALÁZS Judit sem látja a nyugati társadalmi és gazdasági berendezkedésben azt az ideált, ami a jövő biztosító lehetne. FUKUYAMA gondolatmenetéből kiindulva leszögezi, hogy a Nyugat „kohéziós (összetartó) erejét ... a másik tömbebe való szembeállása erősítette”. Ez az összetartó erő a szovjet blokk összeomlásával megszűnt és „a konfrontációt nem a várt kooperáció, hanem a rivalizálás váltotta fel ...”⁹¹

A liberális demokrácia pszichológiai és szociológiai vonatkozásai még figyelemre méltóbbak, mint a gazdasági aspektusok. A liberális demokrácia elterjedése és szinte egyeduralkodó arra is visszavezethető, hogy az emberek a könnyebb utat, az örömszerzés korlátok nélküli útját választják, és hogy senki sem figyel fel a szinte már elcsépelet figyelmeztetés komolyságára: „A szűk kapun menjetek be! Tágas a kapu és széles az út, amely a romlásba visz – sokan bemennek rajta. Szűk a kapu és keskeny az út, amely az életre vezet – kevesen vannak, akik megtalálják.”⁹² Akinek az idézet nem szimpatikus, annak itt a lényeg tudományos megfogalmazásban:

A félreértelmezett liberális elvek lehetővé teszik a gyenge én személyiségben rejlő elégtelenségek kiélését úgy, hogy az önkép ne sérüljön, mert a kulturális értéktételezéseket és a formális törvényeket a gyenge Én követelményeihez igazítják. Ez valóban az emberiség tragédiája: a teremtés ember által való befejezéséről való lemondás.

⁸⁹ BESZTERI Béla: Merre tart a világ az államszocializmus összeomlása után? *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/4, (100–114) 102–103. o.

⁹⁰ GIDAI Erzsébet – GALGÓCZI Béla: A műszaki fejlődés jellege, gazdaságstratégiai összefüggései nemzetközi viszonylatban. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1990/VII. (5–19) 12. o.

⁹¹ BALÁZS Judit: A történelem vége vagy új szakasza? *Társadalom és Gazdaság. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/4, (116–138) 117. o.

⁹² BIBLIA. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1992. Máté 6, 13–14.

3.2.6. Hát erről van szó ...

VERESS József egy közgazdász-politikus fellépését a bűnözés és a korrupció ellen enyhe iróniával méltatja és a következő mondattal zárja: „Nem tudom persze, hogy állította-e valaki, hogy a piacgazdaság, különösen annak hajnala, egyenlő az alkimisták gyülekezetével, illetve látott-e már valaki olyat, hogy nem a tűzhöz közelebb állók sütötték először pecsenyéjüket?”⁹³

VERESS József egy alapigazságra világított rá, a mammonizmus lényegére. Viselkedéstudományi szemszögből nem fér hozzá kétség, hogy akik közel állnak a tűzhöz, azok sütik meg pecsenyéjüket először. A monetarizmusban érvényesülő rablástól a korábbi társadalmi és gazdasági rendszerek sem voltak mentesek, ezek azonban a mai monetáris manipulációk jelentőségét messze nem érték el. Például a feudális nemesség abszolutisztikus államba való integrálódásának legelterjedtebb formája is monetáris jellegű volt, és a rablásnak nyitott szabad utat. Ennek lényege, hogy magánszemély közhivatalnoki állást vásárolhatott, „aztán az engedélyezett előjogokkal vagy korrupcióval (díjazásrendszerrel) kárpótolhatta magát a hűbéri investitúra egyfajta monetarizált karikatúrájában.”⁹⁴

VERESS Józsefnek tehát igaza van, de nem mond olyat, ami már régen ne lenne ismert. A mammonizmus romboló hatására már Jézus is rámutatott. Senki nem állította, hogy a piacgazdaság egyenlő az alkimisták gyülekezetével vagy valamely jótékonyági intézménnyel, mert hiszen nem is állíthatta. A manchester-kapitalizmusnak a hátrányos helyzetűek számára embertelen körülményeket teremtő gyakorlata MARX és ENGELS jóvoltából és más hiteles források alapján még élénken él emlékezetünkben. Jól tudjuk, hogy az USA állammá válásának útját is vérfürdő, az indiánok irtása, földjük elrablása és az egyéni érdek burjánzása kísérte. Néhai miniszterelnökünk, ANTALL József is felhívta ezeknek az állapotoknak az elkerülhetetlenségére a figyelmet – ha kapitalizmust akarunk. Vélte, a rablás, különösen egy átalakulási folyamatban, nem szenzáció. Ha az amerikai milliomosok őseinek vagyonszerzési módszereire fény derülne – állapította meg ANTALL József –, aligha lennének az utódok büszkéek rá.⁹⁵

VERESS Józsefnek tehát mindenképpen igaza van. Erről szól ennek a munkának a 6.4. fejezete *a tragikusan logikus paradoxonról*, amelyből kiderül annak az esetleges tévhitnek a paradox jellege, miszerint az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok képesek a társadalmi cél-összeférhetőséget biztosítani, képesek harmóniához vezetni – mert a kapitalizmus nem alkimisták gyülekezete és nem Caritas. Most ne magyarországi, hanem világviszonylatban gondolkodjunk, mert hiszen a jelenlegi magyar kormány sem jókedvűből nem fektet súlyt – nem fektethet kielégítően súlyt – a kollektív érdekek képviselőjére, mert antiszociális, hanem azért, mert az államnak nem telik többre. Ez 1996. november elején az 1997-es költségvetés parlamenti vitája alkalmából világosan kifejezésre jutott, amikor KOHL kancellárhoz hasonlóan a kormány a szociális támogatási rendszer fenntartása mellett foglalt állást azzal a behatárolással, hogy mértékét a monetáris lehetőségek szabják meg. A pénz nem azok kezében összpontosult/összpontosul, akiknek a célja a kollektív érdekek képviselője. A pénzhiány kollektív célok megvalósítására világszerte krónikussá vált. A

⁹³ VERESS József: Gazdaság és politika nem mindenki Szárszója után. In: *Gazdaságpolitika. Egyedül nem megy*. Budapest, 1995. (21–23) 23. o.; először *Figyelő*, 1993. szeptember 2.

⁹⁴ ANDERSON, Perry: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989. 35. o.

⁹⁵ Vö.: HERCZEG János: A hazai privatizáció nyertesei és vesztesei. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1995/2. (31–43) 31. o.: „Való igaz, hogy az elmúlt koalíciós kormány nagy lehetőségeket szalasztott el a magyar gazdaság stabilizálásában. Ebben éppen úgy beletartozik az adósság kezelése, mint a privatizációs folyamat gyors végrehajtása, de lehetne folytatni a 40 év alatt kialakult társadalmi berendezkedés határozott lebontásának elmulasztásával.”

társadalmi és a gazdasági problémák okai tehát nemzetközi, köztudottak, ismertek. Hát erről van szó, arról, hogy a piaci mechanizmusok nem képesek ezeket korlátozni, mederbe terelni. Nagyon igaz az is, hogy nemhogy nem állította senki, hogy az, ami ránk zúdul, egyenlő az alkímisták gyülekezetével vagy valamiféle jótékonyági intézménnyel, ellenkezőleg, ha nem is mindenki, de a tájékozottak, beavatottak, akik valamit is számítottak, tudták és ki is mondták, hogy mi következik, és mégis ... Vagy inkább mégse?

Korlátozni csak a felettes Énben integrált kultúra korlátozó erkölcsi normái vagy ezek hiányában csak az állam képesek. Ha mindkét tényező kiiktatódik, akkor a társadalom a vadon szabályai szerint kezd élni és ott vagyunk, ahol ma.

Hát ugye erről van szó ...

3.2.7. A szociális piacgazdaság továbbfejlesztése mint alternatíva

„Kelet-Európában a piacgazdaság bevezetése nagy reményeket ébresztett az általános jólétre. Bár ez, főként hosszú távon, megfelel a valóságnak, fontos a korlátok ismerete is, hogy ne kizárólag a piaci tényezők határozzák meg a jobb élet kialakítását. Lényeges, hogy a szocializmus néhány valóban pozitív elvét megtartsák, ne vessenek el válogatás nélkül minden ideált.”⁹⁶ *Részlet a Római Klub beszámolójából*

Ma a monetarista körök nem vásárolnak állást, hanem a megszorultaknak kölcsönöket folyósítanak, és „örökre” elkötelezik őket. Az elkötelezettségből adódó függőség állandósulása lehetővé teszi a tőke parazitává válását, amit betetéz, hogy ma pénzből monetáris manipulációkkal több pénzt lehet „csinálni”, mint termeléssel.⁹⁷

Az a jogfelfogás, hogy a pénz korlátlanul – a tőkekoncentráció és tőkegyarapodás felső határának megszabása nélkül – pénzt teremthet, veszélyezteti a jövőt.

A monetáris szükséglet, a monetáris intézményektől való függőség az élet minden területén érzékenyen tapasztalható. A tőkebefektetési igény különösen a fejletlen országok és a volt népi demokráciák számára olyan reménytelen függőségi helyzetet teremtett, amelyből egy ország elszigetelten aligha tud kitörni.

A pénzhiány az, ami ma az államhatalom gyakorlását és a lehetőségeket meghatározza. Ha más nem, ez a közös sors lehetne az az erő, amely közép-európai összefogást eredményezhetne. De ez még korántsem jelenti a Mi-tudat, a nemzettudat feladását, különösen azért nem, mert a nemzet ma már nem lehet „leszármazási” fogalom, amely elválaszt, sokkal inkább olyan fogalom, amely a különbözőségen keresztül az önazonosságot erősíti. Ha egy globalizált világ, egy globalizált Közép-Európa vagy Európa érdekében a nemzettudatot fel kell adni, akkor az Én önazonosítási lehetőségének kereteit adjuk föl, s ennek következményei már ma is erősen érezhetők.

Ha viszont nem szükséges és nem is kívánatos a nemzettudatot feladni, akkor ennek is következményei vannak: figyelembe kell venni a nemzeti sajátosságokat és a nemzeti érdekeket – már amennyire a monetáris körök ezt egyáltalán lehetővé teszik; ha nem, akkor ezt nagyon hangosan és érthetően ki kell mondani.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a második világháború után megvalósított társadalmi és gazdasági rendszerek egyike sem volt képes a társadalmi és gazdasági

⁹⁶ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statiquum 1995. 22, 23. o.

⁹⁷ BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 64. o.-tól.

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

problémákat megoldani. A megoldatlan problémák végül is a mai rendszerhez vezettek, amelyben a társadalmi és a gazdasági modellek általános válsága erőteljesen érzékelhető.⁹⁸ „Ma a magyar gazdaságpolitikában sem a keynesi, sem a monetáris út tisztán nem járható” – állapítja meg VERESS József.⁹⁹

Az azonban tagadhatatlan, hogy fejlesztésre, egy jövőmodell kialakítására az arany középutat képviselő szociális piacgazdaság mutatkozik a legalkalmasabbnak. Ennek elmulasztásáért az államot még kényszerhelyzetére való tekintettel sem lehet felelőssége alól felmenteni.

3.2.8. Lopakodó pénzügyi válság

Ilyen címszó alatt foglalkozik BALÁZS Judit a tőkepiac integrációjának és globalizációjának problémájával.

Nézzük meg közelebbről.¹⁰⁰

A világgazdaságban várható fejlődés szempontjából kiemelkedő szerepe van a rövid lejáratú tőkemozgásnak. Azt pedig a spekulatív tőke uralja.

A kisbefektetők időszaka lejárt. Az intézményi befektetők, bankok és multinacionális cégek uralják a tőkepiacot. Különösen jelentős, hogy a multinacionális vállalatok átmenetileg felszabadult tőkéjüket és igénybe nem vett hiteleiket (is) rövid lejáratú ügyletekben kamatoztatják. Ennek oka, hogy a pénzpiaci befektetések magasabb hozamot biztosítanak, mint a termelő tevékenység. Ez hüen tükrözi a monetáris intézmények és tevékenységek társadalmat uraló státuszát.

A termelő tevékenység finanszírozási nehézségei tehát nagy részben arra is visszavezethetők, hogy a monetáris ügyletek magasabb tőkerentabilitást biztosítanak, mint a reálgazdaság. Hozzátehetjük, hogy alapvetően a legelemibb állami feladatok elláthatatlansága is jórészt a tőke rentabilitása körüli méltánytalanságokból adódik, amire a későbbiekben részleteiben fény fog derülni. Pénz van, csak nem ott, ahol égetően szükség lenne rá.

„A rövid lejáratú pénzmozgások terén érhető leginkább tetten, hogy a pénzpiacok liberalizációja és globalizációja milyen jelentős mértékben felelős a reálgazdaság finanszírozási nehézségeiért. A „forró” pénzek állománya a világgazdaságban összesen forgó likvid tőkék egyre nagyobb hányadát teszi ki, s nagyobb jövedelmezőségükkel forrásokat vonnak el a nemzetgazdaságok, a világgazdaság finanszírozásától” – szögezi le BALÁZS Judit, aztán hozzáfűzi, hogy vannak politikai elgondolások arra nézve, hogyan lehetne a monetáris manipulációkat visszaszorítani, de „a rövid távú haszonra törekvő „forró” pénzek ... a legkülönbözőbb formákat alkalmazzák: részvényekkel, értékpapírokkal, nyersanyagvásárlási opciókkal, nyersanyagtőzsdei árkülönbségekkel, különböző névleges kereskedelmi és ingatlanügyletekkel, határidős ügyletekkel, derivatívákkal spekulálnak. Az

⁹⁸ Vö.: BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 61. o.: „A világot valójában modell-válság hatja át.”

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

Vö.: BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság – közép-kelet-európai dilemmák*. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (196–207) 198. o.: „Sem a restriktív monetarizmus, sem a kereslet élénkítését célzó keynesianizmus nem tudott a megváltozott világgazdasági körülmények között újat nyújtani.”

⁹⁹ VERESS József: *Gazdaság és politika nem mindenki Szárszója után*. In: *Gazdaságpolitika. Egyedül nem megy*. Budapest, 1995. (21–23) 22. o.; először *Figyelő*, 1993. szeptember 2.

¹⁰⁰ BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 64. o.-tól.

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

elkövetkezendő néhány évben tehát éppen elég teret találnak maguknak ahhoz, hogy megfoghatatlanok legyenek.”¹⁰¹

Szakértőkre hivatkozva BALÁZS Judit a spekulatív tőkemozgást napi 6–7 ezer milliárd dollárra teszi. Ennek a fantasztikus összegnek egy része „akár többször is cikázhat a különböző kontinensek értépiacai és árutőzsdéi között.”¹⁰²

BALÁZS Judit elemzése során levonja a végkövetkeztetéseket: a világ pénzrendszerében a katasztrófa veszélye a globalizációból adódik, abból, hogy a világ pénzrendszere elektronikusan működik, úgyhogy a spekulációkhoz szükséges információk pillanatokon belül eljutnak azokhoz, akik az ügyleteket lebonyolítják; továbbá azért, „mert a játékban részt vevő pénzmennyiség olyan mértékben megnőtt, hogy pusztán a volumen miatt már szinte átláthatatlan”, és mert a „pénzvilág önállósította magát a „reálszférától”, a termeléstől”,¹⁰³ valamint azért, mert a „pénz önmagát gerjeszti, lecsapja a reálszférát, befulladásztja az exportot, lelassítja a GDP-t. Mindebből világosan előrevezethető, hogy nem átmeneti válságról van szó, hanem egy új világkorszakról”.¹⁰⁴

A monetarizmus nem sok jóval kecsegteti az emberiséget, de képviselői és az állami szervek megpróbálják elhíttetni, hogy holnap majd jobb lesz ...

Kinek?

3.2.9. Az állam felelőssége és a globalizált monetarizmus

3.2.9.1. Elméleti alapok és történelmi tények

Nézzük meg a monetáris befolyás figyelembevételével azt a felelősséget, amelyet az államnak a mindenkori társadalmi és gazdasági berendezkedéstől függetlenül vállalnia kell.

Abból indulunk ki, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiséget nem lehet tetszés szerint növelni. A klasszikus alapszabály az, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiségnek kettős fedezettel kell rendelkeznie: egy intézmény által kibocsátott pénzmennyiség a kibocsátó intézmény mérlegében a passzív oldalon található, tehát adósságként szerepel. A passzíva nem lehet nagyobb, mint az aktíva. A kibocsátott pénzmennyiséget a kibocsátó intézmény aktíváinak fedezni kell. Ez a fedezet I.

A fedezet I. önmagában a pénz vásárlóerejének megtartására nem elegendő. A gazdaságnak kell biztosítani, hogy a kibocsátott pénzmennyiséget a piacon árura lehessen cserélni. A kibocsátott pénzmennyiségnek a piaci kínálat értékével hozzávetőlegesen meg kell egyeznie. A kínálat értéke a fedezet II.

Ha a kibocsátott pénzmennyiséget 100 egységnek vesszük, akkor a fedezet I. és II. értékének is 100–100 egységnek kell lennie. Lásd a 4. ábrát.

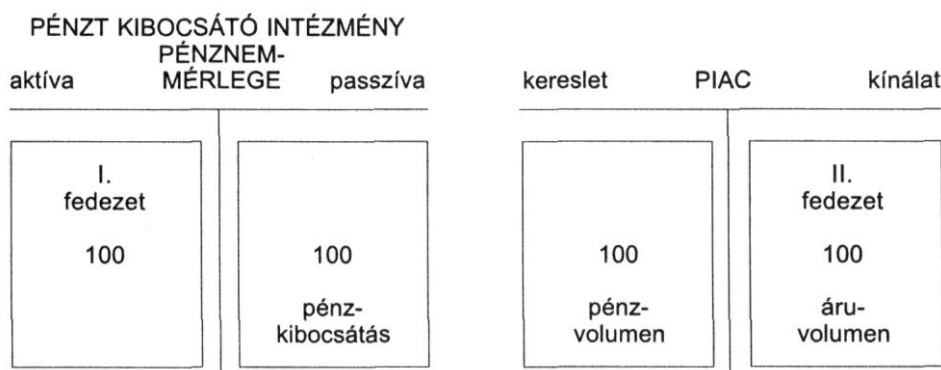
Ha a pénz teljes értékű, azaz nemesfém-ből készül, és névértéke megegyezik az érmékbe bedolgozott nemesfém forgalmi értékével, akkor a pénzkibocsátó intézmény aktíváját, magát az árut bocsátja rendelkezésre a piaci tranzakciók lebonyolítására; az intézményen belül a kibocsátott pénz fedezete értelmetlenné válik. Ez volt a helyzet az Osztrák–Magyar Monarchiában még az 1900-as századforduló után is. Voltak ugyan önmagukban értéktelen bankjegyek is forgalomban, de ezeket mindenkor be lehetett váltani aranyérmékre, árura. Az első világháború után az aranyfedezeten nyugvó pénznem elve nem változott, csupán az aranyra való beválthatóság lehetősége szűnt meg.

¹⁰¹ BALÁZS Judit: i. m. 65. o.

¹⁰² BALÁZS Judit: i. m. 66. o.

¹⁰³ BALÁZS Judit: i. m. 68. o.

¹⁰⁴ BALÁZS Judit: i. m. 66. o.

4. ábra

Amilyen mértékben a forgalomban lévő pénz névértéke nem felel meg forgalmi értéknek, olyan mértékben válik szükségessé a kibocsátott pénz I. számú fedezete, még akkor is, ha maga a pénz már nem váltható be árupénzre. A fedezet I. lehet nemesfém vagy olyan valuta és deviza, amelynek az I. fedezete nemesfém vagy más érték. Fedezet I. elvben lehet minden aktíva, amellyel a kibocsátó intézet a mérlegében szereplő, a pénzkibocsátással vállalt passzívájáért hitelesen felelni képes, így például állami kincs, ékszerek, gyémánt és egyebek is. A fedezet I. egyrészt arra szolgál, hogy a pénzbe vetett bizalmat fenntartsa és arra, hogy ha a piacon a kibocsátott pénzmennyiséget árukínálat hiányában csak behozatallal lehet biztosítani, akkor legyen miből – a fedezet I.-ből – az importált áruk ellenértékét kifizetni. Névértéken aluli pénz tartósan nem alkalmas adósság törlesztésre. Ha egy társadalom többet fogyaszt, mint amit termel, hamarosan feléli az I. fedezetet, és pénzneme a legkisebb piaci egyensúlyvesztésre érzékenyen fog reagálni.

Ha pénzmennyiségről, pénzvolumenről beszélünk és arról, hogy a kibocsátott pénzmennyiségnek – ami a keresletet képviseli – a kínálattal hozzávetőlegesen egybe kell esnie, akkor szem előtt kell tartanunk, hogy pénznek számítanak mindazok a nem készpénzfizetési módok is, amelyek egy modern társadalomban pénzt helyettesítenek. Ilyenek a csekk, a váltó, a számla és a komputerpénz. A pénz forgási sebessége is lényeges szerepet játszik abban, hogy milyen mennyiségben szabad pénzt kibocsátani. Nagyobb sebesség kevesebb pénzt igényel, kisebb forgási sebesség többet.

Modellszerűen kifejezve, mindaddig amíg egy áru egységre ugyanazon pénzmennyiség esik, mint eredetileg, a pénznem stabil marad. Példánkban az eredeti állapot $100/100 = 1$; azaz egy áru egység egy pénzegységbe kerül. Ha a pénzmennyiség 120-ra növekszik, és a kínálat nem változik, akkor $120/100$ lesz az arány; egy áru egység 1,20-ba fog kerülni. Ebben az esetben inflációról beszélünk. Fordított esetben, ha a kínálat növekszik és a pénzmennyiség nem változik, akkor $100/120$ lesz az arány, és egy áru egység ára 0,83-ra fog csökkenni. Defláció lép fel – az infláció ellenkezője.

A második világháború végleg véget vetett az aranykornak, mert a világ pénzszükségletének növekedésével a világ aranytermelése nem volt képes lépést tartani.

KEYNES az aranyhiány problémájának megoldását egy új nemzetközi pénznem létrehozásában látta. Ez lett volna a bancor. KEYNES elképzelése szerint a bancor értéke már nem kötődik a meglévő aranykészlet értékéhez; az aranyhoz való kötődés csupán elszámolási alap, hogy a nemzeti valuták közötti elszámolást biztosítani lehessen. A bancor-kibocsátás értéknagysága a Nemzetközi Valutaalap Igazgatótanácsának kompetenciájába tartozott volna. Ennek lett volna a feladata a kibocsátott bancor-értéket a mindenkori fedezet II.-hez igazítani, a forgalomban lévő bancor értékét növelni vagy csökkenteni úgy, hogy az infláció elkerülhető legyen. Ebben a rendszerben a fedezet I. jelentősége ugyan megcsappan, de nem vész el: a nemzeti pénznemek I. fedezetét az aranytermelés elégtelensége miatt amúgy sem

lehetett teljes mértékben biztosítani, de fennállt a lehetőség, hogy olyan idegen pénznemeket – valutát – fedezet I.-ként használjanak fel, amelyek mögött jórészt nemesfém áll.

Az Amerikai Egyesült Államok, liberálisnak vélt tradícióihoz híven, 1944-ben a Nemzetközi Valutaalap Bretton Woods-i konferenciáján megtorpedózta KEYNES bancortervét. Ehelyett a második világháború egyik győzteseként és mint a világ vezető hatalma kötelezte magát arra, hogy a dollárt korlátozás nélkül aranyra cseréli – mint ahogy az aranykorszak fénykorában a bankjegyeket kibocsátó bankok tették. Ezzel az USA a világ bankárjává vált: a dollár fixen kötődött egy bizonyos mennyiségű aranyhoz, a többi pénznemek kötődtek a dollárhoz. Ezért az átmeneti presztízsnyerésért az USA nagy árat fizetett, aranytartalékai erősen megcsappantak. Végül is 1971-ben kénytelen volt a dollár aranyra való átváltási kötelezettségét felmondani, de ekkor már érvényben volt a nagy előrelátással 1969-ben módosított új Nemzetközi Valutaalap Szabályzat, amely kénytelen volt KEYNES elképzelései alapján létrehozni a Valutaalap saját pénzegységét, ami tulajdonképpen lehívási jog (SDR – Special Drawing Right, azaz Rendkívüli Lehívási Jog). Ennek lényege, hogy a Nemzetközi Valutaalap Igazgatótanácsa öt évenként korrigálja a világ pénzmennyiségének értékét – azaz ennek értékét a fedezet II.-höz igazítja – úgy, hogy ne merüljenek fel likvidációs nehézségek, és egyben az infláció is elkerülhető legyen.

A dollár–arany-korszak lezárása – tehát 1971 – óta a valuta- és devizaárfolyamok a szabadpiaci mechanizmusok kereslet–kínálat szabálya alapján alakulnak – „lebegnek”. Adam SMITH klasszikus kapitalizmusa a monetáris szektorba is azzal a reménnyel tért vissza, hogy a piaci mechanizmusok majd megteremtik az összhangot. A piaci mechanizmusokra való hagyatkozás – a „már önmagukban is hamis elképzelések világviszonylatokra való kivetítése olyan globális gazdasági szerkezetet hozott létre, amelynek a gazdasági hanyatlásra való hajlam szerves részét képezi. Ezt már ex ante (előre) lehetett látni, most pedig több mint húsz sanyarú esztendő után, ex post (utólagosan, a tapasztalatok alapján) is bizonyíthatjuk” – szögezi le SZABÓ PELSŐCZI Miklós.¹⁰⁵

3.2.9.2. Az állami felelősség

Ha állami felelősségről beszélünk, akkor különbséget kell tennünk az állam mint olyan és egyes meghatározott államok felelőssége között.

Az állam mint olyan ugyan ki van szolgáltatva a monetáris köröknek, de megvan a lehetősége – az államok összefogásán keresztül, konszenzus segítségével –, hogy együttes erővel lépjen fel a monetáris diktatúrával szemben. Ennek a diktatúrának a lényege az előbbiekben tárgyalt pénznem-mérleg és piaci egyensúly sajátosságából adódik.

Már leszögeztük, hogy a forgalomban lévő pénzmennyiség tetszés szerint nem növelhető, sem egy államon belül, sem világviszonylatban. És itt válik a monetáris diktatúrának és a monetáris társadalom- és gazdaságpolitikának a veszélyessége, a tisztességtelensége, méltánytalansága és hosszú távon tarthatatlansága nyilvánvalóvá. Mivel a forgalomban lévő, illetve a forgalomba bocsátható pénzmennyiség nem növelhető tetszés szerint, a pénzvolumen világviszonylatban adott.

Az adott pénzmennyiségen kell tehát osztoznia az államnak, a monetáris köröknek és másoknak.

¹⁰⁵ SZABÓ PELSŐCZI Miklós: A magyar és globális gazdaságpolitika új kilátásai. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatói Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatói Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (113–130) 116. o.

A torta nagysága adott. Arról van szó, hogy ki milyen nagy szeletet kap belőle. Ebből adódnak a következő képtelenségek, amelyeket az állam – ha még állam, egy közösség védelmi szerve – aligha szentesíthet:

1. A tőkekoncentráció nemcsak azt jelenti, hogy kevesek kezén egyre nagyobb tőke halmozódik fel, hanem azt is, hogy a forgalomba hozható pénzmennyiség keretein belül minél nagyobb a tőkegyarapodás a nem-állami szektorban, annál kevesebb jut az államnak közösségi célokra.

2. Ha a tőke remélt profitját nem éri el, elvándorol. Ha elvándorol, viszi magával azt a pénzt, ami a polgárok rendezett életvitelét és a klasszikus állami feladatokat biztosítani képes lenne. Az átlagpolgár és az állam kénytelen megelégedni azzal, ami marad. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ebből képtelenség általánosan emberséges megélhetést nyújtani és az állam szociális feladatait ellátni.

3. A spekulációs tőke nagyobb profitot hoz, mint az aktív tőke. A spekulációs ügyletek által lekötött tőkét többlet pénzkibocsátással konzisztensen nem lehet pótolni, a pénzhíányt nem lehet megszüntetni. Amilyen mértékben növekszik a spekulációs tőke, olyan mértékben csökken a kollektív érdekek megvalósítására szükséges befektetések nagyságrendje, és annál nagyobb az általános elszegényedés. Gazdaságilag kevésbé fejlett országok modernizációs lehetősége ezen az alapon kizárt. Márpedig bármennyire is igaz, hogy végtelen gazdasági növekedés egy véges világban lehetetlen, az elmaradt országok csakis a gazdaság élénkítésétől várhatják fellendülésüket és a fejlett országokhoz való felzárkózásukat.¹⁰⁶

4. Tarthatatlan, hogy pénzzel, felső határ megszabása nélkül, pénzt lehet keresni. Azon az alapon, hogy ha valakinek pénze van, a forgalomban lévő behatárolt pénzmennyiségből, korlátlan mértékben még több pénzt lehessen igénybe venni, elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy a pénz a pénzhez vándorol, és attól el, aki amúgy is pénzhíányban szenved és fennmaradásáért küzd. Más szóval: a meglévő tortából ki lehet vágni egy további darabot azon a címen, hogy valaki másnak már úgyis az átlagnál jóval nagyobb szelet jutott.

Minél nagyobb a tőkehozam címén munka nélkül kivágott szelet, annál kevesebb marad azoknak, akik dolgoznak vagy dolgoznának, annál nagyobb a nyomor és annál kevesebb jut az államnak arra, hogy szociális feladatait el tudja látni.

A világ pénzmennyiségének tőke formájában való koncentrációját és a világ pénzmennyiségének kollektív feladatokra még megmaradt tendenciális csökkenését kívánja az 5. ábra érzékeltetni.

¹⁰⁶ Vö.: KOVÁCS Géza: Növekedés és modernizáció. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (169–176) 171. o.: „Meggyőződésem, hogy Magyarország mint «harmadik» térség, tartósan nem mondhat le a gazdasági növekedésről, sőt annak élénkítéséről sem. Ugyanakkor a gazdasági növekedés élénkítését nálunk is fokozott mértékben össze kell kapcsolni a modernizációval.” Ezzel szemben:

Vö.: MEADOWS, Dennis: *Die Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, 1990.

Vö.: MEADOWS, Dennis: *Die neuen Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, 1992.

Vö.: EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München 1988. 42. o.: „Egy és ugyanabban a betegségben szenved minden gazdasági rendszer – állapítja meg EIBL-EIBESFELDT –, a Kelet éppen úgy, mint a Nyugat. A gazdasági eredményt itt is meg ott is a mennyiség növekedésével mérik: az a lényeg, hogy mindig több és több millió tonna acélt termeljenek, hogy mindig több és több autót gyártsanak, és hogy a fogyasztás állandóan növekedjék. A politikusok és a gazdasági rendszerek a gazdasági növekedés ideológiájára hagyatkoznak. Közben mindenki jól tudja, hogy a további gazdasági növekedés tönkretesz bennünket, hogy ! a környezetet elszennyezi, hogy a soha nem pótlódó forrásokat feléli, és hogy katasztrófához vezet. A legegyszerűbb kamatos kamatszámítás világossá teszi, hogy évi csupán 1%-os növekedés 72 év alatt a kiindulás időpontjában 100%-nak vett termelést megduplázza.”

5. ábra

Egyes államok elszigetelten aligha képesek a monetáris kiszolgáltatottság ellen fellépni, mert a nemzetközi monetáris érdekösszefonódások és az érvényes jog, valamint az emögött álló hatósági tekintély, ezt megghiúsítja. A globalizáció és a jogharmonizáció során egyre nehezebb kitörni ebből a kötöttségből.

Az állam felelőssége abból adódik, hogy megvan a lehetősége a monetáris kötöttségből nemzetközi összefogással és törvényes szabályozással való kitörésnek. Az állam azért is felelős, ha nem azonnal cselekszik, mert idővel, a globalizált világrendben már aligha lesz valakinek is lehetősége annak érdekében tenni bármit, hogy a nagytőke globálisan mindent magához ragadó és mindent ellenőrző öleléséből kitörjön.

Az egyes államok felelősségét sem lehet teljesen kizárni, hiszen nem mindegy, hogy egy kormány feltételek nélkül hajlik-e meg a monetáris diktatúra előtt, vagy megpróbálja a nemzeti érdekeket érvényesíteni. Nem mindegy, hogy egy állam milyen mértékben hagyja, hogy „legjobbjaik(?)” bankigazgatói állások kilátásba helyezésével a nemzeti érdekekkel ellentétben a monetáris körök a maguk oldalára állítsák.

3.3. A szociális piacgazdaság és a harmadik út. Tények és vélemények

A szociális piacgazdaság középut a liberalizmus és a kollektívizmus között, amely ideális esetben megkísérli a két végletből származó hátrányokat maximálisan kiküszöbölni és előnyeiket egyesíteni. A planifikáció a szociális piacgazdaság francia változata volt; a harmadik út a szociális piacgazdaság magyar változatának tekinthető, amely természetesen – úgy, mint a szociális piacgazdaság maga – csupán a középut útjelzőjéül szolgálhat, és továbbfejlesztésre, a mai körülményekhez való igazításra szorul.

KONRÁD György még a szocialistának nevezett rendszer fennállásának idején szellemesen fogalmazta meg a harmadik – vagy akárhanyadik – út szükségességének lényegét: „A mai két társadalom közül az ipari világban az egyiknek a vezérelve a profit, a másiknak a bürokratikus hatalom. Mindkét elv nevében lehet milliók elpusztítására fölkészülni, de egyik sem ad jó közérzetet. Propagandájában mindkettő erkölcsi érvekkel színészkedik, de egyik sem cselekszik ezek alapján.”¹⁰⁷

¹⁰⁷ KONRÁD György: *Antipolitika. Az autonómia kísértése*. Budapest, 1989. 10. o.

A mértékletesség, az arany középút követése nem tipikusan mai probléma, hiszen mögötte a mammonizmus húzódik meg. A francia forradalom fő problémája is a mértékletesség szem elől veszítése volt. MONTESQUIEU a szélsőségeket a demokrácia megromlásának nevezte.¹⁰⁸

A harmadik út, ami az egyéni érdeket (a piaci mechanizmusokon keresztül) és a kollektív érdeket (az állami szerepvállaláson keresztül) egyesíti és a szélsőségeket igyekszik elkerülni, megegyezik a KEYNES által megfogalmazott szociális piacgazdaság elvével. Ennek az elvnek a helyességét már LENIN is felismerte, amikor rájött, hogy az egyéni érdek kiiktatása lebénítja a gazdaságot – még a városok élelemellátását sem volt képes a szovjet rendszer biztosítani. Erre LENIN 1921-ben bevezette az új gazdaság politikát, a NEPet. Ez lehetővé tette a szövetkezetekbe bekényszerített parasztság háztáji gazdálkodását; a mezőgazdasági termékek megjelentek a nagyvárosok piacain. Ebben az időben, 1921. május 31-én, a *New York Times* közölte a szenzációt: „LENIN elismeri a szovjet csődöt. Moszkvai jelentés szerint LENIN azt mondta, hogy a kapitalizmust szabadon kell engedni.”¹⁰⁹ Pedig erről szó sem volt. Csupán a harmadik út döbbenetes igazságára derült fény, arra, hogy egyik véglet sem alkalmas konzisztens társadalomalakításra.

A harmadik út érvényességét bizonyítja a második világháború utáni magyar agrárpolitikában történt változások hatékonysága is. A kényszerű szövetkezetesítés után óriásit zuhant az életszínvonal. Végül is, a háztáji gazdálkodás bevezetése – hasonlóan mint ezt LENIN 1921-ben tette – olyannyira fellendítette a mezőgazdaságot, hogy „a világ élvonalába került”.¹¹⁰ Ezzel szemben LENTNER Csaba rámutat arra, hogy ma tragikus képet mutat a mezőgazdaság állapota, mert a rendszerváltás utáni politikai indítású intézkedésekkel a sajátos magyar viszonyokat nem vették figyelembe: „Az újnak a régi szerves bázisán kellett volna létrejönnie – agrármúltunk erre reális predesztináltságot jelentett –, a mezőgazdasági nagyüzemek és a háztáji gazdaságok eredménye szimbiózisán, a vegyes tulajdonú agrár piacgazdaság kiteljesítésén keresztül.”¹¹¹

POKOL Béla jó példákkal támasztotta alá a harmadik – a közép – út aktualitását. Ezek világosan kifejezik a szociális piacgazdaságban a szociális és a piaci mechanizmusokon nyugvó egyéni érdekek összeférhetőségét és hatékonyságát. „Egy sor esetben az állam finanszíroz ugyan egyes társadalmi szférákat – esetleg teljesen ingyenessé teszi szolgáltatásait, vagy legalábbis szociálisan támogatott alacsonyabb árat szab –, ám ez még

¹⁰⁸ MONTESQUIEU, Charles de: *A törvények szelleméről*. I. kötet. Budapest, 1962, Ötödik könyv, II. fejezet, 169. o.

¹⁰⁹ ROBERTSON, Pat alapján: *Az új világrend*. Budapest, 1993. 94. o.

¹¹⁰ Vö.: PÜSKI Sándor: Szárszó a népi mozgalomban. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 20–21. o.; „hogya a parasztokat megbékítsék és jobb munkára fogják – állapítja meg PÜSKI Sándor –, családonként 1 kat. hold földet háztáji művelésre visszaadtak ... (és) részben szabad piacosítással, részben szerződéssel biztosított felvásárlással a szövetkezetek gazdálkodását is jobban ráhagyták a helyiek szorgalmára és ügyeskedésére. Az eredmény: 15 év alatt a magyar mezőgazdaság a világ élvonalába került.”

Vö.: KAPPÉTER István: Van harmadik út. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 479. o.; „...Van kiút, a harmadik út, a minőség forradalma, amit ha megismer, elfogad és megvalósít a magyar nép, a világ élvonalába juthat.”

¹¹¹ LENTNER Csaba: Agrárjövők dilemmái történelmi utunk tükrében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (273–284) 280. o.

Vö.: LENTNER Csaba: A magyar mezőgazdaság finanszírozási kérdései napjainkban. In: *Mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. (A Pécsi JATE 1995-ben tartott konferencia előadásanyagának kötete.) Pécs, 1995. (89–97)

Vö.: SZRETYKÓ György: Merre tart Magyarország? In: *Tények és tanácsok. A Társadalomkutató Intézet információs lapja*. 1993. II. évfolyam, 1–2 szám: „A politikai intézményrendszerünkben a nyugati minták másolása helyett sokkal inkább hangsúlyt kellene fordítani a magyar társadalom szerves fejlődéséből adódó politikai tagoltság artikulálására.”

nem öli meg az adott társadalmi szférák egymás közötti versengését és a hatékonytalan számára – akit elkerülnek az igénybe vevők – a pusztulás veszélyét.” Példaként említi POKOL Béla az egészségügyet, amelynek keretén belül a polgárok a piaci mechanizmusok hatására a jobb minőségű szolgáltatókat veszik igénybe, ezek fejlődnek, profitot hoznak, a gyengébbek elsorvadnak. Értelemszerűen ugyanez vonatkozik a felsőoktatásra. Itt az lenne fontos, hogy ne a monopolizált egyetemek emésszék fel az állami milliárdokat, hanem „egymással és a magánegyetemekkel konkurenciára kényszerítve ezeket, a diákok normatívan meghatározott tandíjtámogatásként kapják meg ...”¹¹²

POKOL Béla gondolatmenetét azzal zárja, hogy „van út tehát az állam és a piac között, és ez az út az első időben még biztosabban megcélozható az itthoni körülmények között”.¹¹³

KARSAI Gábor *A populisták, a kormány és a liberálisok* című cikkében ismerteti azokat a fogalmakat, amelyekkel a magyarországi pártok gazdaságpolitikájukat realizálni kívánják. Köztük: nemzetépítő állam, nemzeti utas, ökoszociális piacgazdaság, harmadik út. Akárhogyan is nevezzük, populistának vagy másnak, a lényeg, hogy ne legyen szélsőséges.

Gazdasági rendek ideológiái sohasem voltak tudományosak, ezért a populista elnevezésért igazán nem neheztelhetünk. Minden társadalmi és gazdasági berendezkedés morális beállítódás, értéktételezés és konszenzus függvénye. S ha már a tudománynak álcázott ideológiák egyike sem volt képes egy emberközpontú társadalmi és gazdasági rendet felépíteni, akkor legalább induljunk ki abból, ami feltételezhetően az embert jobban szolgálhatná, mint az eddigi szélsőségek. A szélsőségek alternatívája csakis az arany középút lehet, minthogy ezt maga a szerző, KARSAI is kiemeli: a kormányt a két végletet képviselők oldaláról ért „kritika nem azt jelenti, hogy a kormány gazdaságpolitikája éppen jó irányba halad az arany középúton”.¹¹⁴ Mivel a szerző is az arany középút mellett foglal állást, nemigen értem a populista szó használatának indokoltságát, hiszen az e címszóval jelzett (megbélyegzett?) gazdasági irányzatok éppen valamilyen mérsékletes középút megvalósításában látják a jövő zálogát. A populista kifejezés azt sugallja, hogy van egy nem populista, feltételezésektől mentes, objektív és tudományos problémamegoldás is – és így ez valóban populista benyomáskeltés lenne.

A Nyugatnak szándékában volt a keynesi szociális piacgazdaság elveit megvalósítani. Akkori sikertelensége nem jelenti azt, hogy a mai körülményekhez való igazítása és következetes megvalósítása nem vezethet sikerhez. Biztos, hogy a végletek alternatívája csak a középút lehet, meg kell találni oda az utat.

A harmadik út nem egyéb, mint a szociális piacgazdaság magyar változata – szociális elemektől áthatott piacgazdaság alkalmazása a magyar viszonyokra. De fordítva is érvényes: a harmadik út elve a szociális piacgazdaságban – továbbfejlesztésében – keresendő.¹¹⁵

3.3.1. A harmadik út mint sajátos magyar út. Vélemények

A harmadik út magyar változatának fogalma SZABÓ Dezsőhöz, NÉMETH Lászlóhoz, GOMBOS Gyulához, BÍRÓ Zoltánhoz és PÜSKI Sándorhoz fűződik, akiknek a munkásságát a háború előtti és alatti józan íronemzedék nagy része és az egyházak – különösen a református egyház – támogatta.

GOMBOS Gyula *A harmadik út* című könyvében kifejti, hogy vannak, akik a harmadik út elnevezést Wilhelm Röpkétől származtatják, de ez nem felel meg a valóságnak.¹¹⁶ „Röpke

¹¹² POKOL Béla: *Média hatalom*. Budapest, 1995. 74. o.

¹¹³ POKOL Béla: i. m. 76. o.

¹¹⁴ Vö.: KARSAI Gábor: *A populisták, a kormány és a liberálisok*. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évf. 1994. (285–297) 285. o.

¹¹⁵ Lásd 111. jegyzet.

munkája némi filozófiával kevert gazdasági fejtegetés volt – írja GOMBOS Gyula –, s ami politikai elemzés szövődött bele, az utat keresett a szabadságot magának értelmező klasszikus kapitalizmus és a kollektívizmus között.”¹¹⁷ Valóban: Wilhelm Röpke kereste az utat a klasszikus kapitalizmus és a kommunizmus között – pontosan azt és úgy, ahogy ezt KEYNES tette, a politika, a gazdaság és a filozófia összefonódása alapján és nyilván KEYNES szociális piacgazdaság-elméletének befolyása alatt.

PÜSKI Sándor a harmadik út eszenciáját a szocializmus magyar viszonyokra való alkalmazásában látja. Ez a szocializmus lényegét tekintve nagyon is megfelel a KEYNES-féle szociális piacgazdaság alapelveinek, amely a piaci mechanizmusok mederbe terelt érvényesülését tűzte ki célul, és ami kimondottan szociális beállítódású. PÜSKI ezt az elvet az 1993-as szárszói beszédében világosan kifejtette. Ha azoknak a céloknak a részletes felsorolásából, amit a harmadik út tűzött ki maga elé, csupán egyetlen programpontot tartunk szem előtt, már akkor is tömören élénk tárul KEYNES szociális piacgazdaságának magyar változata: PÜSKI „közepesen maximalizált szabad magánvállalkozás”-ról beszélt, tehát a piacgazdaság és a szocializmus előnyeinek egyesítéséről: individualizmus szükséges, de nem határtalanul, a kollektív érdekek semmibevétele árán.¹¹⁸

„Általánosan vallottuk – állapította meg PÜSKI Sándor –, hogy a szocializmusnak az emberiség mai történelméből ki nem rekeszthető nagy gondolatait magunk akartuk magunk körülményeire, testünkre-lelkünkre szabni.” A szocializmus és a piacgazdaság előnyeinek az egyesítése különben a rendszerváltás egyik lényeges célja volt, ami PÜSKI Sándor szerint úgy alakult, hogy „a magyar társadalom ma – okkal is, ok nélkül is – rosszabbul érzi magát, mint tíz évvel ezelőtt.”¹¹⁹

PÜSKI Sándor világos állásfoglalásán túlmenően nem értem GOMBOS Gyula idegenkedését a kapitalizmus és kollektívizmus közötti útkereséssel kapcsolatban, mert hiszen mint az olvasó látni fogja, a lényegét tekintve GOMBOS Gyula sem ír másról, mint útkeresésről a szélsőséges kapitalizmus és a szocializmus között. Igaz, a harmadik út a társadalmi célegyeztetés programatikus meghirdetésénél tovább ment, és konkrét programmal állt elő, amelynek aspektusai ma is jótékonyak lehetnek. Ha a programot közelebbről – elfogultság nélkül – megnézzük, világosan láthatóvá válik az arany középutat képviselő jellege.

GOMBOS Gyula írja, hogy a harmadik út értelmi szerzője SZABÓ Dezső volt. SZABÓ Dezső programját négy pontban foglalja össze: 1. radikális földreform, 2. a közoktatás átszervezése, 3. új népképviselői rendszer, 4. politikai konföderáció a német és az orosz befolyás ellen.

A földreform programjából egyértelműen kiviláglik a szociális piacgazdaság középutas jellege, a differenciálódás elkerülhetetlenségének és a társadalmi különbségeknek az elismerése – de nem határok nélkül: SZABÓ Dezső csupán az 500 holdon felüli földbirtokot kívánta felosztani, ami véleményem szerint messze van a GOMBOS Gyula által kifejtett radikalizmustól.

SZABÓ Dezső a magántulajdont nem kívánta megszüntetni. A bankot, az ipart, a kereskedelmet szövetkezeti rendszerré kívánta átszervezni.

A földnélkülieket a Dunántúlra és a határ mentére kívánta telepíteni, „hogy a magyarság az ország területét nagyobb hézag nélkül magántulajdonként egészében birtokolja”. A földosztás mechanikus megvalósításán túl akart lépni: nem elégséges a földet felosztani,

¹¹⁶ RÖPKE, Wilhelm: *A harmadik út*. Budapest, 1943.

¹¹⁷ GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990. 6. o.

¹¹⁸ PÜSKI Sándor: Szárszó a népi mozgalomban. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélésorozata. Püski. Budapest, 1993. 15. o.

¹¹⁹ PÜSKI Sándor: i. m. 21. o.

hanem gondoskodni kell arról is, hogy a földműves „a szükséges beruházásokhoz – lakóház, felszerelés, állat, vetőmag – megfelelő feltételekkel hitelt kapjon”.¹²⁰ Ez a program pont aktuálisabb, mint valaha.¹²¹

A közoktatás átszervezése során meg kellett volna teremteni a tehetséges paraszt és munkás fiatalok ingyenes vagy majdnem ingyenes tanulási lehetőségét, hogy a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűek ki tudjanak törni nyomorúságos helyzetükből. Ez a követelés is aktuálisabb, mint valaha.

SZABÓ Dezső követelte az állam és az egyház szétválasztását és mindkét intézmény függetlenségét.

Az új népképviselői rendszer célja a politikai pártok kikapcsolása volt. A földrajzi, néprajzi, termelési viszonyokat figyelembe véve, az országot kerületekre kellett volna osztani, amelyeken belül a lakosság foglalkozási ágak szerint szervezné meg önmagát. Ezek a szervezetek politikailag választási kollégiumok, gazdaságilag pedig szövetkezetek lettek volna. A választási kollégiumok feladata, hogy képviselőket küldjön a helyi ügyekben illetékes kerületi parlamentekbe, ezek aztán saját körükből delegáltak volna képviselőket az országos parlamentbe.

A újnak gondolt népképviselői rendszer szépséghibája, hogy nem új és nem magyar eredetű. Ausztria ezt a harmincas években Ständestaat címszó alatt valósította meg, ami az osztrák történelem egyik legvitatottabb időszaka.

A konföderáció „főbb elemei: közös katonai védelem, egyetértésben irányított külpolitika, gazdasági együttműködés” Németország és Oroszország kizárásával, hogy a közép-európai népek ne válhassanak a két hatalom zsákmányává.

GOMBOS Gyula ezután NÉMETH László szerepét taglalja. Rámutat arra, hogy NÉMETH László a *Tanúban* kidolgozta a maga reformprogramját, amelyben szerintem semmi számottevő új elem nincs. NÉMETH László „csupán” „hozzáadta a maga jellegzetes többletét: a minőség eszméjét”, a minőségiszocializmus igényességét.¹²² És máris ott vagyunk az új ember megszületésének a kívánságánál, az új emberénél, amelyet sem a kereszténység, sem a kommunizmus nem voltak képesek megteremteni, mert nem gondoskodtak az olyan asszociációs feltételekről, amelyekkel az új ember számára a kívánalmaknak megfelelő reaktív viselkedési mintákat lehetett volna képezni. Ez a szempont is aktuálisabb, mint valaha: egy olyan asszociációs ajánlattal, amely azt sugallja, hogy a fogyasztás, a birtoklás, a feltűnési viselkedés, az agresszió, a rombolás, a tombolás, az ordítozás, a sikongatás, a homoszexualitás, a pornográfia, a más legyőzése, az élvezetek hajszolása a jó – egy ilyen asszociációs ajánlattal hiába várunk az új ember megszületésére. A felsorolt társadalmi jelenségek nem az önmegvalósítást, nem az önorganizációs képesség fejlesztését, hanem az öntévesztést, az önorganizációs képesség szétesését szolgálják.

SZABÓ Dezső tehát megfogalmazta a harmadik út jellegzetességeit, NÉMETH László hozzáadta a minőségi elemet és „prófétai erővel fejezte ki majdnem minden hallgatója véleményét és aggodalmát” az 1943-as szárszói beszédében.¹²³

PÜSKI Sándor teremtette meg azt az intellektuális-szervezettségi háttérrel és nyilvánosságot, amelyben SZABÓ Dezső és NÉMETH László gondolatvezetései mások igyekezetével egyetemben érvényre juthattak.

¹²⁰ GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990. 8. o.

¹²¹ LENTNER Csaba: Agrárfinanszírozás: múlt és jövő. In: *Bank end Tőzsde. Pénzügyi folyóirat*. 1995. december 8. 20. o.: A mezőgazdasági hitelekkel adódó „kamat- és tőketörlesztés kényszere sok esetben a termelés álló- és forgóalapjainak feléléséhez vezetett.”

¹²² GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990. 9. o.

¹²³ PÜSKI Sándor: Szárszó a népi mozgalomban. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 16. o.

3.3.2. Magyar élet mint sajátos magyar út

A harmincas években a magyar út a hárommillió szegény, főleg föld nélküli paraszt útja volt. PÜSKI Sándor ennek a társadalmi rétegnek a közvetlen közeléből tornászta föl magát jogi doktorrá. Származásánál és neveltetésénél fogva át tudta élni a vidék elesettségét, és mint mozgalmi ember igyekezett ezt a nyomorúságos magyar életet emberségesebbé tenni. Hogy ezeknek a törekvéseknek a központjában a parasztság állt, az a körülményekre való tekintettel természetes. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a népi mozgalom csak a parasztság gondjait vállalta magára, és még kevésbé érvényes a szárszói szellemi örökségre. A népi mozgalomban – a szárszói táborozásokon – ott találhatók a munkásképviselek is és mindazok, akik az élet árnyékos oldalán voltak. De nem csak ezek, hiszen SZABÓ Dezső egy új népképviselési rendszer bevezetésén keresztül, a politikai pártok mellőzésével, többek között a más foglalkozási ágak és a polgárság képviselőit is be kívánta vonni az új népképviselési rendszerbe. Ezen túlmenően NÉMETH László abban reménykedett, hogy az értelmiség lesz a magyar társadalom gerince – legalábbis ezt kívánta.

A népi mozgalom támogatói között megtalálhatók a magyar középosztály és a polgárság képviselői is, így GYÖRFFY István professzor, SZEKERES János, MESTER Miklós országgyűlési képviselő, a GAMMA gyár tulajdonosai, a JUHÁSZ fivérek és még sokan mások.

PÜSKI Sándor a népinek nevezett mozgalom szolgálatába állította könyvkiadóját, amelyet szerény körülmények között épített fel. Igyekezett minél több író minél több munkáját kiadni, ami nem egy esetben – különösen a kezdeti időkben – anyagi nehézségekbe sodorta a kiadót.¹²⁴

Nézzük az előzményeket.

PÜSKI Sándor 1930-ban iratkozott be a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen jogi karára. Tanulmányai során jogi jegyzetek szerkesztésével és kiadásával foglalkozott. A vállalkozás 1938-ra már mint Magyar Élet kiadó ismert, a népi írókat szolgáló intézménnyé nőtte ki magát. Mivel alig ismert, kezdő népi írók műveivel a hivatásos könyvkereskedelem nemigen foglalkozott, PÜSKI a terjesztést könyvbarát körök szervezésétől remélte. Ebből a bázisból fejlődött ki az az intellektuális, irodalmi, vallási és politikai háttér, amely képes volt arra, hogy NÉMETH László 1943-as szárszói beszédének tartalmát befogadja, és mondanivalóját teljes horderejével átélje.

A Kálvin téri Soli Deo Gloria Református Diákegyesület a húszas években kezdte el vallásos jellegű nyári nevelőkonferenciáit Szárszón. A 30-as években a PÜSKI Magyar Élet kiadóján keresztül beindult „népi mozgalom hatására mind több irodalmi és nemzetpolitikai elem került bele ezekbe a táborozásokba”.¹²⁵

Az 1942-es táborozáson már a református szellem teljes mértékben a nemzet és a kereszténység szolgálatában állt. Részt vett a táborozáson a Katolikus Népfőiskola (KALOT) két jezsuita képviselője is, KERKAY Jenő és NAGY Tőhötöm.

1943-ban a háborús és zilált társadalmi viszonyok a református egyházi főhatóságot óvatosságra intették. PÜSKI vállalta a tábor megrendezését. A rendezvényt kiadójának nevével – „Magyar Élet Tábor” – fémjelezte. Ezen a táborozáson fogalmazta meg NÉMETH László a harmadik út szükségességét és egyben annak sajátos magyar vonatkozásait.

„Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie – mondta a sápadt arcú NÉMETH László hangsúlyosan –, hogy süllyedt, bennszülött’-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában ... Állami életét idegenek vezetik: ha vannak is véréből való nagyjai,

¹²⁴ GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990. 116–117. o.

¹²⁵ PÜSKI Sándor: Szárszó a népi mozgalomban. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 13. o.

azok csak maharadzsák; gazdaságilag kizsákmányolják; idegen kultúrák selejtje ellen nincs védelme, erkölcsében és testében nyomorodóban van ... Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most feláll valaki és azt kérdezi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a harmadik oldal.”¹²⁶

PÜSKI Sándor a harmadik utat így jellemzi: „Az idevágó jelszavainkból csak példaképp lássunk egynéhányat: földosztás, Kertmagyarország, az agrárrolló megszüntetése, munkás-igazgatás, részvény és nyereségrészesedés, szövetkezés, közepesen maximált szabad magánvállalkozás, az iskolai, iskolán kívüli és szakoktatás kiterjesztése, társadalmi önigazgatási formák, szabadság, általános titkos választás, többpártrendszer. Ez különböztet meg bennünket a jobboldaltól, akik többé vagy kevésbé azt értették a magyarság védelmén, hogy az uralkodó rétegeket minél kevesebb veszteséggel mentsék át a jövőbe, és ennek érdekében még a nem magyar tőkészekkel, birtokosokkal és fullajtárjaikkal is kiegyeztek; de ez különböztet meg bennünket a baloldaltól is, akik azt értették haladáson, hogy a kereskedők, iparosok, szabad foglalkozásúak, hivatalnokok, s jó esetben még a szakmunkások akadályoztatás nélkül fejleszthessék állásaikat, de azzal, hogy a kis- és törpebirtokos parasztság miképp boldogul a kis földjeivel és az „agrárrolló”-val, és hogy a még nagyobb számú falusi szegénységnek: a föld nélküli parasztnak, a tanulatlan vagy éppen csak betanított ipari munkásnak és a mindenféle segédmunkásnak mije van „hév” lelkén kívül, mit jelent számunkra a „magyarság”, a „nemzet”, a „kultúra”, vagy akár a „civilizáció”, nem sokat törődtek. Így voltunk mi a harmadik oldal, így próbáltuk a harmadik utat.”¹²⁷

3.3.3. A hányadik út?

Az ideológiák a következő szélsőségeken alapulnak: racionalizmus és irracionizmus, materializmus és idealizmus, liberalizmus és autokratizmus, kollektivizmus és individualizmus, diktatúra és „laissez faire” magatartás, az egyik oldalon a merkantilizmus és államkapitalizmus, a másikon szabadversenyos kapitalizmus és ennek monetarista változata és így tovább. Ahová tekint az ember, hiányzik az arany középutra utaló beállítódás.

A harmadik út elnevezés – számomra érthetetlen okokból – nem mindig talál szimpátiára. KOVÁCS Géza a *Modernizáció és szociális biztonság* című munkájában nagy körültekintéssel mutat rá az ezzel kapcsolatos nézetekre.¹²⁸ Érdekes és szinte paradox ezekben, hogy az, aminek szükségszerűen a jelenlegi társadalmi és gazdasági rendszert le kell váltani, ha az emberiség határtalannak tűnő „bifurkációs tendenciáit” túl akarja élni, a harmadik út szükségessége, nem ezen a néven szerepel. Van, aki arról ábrándozik, hogy valami teljesen újat kell létrehozni, mintha ez a megálmodott új nem az a bizonyos harmadik út lenne a vad kapitalizmus individualizmusa és a kommunizmus, személyiséget semmibe vevő kollektivizmusa között.

Mindenesetre a mammonizmusra gondolva nem okos dolog az emberiség globálisan elégtelen altruizmusára hagyatkozni, sokkal inkább szükséges az individualizmus tiszteletben

¹²⁶ NÉMETH László előadása. *Szárszó. 1943.* Püski. Budapest, 1993. (39–52) 39. o.

Vö.: NÉMETH László: Második szárszói beszéd. In: *Sorskérdések.* Budapest, 1989. 725. o. Az idézet pontok utáni része egy hozzászólás után hangzott el és az előzőekben felsorolt irodalomban nem szerepel. Ez a részlet található: *Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete.* Budapest, 1983. NÉMETH László előadása. (214–226) 225. o. és GOMBOS Gyula: *A harmadik út.* Püski. Budapest, 1990. 135. o. valamint SZRETYKÓ György: A harmadik út mint a magyar társadalom alternatívája. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. (670–683) 670. o.

¹²⁷ PÜSKI Sándor: *Szárszó a népi mozgalomban.* In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 14. o.

¹²⁸ KOVÁCS Géza: *Modernizáció és szociális biztonság.* Budapest, 1995. 29. o.

tartása mellett a hátrányos helyzetűek – a kollektív érdekek – védelmét intézményesíteni. Az intézmény csak valamilyen államszerű kollektív demokratikus szerveződés lehet – egy formális önkormányzat –, amely a nyilvánosság és áttekinthetőség erejére támaszkodva igyekszik az egyéni érdekeket a közös érdekekkel egyeztetni. A globális társadalom áttekinthetetlenségével és gigantomániájával képtelen ezt a feladatot ellátni.

A harmadik út nem utópia, ha ezen az arany középútra való törekvést értjük. Az elnevezés mellékes. Lehet idegenkedni tőle, ez azonban a lényegen mit sem változtat.

Akárhogy is csűrjük-csavarjuk a szót, aligha lehetséges valami emberibben más, mint a következők: megszelídített kapitalizmus; megszelídített kommunizmus; a demokrácia által korlátozott diktatúra (törvényi korlátozás); a határokat nem ismerő demokrácia illúzióját behatároló diktatúra (törvényi korlátozás); az individualizmus által fellazított kollektívizmus, kommunizmus; a szocializmussal emberségesebbé váló kapitalizmus; a kapitalizmus által fellendített szocializmus; a kollektívizmus által behatárolt individualizmus, liberalizmus, kapitalizmus, monetarizmus; az irracionális által melegebbé, bensőségesebbé váló racionalizmus; a racionalizmus által reálisabbá váló irracionális, miszticizmus, transzcendentalizmus.

Akármilyen fogalmakkal közelítjük meg a társadalmi és gazdasági problémákat, ugyanahhoz a szükséges középúthoz érkezünk, amelyet Nyugaton a szociális piacgazdaság, Franciaországban a sajátos francia út – a planifikáció –, Magyarországon a sajátos magyar vagy harmadik út testesít meg. Ezeket az elveket kell a kornak és a körülményeknek megfelelően továbbfejleszteni, kipróbálni, aztán megint fejleszteni, amíg olyan nem lesz, amilyennek egy emberközpontú szemléletben lennie kell.

3.3.4. A kereszténység és a baloldal

Igaz, hogy a harmadik útból egy emberközpontú szemléletben a pozitív baloldali értékeket – amelyek mélyen keresztény értékek is – nem lehet kihagyni, de a vallásellenességet feltétlen. A vallás és a szabad vallásgyakorlat minden ember elidegeníthetetlen joga azonfelül, hogy a vallás szükséglete kultúrák fölötti – minden kultúrában megtalálható.

A pozitív baloldali értékek összefonódása a kereszténységgel tradíciókon nyugszik.¹²⁹ Ezek a tradíciók jó szolgálatot tehetnek a jövő akárhogyan nevezett, de mindenesetre az arany középutat képviselő társadalmi és gazdasági rendjének felépítése során.

PÜSKI Sándor népi írók mozgalma is, amelyben a baloldali elem lényeges szerepet játszott – a szárszói táborozások – a kereszténységre támaszkodva, a Kálvin téri Református Diákegyesület és a Református Egyház támogatásával kelt életre. De a katolikus egyháztól sem állnak távol a mérsékelt baloldali elemek. 1931-ben XI. PIUS pápa „Quadragesimo Anno” című enciklikájában leszögezte: „A XIX. század vége felé, az új gazdasági rendszer és a gyáripar rohamos fejlődése olyan helyzetet teremtettek majdnem az egész világon, hogy az emberiség két osztályra oszlott. Az egyik – a kevés számú – úgyszólván minden előnyt élvezett, míg a másik – a munkások beláthatatlan tömegeit magában foglaló munkásosztály – szörnyű nyomorúságban tengődött és hasztalan igyekezett az őt fojtogató szegénységből szabadulni ... A jó pásztor az emberiség nagy részét siratja és a munkások ügyét, akiket a mi korunk kiszolgáltatott a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának.”

XI. PIUS enciklikáját szervesen kiegészíti II. JÁNOS pápa feltűnést keltett véleménye, hogy „a kelet-európai államok vesztesei lehetnek a két Európa közeledésének, mert Nyugattól

¹²⁹ Vö.: HEGYI Béla: *Hitek, választások*. Budapest, 1981. 134. o.: „Lehet, hogy a marxisták sok mindenben tévednek, de hogy a történelem elképzelhetetlen nélkülük, az szinte bizonyos.”

Vö.: ROTTER, Hans: *Christliches Handeln. Seine Begründung und Eigenart*. Graz – Wien – Köln, 1977.

eltérően azok a [keleti] népek még meg tudták őrizni emberi dimenziójukat.”¹³⁰ Azaz még a szélsőséges kommunizmusban is vannak olyan baloldali értékek, amelyek képesek a teremtés ember által való befejezéséhez hozzájárulni. Míg Nyugat-Európa a liberális progresszivizmusban lerombolta az autoritást és az önkorlátozást, míg Nyugat-Európa felesküdt az egyéni érdek és a „kövesd a pénzt” elvére, addig a kommunizmus diktatúrája, ha sok kárt okozott is, a fegyelem nem éppen ideális, de mégis visszatartó és kényszerből szerénységre nevelő hatása valami pozitívummal is járt. Annál nagyobb napjainkban a szocializmusban felgyülemlett ingertorlódások minden korlátot lehengerlő levezetése az élet minden területén.

Más egyházi tisztségviselők is szót emeltek a munkásság érdekében. HEGYI Béla rámutat erre a *Hitek, választások* című könyvének „Giesswein és Prohászka 1919-ben” című fejezetében.¹³¹

KOHL német kereszténydemokrata kancellár és MARTENS, az Európai Unió kereszténydemokrata frakciójának vezetője is világosan állást foglalt a pozitív szociális értékek mellett. KOHL a szociális piacgazdaság fenntartásának szükségességéről nyilatkozik, MARTENS pedig a munkához való jog (!) biztosítását követeli. Ezt írja: „A dolgozók biztonságát és egészségügyi védelmét, a munkához való jogát és a munkafeltételeket, valamint a társadalombiztosítást és a szociális biztonságot”, vitathatatlan társadalmi feladatnak kell tekinteni.¹³²

1996. szeptember 2-án, amikor HORN Gyula aláírta a Bajorországtól kapott 500 millió márkás hitelről szóló szerződést, a bajor fél hangsúlyozta, hogy a hitelt a szociális piacgazdaság kiépítésének céljából folyósítják.¹³³

Lech WALESA mint szakszervezeti vezető képviseli a pozitív baloldali értékeket és bensőséges kapcsolatai a katolikus egyházzal arra engednek következtetni, hogy a baloldali értékek és a szocializmus emberközpontúsága a keresztény etikával összeegyeztethetők. Már hogyne lennének összeegyeztethetők, mikor mindkét irányzat mély szociális és humanus elgondolásból indul ki: a kereszténység abból, hogy szeresd felebarátodat mint önmagadat – ami megvalósításra vagy legalábbis megközelítésre vár, és összeegyeztethetetlen a differenciálódás mai mértékével. De nemcsak ezzel, hanem összeegyeztethetetlen a szabados, minden korlátozást elutasító, a vallást, a családot, a tradicionális kulturális értékeket, az idősök tiszteletét, a tekintély minden formáját semmibe vevő, a homoszexualitást, a pornográfiát, a prostitúciót, a kábítószereszt, a rablást, a bűnözést és a kizsákmányolást magával hozó, a társadalmat és a kultúrát szétziláló liberális progresszivizmussal és ennek monetáris változatával is.

A liberális progresszivizmus monetáris változatának nemcsak a gyakorlata, hanem ideológiája sem kedvez a bensőséges vallásosságnak, de a pszichikus higiéniának sem: a birtoklás istenítése kizárja a létezés előfeltételeit. Jézus ezt úgy fogalmazta meg, hogy „könnyebb egy tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába”.¹³⁴ Aki inkább Erich FROMMot kedveli, annak ajánlhatjuk *Birtokolni vagy létezni?* című könyvét.¹³⁵

A marxizmus is egy új, altruista embertípusra számít, amely legjobb képességei szerint dolgozik, de a termelt javakból csak annyit vesz igénybe, amennyit mérsékelt létfenntartási

¹³⁰ KOVÁCS Géza: *Modernizáció és szociális biztonság*. Budapest, 1995. 29. o.

¹³¹ HEGYI Béla: *Hitek, választások*. Budapest, 1981. 149–181. o.

¹³² MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek. 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996. 61. o.

¹³³ TV-hírek, 1996. szeptember 2.

¹³⁴ Máté, 19, 24.

¹³⁵ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994.

szükséglete indokol. Ez az embertípus nem született meg. Pontosabban: a meg nem született embertípus erkölcsisége altruizmusával és egész személyiségével lényegét illetően megegyezik a keresztény embertípus erkölcsi beállítódásával. Mondhatjuk, hogy a kereszténység és a marxizmus eszményei az etikát és az altruizmust illetően megegyeznek, és nagyobb esélyük van az ideált együtt megközelíteni, mint külön-külön vagy egymással rivalizálva.

A materializmus és az idealizmus filozófiai ellentétei ugyan feloldhatatlanok, de a belőlük fakadó humánus aspektusok megegyeznek. Ez a megegyezés tette lehetővé azt a keresztény szocializmust, amelynek hagyományait az előbbieken érintettük.

Érdemes ezzel kapcsolatban a Magyar Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevelére felhívni a figyelmet, amelynek már a címéből is kiderül, hogy ebben a Püspöki Kar a társadalmi cél-összeegyeztetésért száll síkra.

3.3.5. Keresztény és baloldali humanizmus kontra monetarizmus

A világ legtekintélyesebb és legszimpatikusabb politikusai közé tartozó Helmut KOHL a monetáris körülmények nyomása ellenére még mindig kitart a szociális piacgazdaság alapelvei mellett, akkor is, ha ennek jelenlegi megvalósítása monetáris akadályokba ütközik. KOHL Wilfried MARTENS európai beszédeinek gyűjteményes kiadásához írt előszavában hangsúlyozza: „Földrészünkön ma mindinkább érvényesülnek alapértékeink és közös meggyőződéseink az ember szabadságáról és méltóságáról, az emberi jogokról, a demokráciáról és a szociális piacgazdaságról.”¹³⁶

Nem fér kétség ahhoz, hogy KOHL a szociális piacgazdaságot tartja minden hiányossága mellett a ma megvalósítható legtokéletesebb társadalmi és gazdasági berendezkedésnek. Ezt bizonyítja, hogy Németország a takarékosági program során csupán 0,4%-kal csökkentette a szociális kiadásokat, míg a tradicionális jóléti államok, mint például Svédország kénytelen volt drasztikusan megnyirbálni szociális terheit.

Annak ellenére, hogy Németország a takarékosági programok lázában mértékletes, a szakszervezetek mégis elégedetlenek. Elégedetlenségüket azzal indokolják, hogy a takarékoságból adódó terheket ne a hátrányos helyzetűekkel fiztessék meg.

Bár KOHL a szociális piacgazdaság elveihez a jövőben is ragaszkodik, nem biztos, hogy meg is tudja őket valósítani. A buktató az, hogy Németország is a gazdasági növekedéstől teszi függővé szociális szerepének vállalhatóságát. Ha ugyanis az 1997-re előirányzott 2,5%-os gazdasági növekedés nem valósul meg – ma már tudjuk, hogy nem –, akkor további – de ekkor már érzékenyebb – szociális lépítésre kell hogy sor kerüljön –, ha csak nem akarja az állam a szociális kiadásokat kölcsönökből finanszírozni, ami a tőkétől való még nagyobb függőséget hozná magával.

Németország sem volt képes a termelési modellválsággal küzdő világrendből kilépni és a gazdaság növekedésével kielégítő intézkedéseket hozni a munkanélküliség enyhítése érdekében. Ez a fennálló társadalmi és gazdasági rendszeren belül nyilván lehetetlen.

A szociális piacgazdaság elvének fenntarthatóságát nem okos a gazdasági növekedéstől függővé tenni. A gazdasági növekedés ugyanis rövid távon sem biztos, hosszú távon pedig kizárt. Állandósított gazdasági növekedés egy véges világban lehetetlen. Itt a beállítódás gyökeres változására van szükség.

Wilfried MARTENS sem marad le KOHL mögött: „Akár a szemünk fényére, úgy kell vigyáznunk a szociális biztonság európai modelljére, bár nem tagadjuk, képessé kell tennünk

¹³⁶ KOHL, Helmut: Előszó Wilfried MARTENS: *Az egyik és a másik Európa* című könyvéhez. Budapest, 1996. 8. o.

arra, hogy eleget tegyen a kor kívánalmainak, vagy pedig föl kell újítanunk.” A kérdés csupán az, hogy

- mennyiben van ebbe a monetáris köröknek beleszólása és hogy milyen mértékben hajlandók ezek a körök összeharcsolt tőkéjükből erre a célra áldozni – és ezen túlmenően kiváltságos társadalmi és gazdasági helyzetüket a köz javára tartósan mérsékelni, valamint
- milyen mértékben hajlandó az állam szociális szerepének vállalásán keresztül a társadalmi és gazdasági problémákat komplex módon megoldani. Ugyanis hiába minden erőlködés, akármilyen rétegtől akármilyen mértékben követel az állam valamit is, ha a népesedés és az igények nem alkalmazkodnak az adottságokhoz. Nincs olyan vagyon és gazdagság, nincsenek olyan természeti kincsek, amelyek egyszer el ne fogynának, ha az egyensúly a rendelkezésre bocsátható javak és az igények között nem teremthető meg.

Mindenesetre MARTENS és politikai programját osztó társai részéről a jóindulat nem hiányzik. A kérdés, mit lehet megvalósítani és mit nem, s hogy mit szólnak az elképzelésekhez azok a körök, amelyek a cél megvalósíthatósága érdekében a legtöbbet tehetnék.¹³⁷

MARTENS rámutat arra, hogy az Európai Gazdasági Közösség országaiban a bruttó nemzeti össztermék (GDP) 30%-a kerül újraelosztásra, Nagy-Britanniában és Írországbán 25%, az Egyesült Államokban 20% és Japánban 15%.¹³⁸ A számok beszélnek, a mese marad a gyerekeknek: minél inkább érvényesül a monetarizmus, annál kisebb a hajlandóság az újraelosztásra. Ezzel kapcsolatban számos további kérdés vetődik fel: a szokványos európai 30%-os újraelosztási átlagból mennyit vesznek igénybe a munkanélküli segélyek? És mennyire lenne szükség azoknak az emberséges eltartására, akiket már mint munkanélkülit nem tartanak számon? Elegendő-e ez az összeg a szegénység és a nyomor megszüntetésére, hiszen ha elegendő lenne, akkor MARTENS nem mondta volna ki: „Tekintettel az Európai Közösség 40 millió szegényére, több mint 15 millió munkanélkülijére és számos fejletlen régiójára, a közösségi Európának csak akkor van értelme, ha egyszerre gazdasági és szociális természetű.”¹³⁹ Lám, 1990-ben – amikor MARTENS ezt nyilatkozta – Európának „csak” 15 millió munkanélküli okozott fejfájást; 1996-ban már jóval húszmillió fölötti ez a szám! Ügyelni kell arra, hogy az ember ne veszítse el hitelét. Ismét nyilvánvaló, hogy bizonyos esetekben feltétlenül kedvezőbb, ha a mesét meghagyjuk a gyermekek számára.

A korlátlan kapitalizmus képtelen a munkanélküliség felszámolására. Ha képes, akkor csak a társadalom nevelési, erkölcsi, jogi és gazdasági átalakításának segítségével – de akkor már a középúton vagyunk ...

A gyökeres társadalmi és gazdasági átalakulás szükségességét mutatják a következők: mi van akkor, ha mondjuk az újraelosztást sikerül olyan mértékben megvalósítani, hogy mindenkinek – a munkanélkülinek is – jut emberséges megélhetés? A munkanélküliség réme a jelenlegi nevelési, erkölcsi, jogi és gazdasági körülmények között ebben az esetben is tovább – és mindig intenzívebben – fog kísértetni, amíg pszichikai problémáit meg nem oldják. Ugyanis nem csak kenyérrel él az ember.

¹³⁷ Vö.: BUONARROTI, Philippe: *Összeesküvés az egyenlőségért*. Budapest, 1987. Könyvéből kiderül, hogy már a francia forradalom idején ismert volt a pozitív értelemben vett erkölcsösség, de az erkölcstelenség is. 19. o.: „Miközben a nagyravágyás, irigység, kapzsiság és az újítások meggondolatlan szeretete sajnálatos harcok táplálója volt az emberek között, ... lassan kialakult a polgároknak egy olyan osztálya, amely gyökeresen eltérő elvektől vezéreltetve szintén lényeges politikai változást kívánt, de olyan változást, mely ellentétet a polgárság körében dúló zavargások haszonleső kiváltoinak elképzeléseivel 'e9s vágyaival.’”

¹³⁸ MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek, 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996. 180. o.

¹³⁹ MARTENS, Wilfried: i. m. 61. o.

A kardinális kérdés, hogy a munkanélküliségből adódó tétlenség mellett a fizikai lét teljes biztonsága elegendő-e a szociális szerep- és önmegvalósításhoz? Hiszen nem úgy hangzik az Aquinói Szent Tamás szerint föllállított követelmény, hogy imádkozzál és dolgozzál? Nem a szociális szerep és ezzel összekötve az önmegvalósítás lenne a lét célja? Hogy az ember rádöbbenjen önmagára, hogy megtalálja a helyét a társadalomban, hogy integrálódjon, hogy hasznosnak érezze magát?

Nézzük meg ezt közelebbről.

3.3.6. Szükségletek és az önmegvalósítás

A szükségletek hierarchiájában az önmegvalósítás a csúcson található. Ez azt jelenti, hogy önmegvalósításra csak akkor kerülhet sor, ha az „alsóbbrendű” szükségletek már kielégítést nyertek. Ezek sorrendje: egzisztenciális szükséglet (physiological needs), biztonsági szükséglet (safety needs), szociális szükséglet (social needs), a pozitív önkép szükséglete (ego needs) és végül az önmegvalósítás szükséglete (needs for self-actualization).¹⁴⁰

ANDORKA Rudolf E. ALLARD finn szociológusra hivatkozva írja, hogy ez utóbbi, MASLOW szükségletelméletét továbbfejlesztve, az emberi szükségleteknek és a jólétnek a következő szintjeit különbözteti meg: „1. a birtoklást, 2. a szeretetet és 3. a létezést. Birtoklás az emberi élet külső feltételeit, mint az étkezés, lakás stb., a szereteten az emberi kapcsolatok iránti igényt, a létezésen pedig az elidegenedés ellentétét, az egyéni élet értelmének érzését értette. A birtoklás szintjét méri az életszínvonal, a szeretet és a létezés szintjét pedig az élet minősége.”¹⁴¹

Konzekvenciák:

1. Életszínvonal és életminőség nem azonosak. Az életszínvonal emelése, olyan szintre való emelése, amely az önmegvalósítást lehetővé teszi, indokolja a birtoklást, sőt kötelezi az embert a birtoklásra. Annak ellenére, hogy egy ilyen jellegű birtoklás feltétlenül szükséges és a lét szempontjából is elengedhetetlen, a birtoklásnak ez a formája – semmilyen jellegű birtoklás – nem azonos a létezéssel. Az életszínvonal a birtoklás szintjén van és jellege racionális; a lét viszont a birtoklás ellentéte és az irracionális szintjét érinti.¹⁴²

2. Az életminőséget az emberré válás, az élet értelmének megértése, a lét élménye és ennek a személyközi kapcsolatokban való kifejezésre juttatása, a jóindulatú beállítódás határozza meg. Az életminőség az életszínvonalra épül. Nyomorban először az életszínvonal emelésének a szüksége, a birtoklás jelentkezik és csak ennek kielégítése után a létezés élményének szüksége. Ez az oka annak, hogy bár egy véges világban végtelen gazdasági növekedés lehetetlen, a gazdaságilag elmaradt országoknak először gazdaságukat kell rendbehozni és az életszínvonalat annyira emelni, hogy a szükségletérzet az önmegvalósítás felé fordulhasson.

¹⁴⁰ MASLOW, Abraham H.: *Motivation and Personality*. New York – Evanston – London, 1970.

Vö.: DOUGLAS, Gregor: *Der Mensch im Unternehmen*. Düsseldorf – Wien, 1970. 50-52. o.

Vö.: LIPSET, Seymour Martin: *Homo politicus*. Budapest, 1988. 271. o.: A szerző kiemeli, hogy a „szavazói magatartás kutatói az alábbi szükségleteket tartják központi jelentőségűnek:

1. A jövedelem biztonság szüksége ...

2. A kielégítő munka szüksége – vagyis az olyan munkáé, amely lehetőséget kínál az önkontrollra és az önkifejezésre és amely mentes az önkényes fennhatóságtól.

3. A státuszszükséglet, vagyis az illető emberi értékeinek a társadalmi elismerése iránti igény, illetve a lefokozó diszkrimináció hiánya a társadalmi kapcsolatokban.”

¹⁴¹ ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, AULA, 1990. 473. o.

¹⁴² FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994.

A monetarizmus már az első legalapvetőbb szükségletnél,

az egzisztenciális szükségletnél kihúzza az elszegényedett rétegek alól a talajt, és leszorítja őket az önmegvalósításhoz vezető útról.

A további szükségletek kielégítése már az első – a legalapvetőbb – fizikai szükséglet kizárása alapján lehetetlenné válik. De ezen túlmenően is komoly hiányosságok merülnek fel: a biztonság szükségletét a szociális juttatások drasztikus leépítése és a közbiztonság tragikus romlása teszi lehetetlenné; a szociális szükséglet, a szociál-emocionális érzelmi védettség szükséglete elvész a korlátlan differenciálódás, a munkanélküliség, a család és a társadalom atomizálása során; a pozitív önkép szükséglete a szétzilált kultúrában torzókhöz vezet, bunkókat termel ki magából, akik goromba, faragatlan külsőségekkel próbálják az önképet, az Én értékét mindenáron javítani és bizonyítani; az önmegvalósítás, a lelki, szellemi és testi erők gyarapítása és a kreativitás pedig madárrijesztők csúfondáros jelképeként vegetál valahol az emberiség józanabb rétegének képzeletében.

3.3.7. Az ördögi kör

Ördögi körrel állunk szemben. Az önmegvalósítást gátolja a társadalmi és gazdasági rend; az önmagát meg nem valósító ember alkotja a társadalmat. Ebből nehéz lesz kitörni, s ha igen, csak úgy, hogy magunk mögött hagyjuk a monetáris társadalmi és gazdasági berendezkedést. Ahogyan a monetarizmus zsákutcájának végéhez közeledünk, úgy válik a harmadik, a negyedik vagy akárhanyadik, populistának vagy nem populistának nevezett arany középút szükségessége egyre nyilvánvalóbbá.

3.3.8. A sajátos magyar viszonyok aktualitása. Vélemények

Mielőtt bármit is mondanánk erről, előljáróban le kell szögezni, illetve meg kell ismételni: a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig a nemzetek keveredése következtében lehetetlen egy szoros értelemben vett, a leszármazáson nyugvó nemzeti állam megteremtése. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egy földrajzi-táj jellegű és történelmi tradíciókban gyökerező hazához és ettől elválaszthatatlan kultúrához – a sajátosságosan magyar vagy általában akármilyen hazához – való ragaszkodás és érzelmi kötődés a kozmopolita globalizációval szemben jelentőségét veszti.

A határok légiesítésének csak akkor van értelme, ha ennek előnye az érintettek értékelné is tudják. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, sajátosságos önálló létbe beágyazott autonómiákra van szükség a vegyes nemzetiségű államokon belül, amelyek önazonosítási lehetőségük valóra válása után képesek más népekkel megbékélni.

Ha az önazonosítási lehetőség egy autonómián belül más autonómiákhoz viszonyítva nem valósul meg, a határok légiesítése magában még nem fogja megoldani az önazonosítási szükségletből eredő problémákat.

Ezt értjük sajátos magyar vagy éppen sajátos román, sajátos szlovák vagy akármilyen jól átlátható és átélethető önazonosításra alkalmas közösségi fogalmon.

A rendszerváltás előtt ismét szalonképpé vált a nemzeti sajátosság elismerése. KÁDÁR János erre építette fel a Nyugaton gulyáskommunizmusként emlegetett relatív jólétet. Igaz, hogy kölcsönök álltak mögötte, de ezek jó része a volt Szovjetunióba és a megszorult népi demokratikus testvérországokba folyt el.

A saját szavai szerint (önéletrajz) „szabálytalan értelmiségi” voltában is „munkás mentalitású” NYERS Rezső is kiszállt a nemzetköziség csónakjából és előtérbe helyezte a „gazdasági és szocialista nemzettudatot”. „Hazánkban a társadalmi haladás ügyében

munkálkodni annyit jelent napjainkban – állapítja meg NYERS Rezső –, mint összekapcsolni az általános szocialista elveket a sajátos nemzeti célokkal annak tudatában, hogy egyiket sem tudjuk a másik elhanyagolásával érvényesíteni.”¹⁴³

KUPA Mihály SZABÓ Ivánnal és BÉKESI Lászlóval közösen tartott tájékoztatóján 1996. szeptember 26-án a Duna Televízióban – talán nem is tudatosan – úgy határozta meg a sajátos magyar utat, hogy hát eddig akárki jött kérelemmel, követeléssel és igénnyel, azt kérdegetés nélkül aláírtuk. Eddig mindig csak arról volt szó, hogy mások mit akarnak tőlünk. Az, hogy mi mit várunk el másoktól, aligha került olyan súllyal kifejezésre, hogy azt komolyan lehetne venni. Márpedig egy hosszú távú nemzeti koncepcióban a kétoldalúság érvényesülése elengedhetetlen.

Hát erről van szó. A magyar érdekek képviseléről, arról, amit NÉMETH László szárszói beszédében kifejezésre juttatott, azokról a sajátosságokról, sajátos körülményekről, földrajzi fekvésről, történelmi háttérrel, a gazdasági lehetőségek sajátosságáról és az emberek sajátos beállítódásáról, amelyek a magyarországi viszonyokra jellemzőek.

Az 1996. október 15-i parlamenti ülésen SZALAI Gábor SZDSZ-képviselő elmondta, hogy eladóként fellépő magyar vállalkozók, akik az árut csak akkor bocsátják rendelkezésre, ha a vevő a postai befizetőcsekk másolatát faxon elküldi, egyre gyakrabban pórul járnak. A vevő – a rabló – befizeti a vételárat, azonnal elküldi faxon a bizonylat másolatát, aztán visszamegy a pénztárhoz és visszakéri a pénzt.

KOVÁCS Kálmán államtitkár elmagyarázta, hogy a nemzetközi postai szabályok szerint a küldemény mindaddig a feladó tulajdonában marad, amíg a címzett át nem veszi, ezért jogában van a feladványt a postától visszakövetelni.

SZALAI Gábor erre megállapította, hogy nyilván a nemzetközi szabály nem alkalmazható magyar viszonyokra, mert a magyaroknak sok minden eszébe jut, ami másoknak aligha.

Ez is, az ilyen jellegű furfangosság is megfelel a sajátos magyar körülményeknek.

HERCZEG János a sajátos magyar út létjogosultságát – sőt elengedhetetlenségét – hangsúlyozza. Más kultúrákhoz való viszonyításból indul ki: „Németországban ... a német feltételeknek megfelelő német management kell, Amerikában amerikai, Magyarországon a magyar management lehet eredményes.”¹⁴⁴

SZRETYKÓ György *A harmadik út mint a magyar társadalom alternatívája* című tanulmányában rámutat a magyar sajátosságokból adódó lehetőségekre és szükségességekre a mezőgazdaságban, a szociálpolitikában, az oktatásban, a kultúrában, a tudományban, a politikai intézményrendszerben és a külpolitikában.¹⁴⁵

SZRETYKÓ György hangsúlyozza azt is, hogy a harmadik út továbbfejlesztéséhez vannak már – NÉMETH László Kertmagyarország–minőségyszocializmus programján túlmenően is – aktuális és a magyar sajátosságok figyelembevételére alapozott emberközpontú modellelemek, amelyeket a jövő gazdaságának alakításában figyelembe kell venni.¹⁴⁶

¹⁴³ NYERS Rezső: *Útkeresés – reformok*. Budapest, 1988. 110. o.

¹⁴⁴ HERCZEG János: A privatizáció egyik formája a külföldi érdekeltségű vállalat. Stratégiák, hatások, ellentmondások. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1993/3. (83–102) 93. o.

¹⁴⁵ SZRETYKÓ György: A harmadik út mint a magyar társadalom alternatívája. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 670–683. o.

¹⁴⁶ SZRETYKÓ György: Utószó. In: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüzeiben*. Budapest, 1996. 230. o.: A szerző a következő emberközpontú modelleket hozza fel példának: „KRAY István kísérleti ember- és társadalomelmélete, KISS Károly ezredvégi Kertmagyarország koncepciója, a Gépipari Tudományos Egyesület Győri Szervezetének programtervezete, de ezek teljes körű, minden területre kiterjedő rendszerszemléletű, komplex kidolgozása még várat magára.”

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a nyolcvanas évek végén, amikor a rendszerváltás elodázhatatlanná vált, az ezzel kapcsolatos eredeti elképzelések is egy harmadik út körvonalait vetítették elénk. Ez az út is az egyéni és a kollektív érdekek közötti egyensúlyteremtés megközelítését tűzte ki célul. VERES Pál *Új tendenciák, szükséges változások a gazdaság és politika viszonyában Magyarországon* című tanulmányában briliáns következetességgel képviseli a középút gondolatát. Különleges érdeme, hogy nézeteit nem kívánja megdönthetetlen tudományos színezetben feltüntetni, mert hiszen nem is lehet. Társadalmi és gazdasági rendszerek mindig is erkölcsi értéktételezéseken nyugodtak: „Vállalom – írja VERES Pál – mint egyéni emberi és kutatói pártosságom megnyilvánulását, hogy én a közösségi tulajdon dominanciájának, a tulajdon közösségi vonatkozásainak megőrzési lehetőségeit keresem és preferálok, és nem vetem el ezt a szükségszerűséget mindaddig, amíg a tények és a logika erre nem kényszerítenek. Teszem mindezt az egyéni tulajdon létjogosultságának elismerésével, a közösségi tulajdonon belül az egyéni mozzanat, a szubjektum növekvő szerepének hangsúlyozásával.”¹⁴⁷

¹⁴⁷ VERES Pál: *Új tendenciák, szükséges változások a gazdaság és politika viszonyában Magyarországon*. Budapest, 1988. 21. o.

4. A liberális progresszizmus monetáris változata

4.1. A liberális progresszizmus öröksége

4.1.1. A megvadult demokratizálás. A baloldal és a tőke

Európában az állam már a hatvanas években jelezte, hogy a demokrácia alapelvét, a hatalommegosztást fenn kívánja tartani, de azt is, hogy a hatalommegosztásból adódó szerepeit nem veszi komolyan. Ez például Németországban abban nyilvánult meg, hogy a kormány kezdetben sem a megvadult tekintélyellenes mozgalommal, sem az amerikai szellemű kulturális átalakulásokkal nem értett egyet, de nem is tett ellene semmit.

Maradjunk Németország példájánál. Ott a második világháború után a kulturális átalakulásoknak két periódusa figyelhető meg. „Az első periódus. Húsz éven keresztül, 1945-től 1965-ig megtörtént a morál általános elértéktelenedése egy általános átnevelési folyamatban – állapítja meg Ernst ANRICH –, amit a kormányok magukévá tettek anélkül, hogy a CDU (kereszténydemokrata párt), az FDP (a szabad demokrata párt), és az SPD (a szociáldemokrata párt) ebbe az irányba elkötelezte volna magát.”¹⁴⁸

„Második periódus. Úgy 1967 körül a morál általános elértéktelenedéséből kiindulva lépett fel a szélsőséges baloldali parlamenten kívüli opposíció a Német Szociáldemokrata Párt nagytőkés tagjainak előzetes hatalmi és anyagi támogatásának segítségével ... Például az első uszító pornólapot az 1960/61-es évben a frankfurti városi tanács szociáldemokrata képviselője, BÄRMEIER adta ki saját kiadóján, a BÄRMEIER és NICKEL kiadóvállalaton keresztül, 120 000 példányban, mégpedig *Undergrund – Das Deutsche (!) Schülermagazin* címmel ... (A lapot tehát úgy adták ki, hogy az a német (!) diákmagazin!) Ez robbantotta ki a német diákok és egyetemi hallgatók szövetségének felkelését. A radikális követelések között található a demokratizálás, a tekintélyellenes nevelés, a kényszerek alóli felszabadítás, az eddigi oktatási rendszer felszámolása és a marxizmus kötelező tantárgykénti bevezetése.”¹⁴⁹

Azzal, hogy a német kormány a tragikus átalakulásokat tűrte, az állam szereptévesztése még korántsem zárult le. Amikor 1969-ben a szociáldemokraták átvették a központi hatalmat, elérkezni látták azt a történelmi pillanatot, amely lehetővé tette a marxizmus tanításának parlamentáris úton való megvalósítását, és amelytől egyben a német és a nemzetközi nagytőke a kultúra szétzilálását és uralmának megszilárdítását remélte. FUKUYAMA hitvallásának gyökerei a kultúra szétzilálását illetően tehát nem mai keletűek.

A baloldal és a tőke összefonódása nem csak Németországra jellemző. GOMBOS Gyula kifejti, hogy a magyar polgári baloldalnak a célja a gazdasági liberalizmus volt: „Legyen a gazdaság szabadsága minél nagyobb s az állam ellenőrzése és beavatkozása minél kisebb. Látjuk, ez a XIX. századi kapitalizmus elméleti alapjainak felel meg, s nyilvánvalóan, különösen nálunk a nagytőke szolgálatát jelenti elsősorban. El kell fogadnunk, mivel mindvégig állítottuk, hogy az őskapitalizmus effajta képviselete a pártvezérek, munkatársaik és szavazóik eszmei meggyőződéséből fakadt; ám ugyanakkor szemet sem hunyhatunk afölött, hogy a polgári baloldal egész működéséhez (szervezés, választás, az egyesületek és a sajtó fenntartása stb.) szükséges pénz csaknem kizárólag a nagytőke különböző

¹⁴⁸ ANRICH, Ernst: *Der Sozialismus der Linken. Nicht Fortschritt, sondern Rückschritt und volle Zerstörung*. Rosenheim, 1972. 32. o.

¹⁴⁹ ANRICH, Ernst: i. m. 32. o.

intézményeinek kasszájából került ki. Erről ma már hozzáférhető okmányok tanúskodnak. Így a polgári baloldal végső soron a nagytőke egyik érdekvédelmi szerve volt. És kitartottja.”¹⁵⁰

Az ifjúság, a német szociáldemokrata nagytőkések támogatásával a kínai kultúrforradalom mintájára 1969-re már befejezte a német kulturális forradalmat. Így nem volt más tenni, mint legalizálni azt, ami történt. „Semmi esetre sem állítható – írja ANRICH –, hogy a német központi kormány és a szociáldemokraták által vezetett tartományi kormányok a megvadult demokratizálási folyamatokat a legkülönbözőbb intézményekben fékezték volna. Ellenkezőleg: utólagosan formális jogi alapokra helyezték a magát befészkelő strukturális forradalmat, annak ellenére, hogy ezeket kisebbségek erőszakolták ki, és az érvényes jogra hivatkozással nem hajlandók a megkaparintott hatalmat kiadni a kezükből.”¹⁵¹

A német példa ragadósan mutatkozott, illetve a nemzetközi nagytőke valamennyi fronton támadásba lendült, és már a hatvanas évek elején erősen érezhető volt, hogy a nagytőke a kultúra szétfelbomlására törekszik. Ebben az időben már José ORTEGA y GASSET felhívta a figyelmet arra, hogy „a fiatalságot zsarolásra használják fel. Valójában az egyetemes zsarolás korát éljük, ami két egymást kiegészítő fíntor alakjában jelenik meg: az erőszakos zsarolás és a tréfálgató zsarolás formájában. Egyikkel is, másikkal is mindig egy a cél: az alsóbbrendű, a közönséges ember úgy érezze, hogy mentesülhet mindennemű alárendeltségtől.”¹⁵² A társadalom strukturálatlansága felé mutató tendencia félreérthetetlenül kicseng ebből az idézetből – a kultúra szétfelbomlása egy globalizált társadalom megvalósítása érdekében. Egyben rámutat a FUKUYAMA által hangsúlyozott egyetemleges elismerésre, miszerint a liberális demokráciák képesek a leghatékonyabban az ember természetében rejlő elismerési igényt kielégíteni – mindennemű alárendeltség elutasításán, a kultúra, a nemzeti öntudat és a vallási korlátozások szétfelbomlásán keresztül. A szabadság, demokrácia, individualizmus és liberalizmus jelszava mögött nem nehéz a szinte ördögi szándékot felismerni, ami a sátánizmus felé vezető utat egyengette, és amely ma valóban a társadalmi valóság szerves részévé vált.

Il est interdit d’interdire! – Tilos a tiltás! – Ez volt a párizsi diákforradalom szlogenje 1968-ban. Az állam egyre jobban megtanult nem tiltani, nem szabályozni: laissez faire! laissez passer! Hadd menjen minden a maga útján! Ez volt a liberális progresszizmus jelszava, amely a kultúra szétfelbomlásán keresztül szabad utat adott a nemzetközi nagytőke uralmának.

A nyugat-európai fejleményekkel egy időben a hatvanas évek kezdetétől a nyolcvanas évek közepéig Magyarországon is végbement a liberalizálódási folyamat. Ám amíg ez Nyugaton az állam szerepének kétségbevonásával brutális körülmények között zajlott, addig Magyarországon a diktatúra mérsékelte a szélsőséges magatartásminták „járványos” elterjedését.¹⁵³ Annál intenzívebb társadalmi változást okozott az egyik napról a másikra berobbant szabadosság és a monetarizmus korlátlan kapitalizmust szülő társadalmi rendje.

¹⁵⁰ GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990. 38–39. o.

¹⁵¹ ANRICH Ernst: *Der Sozialismus der Linken. Nicht Fortschritt, sondern Rückschritt und volle Zerstörung*. Rosenheim, 1972. 31. o.

¹⁵² ORTEGA y GASSET, José: *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995. 188. o.

¹⁵³ RÁCZ József: *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciái”*. Budapest, 1989. 41. o.: „Az 1980-as évek során kialakult, egyneműként prezentált, generációs alapon szerveződő ifjúsági kultúra önálló szocializációs szerepre tett szert és differenciálódott.”

4.1.2. Kultúraimport és gazdasági rend

„A kultúra önmegsemmisítése folyamatban van.”¹⁵⁴ *Albert Schweitzer*

4.1.2.1. A gyorsan étkező Európa és ami vele jár ...

A liberális progresszivismus és az abba beépülő monetarizmus térhódítása mögött nyilván az Amerikával szembeni politikai elkötelezettség volt irányadó.

A lezserül a falnak támaszkodó és szvinget táncoló amerikai katonák nem csak a ráógumit, Coca-Colát és penicillint hozták magukkal, hanem az amerikai társadalomra az államok megalakulása óta jellemző, a szabadoság felé hajló kultúrát is. Tragikus, hogy a szabadoságnak az európai kultúrára gyakorolt romboló hatását még olyan kiváló európai politikusok is, mint Wilfried MARTENS mélyen alábecsülik. Ezt világosan tükrözik a következő sorok „Értékközösség” címszóval: „... kiindulva ... az egymástól annyira eltérő helyzetekből, immár fél évszázada egyértelmű közeledés folyik a két földrész között. Bár főként Európa az, amelyik Amerikától nem sokban különböző társadalmi modell megvalósítására törekszik. És nem csupán az életformára gondolok, a farmerre meg a gyorsétkezdékre, hanem a jazzre, erre a kimondottan amerikai muzsikára és a mozira is (beleértve a Dallas-t) ...”¹⁵⁵

Wilfried MARTENS feltehetően az Európa és az Egyesült Államok közötti kapcsolatról tartott kollokvium indította arra, hogy ott ilyen kijelentést tegyen. Igaz, hogy MARTENS az amerikai alkotmányból idéz és erre is hivatkozik, de az is igaz, hogy a papír türelmes. MARTENS másutt leszögezi: „Elvégre súlyos tévedés folyton az összhangra törekedni. Az összhang összemosza a dolgokat, minden mélyebb megegyezés nélkül. Márpedig könnyű e tévedésbe esni, ha a gyakorlati műveletek szemszögéből nézzük a dolgokat.”¹⁵⁶

A gyakorlat viszont az összhangra törekszik. Itt van például a tipikusan „liberális” falfirkálás, ami az USA-ból importált kultúra terméke. Az összhang abban nyilvánul meg, hogy többek között a falfirkálás is az USA és Európa hétköznapi jelenségei közé tartozik. Az USA-ban életminőség néven beindult mozgalom a nyolcvanas évektől kezdődően általában fellépett a korábban jelentéktelennek kezelt kihágások ellen is, és megkísérelte az elhajlókat az utcáról eltüntetni – bezárni. Idehaza még nem tartunk itt.

Az USA a krónikus pénzhiányra való tekintettel azelőtt elhanyagolta a börtönök építését, ezért a bíróságok csupán felfüggesztett ítéleteket hoztak. Aztán a börtönök építése beindult. Facit: a munkanélküli, az integrációból kizárt és elcsúszkodott tömegek leírása úgy is végbemehet, hogy ezeket „kivonják a forgalomból”. Bizonyosan jobb, mint a laissez-faire nemtörődomség és átmenetileg szükséges is, ha a köz védelme másként nem valósítható meg. Kétséges azonban, hogy külső kényszer és korlátozás képes egy konzisztens társadalom

¹⁵⁴ SCHWEITZER, Albert: Verfall und Wiederaufbau der Kultur. In: *Gesammelte Werke*. 2. kötet. Zürich, 1973. 24. o.

¹⁵⁵ MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek. 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996. 6. o.

Vö.: SURJÁN László: Segítsük a családokat! In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 152. o.: „Nem az egyetemes kultúra befogadása a baj, sőt ez igencsak kívánatos, de befogadni csak akkor lehet, ha van hová befogadni. Nemzeti kultúra művelése és terjesztése az egyetemes kultúrához való csatlakozás feltétele.”

Vö.: GIDAI Erzsébet: Fordulat a gazdaságpolitikában. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 419. o.: „...A nemzeti sajátosságoktól idegen gazdaságirányítási modelleket erőltette a politikai hatalom az országra.” (rendszerátalakítás előtt és után)

¹⁵⁶ MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek, 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996. 159. o.

felépítését biztosítani, ha a belső elkötelezettség, a lelkiismeret nem közvetít olyan értékeket, amelyek akkor is hatnak, ha az ellenőrzés, a kényszer még vagy már nem érvényesül. A piaci mechanizmusok korlátlan egyéni érdekű alapbeállítódása és a pénz istenítésének trendje mellett a börtönök építése hosszú távon nem kielégítő megoldás. Megoldást csak a monetarizmusnak és erkölcsének – kultúrájának – leváltása hozhat.

4.1.2.2. Az árulkodó filmek

A film – a film szelleme – a témaválasztásban éppen úgy, mint a szerepek karakterében, rámutat azokra a szociokulturális értékekre, amelyek valamely kultúrát jellemeznek.

A televíziót az amerikai filmek szinte lehengettek. Hemzsegnek bennük a korrump rendőrök, politikusok és managerek. Gyilkosság, brutalitás nélkül már nem is gyártanak filmet. Erre van igény, és ezt az igényt éleszti a filmipar. Nyilván az amerikaiak már megszokták a korrupciót és a bűnözést, már megtanulták, hogyan lehet és kell korrump rendőrökkel, politikusokkal, gyilkosokkal, homoszexuálisokkal és becsstelen tisztviselőkkel együtt élni. Az amerikai polgárok már számolnak ezekkel a jelenségekkel. Ezek már a kultúrkincs szerves részei. És mindenütt, ahová ez a kultúra betört, egyre inkább számolni kell velük.

Az elmondottakból következik, hogy egy szélsőségesen liberális állam szabályzó szerepét még a rendfenntartás, a közigazgatás és a közbiztonság területén sem képes ellátni. Ez a tendencia egyre jobban érvényesül Magyarországon is. Ami a közbiztonságot illeti: ennek a feladatnak az ellátását egyre nagyobb mértékben amerikai módra a privát érdekeltsgű „biztonsági” cégekre bízza az állam. Magyarországon is lehetővé válik, hogy a rendőrségről ittasságot bizonyító akták és géppisztolyok egyszerűen eltűnjenek.¹⁵⁷ Rendőrkapitányokat és helyetteseiket egyik napról a másikra váltanak le – tulajdonképpen miért is? Ezek a jelenségek az amerikai társadalomban már megszokottak. Az, hogy bennünket is elárasztanak, nem véletlen. Ez a félreértelmezett liberalizmus – a szabadosság – egyenes következménye. Hogy ez mennyire így van, azt KUNCZE Gábor belügyminiszter a Magyar Televízió 1997. május 9-i híradásában is közvetített beszámolójában úgy fejezte ki, hogy Magyarország közbiztonsága sem rosszabb, mint a nyugati országoké. Hogy ott a lakosság jobban viseli a bűnözés elharapózását, mint Magyarországon, az arra vezethető vissza, hogy Nyugaton a bűnözés rohamos terjedése egynéhány évtized alatt zajlott le. Annak a folyamatnak az eredménye, ami Nyugaton évtizedek alatt a bűnözés területén történt, Magyarországra a rendszerváltás után átmenet nélkül tört be. A lakosságot szinte sokkolta az egyik napról a másikra bekövetkezett változás.

A bűnözés rohamos terjedése a liberális progresszizmus velejárója, ami a monetarizmus körülményei között óriási méreteket ölt, különösen a szervezett gazdasági bűnözés területén.

Kétségtelen tehát, hogy a liberális progresszizmus monetáris változata a bűnözésnek kedvez, sőt a bűnözés erkölcsi alapjait gerjeszti. A bűnözés jelenlegi mértékét tehát a jelenlegi társadalmi és gazdasági berendezkedés gyökeres megváltoztatásán keresztül kell megcélózni, alapja csakis a szocializáció szerepének és intézményeinek minden más intézménnyel szembeni felértékelése lehet.

Az amerikai filmekben gyakoriak az olyan jellegű történetek, amelyekben a főhős valamilyen privát alapon működő egyesület nevében és költségére próbálja a „jót” megvédeni, mert az állami hatalom rendfenntartó szerve, a rendőrség vagy képtelen feladatát ellátni, vagy éppen korrump. A bűnügyek rendezése a privát szférában zajlik. Ilyen például az a *Knight Rider*-sorozat, amelyben a főhős egy „Kit”-nek nevezett beszélő autó segítségével

¹⁵⁷ Hírek, 1997, január 6.

veti be magát a „rendcsinálásba”. Ilyen továbbá az *A-Team* című sorozat is, amelyben egy Hannibál nevezetű volt katonatiszt privát alapon létrehozott baráti szövetsége a hátrányos helyzetűek védelmében kopasztja meg a bűnözőket, míg a rendőrség csak botladozik meg ügyetlenkedik és azokat üldözi, akik a jót védik – Hannibált és társait. Ilyen például a *Superman* sorozat, amelyben a jót védő szuperférfi bíborpalástban, minden segédeszköz nélkül száguld ég és föld között, alkalomadtán áttöri a hangsebességet is, hogy az ugyancsak szupererővel rendelkező riválisát megakadályozza a gonosztevésben. Ebben az esetben az állam már a látóhatáron sem fedezhető fel. *MacGyver* is egy sorozat szuperférfia, aki privát alapon a legcsodálatosabb technikai megoldásokkal szabadul ki azokból a csapdákból, amelyeket a gonoszok állítanak, hogy az emberiség jótévőjét cselekedeteiben gátolják.

A példákat csak az állami szociális szerep elsikkadásának illusztrálására említjük, ugyanis ezek a filmek fontos szerepet tölthetnek be a pszichikus higiénia szempontjából, mert a mai ember ingerszegénységét látszanak kompenzálni, feltéve ha terjesztésüket nem viszik túlzásba. Másrészt az ezekben a filmekben megelevenedő viselkedési minták nemcsak arra alkalmasak, hogy az egyénre és a társadalomra káros magatartások természetességét példaként bemutassák, hanem arra is, hogy a gyengébbeket védelmezők fondorlataival azonosítsa magát az ember, és a jó védelmére ösztönözzön, de arra is, hogy az ötleteket a bűnözés megkönnyítésére használja.

A felsorolt filmsorozatok pozitív oldalának figyelembevétele mellett is érvényes, hogy a filmek tartalma a legegyszerűbb állami szabályozás elhanyagolásáról tanúskodik és arról, hogy az ember ambivalens természetére való hivatkozás nem indokolhatja azokat a pszichikus és társadalmi károkat, amelyeket a filmek adta képzettársítások okoznak.

4.1.2.3. Az ember ambivalens jellege

„Az a tény, hogy eddig főleg társadalomról beszéltünk, nem jelenti azt, hogy az egyén fel van mentve, mert csak passzív szemlélője a vele történeteknek. Felelős minden olyan esetben, ahol része volt a döntésben, ahol tudása, ismerete és beleszólása van abba, ami létrejött.”¹⁵⁸
Losonczi Ágnes

Ami a kultúrát és az életformát illeti: az amerikai kultúrában az ember természetében rejlő ambivalens (ellentmondásos) viselkedési tendenciák egyoldalú érvényesülése figyelhető meg. Az ambivalencia lényege, hogy az ember kerüli és egyben keresi a feszültséget, a szenzációt, az agressziót és ezek következményeit. Az Európába importált amerikai kultúrában az ambivalencia egyensúlya erősen eltolódik a szabadosság irányába, amelynek uszályába Magyarország is belekerült.¹⁵⁹

A feszültség keresésének és levezetésének vannak kulturáltabb formái is, mint az őrjöngés, zúzás, törés, rombolás, tombolás, gyilkolás és egyebek. Ilyen a vetélkedések minden formája, beleértve a sportot is és a kreativitás minden módját.

A feszültség kerülése az amerikai liberális kultúrában azonban már számításba sem jöhet. Sikongató tinédzserek vöröstollas legyezőikkel hadonászva buzdítják a tömeget az őrjöngésre. őrjöngenek a rockkoncertek résztvevői; vannak, akik eszméletüket veszítik. Az ingerek torlódása először élénkítően hat. Ha a szervezet már képtelen az ingereket feldogozni, akkor felmondja a szolgálatot. Ennek a beállítódásnak hagyományai vannak Amerikában.

¹⁵⁸ LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989. 310. o.

¹⁵⁹ Vö.: MAGYARI BECK István: *Szempontok a gazdaságpszichológiához*. Budapest, 1990. 29. o.: „Nálunk a kölcsönös előnyök biztosítása helyett két motívum uralja az emberi kapcsolatokat: a hatalom vágya és az ezt komplementer módon visszatükröző elkeseredett szabadság-törekvések.”

Itt már nemcsak a civilizációval járó ingerszegénység játszik szerepet az ingerkeresésben, hanem sokkal inkább a hajtóerők szabadon bocsátásán keresztül majdhogynem kizárólagos jelleggel érvényesülő örömszerzés elve, ami lényegénél fogva elutasít minden korlátozást, amely mint alapvető beállítódás és magatartásminta a szociokulturális értékrendbe a legnagyobb természetességgel épült be.¹⁶⁰

4.1.2.4. A szabadság szabados értelmezése

A szabadosság, mindenfajta korlátozás elvi elutasítása kezdettől fogva áthatotta az amerikai kultúrát. A vadnyugat ökölszabályai, a nagyvárosok gengszterbandái, a maffia virágzása és a Klu-Klux-Klan terrorja, a homoszexualitás, a szekták, a kábítószeresítés, a bűnözés, a szex-, horror- és a brutális akciófilmek divatja világosan jelzi az amerikai kultúra szabados jellegét. Mindezekből az amerikai állam szerepmegvalósításának elhanyagolása világlik ki. Ennek tükrében nem lehet csodálkozni azon, hogy a monetarizmus szabadelvűsége az Amerikai Egyesült Államokban mindig is erősen jelen volt. Ez az oka annak, hogy a felvilágosodás liberalizmusa az amerikaival összeegyeztethetetlen. Friedrich A. von HAYEK – a monetáris ideológia egyik Nobel-díjas atyja – rávilágít erre: „Liberalizmuson egy kíváncsi politikai rend koncepcióját értem, amely először Angliában az „Old Wigs”, a XVII. végétől kezdve a „Gladstone”-ig, a XIX. század végéig fejlődött ki. Ennek az irányzatnak a tipikus képviselői David Hume, Adam Smith, Edmund Burke, T. B. Macaulay és Lord Acton. A személyi szabadság a törvényesség alapján először a (az amerikai) kontinensen fejlődött mozgalommá, és ez lett az amerikai politikai tradíció alapja ...”

„Ezt a liberalizmust élesen el kell választani a kontinentális európai tradíciótól, mert azt is „liberálisnak” nevezik, annak ellenére, hogy a kontinentál-európai liberalizmusban az amerikai felfogás szerinti liberalizmus egy közvetlenül leszármazott (einen direkten Abkömmling) változata is megtalálható. Bár a kontinentális Európa megpróbálta először az amerikai liberalizmust lemásolni és értelmezni, de végül is megmaradt a konstruktív racionális gondolkodás szelleménél, ami Franciaországban volt igen elterjedt, és ezért az amerikai liberalizmust nem tudta megvalósítani. Ez ahhoz vezetett, hogy ahelyett, hogy a

¹⁶⁰ Vö.: LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989. 69. o.: Az emberek „nem találják meg spontán módon az életfenntartás olyan építő módját, amelyik épségben tart. Annyira művi ez a világ, annyira eltér a természet ritmusától, a «biológiai ritmustól», annyi mesterséges kötöttség alakítja át állandóan az életet, felgyorsítva a cselekedeteket és átfórmálva az időt és teret, hogy a művi világ nem csak elfojtotta, fel is mentette azokat a természetes reagálási módokat, reflexeket és válaszokat, amelyek az emberi lét kialakulásának hosszú ideje során kiépültek.”

Vö.: HEBB, Donald O.: *A pszichológia alapkérdései*. Budapest, 1995. 248. o.: „A «civilizáció» olyan védelmet jelentő üvegbúra, amely az ember társas viselkedését és fizikai környezetét olyanná alakítja, amellyel a társadalom felnőtt tagjainak sikerül magukat azoktól az izgalmaktól elszigetelniük, amelyek különben igen gyakoriak lennének...ezek a dolgok – legalábbis a társadalmi fejlettségnek mai szintjén – nem luxust, hanem nélkülözhetetlen igényt jelentenek.” Ilyen fogalmazásban HEBB állítása tarthatatlan. Az ingerszegénység tény. De ezt, mint ahogy egynehány sorral korábban HEBB maga is kifejti, más kulturálisan elfogadott viselkedéssel is el lehet érni – nem feltétlen szükséges, hogy a brutalitás, az együgyűség és a szenzációhajhászás befészkelje magát a szociokulturális valóságba. Ehhez:

Vö.: LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989, 310. o.: „Az a tény, hogy eddig főleg társadalomról beszéltünk, nem jelenti azt, hogy az egyén fel van mentve, mert csak passzív szemlélője a vele történeteknek. Felelős minden olyan esetben, ahol része volt a döntésben, ahol tudása, ismerete és beleszólása van abba, ami létrejött.”

kormányzó hatalom korlátozását követelték volna, a többségen alapuló hatalmat ideállá magasztosították.”¹⁶¹

Hogy az európaiak az amerikai értelemben vett liberalizmust nem tudták megvalósítani, az az 1960-as évek közepe táján, amikor HAYEK az idézett sorokat írta, még aktuális volt. Ebben az időszakban José ORTEGA y GASSET is úgy vélte, hogy azt az állítást, miszerint Európa amerikanizálódott, csupán udvariasságból lehet elfogadni. „Európa nem amerikanizálódott. Még nem érte onnan nagyobb hatás” – állapítja meg ORTEGA.¹⁶² Ebben az időszakban – a hatvanas évek elején – Európa még csupán a liberális progresszizmus hírnévében vergődött. Az amerikai katonák és a velük beáramló nyegle és tekintélyellenes beállítódás, valamint a baloldaliságban is jelenlévő tekintélyelv-ellenesség hamar egymásra találtak.

HAYEK megjegyzése, miszerint az európaiak „ahelyett, hogy a kormányzó hatalom korlátozását követelték volna, a többségen alapuló hatalmat ideállá magasztosították”, bizonyára sokat mond. Ugyan mi más lehetne a demokrácia alapja, mint a többségi döntés, még akkor is, ha korántsem biztos, hogy a többségnek igaza van? A nagytőke diktátumai, amelyek kényszerhelyzetet teremtenek és a fennálló jogrendszer alapján aligha tesznek mást lehetővé, mint a monetarizmus előtti meghajlást?

A hatvanas évek elején, a tekintélyellenes mozgalmak beindulása után az államhatalom lejáratása és zsarolása a szociális piacgazdaság végét vetítette elénk. Nyilván ezek a jelenségek késztették ORTEGÁt annak a leszögezésére, hogy a szabadság eszménye ma már nem csak a törvényekben, hanem az emberek szíve mélyén is gyökeredzik és ennek mindenki részese, „függetlenül attól, hogy milyen elveket – akár reakciós elveket – vall, vagyis függetlenül attól, hogy az adott egyén ostromozza azokat az intézményeket, ahol az említett jogokat szentesítik.”¹⁶³

A könyvnek, amelyből az ORTEGA-idézetek származnak, az a hiányossága, hogy a kiadó nem tartotta fontosnak a történelmi összefüggésekre felhívni a figyelmet, és így esetleg azt a benyomást keltheti, hogy mindaz, amit ORTEGA a hatvanas évek elején írt, kiegészítés nélkül ma is érvényes. Pedig a monetarizmusnak a liberális progresszizmusra gyakorolt hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni. Így például, amit ORTEGA a nivellálódásról írt a vagyonnal, a kultúrával, a társadalmi osztályokkal és a nemekkel kapcsolatban, az ugyan elvben ma is igaz, de már a monetarizmus ideológiai követelményeinek figyelembevételével. Ma a vagyon nivellálódása mögött a társadalom két rétegre szakadása, a nyomorgók és a luxusban élők ellentéte húzódik meg. A nivellálódás a luxusban élők rétegén belül a MARX által előre jelzett tőkekoncentrációban nyilvánul meg; a nagyon gazdag rétegek életstílusa alig különbözik egymástól – a nivellálódás nyilvánvaló. A hátrányos helyzetűek nivellálódása is folyik abban az irányban, hogy egyre növekszik azoknak a száma, akiknek az élet fenntartásához szükséges legelemibb javak beszerzése is problémát jelent. Amikor ORTEGA az idézett sorokat írta, akkor a nivellálódás célja az előnyös és hátrányos társadalmi és gazdasági helyzetűek közötti óriási különbségek mérséklése volt. Ma a nivellálódás a kettészakadt társadalmi rétegeken belül folyik, és a globális társadalom kialakulásának szolgálatában áll.

Amiről MARTENS beszélt, hogy főként Európa törekszik az amerikai társadalmi modell megvalósítására, a monetarizmus világalomával beteljesedett. Az importált amerikai kultúra elárasztotta Európát és a világot; megszületett a globalizált „homo coca coleus”, amely „sikerfilmjeivel” szuggerálja az effajta embertípus magasabbrendűségét és sikerességét. Ez az

¹⁶¹ HAYEK, von Friedrich A.: Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. In: *Jahrbuch für Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. 12. kötet. Düsseldorf – München, 1967. 11. o.

¹⁶² ORTEGA y GASSET, José: *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995. 20. o.

¹⁶³ ORTEGA y GASSET, José: i. m. 17. o.

az embertípus, amely ellenszolgáltatás nélkül hajlandó lett volna a „nemzeti ereklüként” tisztelt Széchenyi Lánchidat 1996 decemberére karácsonyi díszbe öltöztetni és az amúgy is sokak számára szinte tolokodásnak tetsző reklámhadjáratának céljaira felhasználni. Ez a kultúra a keresztény vagy bármely más, az ember korlátlan ösztönkiélését mérséklő erkölccsel összeegyeztethetetlen. Márpedig a polgári és keresztény szellemű pártok politikája – MARTENS egy közülük – nem ezt tűzte ki célul. „A politika önmagában véve csak eszköz. Nélkülözhetetlen eszköz a nálánál mindig nemesebb cél eléréséhez. Ami nem is lehet más, mint maga az ember” – állapítja meg GICZY György.¹⁶⁴

Ami a monetarizmus térhódítását illeti, érdekes jelenség, hogy Németország lassan beadja a derekát, de még vonakodik. Mint ahogy már bemutattuk, KOHL kancellár még mindig a szociális piacgazdaság lényeges elveinek megvalósítása mellett foglal állást.

A nyugat-európai államok „laissez-faire” magatartása az amerikai kulturális befolyással szemben arra is visszavezethető, hogy a második világháború körülményei között sínylődő lakosságra a szabadság jótékony hatást gyakorolt. Az emberek a háború befejezésével fellélegeztek és kritika nélkül vetették be magukat az élvezeteket ígérő új társadalmi rendbe. Az államot abban az időben a fejleményekért aligha lehet teljes mértékben elmarasztalni, hiszen senki sem tudta, senki sem láthatta, hová fognak vezetni a megvadult demokratizálási folyamatok. Ma már más a helyzet. Szemléltetés céljából elég belelapozni a *Mai Nap* 1996. július 30-i számába, hogy megtudjuk, mi is az az amerikanizmus: „Kiküldött munkatársunk, Jánosy Károly jelenti. Távol a város zajától. Kissé elegünk van az atlanti örületből. Biztonság ide vagy oda, az első pillanatok rémületén túljutottunk, ideje lenne tenni a dolgunkat. Csakhogy elég nehezen lehet. A szabadság állítólagos hazájában – ahol az emberi jogok szerves része, hogy gazdag fegyverarzenált tarthassunk a nachtkaszlinkban – percenként belenéznek a táskánkba.” Hát ez a liberális progresszizmus monetáris változatának valódi arca, amelyről egyből lehullik a rászáradt festék és púder, ha az ember arra kényszerül, hogy vele éljen.

Lapozzunk tovább az újságban: „Itt van Amerika – Fridinek” – ez a cikk címe. És a szöveg: „– Női név a postaládán – Tolmácsfiúval utazik. Vajon kit visz magával? ... Kis hazánk tévésztárja egyébként nem egyedül vágott neki a nagyvilágnak, hanem egy tizennyolc éves fiú társaságában, akit tolmácsnak szerződttetett ...” Igen, ez valóban megfelel az amerikai életstílusnak és kultúrának. Kis hazánk tévésztárja hamar megtanulta, mi a dörgés, mit lehet, és hogy majdnem mindent lehet ...

Vagy talán mindent, csak meg kell találni a módját.

4.1.3. Liberális progresszizmus kontra monetarizmus

A liberális progresszizmus és a monetarizmus jól kiegészítik egymást, bár egymás ellen is fordulnak. Hogy ez hogyan működik, azt 1996. július 4-én a Magyar Rádió *Tizenhat óra* című adásában a rádió egyik munkatársnője ryagogyóan bemutatta.

Arról volt szó, hogy az M1-es autópálya egy szakaszán útjavítás miatt a két irányba haladó forgalmat az egyik irányba haladó oldalon bonyolítják le. Előzni tilos. S mégis, egynéhány nap alatt nyolcan haltak meg ezen a szakaszon előzés miatt. A rádió munkatársnője utánajárt a dolgoknak, és kérdéseket tett fel különböző személyeknek, akikről a balesetek okainak felderítését várta. A beszélgetések során kristálytisztán megnyilatkozott a liberális progresszív elem és ezzel homlokegyenest szemben a monetáris elem.

¹⁶⁴ GICZY György: Előszó a magyar kiadáshoz. MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek, 1990–1994.* Püski. Budapest, 1996. 6. o.

A liberális progresszív elem a jogállamiság szabados jellegét húzza alá, amely sokszor megfordítja a szerepeket: a jogsértőből áldozatot csinál és az áldozatot magára hagyja. A jogállamiság ezzel Káin „esti meséjének” színvonalára süllyed.

A rádió munkatársnője abba az irányba terelte a beszélgetést, hogy hát itt a rendőrség meg az építető a hibás. A pszichikus manipuláció szaga csapta meg az ember orrát az éteren át. Egy szó sem esett arról, hogy ugye ezeket a baleseteket valakik szükségszerűen okozták, valakiknek a korlátozásokat meg kellett szegni. Mert ugye az nem lehet mentség, hogy ritkák az előzni tilos táblák, s ezért történtek a balesetek. Valahogy mégiscsak furcsa, hogy valaki az előzni tilos jelzéssel egyetemben hagyja magát elterelni, és aztán háromszáz méterrel odébb elfelejti, hogy hol, milyen helyzetben van, rálép a gázpedálra, előz és frontális összeütközést okoz. Ez az ellenvetés attól a megszólítottól származik, aki rátapintott a lényegre. Ez a gondolkodó emberismerő azt is mondta, hogy itt nem a táblákon múlnak a dolgok, hanem az emberek türelmetlenségén és azon, hogy másokra nincsenek tekintettel.

Nagyon hasonlít az ebben az esetben megnyilvánuló szabadosság az ausztriai körülményekre. Ott a rádió elpanaszolta, hogy a közlekedők nem hajlandók a közületi járműveknek az elsőbbséget megadni. Felismerhető ebben a liberális progresszizmus azon méltánytalan beállítódása is, hogy a bűnözőket kizárólag mint pszichikus beteget kívánja kezelni. Teszi ezt úgy, hogy a társadalmat károsító magatartások negatív utóhatását, a szenvedő alanyokkal való törődést a privát szféra hatáskörébe utalja. Felismerhető ebben a „liberalizmusban” a nyugati liberális progresszizmus azon pimasz állítása is, hogy tehetségtelen diák nincsen, csak tehetségtelen pedagógus.

A rádió munkatársnője jogosan az illetékesek szemére vetette, hogy nagyobb gonddal a balesetek elkerülhetők lettek volna, például azzal, hogy dupla választóvonalat húznak, és fényvisszaverő bójákkal látják el őket, amelyeknek akadály jellege visszatarthat az előzéstől. A rádió munkatársnője helyesen érzékelte, hogy az ember a szabadosság burjánzásának kultúrájában nem hagyatkozhat arra, hogy mások a szabályokat be fogják tartani. Ezzel szemben az építető képviselője azzal védekezett, hogy egy ilyen jellegű óvintézkedés az elterelés költségeit egy és félmillió forinttal megemelné. És itt ugrott be a monetáris elem: a rádió munkatársnője feltette a kérdést, hogy hát hogyan is van ez? Nyolc emberélet másfélmillió forintért?

4.1.4. Az inkonzisztens társadalom

A társadalmak jellegét több szempontból lehet vizsgálni. HIDEG Éva, KAPPÉTER István és NOVÁKY Erzsébet az oktatás és szakképzés jövőmodelljeit illetően megkülönböztetnek például információs, duálisan informalizált, plurálisan informalizált fenntartható társadalmat, valamint az igazságos verseny és az interaktív szükségletek társadalmát.¹⁶⁵

Minket a társadalmi modellek konzisztenciája érdekel.

A gigantizmus, a globális, neurotikus, pszichotikus, kibernetikus, tömeg- és anonim társadalom elnevezések az inkonzisztens jellegét domborítják ki. A fenntartható társadalom a konzisztens oldalon van. A fenntartható társadalom feltételeinek tárgyalására a társadalmi célösszeegyeztethetőségen, valamint a szociális szerep- és önmegvalósítás tárgyalásán túlmenően az állami szerep, az egoizmus és az altruizmus kérdésének tárgyalásakor kerül sor. Elöljáróban annyit, hogy a szociális piacgazdaság és annak magyar változata, a harmadik út továbbfejlesztése mutatkozik a legkedvezőbbnek egy fenntartható társadalom megvalósítására.¹⁶⁶

¹⁶⁵ HIDEG Éva – KAPPÉTER István – NOVÁKY Erzsébet: *Válaszúton a szakképzés*. Budapest, 1995. 6–16. o.

¹⁶⁶ Vö.: BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994*. Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest, é.n.

Az oktatás és szakképzés jövőmodelljével kapcsolatban hasznos lehet leszögezni, hogy ennek a modellnek mindenekelőtt konzisztensnek kellene lennie. Ez azt jelenti, hogy a társadalom legfontosabb feladata a személyiségformálás, és hogy minden jellegű szakképzésnek egy megerősödött és valamilyen korlátozó erkölcsiségre kell felépülnie. Ez a szakképzés krédója – annak a munkának az alapján, amelyet az olvasó a kezében tart.

A szakképzés mottójává kell válnia, hogy nem az ember van a gazdaságért, hanem fordítva. Mindaddig, amíg ez a cél nem valósul meg – bármilyen jövőmodell legyen is az –, célt téveszt.

A mi szempontunkból igen értékes a szakképzés jövőmodelljeivel kapcsolatban idézett mű megállapítása, miszerint az adatbegyűjtés során szinte minden válaszadó „az állami szerepvállalás és annak változása mellett foglalt állást. Kétharmaduk szerint az lenne kívánatos, ha növekedne az állami szerepvállalás a szakképzésben, egyharmaduk szerint viszont csak a koordinálásra és a befolyásolásra kellene szorítkoznia.”¹⁶⁷ Ennél nem kívánhatunk egyértelműbb állásfoglalást a liberális progresszizmus monetáris változatának sugallatai ellen, ami az államot szereptévesztésre és a szerepvállalás megtagadására ösztönzi.

4.1.4.1. A gigantizmus és a monetarizmus

A második világháború után – különösen a monetarizmus előretörésének következményeként – fantasztikus méreteket öltött a MARX által előrejelzett tőkekoncentráció és a gigantikus projektek előtérbe helyezése. Ez a trend a keleti szocialistának nevezett blokkban is irányelvként érvényesült.¹⁶⁸

A szuper- és gigászi gazdaságtanok időszakában élünk. A gazdasági rendek ideológiája kontinenseket ölel fel, és egy kaptafára, egy mintára próbálja a különböző kulturális előfeltételekkel rendelkező társadalmak összes problémáit megoldani – monetáris eszközökkel. Ez első hallásra valahogy érthető, hiszen általában pénzért mindenhol mindent meg lehet kapni. Ha csak a kultúra, a vallás vagy a nemzeti érdek bele nem szól. Ezért hangsúlyozza FUKUYAMA, hogy a hazafiasság, a vallás és a kultúra a piacgazdaság útjában áll.

A gigantomania legalább három szempontból érezteti hatását. Ezek: a gigantikus komplexitások áttekinthetlensége, a társadalmi célok összeegyeztethetőségének elégtelensége, a tömegkommunikációs médiában végbemenő tőkekoncentráció, ami a liberális progresszizmussal és a monetarizmussal való hathatós szembehelyezkedésnek az egyik legnagyobb akadálya.

Jól ismerjük a történelemből, hogy áttekinthetlenné vált birodalmak összeomlanak. Ebből már levonhatjuk a következtetést, hogy minél nagyobb egy társadalmi szövetség, annál megközelíthetlenebbek lesznek azok a mérvadó központi szervek, amelyek a dolgok természetében rejlő okokból képtelenek a helyi, regionális viszonyokat figyelembe venni. Márpedig minden régióknak megvannak a sajátosságai, igényei és lehetőségei, amelyek a gigantomania következtében nem tudnak érvényesülni. Ez ellen látszanak hatni azok a nemzeti mozgalmak, amelyek nagy birodalmak feloszlásához és amelyek napjainkban államszövetségek széteséséhez és kis államok létrejöttéhez vezettek. A gigantomania társadalma kényszerhelyzetben van, ugyanis az államszövetségekbe és tömbökbe való tömörülés monetáris szempontból szükségesnek látszik, hogy a tőke szabadon áramolhasson

¹⁶⁷ HIDEG Éva – KAPPÉTER István – NOVÁKY Erzsébet: *Válaszúton a szakképzés*. Budapest, 1995. 40. o.

¹⁶⁸ LENTNER Csaba: Agrárjövők dilemmái történelmi utunk tükrében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (273–284) 280. o.: „A gigantomániás szemlélet jegyében tovább folytatódta a termelőszövetkezetek egyesülései a termelőerők jobb hasznosítására hivatkozva.”

mindig oda, ahol a legnagyobb profit kecsegtet. Kétségtelen, hogy a gigantikus társadalmi tömörüléseknek is megvan a jó oldala, ha más nem, az, hogy a határok légiesednek, és a háborús veszély csökken. Viszont egy ilyen társadalomból nehéz, ha nem éppen lehetetlen kitörni. S minél jobban ellehetetlenedik a kitörés, annál kisebbnek kell lenni annak a szaporodási mutatónak amelyet az emberiség egyáltalán megengedhet magának, ha csak további feleslegessé váló tömegeket nem akar szülni, mert a nemzetközi tőke, immáron egy formálisan törvényesített nemzetközi politikai hatalommal a háta mögött feltehetően még kevésbé lesz hajlandó a közjóért áldozni. Feltehetően formálisan is magához ragadja a fegyveres erők irányítását. Ezzel a lépéssel „örökre” bebetonozza a nomenklatura előnyös helyzetét.

A világra kiterjedő önkényuralom nem csak utópisztikus filmek témája lehet. Íme az előjelek: a Kossuth-rádióban 1997. március 16-án délelőtt (9 óra 20) arról volt szó, hogy az Európai Unió feladata, hogy az albán káosz továbbgyűrűzését megakadályozza. Kihangsúlyozták, hogy a NATO-ba való belépés után a káosztól nem kell tartani. Ez mindenesetre pozitív is lehet. A kérdés csupán az, hogy mi van akkor, ha a munkanélküliek egyre növekvő táborra és a nagyvárosok körüli nyomortanyákon vegetálók megelégedik a korlátlan társadalmi differenciálódás embertelenségét és fel találják lázadni. Világos, hogy a káosz ebben az esetben sem kerülhető el, és ebben az esetben is az érvényes jog alapján, ha szükséges, fegyveresen is fel kell lépni. Így aztán a társadalmi érdek-összeférhetetlenség mindaddig fennáll, amíg a piaci mechanizmusok egyik fogaskereke – a kereslet – teljesen ki nem esik, és le nem bénítja a társadalmi és gazdasági életet.

A gigantomániával összefüggő tőkekoncentráció súlyos gazdasági és társadalmi problémák forrásává vált. A „nagy hal megeszi a kis halat” marxi tétele számos vállalkozás csődjét jelentette. A csődbe jutott vállalatok a munkanélküliség növekedéséhez lényegesen hozzájárulnak, és ráadásul kiesnek a közteherviselésből. A közületek, a társadalombiztosítás és az állam – polgáraival együtt – húzzák a rövidebbet. Ha úgy tetszik, a monetarizmustól megfertőzött állam akarata, hogy tipikus kollektív feladatait ellássa, egyre csökken ugyan, de az eladósodáson túlmenően tovább csökkennek az állam lehetőségei is, hiszen elsősorban az állam esik el a konkurenciaharcban csődbe ment vállalatok közteherviselésétől.

A gigantománia öncélú lett, és a gigászi profitorientált gazdaság túlnövi azokat az embert szolgáló célokat, amelyeket a társadalomnak állandó jelleggel szem előtt kellene tartani. Ernst F. SCHUMACHER német közgazdász ezt a problémát már jó harminc évvel ezelőtt látta. *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról* című munkájában meggyőző érvelésekkel foglalt állást a gigantománia ellen és egy emberközpontú gazdaság kialakítása mellett.¹⁶⁹

A monetáris gigantomániában érvelő társadalmak legnagyobb problémája a társadalmi célok összeférhetetlenségében keresendő. Egy társadalom nem engedheti meg magának – ha fenn akar maradni –, hogy a társadalmi célok legalább egymás mellett meg ne férjenek. A társadalmi célok összeegyeztethetőségét – minden hiányossága mellett – a szociális piacgazdaság érte el a történelem során a leghitelesebben. A monetarizmus képtelen ennek a célnak a megvalósítására, mert az állam az egyéni érdekek mederbe terelésének szerepéről lemondott. Márpedig az egyéni érdek képtelen nem egyéni érdek alapján érvényesülni. Az egyéni érdek szabadjára engedése lehetetlenné teszi a társadalmi célok összeegyeztethetőségét, mert a monetarizmusban a kiszolgáltatott, a munkanélküliség rémével megfélemlített munkavállalók és általában a hátrányos helyzetűek érdekvédelmét a szakszervezetek képtelenek hathatósan ellátni – képtelenek, mert munka iránt nincs kereslet.

¹⁶⁹ SCHUMACHER, Ernst F.: *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Budapest, 1991.

Az ebből a helyzetből adódó feladatoknak a megoldását privát jótékonyági intézmények jóindulatára és teljesítőképességére bízni azon társadalmi öngyilkossági kísérletek közé sorolható, amelyeket a világháborúk, az atomrobbantások, a fajok kiirtása és egyebek jelentettek az emberiség számára.¹⁷⁰

Az a remény, hogy a monetarizmus öngyilkossági kísérlete is sikertelen marad, csak akkor válhat valóra, ha a politikusok nemzetközi szinten egyezsége jutnak a tekintetben, hogy a liberális progresszivizmus és ennek monetáris változata az emberiség létét veszélyezteti, és megtalálják a tőke korlátok közé szorításának konzisztens módját; valamint akkor, ha ezt a törekvést a tömegkommunikációs média támogatja, ha felhagy a társadalom széttzilálása irányába ható kondicionálásokkal – a nem tudatos szinten rögződő destruktív beállítódások képzésével a reklámban és a szórakoztatónak nevezett műsorokban, és olyan asszociációs ajánlatokkal árasztja el a társadalmat, amelyek konstruktív-reaktív viselkedési minták kialakításához elengedhetetlenek. Egy példával illusztrálva: nem szabadna lehetőséget adni arra, hogy olyan ingereket, olyan képzettársítási ajánlatokat közvetítsenek, mint például a Pepsi Cola reklámban előforduló „bonts formát” felszólítás és az ehhez kötődő coolnak meg „bulisnak” beállított zagyva és összekuszált képsorok. A „bonts formát” felszólításhoz kötött képzettársítási ajánlat azt a beállítódást erősíti, hogy a sorból szélsőségesen kitáncolni jó – hiszen nemcsak a felszólítás, hanem az azzal egybekötött zagyva képsorok is ezt sugallják. Ez és a hasonló asszociációs ajánlatok közvetlenül függnék össze a társadalom atomizálásával, az individualizmus beteges elterjedésével, a mindenáron feltűnési viselkedéssel való társadalmi méretű fertőzöttséggel, az erkölccsel és a gazdasági etikával. A tömegkommunikációs médiának arra kellene törekednie, hogy az ilyen jellegű asszociációs ajánlatok helyett olyan státusszimbólumokat erősítsenek, amelyek a társadalom működőképességét, stabilitását és a társadalmi célok összeegyeztethetőségét szolgálják. Világos, hogy mindaddig, amíg az egyoldalú profitorientáltság határozza meg a társadalmi és gazdasági viselkedést, addig itt lényeges változás nem várható. Lényeges változást csak egy új társadalmi és gazdasági rend hozhat, ami nemzetközi politikai konszenzus nélkül lehetetlen, ha a forradalmi utat kirekesztjük – márpedig nem lenne a legszerencsésebb ezt nem kirekeszteni. Viszont a tömegkommunikációs média támogatása nélkül egy esetleges konstruktív nemzetközi politikai konszenzus csak üres szó marad. Márpedig a jelenleg érvényes jogrend alapján egy esetleges politikai konszenzus is eredménytelenségre van ítélve, mert a gigantomania – a tőkekoncentráció – a tömegkommunikációs médiában is ijesztő méreteket öltött. A profitorientált gigantikus tömegkommunikációs média nagy valószínűséggel nem támogatna olyan törekvéseket, amelyek saját érdekei ellen fordulnak.

A magyar televízió 1996. augusztus 1-jén az *Objektív* című adásában foglalkozott a médiakoncentráció problémájával. A digitális televízió bevezetésének kapcsán szóba került, hogy Németországban csupán két nagy cégnek lenne meg a lehetősége arra, hogy a digitális adások közvetítését és vételét megvalósítsák. A két mamutcég megegyezett abban, hogy együtt lépnek fel. (Íme, feltűnik a monetáris világkormány felé vezető út ösvénye!) Egy német politikus aggodalmát fejezte ki, mondván, hogy Németországban is olyan jellegű tömegkommunikációs koncentráció van folyamatban, mint amelyet BERLUSCONI Olaszországban hozott létre.

A digitalizálással egy időben nyújtott óriási programválasztási lehetőség és az, hogy a néző maga határozhatja meg egy film végkifejletét vagy hogy milyen szemszögből kíván egy autóversenyt követni, különdíj fizetése ellenében válik lehetővé – mint minden, ami eddig

¹⁷⁰ KOULOUKAKOS, Konstantin: Kampf dem Lärm. In: *Freie Fahrt. Klubjournal des Arbö.* 1996. 06. 9–10. o.: Professor Hans Peter LENZ, a Bécsi Műszaki Egyetem tanára hangsúlyozza, hogy még egy olyan egyszerűnek látszó probléma, mint az utcai lármák leküzdése sem lehetséges állami szabályozás nélkül. Ausztriában évente átlagosan 180 ember hal meg utcai zsidaj okozta szívinfarktusban.

közjó volt, mert hiszen a közületektől a tőke elvonja a pénzt, de a költségeket valakinek fedeznie kell – a tőke nem népjóléti intézmény. A politikus aggódott azért – sajnos, csupán aggódott –, hogy mindez hová fejlődhet: kilátás van arra, hogy egy sportrendezvényt csak azok nézhetnek, akik meg tudják fizetni, meg arra is, hogy csak olyan filmeket közvetítenek, amelyeket Hollywoodban gyártottak. A monetarista tőkekoncentráció állami mederbe terelés nélkül minden területen megteszi a tőle telhetőt, s ami tőle telik, az a profitorientált magatartás.

4.1.4.2. A globális társadalom

„Halló itt a korlátlan szabadság. Az Interneten ...” MATÁV (plakát)

Globális társadalom alatt a földkerekséget átfogó társadalmat értjük. A földkerekség társadalmi kimondottan pozitív jellegű lehetne, hiszen elvben kizárja a háborút, szolidaritásra serkent, és az emberiség egyetemleges felelősségét ébresztgeti mindazért, ami a Földön és a Földdel – a természettel – történik.

A kérdés, miért illeti akkor a Római Klub a globális társadalmat a „barátságtalan” jelzővel? A Római Klub a kérdésre azonnal választ is ad. A globális társadalom azért barátságtalan, mert „homályos távlatok”, a „brutális verseny” és a „munkanélküliség réme” kötődik a globalizálódás folyamatához. Ugyanezt a hangot üti meg Hans-Peter MARTIN és Harald SCHUMANN a *Die Globalisierungsfalle* (A globalizáció csapdája) című könyvében, amely olyan témákat vet fel, mint *Billardspiel auf dem Weltfinanzmarkt* (Biliárdozás a világ pénzpiacán) és *Renditejagd mit Lichtgeschwindigkeit* (Fénysebességgel folyó profitvadászat).¹⁷¹ A könyv alcíme is sokat elárul: *Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand* (Támadás a demokrácia és a jólét ellen).

A globalizáció nem a planetáris tudat, nem az egyetemleges emberiség felelősségének ébresztgetése, nem az Én és a Mi önazonosítási szükségletének fenntarthatósága, nem a Te és a Ti felé való fordulás, nem a szolidaritás és áldozatvállalás, nem az egyetemleges önkorlátozás és nem a természet védelme érdekében tör utat magának, hanem egy társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetű réteg előnyeinek növelése, a pénzgyűjtés szenvedélyének kielégítése, a differenciálódás kielezése és az integráció ellehetetlenítése érdekében érvel.

Az önérdeket szabadon – korlátlanul – érvényesítő piaci mechanizmusok óriási veszélyt jelentenek: a globalizáció során kialakuló világrendben a társadalmilag és gazdaságilag előnyös helyzetűek méltánytalan uralma még fokozódhat; már ma is másodrendű embereként kezelik őket; a feleslegessé vált embertömegeket máris „leírja” a tőke; ez a trend könnyen átsapathat egy tervszerűen végrehajtott emberszelekcióba. A veszélye reális alapokon nyugszik: egyrészt a tőke politikai hatalma, másrészt ugyancsak a tőkétől függő géntechnika fejlődése beláthatatlan következményekkel járhat a hátrányos helyzetűek számára.

1997 elején bejárta a világot a hír, hogy a géntechnika segítségével (párázás nélkül, klónozással) lemásoltak egy bárányt. Ugyanebben az időben közölte a német televízió, hogy Angliában kidolgoztak egy számítógépes programot, amely egy beteg adatainak betáplálása után jelzi, érdemes-e tovább kezelni. Németországban három kórházban tesztelik a

¹⁷¹ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statiquum 1995. 75–76. o.

MARTIN, Hans-Peter – SCHUMANN, Harald: *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*. Reinbek bei Hamburg 1997. 63. és 74. o.

programot, de hangsúlyozzák, hogy nem fogják alkalmazni. Az ilyen jellegű biztosítékok azonban nagyon gyenge lábon állnak. Tanulságul szolgáljon a Toblerone csokoládéval kapcsolatban kirobbant botrány. A gyártó cég azt állította, hogy csokoládéjában a lecitint nem génmanipulált szójababból készítik. A közelmúltban megtalálták a génmanipulált élelmiszerek kimutatásának módját, és rájöttek, hogy a cég állítása nem felel meg a valóságnak. A forgalomba hozott Toblerone csokoládérudakat a közvélemény nyomására bezúzták.

4.1.4.2.1. A jóból is megárt a sok

„A liberalizmus bomlasztja a társadalmat, alapjaiban támadja a hagyományos (és tekintélyelvű) közösségi formákat, a családok, egyházak, nemzetek létezésének alapjait, s elvei egy nemzetek feletti fogyasztói és egységes információs globális társadalom vágyát vagy rémképét szolgálják.”¹⁷² *Gidai Erzsébet*

Francis FUKUYAMA szinte naiv készséggel vagy talán érzéketlen őszinteséggel igazolja GIDAI Erzsébet megállapítását: „... a vallásról, a hazafiasságról és a népek etikai értékítéleteinek és szokásainak az összességéről (vagyis tágabb értelemben vett kultúrájáról) mindig is az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását” – írja FUKUYAMA.¹⁷³

FUKUYAMA igaza abból a szempontból nem kétséges, hogy a vallások, a hazafiság és a kulturális értékítételek valóban akadályozzák a demokratikus intézmények és a szabad piacgazdaságok létrehozását. Ennek oka, hogy a vallások, a hazafiság és a kultúra korlátozó reaktív viselkedési mintákon nyugszanak; az ingerek mindig ugyanazt a külső és belső viselkedést váltják ki; mások viselkedése maximálisan előre láthatóvá válik; az előre látható viselkedést a behatárolt és átlátható társadalmak tagjaiktól meg is követelik, be is tartatják; ezzel a szociális bizonyosság, biztonság és a szociális érzelmi védettség ugyan maximális mértékben adott, de a normatív nyomás tendenciáiban a tehetség, a tudomány és a művészet kibontakozása ellen hat – mint ahogy ezt a 2.3. fejezetben a kreativitás vizsgálata során láthattuk. Ez a kötöttség a szabadpiaci mechanizmusok „tedd, ami neked hasznos” elvének szabadosságával összeegyeztethetetlen, általában kizár minden innovációt és ezzel minden társadalmi fejlődést is, mert a viselkedési minták szolga módra való ismételtetése nem tartalmaz fejlődési tendenciát. Középkori társadalmi tetsedtségre emlékeztetnek ezek a körülmények. FUKUYAMÁnak tehát ilyen értelemben igaza van. A probléma nem itt van.

A probléma ott van, hogy a liberális szabadelvűség is reaktív viselkedési mintákat hív elő; a viselkedést itt is ingerek váltják ki szolga módra. Ebből a szempontból tehát a liberalizmusból előny nem származik, de a hátránya annál kézenfekvőbb. A szabados viselkedési minták már nem képesek a társadalmi bizonyosságot és a szociális érzelmi védettséget nyújtani, mert az ingerekre adott reakció az ősi hajtóerők örömszerzésre való törekvésének pillanatnyi hangulati és egyéb tényezői érvényesülésétől függ. Nincs társadalmilag elkötelező viselkedés és nincs elkötelező kultúra; a tehetségek, a tudomány és a művészet kibontakozását normatív nyomás nem akadályozza – olyannyira nem, hogy a tehetségek, a tudomány és a művészet könnyen az ember ellen fordulhatnak és fordultak is. Erre utal a dekadenssé vált művészet, a technika istenítése, a racionalitás és a maximálni akarás trendje, a természet kirablása és elszennyezése, amelyek mind a szabadossá, korlátlaná vált magatartási tendenciákra vezethetők vissza.

¹⁷² GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 7. o.
Vö.: SZRETYKÓ György: *Gazdasági túlélésünk esélyei*. (Recenzió) *Valóság*, 9. 107-113. o.

¹⁷³ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 16. o.

A globális társadalom valamikor a pluralizmus elvénél kezdődött – ami ellen nem lehet ellenvetés, hiszen a tolerancián nyugodott. A pluralizmus lehetőséget adott arra, hogy a szubkultúrák megjelenjenek. Ezek határtalan elszaporodása és az anyakultúrától való mind nagyobb mértékű eltávolodása és eldurvulása jellemezte a kultúra további szétesését, így a reaktív viselkedési minták szolgai jellege egy globalizált liberális demokráciában már csak egyetlen elvi kötöttséget tartalmaz, az örömszerzés hajtóerejének korlátlan követését, amelyről előre sohasem lehet tudni, hová vezet, ha csak azt nem tekintjük bizonyosságnak, hogy a magatartás mindenképpen a cselekvő egyén vélt önérdekeit fogja szolgálni.

A liberális demokratikus állam nem szabadabbá, hanem szabadossá tette az embert. A kultúra szétszilálása, az egyéni érdeken és az indulatokon alapuló kiszámíthatatlan viselkedés nem biztosítja a szociális dimenzióba való beágyazottságot, a szociális érzelmi védettséget, ami az Ént képes lenne erősíteni. Márpedig az Énerő kulcsszerepet játszik az ember testi-lelki egészsége szempontjából.

Ilyen körülmények között már nem arról van szó, hogy a vallás, a hazafiság és a kultúra az innováció útjában áll, hanem arról, hogy a liberális-monetáris innováció embert károsító jellege miatt több korlátozást, ha úgy tetszik, több vallást, több hazafiságot és egyáltalán a saját kultúra tiszteletét igényelné.

A jóból is megárt a sok. Az arany középút valóban aranyat ér.

4.1.4.2.2. Az önazonosítás zsákcája

Az ember társas lény: az *Én* csak a *Te* viszonyában a *Mi* és a *Ti* figyelembevételével az, ami. Tendenciálisan integrációba torkolló társadalmi és gazdasági differenciálódási folyamatok hozzák létre azt a relatíve stabil struktúrát a *Miben* a *Ti*hez viszonyítva, amelyben mindenkinek elvitathatatlan szociális szerepek jutnak és amelyben az *Én* szociális érzelmi védettségén keresztül erősödhet. A liberális demokrácia törekvése a globális társadalom felé éppen ezt a pszichikumban és a társadalmi mechanizmusokban gyökerező strukturális szükségletet veszi semmibe azon keresztül, hogy egy monetárisan orientált világ monolitikus tömbbé kovácsolódik, amelyben egyetlen fő kritérium határozza meg az önazonosítás lehetőségét: a pénz fölötti rendelkezés joga. Vannak, akiknek van pénzük és vannak olyanok, akiknek nincs.

Immanuel KANT rámutatott arra, hogy a világbéke irányában tett lépéseknek nem szabad egy egységes világállamba torkollni. KANT úgy látta, hogy a nyelv, a vallás, az etnikum a természet választó stratégiái, amelyek lehetővé teszik az önazonosítást. Ezért egy esetleges világimpérium önkényuralom nélkül nem tartható fenn. Valóban, a pszichikum sajátosságai és a társadalmi mechanizmusok igazolják ezt a feltevést.

A témával kapcsolatban Irenäus EIBL-EIBESFELDT felhívja a figyelmet arra, hogy az UNESCO a történelmi kultúrák sokszínűségének védelmét elidegeníthetetlen feladatának tekinti.¹⁷⁴

Nyomatékosan kijelenti azt is, hogy az emberiség mint absztrakt fogalom kétségtelenül értékes impulzusokat jelent a nevelés számára, de „az embernek nem szabad a realitást elveszteni szem elől. Az emberiség mint egység nem létezik. Bár az etnikumok keresztezhetők, de természetes egységekként csak mint egymástól önmagukat elhatároló népesség léteznek.”¹⁷⁵

¹⁷⁴ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München, 1988. 197. o.

¹⁷⁵ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: i. m. 197. o.

Az etnikumok békés együttélése csak akkor lehetséges, ha mindegyikük saját léttel rendelkezik, és saját sorsát, életformáját és szaporodási stratégiáját önmaga határozhatja meg. Abban a pillanatban, amikor különböző etnikumok saját kultúrával, tehát asszimiláció nélkül egy települési területen jól érzékelhető elhatárolások nélkül keverednek, a másság a saját kultúrában rejlő „igazságokat” – amelyek az önazonosítást és a szociális érzelmi védeltséget biztosítják – rendítik meg már csupán azzal, hogy nyilvánvalóvá teszik, lám, viselkedni, a dolgokhoz viszonyulni másként is lehet.

Ezt a pszichikumban és a társadalmi mechanizmusokban rögződött törvényszerűséget az állatvilágból hoztuk magunkkal: Jane GOODALL megfigyelte, hogy az általa éveken keresztül tanulmányozott majomközösségben egy gyermekbénulásban szenvedő csimpánzt, amelynek a járása a betegség folytán erősen eltért a többiekétől, a csoport gorombán bántalmazott, és végül ki is közösített. Hasonlóan viselkednek iskolás gyermekek, akik kövér, dadogó és esetleg vörös hajú társaik ellen is fordulnak.

Mindaddig, amíg egyik etnikum a másikat nem nyomja el, az etnikumok közötti együttműködés kerül előtérbe. A másság csak akkor válhat a kultúrák színes sorában elismert sajátossággá, ha az egy és ugyanazon kulturális értékeket valló emberek nem érzik úgy, hogy más kultúrák az övékét veszélyeztetik – vagy ennek „jogosságát” kétségbe vonják.

Csak a félelem tehet egy kultúrát veszélyessé – a félelem attól, hogy az emberek kultúrájuk elvesztése során egyben elvesztik önazonosságuk gyökereit. Ebben az esetben a másság iránti barátságos és kíváncsi érdeklődés könnyen a népirtás örületébe csaphat át.

Tájjellegben gyökerező azonosságok is képesek egy multinacionális államot összetartani, ha egyik etnikum sem igyekszik a másik fölött uralkodni. A demokratikusnak tartott többségi politikai választási elv ebben az esetben célt téveszt. Az emberek ugyanis elismerik a hierarchikus rendet, de csak annyiban, amennyiben ez a rend nem etnikai dominanciát jelent, amíg egy etnikum nem lép fel azzal az igénnyel, hogy értékesebb, mint a többi, és nem vesz fel irányító szerepet.¹⁷⁶

A globális társadalomhoz vezető utat a tekintély lerombolása és az ezzel szorosan egybefonódó szociális szerepzavarok jellemzik. Ez utóbbiak a hagyományos társadalmi kötelékek szétzilálására utalnak. A globalizáció a család szétzilálásánál kezdődik, amelyre a szülői szerepvállalással szemben a gazdasági szerepek felértékelődése jellemző, és valahol a társadalmi osztályok, a vallási és a kulturális értékek felszámolásánál végződik.¹⁷⁷

Alapvetően két globális társadalmi réteg áll egymással szemben: azok, akik a fennálló jogrendszer alapján többet fogyasztanak, mint amennyit fogyaszthatnának, és azok, akik kevesebbet. Azok, akik többet fogyasztanak, egyre inkább függőségi helyzetbe kerülnek a kevesebbet fogyasztókkal szemben. A társadalom széthullik. A jövőkutatók a társadalom atomizálódásáról beszélnek.

A globális társadalomban csak a társadalmilag szélsőségesen előnyös és hátrányos helyzetűek között egyre nagyobbá váló különbségek képezik azt az egyetemleges struktúrát, amelybe az ember besorolhatná magát és amelyben gyökeret verhetne. Ez azonban nem történik meg. Egyrészt a társadalmilag és gazdaságilag különösen hátrányos helyzetűek sok esetben képtelenek mélyen az emberi méltóság alatti társadalmi besorolást tartósan elfogadni, másrészt ha el is fogadják, a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűek közösségében a nyomor annyira általános, hogy szinte strukturálatlan, ezért az önbesorolás lehetőségei az egy szintre hozott nyomor keretein belül igencsak korlátozottak.

¹⁷⁶ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: i. m. 198. o.

¹⁷⁷ Vö.: ELMER István: Privatizáltak bennünket. Beszélgetés GIDAI Erzsébettel. *Új Ember*, 1996. november 17. 6. o.: „Lassan nem létezik egészséges középosztály. Az örökös bizonytalanság pedig felőrli az emberek tartását, idegrendszerét, megbillenti a lelki egyensúlyt.”

A társadalmilag és gazdaságilag különösen előnyös helyzetűek számára is problematikussá válik az integráció. Egyrészt azért, mert azon a szinten, ahol élnek, az életstílus, az életvitel, a luxus aligha enged meg egyértelmű önbesorolást; másrészt ezek a körök a piac önérdékű mechanizmusainak megfelelően minden integrációs tendenciát újabb előnyök szerzése céljából azonnal feltörnek, így a differenciálódás tendenciája állandósul. És ott, ahol a differenciálódás a társadalmi célok összeegyeztethetlensége folytán nem torkollik integrációba, a társadalom maga alatt vágja a fát.

A globális társadalom tehát egyre intenzívebben elzárja az integrálódás és ezzel az önazonosítás lehetőségeit. Ennek tragikus következményei vannak. Ezekre maga FUKUYAMA mutat rá anélkül, hogy rádöbbenne, mi húzódik meg a jelenségek mögött. „Ahhoz, hogy a liberális demokrácia működőképes legyen – írja FUKUYAMA –, polgárainak irracionális módon büszkének kell lenniük demokratikus intézményeire.” Azok a közösségek azonban, amelyekre az emberek gyakran büszkék, „vallásokra, etnikumokra vagy más olyan elismerési formákra épülnek, amelyek nem ütnek meg az egyetemes elismerésnek, a liberális állam alapelvének mértékét” – panaszkodik FUKUYAMA.¹⁷⁸

A dolog igen egyszerű: az az egyetemleges elismerés, amit a liberális demokráciák nyújtani tudnak, nem felel meg az emberi szükségletek minőségének. Az emberek inkább informális és kevésbé formális, inkább irracionális, azaz érzelmi és kevésbé racionális, azaz értelmi elismerésre, inkább melegségre, mint hideg tárgyilagosságra vágynak. Nem véletlen, hogy a nemzeti államok sora született meg az utóbbi időben, hogy a szekták, informális és bűnöző szervezetek száma és jelentősége egyre növekszik, és hogy a vallási korlátokat szabó iszlám befolyása egyre erősödik, a szabados életstílusra reagálva.

Ha egy társadalmi és gazdasági rend tisztviselői tudatlanságból vagy érdekektől hajtva a szociális érzelmi védettséget kívánják ellehetetleníteni, akkor a szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye alapján azoknak az ellenállása, akik a tradicionális értékek alapján szocializálódtak, addig növekszik, ameddig az új, a liberális kultúranélküliség olyannyira természetessé nem válik, hogy az eredeti anyakultúrától való eltérés már fel sem tűnik. A szociális érzelmi védettség szükséglete azonban marad. Ha ennek ellenére a megváltozott kultúrában nem lehet számítani rá, akkor jobbik esetben önként választott vallási és etnikai csoportok, tragikus esetekben fiatal, garázdálkodó bandák és bűnöző szervezetek, általában szubkultúrák védőszárnyai alatt keresik az emberek azt a szociális érzelmi védettséget és társadalmi bizonyosságot, amelyet egy liberális, progresszívnek nevezett monetáris állam a polgáraitól megtagad.

A liberális demokráciák a szekták, szektaszerű fanatizált közösségek és bűnöző háttérű informális csoportok felé terelik a társadalom struktúráit – az integrációt nem kizáró differenciálódás helyett.

4.1.4.2.3. Planetáris tudat és önazonosítás

1996. október 25-én Budapesten megszületett a planetáris tudat kiáltványa. Célja a Föld mai problémáinak megoldása. A planetáris tudat kiáltványa nem új, hiszen a Római Klub is hasonló célkitűzésekkel alakult és szerzett magának tekintélyt.

A planetáris tudatnak a globális társadalomhoz semmi köze. Hangsúlyozottan elismeri a nemzeti tudat jogosságát, amely a planetáris tudat mellett jelentőségének csökkenése nélkül kell hogy érvényesüljön.

AGÓCS József, a Soproni Egyetem munkatársa más címszó alatt, de lényegében már a planetáris tudat kiáltványa előtt megfogalmazta a planetáris tudat eszméjét. Fontosságára való

¹⁷⁸ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 16–17. o.

tekintettel nézzük meg azt az önazonosítási rangsort, amelyet be kell tartanunk ahhoz, hogy a befejezetlen teremtés befejezéséhez hozzájárulhassunk, hogy – AGÓCS szavaival – azáltal válhassunk élőlényekké, „hogyan tudatunkkal (elménkkel, eszünkkel, értelmünkkel) magunkon kezdünk el uralkodni ahelyett, hogy tudatunkat ösztöneink erősítésére használva másokon uralkodnánk ... Önmagunk azonosítását ennek megfelelően szigorúan rangsorolnunk kell:

1. Élőlény mivoltunk. Ennek előfeltétele a bioszféra-éltető tevékenység.
2. Emberi mivoltunk. Ennek feltétele az önmagunkon való uralkodás képessége és gyakorlata.
3. Szakképzettség. Az élethez szükséges módszerek és eszközök ismerete (a Joker szerep).
4. A konkrét hely (bioszféra- és ökoszisztéma-egyed, társadalom) mint haza, amely jelenleg nem létezik, de kialakítandó vagy regenerálandó a jelenlegi munkahelyek és lakóhelyek átalakításával.
5. Származásunk, amely etnikai, nyelvi és egyéb genetikai jellegzetességekben nyilvánul meg.
6. Életkori, nemi, egészségi állapotunk szerinti azonosítás.”¹⁷⁹

Az 1. és 2. pont az emberré válást, a személyiségformálást helyezi a törekvések középpontjába, azt, ami a liberális progresszizmus monetáris változatában az egyéni érdek és az örömszerzés hajtóerejének feltétel nélküli követésén keresztül ellehetetlenül. A szakképzés helyesen a 3. pontban a már kifejtett személyiségre épül, így az Ént csak akkor terheli le, amikor annak teherbíró képessége, frusztrációs toleranciája kialakult. Ezzel szemben a liberális progresszizmus monetáris változata a szakképzést helyezi előtérbe, és követeli, hogy a nevelést a gazdaság igényeinek és érdekeinek szolgálatába állítsák.

A 4. és 5. helyre AGÓCS azt az önazonosítási lehetőséget sorolja, amit mi a nemzet fogalma helyett úgy fogalmaztunk meg, hogy „sajátos magyar a földrajzi sajátosságokból és történelmi tradíciókból – a kultúrából – táplálkozó ragaszkodás és érzelmi kötődés a tágabb értelemben vett otthonhoz – a hazához”.

AGÓCS véleményével tökéletesen egyet lehet érteni, hiszen azt, amit az 1. és 2. pontban mint önazonosulási lehetőséget kínál, mi a személyiségformálás előtérbe helyezésén keresztül mindig is nyomatékosan a társadalom legfontosabb feladatának tekintettük.

4.1.4.3. A neurotikus és pszichotikus társadalom

„A betegség teszi az embert gyógyíthatóvá.”¹⁸⁰ Thorwald Dethlefsen – Rüdiger Dahlke

A globális társadalom neurotikus társadalom, mert a neurózis valamennyi jellegzetessége megtalálható a társadalmi valóságban, és mert ez a valóság szüli a neurotikus tüneteket.

A neurózis eszenciája a realitástól való eltávolodás. A neurózis a pszichózistól abban különbözik, hogy egy neurotikus képes lenne a valóságot felismerni, de elzárja magát a valóságtól; egy pszichotikus ezzel szemben nem képes a realitást felismerni. A pszichotikus beteg felépíti saját művi valóságát, amelyben hisz és amelynek foglya. A mai társadalom egyre inkább a súlyos realitásoktól való eltávolodás folyamatába lépett, ezért a neurotikus társadalom karaktere egyre inkább egy pszichotikus társadalom ismertetőjegyeit veszi fel. Nyilván ilyen értelemben szögezi le a Római Klub beszámolójában, hogy „egy skizofrén

¹⁷⁹ AGÓCS József: *Gondolkodásunk alapjai*. I. kötet. Sopron, 1996. 48. o.

¹⁸⁰ DETHLEFSEN, Thorwald – DAHLKE, Rüdiger: *Krankheit als Weg*. München, 1983. 85. o.
Vö.: FRANKL Viktor E.: *Theorie und Therapie von Neurosen*. München, 1975.

világ felé haladunk”.¹⁸¹ A skizofrénia a pszichózis egyik legismertebb és legelterjedtebb formája.

A valóságtól való elidegenedésről FREUD ezt írja: Az ember neurózis esetén a realitás egy részét elkerüli, pszichózis esetén átformálja, átalakítja. A realitás átalakításában „egy meneküléssel kitöltött fázist aktív átalakítási időszak követ, míg a neurózisnál a kezdeti engedelmeséget menekülés váltja fel. Másként kifejezve: a neurózis nem vonja a realitást kétségbe, csak nem akar tudni róla. A pszichózis azonban tagadja a realitást, és megpróbálja helyettesíteni.”¹⁸²

Egy neurotikus vagy inkább már pszichotikus társadalomban a realitásoktól való eltávolodás megnyilvánulásai oly számosak, hogy aligha lehet őket hiánytalanul felsorolni. A realitástól való eltávolodást egynehány példával illusztráljuk.

Realitástól való eltávolodással állunk szemben akkor, ha azt hisszük, hogy az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok képesek a társadalom egyensúlyához, az emberiség boldogulásához vezetni, különösen akkor, ha az ellenkezője történelmi perspektívában is szembetűnően mást bizonyít.

Az a tény, hogy ma pénzzel több pénzt lehet „csinálni”, mint bármivel, elködösíti azt a másik tényt, hogy felosztani, fogyasztani csak a megtermelt javakat lehet. Ha pénz szül pénzt, a „szüleményt” csak el lehet venni abból a pénzmennyiségből, amelynek kibocsáthatósága világviszonylatban behatárolt keretek között mozog.

A neurózisra az önellenesség jellemző.

Az alkoholizmus, a kábítószerelés és az öngyilkosság a társadalmi valóság szerves részévé vált. Az örömszerzés elvének korlátlan érvényesülése a totális kiélésen keresztül érzelmi elszegényedéshez vezetett. A természet kirablásával, elszennyeződésével, a társadalmi és gazdasági differenciálódás korlátlanságával a kereslet teljes beszűkülése idő kérdése. A kereslet teljes beszűkülésével a pénz elértéktelenedik, és a csőd a különösen előnyös helyzetűeket is magával rántja. A realitásoktól való goromba eltávolodással és az önellenesség legszembetűnőbb formáival állunk szemben.

A neurózis jellemzői az akaratosság, az erőszakos rámenősség, a gyors meggazdagodás igénye, a rablás, a türelmetlenség, az alacsony frusztrációs tolerancia, a sietség, a manager-betegségek és a pszichoszomatikus megbetegedések – tehát a mai társadalmak jellegzetes gondjai.

A neurózis lényege a gyenge Én körül forog: a gyenge Én okozza a neurotikus tüneteket, és a tünetek elleni kilátástalan harc gyengíti az Ént. Az Én arra van ítélve, hogy megmagyarázhatatlan, nyugtalanító és kínzó érzéseit sakkban tartsa.

Minél jobban globalizálódik a társadalom, annál intenzívebbé válik az általános Éngyengeség, mert az önazonosításhoz elengedhetetlen átlátható társadalmi struktúra, a szociális dimenzió, amely az Én szociális érzelmi védettségét biztosítani tudná, elvész a globalizáció átláthatatlan általánosságában.

¹⁸¹ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum 1995. 77. o.

¹⁸² FREUD, Sigmund: Realitätsverlust bei Neurose und Psychose. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago- Gesamtausgabe, London, 1946–1952. Band XIII. 365. o.

4.1.4.4. A kibernetikus társadalom

A kibernetikus társadalomról írja André DANZIN, a Római Klub tagja, hogy „a hirtelen megnőtt komplexitás kivetett bennünket egy, a logika számára megközelíthető társadalmi rendszerből, és belékölt egy olyan társadalmi szervezetbe, amelyet a kibernetikus reakciók uralnak”.¹⁸³

A kibernetikus rendszer a már tárgyalt gigantománia egyik megjelenési formája. A legfejlettebb kibernetikus rendszer, a Földet globalizáló információs rendszer nemcsak hogy kivetett bennünket a logika számára még elérhető struktúrából, hanem egy olyan világot átfogó kibernetikus rendszerbe tagolt be bennünket, amelynek sebezhetősége felmérhetetlen károkat okozhat. Közismert, hogy képes „egy számítógépvírus villámgyorsan megfertőzni hatalmas rendszereket, és tudatában vagyunk annak, hogy egy szakértő szabotőr reménytelenül tönkretetheti az egész nemzetközi bankhálózatot”.¹⁸⁴

A kibernetikus társadalomnak van még egy lényeges aspektusa, amit Erich FROMM a marketing karakter kibernetikus vallásának nevezett. Ennek alapja a racionalitás istenítése az érzelmvilág elszegényedésének a terhére. FROMM arról ír, hogy ez a kibernetikus vallás egy mélyen pogány vallás, amelyet nehéz jellemezni, „mert a meglétére csupán cselekedetek, illetve elmulasztások alapján következtethetünk ... A gépet istenséggé emeltük és magunk is istenek leszünk, amikor szolgáljuk ... Az ember a legnagyobb tehetetlenségének pillanatában azt hiteti el magával: a tudománynak és a technikának köszönhetően mindenható.”¹⁸⁵

4.1.4.5. A tömeg- és az anonim társadalom

Háborúkban az ember ember elleni küzdelem sem tartozott az embert felemelő jelenségek közé, de a közvetlen szembenállás, a vérfürdő közvetlensége feltehetően mérsékelte az anonimitásból is adódó közömbösséget.

Ma, a kibernetikus társadalom hadviselő eszközei nagymértékben lehetővé teszik az öldöklést kiváltók anonimitását és a közömbösség elhatalmasodását.

A vállalkozó a kapitalizmus kialakulásának kezdetén is saját érdekeit – a profitot – látta célként maga előtt, de munkavállalóival való közvetlen kapcsolatai csökkentették az anonimitásnak az aszociális jellegét, amely képes a legelemibb emberi együttérzést közömbösíteni.

A részvénytársaságok kialakulásával a tőke elvált a tőkés személyétől, a profitszerzés a részvénytársaságok szerveinek kezébe került. Ez a körülmény az anonimitásból származó részvétlenséget fokozta. A multinacionális vállalatok tőkéjének működési helye is gyakran különbözött a tőkések lakhelyétől. A tőke profitra koncentrált tevékenységének következményeit, különösen a természettel szemben elkövetett garázdálkodásait, bár nem lehetett nem látni, de a felelősség elől az anonimitás védelme mögé jól el lehetett bújni.

Irenäus EIBL-EIBESFELDT kifejti, hogy az anonim társadalomban az emberek kerülnek mások tekintetét. Ezt nagyon könnyű bizonyítani: elég egy postahivatal elé kísérleti személyt állítani, akinek más feladata nincs, mint hogy megkíséreljen a postára belépőkkel testbeszéddel, mosollyal kontaktust teremteni. Bizonyítható, hogy minél nagyobb a város, a kontaktusteremtés készsége úgy csökken, az anonimitás igénye úgy növekszik. Ebben az

¹⁸³ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója. Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statium 1995. 114. o.

¹⁸⁴ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: i. m. 40. o.

¹⁸⁵ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 152. o.

aspektusban is megmutatkozik a pszichikus érzéketlenség elhatalmasodásának a veszélye, amely a növekvő globalizálással egyre aktuálisabb lesz.

A kontaktus kerülése azzal jár, hogy az emberek a nyilvánosság előtt kerülnek minden érzelmi megnyilvánulást, kivéve, ha ezt erős agresszív indulatok vezérlik. Irenäus EIBL-EIBESFELDT az érzelmi megnyilvánulások kerülését azzal magyarázza, hogy a tömegtársadalomban elveszett ember önvédelemi készsége erősödik, viszont a kontaktusfelvétel megnyitja az utat a kommunikáció kiszélesedése felé, és ezzel a sebezhetőség lehetősége növekszik. Nyilván, az anonim társadalom a tömegtársadalomban magányossá váló ember érzelmi elszegényedésének egyenes következménye.¹⁸⁶

4.2. A monetarizmus blöffje

A monetarizmus az USA és Anglia tradicionális társadalmi és gazdasági rendszere. Elsősorban monetáris eszközökkel, kizárólag az egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusokra támaszkodva kívánja társadalmát és gazdaságát fenntartani.

A korlátlan egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusok és az erre felépített monetáris szemlélet tragikus következményekkel jár, ezért józan ésszel elképzelhetetlen az ehhez a társadalmi és gazdasági rendszerhez való ragaszkodás.

Winston S. CHURCHILL szerint – márpedig neki tudnia kell – a második világháború kitörésének egyik lényeges oka az a szellemi vakság, amelyet a piaci mechanizmusok önzősége idéz elő. Winston S. CHURCHILL leszögezi, „hogy a saint-germaini és a trianoni békeszerződés elemeire szabdalta szét az Osztrák-Magyar Monarchiát. A Római Szent Birodalomnak ez az utolsó megtestesítője népek sokaságát fogta össze évszázadokon át közös fedél alá; olyan népeknek nyújtott kereskedelmi előnyöket és biztonságot, amelyek közül korunkban egynek sem volt elegendő szilárdsága és életeréje, hogy egymagában szembeszálljon a feléledő Németországgal vagy Oroszországgal. Valamennyien el akartak szakadni a szövetségi vagy császári rendszertől, és ezeknek a törekvésnek a támogatását a győztesek liberális politikának hitték.” Pedig ez csupán „a győztesek dühéről tett tanúbizonyságot, és még valamiről: a győztes népek nem értették meg, hogy nincs az a vesztes nemzet vagy közösség, amely egy modern háború költségeivel felérő hadisarcra volna kötelezhető” ... A versailles-i békeszerződés „gazdasági előírásai olyan rosszindulatúak és ostobák voltak, hogy életképtelenségükhöz nem is férhet kétség ... Németország csak azért fizette meg, azért tudta megfizetni a később mégiscsak kicsikart jóvátételt, mert az Egyesült Államok számlálatlanul kölcsönzött pénzt az európaiaknak, kiváltképp pedig a németeknek ... A történelem később megmutatta, milyen eszeveszettek voltak ezek a pénzügyi tranzakciók. Kétszeres istenkísértésnek bizonyultak: egyaránt részük volt a háborús veszedelem és a „gazdasági forgószél” felidézésében. ... A brit beruházók ... a magas kamatláb vonzóerejének bűvöletében szintén bekapcsolódtak a játszmába. ... Szomorú, kusza történet ez, főszereplője, az emberi ostobaság, hatalmas energiákat és nagy találékonyságot volt képes szolgálatába állítani” – állapítja meg CHURCHILL.¹⁸⁷

Ez után a tanulságos és első kézből kapott hiteles információ után, amely a monetáris beállítódás képtelenségét világosan elénk tárta, nézzük meg a napjainkban magát államvallássá kinőtt monetáris ideológia központi dogmáját, miszerint minél kevesebb az állami beavatkozás és minél szabadabban hatnak a piaci mechanizmusok, annál jobban és annál gyorsabban oldódnak meg a gazdasági problémák. Ez nyilván nem fedi a valóságot,

¹⁸⁶ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München, 1988. 119. o.

¹⁸⁷ CHURCHILL, Winston S.: *A második világháború*. I. kötet, Budapest, 1989. 11–14. o.
Vö.: KEYNES, John Maynard: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest, 1991.

mert a pszichikum törvényszerűségei és a társadalmi mechanizmusok természete ennek az elképzelésnek ellentmondanak. A klasszikus kapitalizmus története és a hetvenes évektől kezdődően feléledt monetarizmus következményei világosan kifejezésre juttatják a vadkapitalizmus istenítéséről regélő állítások lehetetlenségét.

Rendszeres tanulmány nélkül is világos, hogy a monetarizmusban jelentkező problémák nem akarnak megoldódni. A monetarizmusnak a hetvenes évek közepétől kezdődően lett volna elég ideje a problémákat megoldani – azokat is, amelyek azelőtt nem jelentkeztek. Egy emberközpontú társadalom szempontjából a monetarizmus nem oldott meg semmit, ha csak azt nem tekintjük megoldásnak, hogy véget vetett az állami adóság növekedésének, ami különben sem egyezik KEYNES elképzeléseivel. A monetarizmus azonban ideológiájából adódóan is sok olyan problémát zúdított a társadalomra, amelyek egy emberközpontú szemlélet számára elfogadhatatlanok.

A hetvenes évek közepétől – a monetarizmus Nyugat-Európába való betörésének időpontjától – csak halmozódtak a problémák, ahelyett, hogy a szociális piacgazdaság félremagyarázásából adódó problémák megoldódtak volna.

4.2.1. A munkanélküliség

„Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a jövedelem elosztása. A magam részéről azt hiszem, hogy társadalmilag és lélektanilag indokolt a jövedelmek és a vagyon jelentős egyenlőtlensége, de nem olyan mérvű aránytalansága, amilyen ma tapasztalható.”¹⁸⁸ *John Maynard Keynes*

4.2.1.1. A monetáris és a nemzeti érdek

A monetarizmusnak lett volna elég ideje a munkanélküliség problémáját megoldani, azt, amit a második világháború után a hiányosan megvalósított szociális piacgazdaság nem ismert. Legalább olyan mértékben mérsékelhette volna, hogy ne váljon az emberiség kardinális problémájává.

„A munkanélküliség a 90-es évek első harmadára rekordszintet ért el Nyugat-Európában: az átlagos munkanélküliségi ráta meghaladja a 11%-ot. 1993 végére 36 millió munkanélkülivel számoltak az OECD országokban, és e tendencia rövid távon nem látszik sem megfordíthatónak, sem megállíthatónak” – állapítja meg BALÁZS Judit.¹⁸⁹

Magyarországon a munkanélküliség 1996 júliusában 10,8% volt. Budapesten 5,7%, kedvezőtlen infrastruktúrával rendelkező vidékeken jóval több; Beregszász környékén 11,7%. 494 500 pályakezdőből 80 700 maradt állás nélkül. A 45. életév betöltése után nagyon nehéz állást kapni.¹⁹⁰

Ausztriában az építőiparban 1996 júliusában – már a szezon közepén – a munkanélküliség katasztrofális méreteket öltött – hangzott el a televízió esti hírközlésében. Bemutatták azt a táblát is, amelyet a POOR-Részvénytársaság kiakasztott. Ezen több nyelven az állt, hogy nincs munka.

¹⁸⁸ KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965. 396 – 397. o.

¹⁸⁹ BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 62. o.

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

¹⁹⁰ MTV, 1996. augusztus 6.

Ausztriában 1996-ra 30 000-rel több munkanélküli számítottak, mint 1995-ben volt, és 1997-ben a munkanélküliek száma további 25–30 000 fővel fog növekedni. 1996-ban a munkanélküliség átlaga 7,3% körül volt, de kihangsúlyozták, hogy 1997-re rekordértékekkel kell számolni. 1997-ben a munkanélküliség előreláthatólag 7,7%-ra fog emelkedni. Ausztriában vannak olyan tagállamok, amelyekben a munkanélküliség különösen súlyos. Alsó-Ausztriában például két szövögyár felszámolása után minden ötödik ember munkanélkülivé vált.

Németországban a munkanélküliek száma 1996 márciusában négy millió volt. Ugyanebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államokban is katasztrofális méreteket öltött a munkanélküliség. Például az AT&T multinacionális cég tömegével bocsátotta el munkatársait. A munkásképviselek az osztrák televízió 1996 márciusában sugárzott adásában úgy nyilatkoztak, hogy nem egészen értik a dolgot, hiszen a vállalat nyereséges. Azt sem értik, hogy a vállalat gyártási programjában szereplő telefonkészülékeket, amelyeket az USA-ban is forgalmaznak, miért nem az USA-ban gyártják. A munkások által érthetetlennek tartott probléma mintha Magyarországon is ismert lenne: a tőke érdeke a helyi, nemzeti érdek előtt érvényesül. Ezért hadakozik a monetarizmus a nemzeti öntudat, a vallás és a kultúra ellen.

Amit az amerikai munkavállalók nem értettek, az a vadkapitalizmus lényege: egy cég ott termeltet, ahol a legnagyobb haszon kecsegtet; az olcsó munkaerőt kínáló országokban, és ott, ahol ingyen lehet kapni valamit, telket a letelepüléshez és adókedvezményt. Az adókedvezmény különben tartósan csökkenti az önkormányzatok és kommunális vállalkozásaik bevételeit. Az ebből származó bevételkiesést a legkönnyebben a bérből és nyugdíjból élőkön lehet behozni, mert ezeknek a jövedelmét központilag ellenőrizni lehet.

4.2.1.2. Munkanélküliség és gazdasági növekedés

A gazdasági növekedés ideológiája is végeredményben munkanélküliséget szül, mert a többlettermelés nem a munkaerőigény növelésére épül, hanem technikai innovációra. A FOURASTIÉ által ébresztett remény, hogy a harmadik szektor (a szolgáltatások szektora) a technikai fejlesztés következtében felszabadult munkaerőt foglalkoztatni tudja, nem vált be.¹⁹¹

Az osztrák tömegkommunikációs média híradásaiban állandóan közli a valóság megközelítéséhez szükséges adatok halmazát. Az Osztrák Televízió például 1996. június 27-i híradásában arról panaszkodott, hogy a munkanélküliség problémáját a közeljövőben nem lehet megoldani. Megszólaltatták a neves Dr. WALTERSKIRCHEN gazdasági kutatót, aki kifejtette, hogy enyhülés csak akkor lehetséges, ha a gazdasági növekedés üteme legalább 2,5%, de inkább 3% fölé emelkedik. A gazdasági növekedés Ausztriában azonban tartósan ez alatt van, 1,5% és 1,7% között mozog. A közeljövőben nem lehet azzal számolni, hogy ezek az értékek lényegesen változnának. Németországnak ugyanez a problémája. Mint ahogy kifejtettük, a német kormány a szociális piacgazdasághoz való ragaszkodásának jeléül a szociális kiadásokat csupán 0,4%-kal csökkentette, ha viszont a gazdasági növekedés a remélt szintet nem éri el, a drasztikus szociális leépítés elkerülhetetlen. Mit várhat ezek után Magyarország, ahol ráadásul az 1996. szeptember 20-i esti televíziós hírekben közölték, hogy a folyó évre 1%-os növekedés várható 25%-os infláció mellett? S mit várhat akkor, ha a NATO-hoz csatlakozik? Az ország védelmi potenciáljának növekedése a NATO-hoz való csatlakozáson keresztül még korántsem oldja meg a legégetőbb problémákat. A mi szempontunkból az a lényeges, hogy milyen mértékben fogja a csatlakozás az amúgy is

¹⁹¹ JERMANN: *Bildungswesen, Arbeitsmarkt und Wirtschaftswachstum*. Bern, 1972.

erősen leromlott életminőséget tovább rontani, és hogy a csatlakozás hogyan fog kihatni az ország amúgy is elvesztett függetlenségére.

Az ország adósságszolgálati évi másfél milliárdos nagyságrendben máris a lakosság szegényebb rétegeit sújtja a legkíméletlenebbül. Mi lesz itt, ha a NATO-csatlakozás költsége is ránk szakad? A *Világgazdaság* 1997. február .21-i számában a NATO-bővítés olcsóbbá tételének lehetőségét csillantja fel. Eszerint „10–13 milliárd dollár lehet a valószínűsíthető új tagok (Csehország, Lengyelország és Magyarország) hozzájárulása hadseregük és katonai infrastruktúrájuk fejlesztésén, „NATO-kompatibilissé” alakításán keresztül”. A piaci mechanizmusok érvényesülése az élet minden területén nem kecsegtet semmi jóval. Valószínűleg az ország arra kényszerül, hogy a Nyugat elavult, de kompatibilis hadianyagát hitelre megvásárolja, aminek a kamatait megint csak az ország nyakába fogják varrni. Ezzel a Nyugat több legyet üt egy csapásra: .1. megszabadul ócskavaskészletének nagy részétől, 2. rövid időre fel tudja lendíteni hadiiparát és csökkenteni lesz képes a munkanélküliség növekedésének ütemét, 3. modernizálni tudja hadseregét, 4. Magyarország gazdasági és politikai függőségét fokozottabbá lehet tenni, és a rendszerváltással ismét hatalomra került nomenklatura a hatalom megőrzése céljából már a nagytőke érdekeit védő globalizált kozmopolita rendfenntartók védelmére fog tudni támaszkodni.

A munkanélküliség problémájának a megoldása már csak azért is lehetetlen, mert a rendszer a munkahelyek biztosítását a gazdasági növekedéstől teszi függővé, attól, amit egy véges világban nem lehet sem mennyiségileg, sem időben határok nélkül fokozni. Milyen jelzőkkel lehet illetni azt a politikai, társadalmi és gazdasági rendszert, amely a munka biztosítását és ezzel az emberséges létet ahhoz köti, amiről köztudott, hogy hosszasan nem tartható fenn?

4.2.1.3. Politikai vakság vagy tudatos reménykeltés?

A nyugat-európai országok 1996 elején konferenciát tartottak arról, hogyan lehetne enyhíteni a munkanélküliséget, és hathatós intézkedéseket helyeztek kilátásba. KOHL kancellár kijelentette: „Der Untergang des Abendlandes findet nicht statt.” („Nyugat megsemmisüléséből nem lesz semmi”). Ha ez a veszély nem lenne kézzelfogható közelségben, vajon miért kell akkor hangsúlyozni, hogy nem lesz belőle semmi? Nyilván KEYNESnek igaza volt, amikor valamennyi társadalmi és gazdasági rend „mindenestől” való megsemmisítésének veszélyére hívta fel a figyelmet, ha a középút mérséklő hatása nem érvényesül időben.¹⁹²

Hogy KOHL kancellár optimisztikus hozzáállása mennyire indokolt és mennyire nem, azt talán saját pártjának osztrák testvérpártja érzékelteti a legjobban. Az Osztrák Néppárt lapja, a *Steirische Wochenpost* 1996. június 13-i számának első oldalán vezércikk közli: „Steirer-VP startet Soforthilfe gegen Lehrlingskollaps” (A Steierországi Néppárt azonnali segítséget nyújt az iparitanuló-kollapszusra). Amíg KOHL kancellár a munkanélküliség elleni harc eredményességében – legalábbis kifelé – rendíthetetlenül bízik, addig testvérpártja indokoltnak tartja a fiatalokat legjobban sújtó munkanélküliség problémáját egyenesen kollapszusnak nevezni.

KOHL kancellárnak és társainak meglehet – ami KOHLt illeti, szinte biztosan – jóindulatú, de naiv elképzeléseire naponta rácsafolnak a világ tömegkommunikációs médiái. Paradox, hogy a remény magjait szétszórók egyben a munkanélküliség komolyságát is látják. Nyilvánvaló, hogy a remény fenntartásával az elkeseredés lehetséges következményeit kívánják megelőzni – vagy elodáztatni. Ahányszor a politikusok nagy része ezzel kapcsolatban

¹⁹² KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965. 404. o.

valamit is mond, az az ember érzése, hogy most ébredtek fel, és álmaikat ecsetelik. VOCKENHUBER osztrák parlamenti képviselő szerint az álmok ecsetelése nemcsak politikusokra jellemző, hanem az olyan áltudományos kutatóintézetekre is, amelyek közel állnak a kormánykörökhöz és megbízások elnyerése érdekében azt szajkózzák, amit elvárnak tőlük. A képviselő az 1997. április 13-án sugárzott *Zur Sache* című kerekasztal-beszélgetés során nyilatkozta ezt, és leszögezte, hogy a prognózisok akkor helyesek, ha az ember a pozitív előjelet habozás nélkül negatívra cseréli.

Mint ahogy már tárgyaltuk, Németország is abból indult ki, hogy a gazdasági előrejelzések helyesek, és magas gazdasági növekedésre számított, ezért a szociális kiadásokat csupán 0,4%-kal csökkentették. Ez aztán alaposan visszavágott: 1997. február 6-át már egy nappal később, február 7-én mint fekete csütörtököt emlegette a német média: 1997. február 6-án közölték, hogy Németországban a munkanélküliség 4 000 000-ról 4 800 000-re növekedett. Rekordértéket ért el, meghaladta a 12%-ot. Az ECU létrehozása veszélyeztetett.

Sőt elhangzott az is, hogy a munkanélküliségre nem lehet egy közös Európát felépíteni és hogy a maastrichti konferencián megfogalmazott elvek alapján az Európai Egyesült Államok megteremtése csakis *torzó* lehet.

Ennek a megértéséhez a következő tények ismerete szükséges.

A maastrichti konferencia időszakában hivatalban lévő nyugatnémet külügyminiszter, H.D. GENSCHER javasolta, vegyék fel az alapelvek közé a munkanélküliség megszüntetésére irányuló intézkedések szükségességét, de ez nem talált megértésre. Miután azonban 1997-ben Franciaországban és Angliában a konzervatív kormányok elveszítették a választásokat, a helyükre lépő baloldali politikusok ígéretükhöz híven követelték, Európa szögezze le, hogy a monetáris elvek mellett a munkanélküliség megszüntetésére irányuló intézkedések is fő helyet foglalnak el a közös európai politikában. Ismét nyomatékosan szóba került, hogy az euro bevezetésére programszerűen 1999. január 1-jei hatállyal nem kerülhet sor – sőt, hogy az európai egyesülés folyamata zsákutcába került. Állami beavatkozásra, állami intervencióra ugyanis sem pénzhány miatt, sem a pénzhány okait ködösítő ideológiai okokból, nem kerülhetett sor, viszont az angol és francia baloldal együttműködésére csak akkor lehetett számítani, ha a munkanélküliség megszüntetésére irányuló törekvéseket az Európai Unió alapelvei közé felveszik. A sorsdöntő megbeszélésekre 1997 júniusában Amszterdamban került sor. Itt a munkanélküliség megszüntetésére irányuló törekvéseket a tagállamok alapelveként ismerték el. Az angol és francia politikusok nyugodtan térhettek haza, mert ígéretüket beváltották. A dolog úgy fest, mintha minden rendben lenne. Viszont ez a látszat a dolgok lényegén aligha változtat, nem változtat azon, hogy az elv megvalósításához szükséges eszközök, a pénz hiányzik. A munkanélküliség megszüntetésére irányuló alapelv csupán programatikus jellegű. Lényegében nem történt más, mint hogy a munkanélküliség megszüntetésének feladatát az Europäische Investitionsbank hatáskörébe utalták, mondván, ennek a feladata legyen a kis- és középvállalatok fejlesztése, azon vállalatoké, amelyek munkahelyeket teremtenek, mert a nemzetközi nagyvállalatoktól munkahelyteremtést aligha lehet kielégítő módon elvárni. Az utóbbiak az automatizáláson keresztül kívánják a profitot növelni, az automatizálás pedig munkahely-helyettesítéssel jár. Ez a belátás mindenestre pozitívan értékelendő még akkor is, ha a munkanélküliség súlyosságán aligha képes valamit is enyhíteni. Mielőtt ezt közelebbről megnéznénk, érdemes figyelni arra, hogy az alapelvet alátámasztó indoklásban – ami a kis- és közepes vállalatok jelentőségét illeti – a gigantomania elleni állásfoglaláson túlmenően egy lényeges szociális-piaci elem húzódik meg, amely a Szabó–Németh–Püski-féle sajátos magyar út vagy harmadik út programjára is emlékeztet. Ez a program többek között a kis- és közepes vállalatok fejlesztését és a földbirtok nagyságának ötszáz holddal való behatárolását tűzte ki célul.

A munkanélküliség megszüntetésére törekvő elv szépséghibája, hogy kimondásával Európa egy tipikus állami feladatot – mint már említettük – az Europäische

Investitionsbankra bízott, azaz a bankszféra monetáris érdekeltségének hatáskörébe utalt anélkül, hogy a tagállamoknak pénzeszközöket kellene rendelkezésre bocsátani. De hát ez nem lephet meg, hiszen az euro kibocsátásával párhuzamosan egy Európai Központi Pénzüntézetre is szükség lesz. A kormányoknak a központi banknak olyan jogokat kell átengedniük, amelyek eddig egy szuverén állam jellemzői voltak és amelyek mellett az Europäische Investitionsbankra átruházott feladat és jogkör eltörpül.

Az alapelv további szépséghibája, hogy ma a vállalati csődök korszakát éljük, és nincs egy olyan autoritás, amely képes lenne a kölcsönökkel támogatott kis- és középvállalatokat a nemzetközi nagyvállalatok konkurenciájától, a bankok profitéhségétől és a drámai keresletcsökkenés következményeitől megóvni. 1997 júliusában kiderült, hogy még a kistigris országok közé tartozó Dél-Korea sem mentes gigantikus csődöktől, és egyben további bizonyítást nyert a tény, hogy még a nemzetközi nagytőke vállalkozásait is csőd veszélyezteti, ha az érintett tőkés csoportok jelentős hitelfelvételre szorulnak. Dél-Korea és egyben a világ egyik legnagyobb autógyára, a MAZDA céggel együttműködő KIA cég jelentett csődöt, mert nem volt képes a felvett hiteleket törleszteni. Az, hogy a munkanélküliség leküzdésének szükségét felvették az alapelvek közé, korántsem változtatta meg a szabadpiaci mechanizmusok korlátlan érvényesülését és ennek következményeit. Egy olyan elv került európai szinten érvényre, amelyet Magyarországon a rendszerváltás után már kipróbáltak. Az eredmény ismert. A buzgón alapított új vállalatok tömege ment és megy csődbe. Óriási adóssághalmazt okoz ez a monetáris csapda. A buzdításnak Magyarországon ma már vidéken aligha van hitele, hogy mondjuk libatenyésztéssel – libamájjal és tollal – a mindennapit meg lehet keresni. Sok szülő még föl sem ocsúdott a sokkból, amikor megtudta, hogy gyermeke csődbe ment, és a vállalkozására felvett kölcsön visszafizetésére mint kezes köteles. Ha nem fizeti legalább a kamatokat, elárverezik a betáblázott háztát.

4.2.1.4. A tölcseraktika

A tölcseraktika célja a munkanélküliség mutatójának meghamisítása, amely felfordított tölcser módján működik: a kifolyó van felül és a kiszélesedő, tölcseres rész alul. A munkanélküliség mutatójában csak a nyilvántartott munkanélküliek szerepelnek, a felül lévő szűkület szimbolizálja őket. Ezen a szűk nyíláson keresztül kerülnek be a munkanélküliek a süllyesztőbe, amelynek kerete lefelé haladva egyre szélesedik. A felfordított tölcser alján eltűnik a nyomorban az a tömeg, amelyet a monetarizmus egyszerűen leír.

A munkanélküliek statisztikájának meghamisítására kifinomult taktikák állnak rendelkezésre. Bevált például, hogy az iskolájukat befejező polgárokat továbbképzésre, a munkanélkülieket átképzésre küldik, és ezeket nem számítják a munkanélküliek közé. A tartósan munkanélkülieket is kiveszik a nyilvántartásból.

Magyarországon 1996 első felében 11%-os munkanélküliség mellett a regisztrált munkanélküliség „csupán” 5,7% volt.

CLINTON elnök 1996. augusztus 23-án aláírta azt a törvényt, amely szerint szociális segély az USA-ban egy polgár számára összesen csak öt évig folyósítható, és egyszeri alkalommal egyfolytában legföljebb két éven keresztül. Hogy mi történik a munkanélkülivé vált lecsúszott tömeggel, az nem érdekel komolyabban senkit. Az új szabályozás a korhely réteg kiszűrésére alkalmas, de nem veszi figyelembe, hogy a korhely réteggel együtt az elcsúszás útvesztőjébe kerül az a réteg is, amelynek önhibáján kívül nem jut munka.

4.2.1.5. A munkahelyteremtés munkaellenes stratégiája

Hivatalos verzió szerint a nyolcvanas években az USA-ban huszonnégymillió új munkahelyet létesítettek, és Európának is volt ereje kilencmillió új munkahely

megteremtésére. A munkanélküliség mégis a korlátlan kapitalizmus központi problémája maradt. Nézzük meg az okokat közelebbről!

1. Az új munkahelyek teremtésével párhuzamosan az automatizálás és a csődök felszaporodása nyilvánvalóan több munkahelyet semmisített meg, mint amennyit új munkahelyek létesítésével pótolni lehetett.

A kibernetikára épített termelési kapacitásnövekedés sem képes a világ népességének szükségleteit kielégíteni, egyrészt mert a népesség robbanásszerűen növekszik, másrészt mert azok, akiknek nem jut munka – akiket a társadalom nem képes integrálni – nem rendelkeznek kielégítő jövedelemmel, ezért a termelt javakból sokan még megközelítően sem képesek részesedni emberhez méltó mértékben.

2. Az új munkahelyek teremtése egy goromba szépséghibán nyugszik: a munkahelyteremtés munkaellenes stratégiáján. Ennek lényege, hogy a számszerű munkahelyteremtés mögött valójában nem új munkahelyek állnak. A számszerűen jelentkező munkahelyeket munkabérek csökkentésével érték el. A jelszó ma Nyugaton úgy hangzik, hogy a munkát meg kell osztani. Kevesebb munka, kevesebb bér!

1995-ben Ausztriában 4000-en dolgoztak rövidített műszakban; már 1996 első felében ez a szám több mint a kétszeresére, 8500 főre emelkedett. Ugyanezt mutatja azoknak a vállalatoknak a száma, amelyek rövidített munkaidőt voltak kénytelenek bevezetni. Ezek száma 1995-ben 38 volt, 1996 első felében már 67.¹⁹³

4.2.1.6. Munkanélküliség és tőkerentabilitás

A munkahelyteremtés munkaellenes stratégiája a vadkapitalizmus ideológiájában gyökerezik; elméleti alapja a tőkerentabilitásból adódik. A tőke hozamát a vadkapitalizmusban mindenképpen biztosítani kell, máskülönben leáll az élet. Ezt az ellehetetlenült állapotot súlyosbítja, hogy a monetáris körök az állam kezéből minden eszközt kivettek, amelyekkel a tőke kizárólagos érdekeit ellensúlyozni lehetne.

A tőke rentabilitásának képlete: tőkehozam osztva a befektetett tőke egy százalékával. Az így nyert százalékpont mutatja a tőke rentabilitását, a profit nagyságrendjét. Ha ez a tőke szempontjából nem kielégítő, a tőke egyszerűen kivonul az adott tevékenységi területről és oda vándorol, ahol nagyobb a haszon. Mint ahogy már rámutattunk, a monetarizmusban monetáris spekulációval jóval nagyobb tőkerentabilitást lehet elérni, mint termeléssel, így a társadalom kényszerű érdeke, hogy a termelésben még aktív tőke rentabilitását megteremtse – többek között telekajándékozással és adókedvezménnyel. Nyilván ebből az áldatlan állapotból kiindulva állapítja meg KÖVESI Ervin találóan, hogy „a kórházmenedzsment nem tud többet fordítani a kórházakra, mert a biztosító ezt nem fedezi. A biztosító azért nem ad többet, mert deficites, nem folynak be a járulékok, s az egészségügyi finanszírozás egyre többbe kerül. Az állam sem ad, mert a gazdaság állapota ezt nem teszi lehetővé, s mert akinek lenne miből, az nem adózik.”¹⁹⁴

Az osztrák Semperit cég nem azért vándorolt el, mert nem volt nyereséges, hanem azért, mert máshol olcsóbb munkaerővel és kisebb adóterhellyel a nyerségét növelni tudta.

¹⁹³ Az Osztrák TV 1996 augusztus 4-i, 22 órás adásának közlése alapján.

¹⁹⁴ Vö.: BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996. 64–66. o.

Vö.: 3.2.8. és 3.2.9. fejezetekkel.

Vö.: BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.

KÖVESI Ervin: Orvosi etika és gazdaságosság – összefüggés vagy ellentmondás? *Valóság*, 1996/9. (26–29) 26. o.

Alig három évvel a liberális nemzetközi kereskedelemről szóló egyezmény aláírása után a Renault autógyár elbocsátott munkásai reggel ötkor szállnak vonatra, hogy Párizsban tüntethessenek a gyár bezárása ellen – eredménytelenül. A Renault autógyár sem azért zárt be és bocsátotta el munkásait, mert nem volt nyereséges. A nagyobb profitszerzési lehetőség vitte el a gyárat máshová.

A magyarországi tapasztalatok is világosan mutatják, hogy a nemzetközi nagytőkének nem lehet hinni. Sorozatban fordult elő, hogy a tőkerentabilitás indoklásával a háttérben egyszerűen leállították a felvásárolt gyárakat, raktárnak használják fel a helyiségeket. A sok eset közül emlékezzünk az Almásfüzitői Timföldgyár és dolgozói sorsára, akik nemcsak jövedelem, hanem energiaellátás szempontjából is a gyártól függtek. A privatizációs szerződést felrúgták, a gyárat bezárták és elbocsátották a dolgozókat. Ráadásul beszüntették a lakótelep energiaellátását. Senki nem kérdezte, mi lesz a sorsa ezeknek az embereknek; senki nem törődött azzal, hogy anyák melegvíz hiányában még mosdatni sem tudták gyermekeiket.

A Krupp és Thyssen cégek egyesítését célzó törekvések mögött is a magasabb profitra való törekvés húzódik meg. Ez a folyamat is elbocsátásokkal jár együtt.

Minél globálisabb lesz a világ, annál nagyobb lesz az élet fenntartásához szükséges tőkétől való függőség és ezzel párhuzamosan a fegyveres erők kozmopolita jellege is, amely nyilván a hatalmon lévők érdekvédelmét betonozza be, és igyekszik elejét venni minden olyan törekvésnek, amely a tőke egyeduralmának jogosságát kétségbe vonhatná, többek között azt a gyakorlatot, hogy a munkanélkülieket feleslegesnek tekintik és megpróbálnak tőlük a lehető legolcsóbban megszabadulni.

Miután az állami befolyást sikerült kiiktatni, a tőke világviszonylatban az élet fenntarthatóságának előfeltételeit ragadta magához.

Az élet fenntarthatóságának kapitalista alapelvei a korlátlan piacgazdaságban tehát:

1. A tőke rentabilitását mindenképpen biztosítani kell.
2. Ha az aktív tőkét a konkurencia arra kényszeríti, hogy versenyképességét technikai fejlesztéssel érje el, és ha a fejlesztés költségei a tőkehozamot csökkentik, akkor a profitkiesést a munkabér csökkentésével kell pótolni: általában foglalkoztatás-csökkentéssel, az embert a technika helyettesíti; konkrétan
 - egyrészt elbocsátásokkal és felvételi korlátozásokkal
 - és a munkában lévők bérének befagyasztásával, illetve csökkentésével –
 keresletcsökkentéssel, ami azonban szükségszerűen a monetarizmus ellehetetlenedéséhez vezet.

4.2.2. A csődhalmaz

A munkanélküliséget „páratlan csődhullám kíséri” – állapítja meg BALÁZS Judit. De fordítva is igaz: a csődhullámot a munkanélküliség növelése kíséri.

„1993-ban 230 ezer csődöt regisztráltak, aminek több mint a felét azok az országok szenvedték el, amelyek a monetarista gazdaságpolitikát a legszigorúbban alkalmazták; Nagy-Britannia 63 000 és Franciaország 66 000 csődöt mondhat magáénak.”¹⁹⁵

A tőke koncentrációja egy szűk réteg kezében és a tőke átcsoportosítása a magasabb profitot hozó spekulációs ügyletek területére krónikus pénzhiányt eredményezett ott, ahol a tőke jelenléte az élet fenntartásához elengedhetetlen lenne. Ehhez járul a nagytőke egoizmusa

¹⁹⁵ BALÁZS Judit: i. m. 1996. 63. o.

és agresszív fellépése, amely nem kíméli még a gyengébb tőkét sem. MARXnak igaza volt, amikor azt állította, hogy a nagy hal megeszi a kis halat.

A csődök áldozata nemcsak azok a tőkések, akiket az erősebbek tesznek tönkre, hanem az általuk foglalkoztatottak is. Természetesen az állam és az önkormányzatok sem maradnak érintetlenek, mert a tönkrement vállalatok és dolgozóik adózásától esnek el, továbbá közismert, hogy a multinacionális vállalatok a legkülönbözőbb átcsoportosításokkal az adózás alól ki tudnak bújni.

A krónikus pénzhányra és általában a monetáris politika következményeire derült fény az önkormányzati szövetség elnöke és az önkormányzati államtitkár beszélgetése során az MTV *Tízórai* című adásában 1996. július 30-án: 38 csődveszélyeztetett községről volt szó, és arról, hogy Magyarországon 1997-re névlegesen 6%-kal növelték az önkormányzatok támogatását, amivel szemben 20%-os infláció áll. Az államtitkár azt mondta: „rossz előérzetem van”.

A magyarországi helyzet nem tartozik a szenzációk közé. Ez a monetáris politika következménye. New York pénze is olyannyira elfogyott, hogy a város nem volt képes a személtakarítás költségeit fedezni. Az Amerikai Egyesült Államok pénz szűkében időlegesen nem volt képes közintézetek jó részét üzemeltetni.

„Tengernyi nyomor és szegénység, fegyverkereskedelem, bénító adósságok a fejlődő világban, az USA óriási deficitje, 3000 milliárd dolláros adóssághalmaza, terjedő spekuláció, erőszak és korrupció” – így jellemzi a Római Klub a monetáris társadalmat.¹⁹⁶

Az USA – a monetarizmus őshazája – és adósságtömege mutatja azt az alternatívát, amely egy sokkal szegényebb és sokkal fejletlenebb országra vár, ha a monetarizmus útjára tér. A monetáris berendezkedésű államok adóssághalmaza is mutatja a szociális piacgazdaság ellen felhozott érvek kétszínűségét, miszerint a monetarizmus bevezetése azért szükséges, mert a szociális piacgazdaság inflációt szül és mert eladósodáshoz vezet.

Az USA adósságtömegére mondhatjuk, hogy a monetarizmus elterjedése egy tragikus tévedésen alapszik. Ezt mutatja az is, hogy Japánban – ahol a magántőke és az aszkétikus munkaerőcsere a legerősebb – az egy főre eső államadósság világviszonylatban a legmagasabb: 1988-ban elérte a kétszáznegyvenkilencezer schillinget és 1993-ra kétszázkilencvenháromezer schillingre növekedett. Összehasonlításképpen az egy főre eső osztrák államadósság – tehát a csecsemőtől az aggastyánig – az ezerötvenmilliárd schillinges (1 500 000 000 000) összállamadósságból száznyolcvanötezer schillinget tesz ki.¹⁹⁷

A fantasztikus száznyolcvanezer schillinges egy főre eső osztrák államadósság súlyát akkor érzékeljük igazán, ha tudjuk, hogy ez az összeg hozzávetőlegesen egy egyszerű osztrák polgár egyévi keresetének felel meg. Ez viszont azt jelenti, hogy Ausztria államadósságának visszafizetéséhez a még dolgozó és munkanélkülivé nem vált polgárok többéves jövedelmére lenne szükség. Ez az abszurdum világosan mutatja, hogyan kerülhet egy relatív jólétnek örvendő ország is monetáris függőségi helyzetbe.

A Semperit leépítése kapcsán szóba került Ausztria idegenforgalmának problémája is. A Wörtn-tó környéke pang. A hitelekkel modernizált szállodák a rövid szezonra való tekintettel kénytelenek voltak megkísérelni magas árakkal két hónap alatt legalább annyit megkeresni, ami az éves költségeket fedezi. A német törzsvendégek elmaradtak. Az eladósodott szállodákat kiárusítják, és a szezonmunkások tömege marad munka nélkül.

A Wienerwald Restaurant-lánc szédületes fejlődés után kénytelen volt beismerni, „túlvállalkozta magát”.

¹⁹⁶ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum 1995. 114. o.

¹⁹⁷ Az Österreichische Postsparkasse (Az Osztrák Takarékpénztár) által az Osztrák Pénzügyminisztérium számára elkészített és 1995 júliusában nyilvánosságra hozott jelentés alapján.

A bécsi Dr. MACULAN rövid idő alatt multinacionális vállalattá fejlesztette építési vállalatát. Dr. MACULAN két-három évvel ezelőtt Ausztria legeredményesebb vállalkozójának számított. Eredményességének elismeréséért magas kitüntetést kapott, de 1996 márciusában már bejelentette fizetéseképtelenségét, miután a bankok a további hiteleket megtagadták. A szakértői körök véleménye szerint csak átmeneti nehézségről volt szó. Ugyanis a cég hatalmas méretű vállalkozásai a kontinensen túlra is kiterjedtek, s a jelen pillanatban szükséges tőkebefektetések az építkezések előrehaladásával bőven meg fognak térülni. Sokak számára érthetetlen a bankok állásfoglalása. Húszezer ember munkahelye került veszélybe.

Ugyancsak 1996 márciusában jelentették be a holland Fokker repülőgyár csődjét, amely a tekintélyes Daimler Benz csoport érdekeltiségéhez tartozik. 1600 ember vált munkanélkülivé.

A bremeni hajógyár csődjét 1996 tizenkettedik hetében jelentették be. Az illetékesek katasztrófának minősítették a bankok hitelfolyósításának beszüntetését, mert ebben az esetben is csak átmeneti nehézségekről van szó. Katasztrófális ez a csőd azért is, mert ez a gyár a környék egyik legjelentősebb munkát adó vállalata, s ha nem tud többé munkát adni, az egész környék válságba kerül. A gyár csődje magával rántotta mindazokat a vállalatokat és kisiparosokat, kőműveseket, tetőfedőket, lakatosokat stb., akik a munkanélkülivé váltaknak valamilyen munkát végeztek, és akikkel szemben a munkanélküliek fizetéseképtelenné váltak.

Szemléltetésül feltehetően ez is elég.

4.2.3. Az állam gyámság alatt

Ha a magatartást szabályzó tényezők elvesznek, amelyek az egoizmust, az agressziót és a birtoklási vágyat korlátozni képesek lennének, akkor a társadalom elindul a vadon szabályai szerinti kultúra – a kultúranélküliség – felé. Olyan korlátozó hatalom, amely képes lenne az ilyen jellegű folyamatokat ellensúlyozni, csak két formában létezhet: az egyik a külső hatalom: az állami korlátozás és befolyás, a másik a kultúra által a felettes Énbe kondicionált erkölcsi gátlás.

Ha az állam a gazdaság befolyásolásától visszahúzódik – ha rá van kényszerítve, hogy visszahúzódjon – és a privát befolyás alatt álló monetáris manipulációkra bízza a gazdaságot és polgárainak sorsát, és ha ezzel párhuzamosan az a beállítódás válik a kultúra normájává, hogy mindent szabad és lehet – még két páncélos nehézgépfegyverét is el lehet lopni¹⁹⁸ – akkor nincs olyan hatalom, ami az egoizmust, az agresszív fellépést, a birtoklási vágyat általában és különösen a gazdaságban korlátozni tudná. Ebben az esetben az állam azok kezébe adja a gazdaság monetáris eszközökkel történő irányítását, akik a háttérben nagyon is jól tudják, mi szolgálja egyéni érdekeiket és mi nem.

Az állam hatalmának megnyirbálására a második világháború után akkor került sor, amikor kiderült, hogy az állam nem képes a szociális piacgazdaság elveit következetesen érvényesíteni. Ennek oka a politikai és gazdasági hatalom általános összefonódása. A legjellemzőbb erre a korszakra az ausztriai tradíció, miszerint a Szakszervezeti Szövetség elnöke a országház elnöki tisztségét is betöltötte; valamint a „Paritätische Kommission” elnevezésű tanács, amely a belügyminiszter elnökletével az érdekképviselői szerveket hozta össze a tárgyalóasztalnál, ahol az érdekeket – a társadalmi célokat – egyeztetették.

Az érdekképviselői szervek hatalmas vagyonra tettek szert, ami hatalmukat és magabiztosságukat a szociális jellegű követelések során növelte. Az államhatalom és az érdekképviselői szervek összefonódásán keresztül az a nézet uralkodott el, hogy az állam majd a kölcsönökből fedezi a hiányt. Az állam az mindenki, az állam az közös. Az egyén

¹⁹⁸ A Kossuth-rádió hírközlése 1996. június 29-én.

számára viszont előnyösebb a saját érdekének előtérbe helyezése. Formálisan ez utóbbinak kívánt a monetarizmus véget vetni. A valódi cél nem ez volt. Az állam gyámság alá helyezése nem „újkori” törekvés.

4.2.3.1. Rendszerváltás bekötött szemmel

„A tulajdonreform kérdései a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon: Egyrészt a politikai egyeztetésekből a nagy tömegek véleménye kimaradt. Másrészt a gazdasági kérdésekben semmiféle előremutató változás nem történt. A korábbi kormányzat továbbra is sodródott az eseményekkel, a választások utáni új kormányzat először a hatalmát kívánta stabilizálni, s ezt követően kerülhet sor jelentősebb gazdasági átalakulásra. Addig azonban a már nagy ütemben megindult torz tulajdonosi átalakulás nagyobb kárt okozhat, mint hasznot.”¹⁹⁹ *Gidai Erzsébet (1990)*

KRAY István a rendszerváltást bekötött szemmel lezajlott tragikus folyamatnak tekinti, amely nem volt képes a történelmi tényeket figyelembe venni, nem volt képes az egyéni és a kollektív érdekeket egymással összekapcsolni, sokkal inkább kiszolgáltatta az országot a nagytőke érdekeinek.

Azt írja, hogy a nagytőkének a XVIII. század végén kapóra jött Adam SMITH gazdaságfilozófiája. Az 1970-es években ugyanezt a célt szolgálta Friedrich von HAYEK elmélete, amely nem egyéb, mint Adam SMITH klasszikus kapitalizmusának újjáélesztése.

KRAY betekintést nyújt HAYEK és KEYNES – a szociális piacgazdaság filozófiájának megalkotója – közötti évtizedekre visszamenő rivalizálásába.

HAYEK és KEYNES – az oxfordi egyetem tanárai – már a negyvenes években ellentétbe kerültek egymással: HAYEK 1947-ben megkísérelte egy KEYNES elleni front létrehozását egy tudományosnak minősített csoport megalakításával, amelynek célja a szélsőségesen liberális gazdasági elvek népszerűsítése volt. Ez a mozgalom kapóra jött a nagytőkének.

Amikor az 1970-es években a nagytőke véget kívánt vetni a keresletet ösztönző szociális piacgazdaságnak, megérték a feltételek, amelyek egy ilyen jellegű gyökeres változás kivitelezéséhez szükségesek: egyrészt az eladósodott állam függőségi helyzetbe került a nagytőkével szemben, másrészt a tudományos színezet is biztosítva volt, amelyet Nobel-díjjal jutalmaztak és – nem utolsósorban – rendelkezésre állt egy szervezet, amelyet csak fel kellett fejleszteni. Ez a HAYEK által KEYNES ellen 1947-ben alapított és a svájci Mont-Pèlerin nevű faluban működő szervezet a nemzetközi nagytőke támogatásával szinte egyik napról a másikra megerősödött, és fenntartások nélkül kiszolgáltatta a monetáris törekvéseket.

A szervezetnek 1980-ban már 400 tagja volt, elnöke egy megszállott liberális ideológus, az angol Lord Harris.

KRAY Guy SORMAN könyvére (*La Solution Liberale* [A liberális megoldás] Párizs, 1984) hivatkozik, aki kifecsegte a szervezet működési elveit. A tagok állandó kapcsolatban vannak egymással, évenként egyszer zárt ajtók mögött találkoznak, és csak válogatott újságírókat engednek be. A tagok közös ismertetőjegye egy nyakkendő, amelyet Adam SMITH képmása díszít. Ehhez további kommentár nem szükséges.

SORMAN feladatukat abban látja, hogy befolyásolják a pártokat és kormányokat. A cél, hogy ezeknek eszükbe se jusson egy szociális problémákra érzékeny államhatalom megteremtése. A tudományosnak álcázott társaság nem végez kutatómunkát, sokkal inkább

¹⁹⁹ GIDAI Erzsébet: Tulajdonreform kérdései a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon. In: *Tulajdonviszonyok – tulajdonjog*. Budapest, 1990. (7–11) 11. o.

gyors eredmények elérésére törekszik. Röplapokat szerkesztenek és jelszavakat gyártanak. Kész törvényjavaslatokkal állnak elő, újságcikkeket és parlamenti beszédeket fogalmaznak, amelyeket siető politikusoknak nyomnak a kezébe.²⁰⁰

Hogy a törvényjavaslatokon, beszédeken és újságcikkeken kívül van-e még valami a borítékokban, azt nem lehet tudni.

S ha van, vajon mi lehet az?

4.2.3.2. A háttérszervezet

Pat ROBERTSON Benjamin DISRAELI angol miniszterelnökre hivatkozik, aki azt írta, hogy „a világot teljesen más személyiségek irányítják, mint ahogy azok képzelik, akik nem látnak a színpalak mögé”.

Mint ahogy erre az előzőekben rámutattunk, Winston S. CHURCHILL is élesen bírálta a monetáris háttérszervezet tragikus tevékenységét, amely a második világháború kitörésének egyik lényeges oka volt. Eszeveszettnek és kétszeres istenkísértésnek nevezi.²⁰¹

Pat ROBERTSON kifejti, hogy történetírók jobbára csak királyok, elnökök, miniszterelnökök, miniszterek és kormánytagok tetteit méltatják, valójában azonban a hatalom birtokosainak személyét meghatározó hatalom a háttérben munkálkodik. Akad ugyan közöttük olyan is, akinek van „a nyilvánosság számára kialakított arca” is. De nem ez a lényeg: ezek a figurák felmérhetetlen anyagi eszközökkel rendelkeznek, együttes fellépésüktől „uralkodók rettegnek, és kormányokat képesek megbuktatni – nemzetgazdaságukkal egyetemben”.²⁰²

Amikor a 90-es magyarországi választások után kiderült, hogy az SZDSZ és a FIDESZ kimaradnak a kormányból, a Magyar Nemzeti Bank betétállománya egy hét alatt a felére csökkent. Véletlen?

„E háttérszervezet látható otthona – írja Pat ROBERTSON – a New York-i Pratt House, a Park Avenue és a Hatvannyolcadik utca sarkán ... a Külkapcsolatok Tanácsának főhadiszállása.

Innen ágazik szerte számos erőközpontja irányába. Csak néhány példa: az USA külügyminisztériuma, pénzügyminisztériuma, Federal Reserve Board, Export-Import Bank, Rockefeller-alapítvány, a Rockefeller család, Rockefeller Brothers Fund, Ford-alapítvány, Carnegie-alapítvány, Chase Manhattan Bank, First National City Bank, J.P. Morgan and Company, Harvard Egyetem, Columbiai Egyetem, Chicago Egyetem, a *Washington Post*, a *New Yorker Times*, a *Los Angeles Times* és számtalan nemzetközi vállalat, beruházási bank, magánalapítvány és médiatársaság Amerikában, Angliában és az európai kontinensen ... A kormány politikájában a háttérszervezet befolyása leginkább a Külkapcsolatok Tanácsán (CFR) és kiadványán, a *Foreign Affairs*en keresztül jut kifejezésre ... A háttérszervezet hatalma nem kérdéses. 1940 óta egy személy (James Brynes, Dél-Karolina volt kormányzója) kivételével minden USA külügyminiszter CFR-tag volt, minden amerikai honvédelmi miniszter ... CFR-tag volt. Az alábbiakban közlöm a listát ... A CIA, a megalapítása óta eltelt időben részben CFR-ellenőrzés alatt működött, kezdve Allen Dullesszal, a CFR alapító tagjával és testvérével, John Foster Dullesszal, aki szintén CFR alapító tag, majd később Eisenhower elnöksége idején külügyminiszter lett.”²⁰³

²⁰⁰ KRAY István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában*. Budapest, 1993. 140–141. o.

²⁰¹ CHURCHILL, Winston S.: *A második világháború*. I. kötet. Budapest, 1989. 11–14. o.

²⁰² ROBERTSON, Pat: *Az új világrénd*. Budapest, 1993. 107. o.

²⁰³ ROBERTSON, Pat: i. m. 1993. 108–111. o.

Ez az az új világ, amelybe belesodródtunk...

4.2.3.3. Milton Friedman

A monetarizmus egyik atyja, Milton FRIEDMAN, 1976-ban lett Nobel-díjas. Az állam szerepének megítélését a *Kapitalismus und Freiheit* című munkájában KENNEDY elnöki beiktatásával kapcsolatos hitvallása tükrözi vissza a leghívebben. KENNEDY beszédéből idéz egy mondatot: „Ne azt kérdezzétek, mit tud országotok értetek tenni – kérdezzétek, mit tudtok ti tenni országotokért!”

FRIEDMAN az állam gyámság alá helyezését a következőkkel juttatja kifejezésre: „Egy szabad polgár nem kérdezi, hogy országa mi hasznosat tud számára tenni, de azt sem, mit tud ő maga országa hasznára tenni. Egy szabad polgár kérdése sokkal inkább így hangzik: „Mit tudok én polgártársaimmal, a kormány segítségével, elérni?” – egyéni kötelezettségem teljesítésében, egyéni céljaim elérésében, és mindenekelőtt az egyéni szabadság megteremtése érdekében.” Ez az alapbeállítódás sok mindent megmagyarázhat KENNEDY elnök meggyilkolásával kapcsolatban.

FRIEDMAN számára csak egyéni érdekek léteznek, közösek nem.

Az idézet folytatásában az állam gyámság alá helyezésének dogmája tovább éleződik: „A feltett kérdés még egy következővel kötődik össze. Meg tudjuk-e akadályozni, hogy a kormány, amelyet mi hoztunk létre, szörnyeteggé váljon, mint egy „Frankenstein”, amely végül is a szabadságot eltörli, holott megóvása érdekében juttattuk a kormányt hatalomra.”²⁰⁴

FRIEDMAN tehát abból indul ki, hogy az államból szörnyeteg is lehet. Milyen igaz! De vajon mennyire igaz és indokolt ezért az államot az állami funkciók gyakorlásától általánosan megfosztani? Mennyiben játszik ebben a szinte beteges félelemben szerepet a neurózis és mennyiben a monetáris körök kiszolgálásának nem tudatos, kevésbé tudatos vagy éppen tudatos szándéka? Ezek itt a kardinális kérdések, amelyekre aligha lehet biztos választ adni. De ez nem is annyira lényeges. A lényeg az, hogy FRIEDMAN az állam szerepét a piaci mechanizmusok kiszolgálására korlátozza, amikor állítja: az állam feladata, hogy „a piacon a szabad konkurenciáról gondoskodjon”, s mi több, az államot meg kell zabolázni: „Amikor mi a gazdaságban és minden más vonatkozásban elsősorban a privát alapon vállalkozó szellemre hagyatkozunk önkéntes együttműködés keretén belül – írja FRIEDMAN –, biztosak lehetünk abban, hogy a privát szektor a zabola, amit az állami szektor nyakába akasztunk ...”²⁰⁵

Ez a hitvallás a monetáris köröknek jogosan megért egy Nobel-díjat.

A klasszikus liberalizmus eszméitől való eltávolodás mértékét tükrözné vissza az iménti idézet, ha FRIEDMANnak nem lenne az amerikai ízlésnek – kultúrának – megfelelő elképzelése a szabadságról. Szerinte nem annak kell zabolázni, ami a neoindividualisták liberalizmusában még féken tartó erőnek számított. Nemcsak HOBBS *Leviatánjában*.²⁰⁶

²⁰⁴ FRIEDMAN, Milton: *Kapitalismus und Freiheit*. München, 1976. 19–20. o.

²⁰⁵ FRIEDMAN, Milton: i. m. 19–20. o.

²⁰⁶ HOBBS, Thomas: *Leviatán*. Budapest, 1979.

Vö.: DESCARTES: *Az igazság kutatása a természetes világosság által. Válogatott filozófiai művek*. Budapest, 1980.

DESCARTES: *Szabályok az értelem vezetésére. Válogatott filozófiai művek*. Budapest, 1980.

LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. I. és II. kötet. Budapest, 1979.

LOCKE, John: *Levél a vallási türelemről*. Budapest, 1973.

VOLTAIRE: *Filozófiai Ábécé*. Budapest, 1983.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Az emberek közötti különbségek*. Budapest, 1905.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Paris, 1955.

MONTESQUIEU, Charles de: *A törvények szelleméről*. I. és II. kötet. Budapest, 1962.

Amikor FRIEDMAN „a gazdaságban és minden más téren elsősorban a privát alapon vállalkozó szellemre” hivatkozik, nagyon sokat elárul abból, hogy mi is járhatott a fejében, amikor ezeket a sorokat írta. A „minden más téren” mögött egy igen lényeges aspektus búvik meg. A klasszikus liberalizmus képviselői ugyanis a korlátlan szabadságot csak gazdasági vonalon követelték. Az indok az volt, hogy a gazdaságnak megvannak a szabályzó mechanizmusai, de az emberi együttélést nem lehet megoldani korlátozó hatalom nélkül, ami természetesen csak az állam lehet, a neoindividualisták pedig hangsúlyozták a belső korlátozó erők – a lelkiismeretben gyökerező normák – szükségességét, mert ezek magasabb rendűek, mint az állami korlátozások. FRIEDMAN a „minden más téren” kifejezéssel kiterjeszti a piaci mechanizmusok állítólagos optimális önszabályzó erejét a társadalom egészére. Idetartozik az állam, az állami szerep, a társadalmi mechanizmusok, a viselkedési minták, a szociális szerepek – a korlátlan differenciálódással az élen –, maga az ember és az erkölcs piacosítása.

4.2.3.4. Friedrich A. von Hayek

HAYEK a Nobel-díjat 1974-ben kapta.

A Nobel-díj odaítélésénél a Svéd Nemzeti Bank lényeges szerepet játszik. A svéd bankkörökhöz vezető monetáris szálakat HAYEK a *Geldtheorie und Konjunkturtheorie* című könyvében közelíti meg. Figyelemre méltó, hogy a bankok népszerűsítését állami feladatként állítja be: „Az Egyesült Államokban .a jelentős haladás arra vezethető vissza, hogy a konjunkturális ingadozások okainak felderítésén és a konjunktúrapolitika módszerein túlmenően a törvényhozók hosszú idő óta, az utolsó években pedig különösen a bankok reklámozásáról gondoskodtak.”²⁰⁷ Ez a megállapítása az 1976 előtti időszakra vonatkozik. A magyar bankok konszolidálására költött milliárdok azonban már a kilencvenes évek gyakorlatát tükrözik.

HAYEK felfogása az állami szerepről tehát úgy értelmezendő, hogy az állam ne avatkozzon be a gazdaságba, csak akkor, ha a bankok népszerűségéről, azaz a privát monetáris érdekek támogatásáról van szó.

Az egyéni szabadságot a legszélsőségesebben értelmezi. Ezt a *Die Ursachen der ständigen Gefährdung der Freiheit*, azaz „A szabadság állandó veszélyeztetésének okai” című munkájában fogalmazta meg legélesebben.

Már az elemzés címe óvatosságra int. A szabadság állandó veszélyeztetését feltételezni megfelel a jól ismert szovjet típusú társadalmi neurózisnak, amelynek következtében állandó éberségre intettek az ellenséggel szemben – még a falevél rezdülésében is gyanúsat láttak; félelmükben rendszeres párttisztogatásokhoz folyamodtak, rettegésük a határ hermetikus lezárásához vezetett, és vélt vagy valódi nem-elvtársaikat kivégezték. „Minden valamelyes szakértelemmel rendelkező személy számára világos, hogy az ilyen jellegű állandósult magatartás neurotikus félelmet takar. Ennek megfelelő HAYEK szabadságfogalmának értelmezése is, és ebben rejlik különleges veszélyessége – azon túlmenően, hogy sem pszichológiai, sem szociológiai, sem pedagógiai szempontból nem felel meg ismereteinknek.”²⁰⁸ Nézzük meg ezt közelebbről:

„... Az egyéni szabadság követelése elsősorban azon a belátáson alapszik – állítja HAYEK –, hogy tudásunk elkerülhetetlenül véges. Arra törekszünk, hogy az egyént lehetőleg minden kényszerből megóvjuk, hogy különleges, esetenként egyedülálló ismereteit és képességét a legjobban használni tudja. A szabadság célja tehát, hogy valaminek, aminek a

²⁰⁷ HAYEK von, Friedrich A.: *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*. Salzburg, 1976. 144. o.

²⁰⁸ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 117. o.

dolog természetében rejlő előreláthatatlanság a lényege, szabad érvényesülést engedjünk: nem tudhatjuk, hogy az egyed a szabadságát hogyan fogja használni, ezért olyan fontos, hogy a szabadság mindenki számára biztosítva legyen, sőt annál fontosabb s előreláthatatlanabb, hogy a szabadsággal élni tudunk-e.”²⁰⁹

HAYEK fanatikus szabadosságával egyenesen a társadalmi bizonyosság ellen fordul. A társadalmi bizonyosság kollektív szabályozó szerve az államiság valamilyen formája. Ha ezt valamely beteges szabadossággal kétségbe vonjuk, akkor az állam a beteges individuális szabadosság gyámsága alá kerül.

HAYEK szabadságfogalma az Énerő előfeltételeit semmisíti meg: a szociális dimenzió lényegét, a szociális érzelmi védettséget, a társadalmi biztonságot és bizonyosságot, ami éppen a mások ingerekre adott válaszainak jövőbeni kiszámíthatóságára épül, arra a nem tudatos, de annál mélyebben gyökerező bizonyosságra, hogy rendezett világban élünk. Ennek szinte törvényszerű következménye a neurotikus megbetegedések járványos terjedése.

4.2.3.5. A kiszolgáltatott Európa

A pénzügyi körök által gyámság alá helyezett állam elvesztette szuverenitását.

A rendszerváltás forгатókönyvét is monetáris körök megbízottjai írták. A magyar politikusok Canossa-járásai a Világbankhoz és a Valutaalappal való tárgyalások is ebbe az irányba mutatnak. Nem eléggé hangsúlyosan, de mégis elhangzott már egynéhányszor, hogy az ország kényszerpályán van. Nemcsak az ország, hanem az egész világ. Természetesen Európa sem kivétel. Európa kiszolgáltatottságát a következők illusztrálják.

Az ARBÖ-nek, Ausztria tekintélyes autóklubjának *Freie Fahrt* című lapjában cikk jelent meg az autócégek európai árpolitikájáról. Érthetetlen – írja a lap –, hogy „miért 30%-kal drágább egy Ford Scorpio nálunk (Ausztriában) mint Luxemburgban, egy VW-Vento 26%-kal drágább, mint Franciaországban, egy Cinquencento 18%-kal drágább, mint Belgiumban. A lista élén a Subaru Legacy áll. Ez Ausztriában, és ez már fantasztikus, 53,6%-kal drágább, mint Hollandiában.” A lap levonja a következtetéseket: „A kereskedelem elhallgat két tényt: Ausztria a stabil pénznemmel rendelkező országok között is a magas árak szigete. Az ausztriai Presse Agenturával szemben úgy nyilatkozott az illetékes EU-hivatal szóvivője, hogy Brüsszelnek nem lehet érdeke, hogy a nagy hatalmú autócégekkel konfliktusokba keveredjen: „Ezek Európában mégiscsak a legtöbb munkahelyet biztosító cégek közé tartoznak.”²¹⁰

²⁰⁹ HAYEK von, Friedrich A.: Die Ursachen der ständigen Gefährdung der Freiheit. In: *Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. 12. Bd., Düsseldorf – München, 1961. (103–109) 103. o.

²¹⁰ Der Preiskrieg. *Freie Fahrt. Das Klubjournal des Arbö*. Nr. 9. Szeptember 1995. 9-10. o.

5. A gazdasági etika társadalmi és kulturális háttere

„A 18. századi kapitalizmus lépésről lépésre radikális változást vitt véghez: a gazdasági viselkedés elválasztódott az etikától és az emberi értékektől...E gazdasági rendszer fejlődését többé nem az a kérdés határozta meg: Mi jó az ember számára, hanem ez: Mi jó a rendszer növekedése számára?”²¹¹ *Erich Fromm*

5.1. A norma és a viselkedési minta. A homo oeconomicus és a kétarcú homo moralis

A külső viselkedési minták – a paradigmák – és a belsők – az axiómák – konszenzus eredményei, egy és ugyanazon kultúra két oldalát világítják meg. Esetenként a külsők a belsőkkel megegyezhetnek, de éppen úgy előfordul ennek az ellenkezője is.

Az axiómák beállítódásokon alapuló, közvetlenül nem észlelhető viselkedési minták, amelyek ingerekre, az adott kultúrának megfelelően, mint természetesnek átélt gondolkodási módok és érzelmi reakciók jelentkeznek.²¹²

²¹¹ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése*. Budapest, 1994. .19. o.

²¹² Vö.: HEGEDŰS T. András – FORRAY R. Katalin: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Budapest, 1989. 131–132. o.: A jelenséget briliáns meggyőző erővel és kutató létükre magas irodalmi szinten HEGEDŰS T. András és FORRAY R. Katalin a nyolcvanas évek végén a következőképpen fogalmazták meg: „Negyvenévesek lettünk, mire kialakult, illetve észrevettük, hogy van beleszólásunk az intézmények stabilizálásába (bár néha késve) és a vezetők személyébe, stílusába – habár csak mikrokozmoszunk keretein belül. Ezeket a tanulságokat bizvást tarthatjuk pozitívumnak, de az árnyék, a negatívum az, hogy nem beleszülettünk az értékek széttűzésébe, hanem átéljük, nem beleszülettünk családi, szomszédsági, rokonsági szervezetek széthullásába, hanem szenvedő alanyai voltunk, hogy mostani jó helyzetünkért azzal is fizettünk, hogy köpönyegforgatás, az árulás, a cserbenhagyás a mi számunkra immár nem társadalmi (és elítélendő) jelenség, hanem természeti erő, úgy kell tudomásul venni, mint ahogy a vajaskenyér mindig a vajás felére esik az új szőnyegen.” Ez a rendíthetetlen meggyőződés testesíti meg a viselkedési minták normatív jellegét.

A külső, a közvetlenül tapasztalható viselkedésekből, pontosabban az azok során jelentkező viselkedési mintákból következtethetünk a belsőkre, a beállítódásokra. Ez a behaviorisztikus pszichológia alapállása, amely az introspektív – a befelé néző – pszichológiának a létjogosultságát nem ismeri el.

Vö.: HEBB, Donald O.: *A pszichológia alapkérdései*. Budapest, 1995. 14. o.: HEBB a behaviorisztikus szemlélet elkötelezettjeként a szubjektív pszichológiának nevezett analitikus pszichológiát a szubjektivitásra és G. HUMPHREYra, valamint E. G. BORINGra való hivatkozással ellehetetleníti. HEBB írja, hogy „az introspekció, a befelé tekintés nem létezik”.

Vö.: LÉNÁRD Ferenc: *A lélektan útjai*. Budapest, 1989. 143–149. o. LÉNÁRD az introspekciós lélektan (Würzburgi Iskola) tárgyalása során FREUDot még csak meg sem említi. FREUDra először a 207. oldalon tér ki. Itt mint a pszichoanalízis megalapítóját nevezi meg, aki nem a pszichikusan egészséges, hanem pszichikusan beteg ember szimptomáiból indult ki. FREUDot a 213–220 oldalon méltatja, de nem mint az introspekciós szemlélet képviselőjét, hanem mint a tudattalan (?) lélektan megalapítóját – az akaratlagos felejtés, az elfojtás lélektanának alapítóját. A magyarban berögződött tud! attalan kifejezés nem fedi azt, amit ki kellene hogy fejezzon, illetve félreértésekre ad okot, mert hiszen úgy is értelmezhető, hogy itt azoknak a lélektanáról van szó, akik tudattalanok – akiknek tudata elveszett vagy buták. Helyes: A nem tudatos szint lélektana.

Vö.: Erich FROMM egynehány sorban lehetetlenné teszi a behaviorisztikus szemlélet kizárólagos jogosságnak igényét. FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 100. o.: „Ha jóságosnak tetszem, jóságom csupán álarc, amely mögé kizsákmányoló szándékomat rejtem; ha bátornak tűnök, s valóságban azonban csupán öntelt vagy talán egyszerűen életunt vagyok; ha úgy tetszik, hogy szeretem a hazámat, miközben de facto saját önző érdekeimet segítem elő – akkor a külső látszat, azaz a külső viselkedésem az engem motiváló valós erőkkkel élesen ellentmondásban áll. A viselkedésem nincs összhangban a karakteremmel. A karakterstruktúrámmal, a viselkedésem valóságos motivációja nincs összhangban a karakteremmel. A karakterstruktúrámmal, a viselkedésem valós motivációja valóságos létemet jeleníti meg. Viselkedésem részben valóban létem reflexiója, rendszerint azonban olyan álarc, amelyet célom elérése érdekében viselek. A behaviorista viselkedéstudomány

A beállítódás a társadalmi biztonság forrása. A társadalmi biztonság szempontjából felesleges egy hivatásos katonát megkérdezni, hogy mit tart az ölésről háborúk idején. Felesleges egy hívőt arról faggatni, hogyan vélekedik a szeplőtelen fogantatásról és hogy mit is ért azon, hogy szeplőtelen. Felesleges egy mohamedán fundamentalistát megkérdezni, hogy mi a véleménye a nők egyenjogúságáról, és felesleges azt figyelni, hogy vajon elengedi-e a lányát kibontott hajjal, miniszoknyában egy diszkóba. Felesleges egy pénzembert arról faggatni, hogy mi a véleménye a szociális piacgazdaságról. Ha azonban egy pénzembertől azt kérdezzük, hogyan viszonyul a profitszerzéshez és a társadalmi és gazdasági differenciálódás mértékéhez, akkor valószínű, hogy a homo oeconomicus a homo moralis kétarcúságával mutatkozik be. Nagy valószínűséggel – már csak saját Énjének védelmében, önképének pozitív megőrzése érdekében is – esetleg olyan dolgokat hallhatunk tőle, hogy egy szociáldemokrata pártvezér karrierjének a csúcán is zavarba jönne a kellemes meglepetéstől. Itt, az ilyen esetben nem az mérvadó, hogy valaki hogyan nyilatkozik. A belső beállítódást sokkal inkább a mindennapokban jelentkező viselkedés mutatja.

Mondhatjuk, hogy a normák az ember érzelmi világában és gondolkodásmódjában – beállítódásában – keresendők, amelyek a viselkedési mintákban jutnak kifejezésre.

A kultúra alapelemei tehát a viselkedési minták. A külső viselkedési minták kifejezhetik a belsőket, és többnyire ki is fejezik, ha az ember nem érzi, hogy figyelik, vagy ha nem kerül olyan helyzetbe, amelyben feltételezheti, hogy valami mást várnak el tőle, mint amit érez és gondol. Ebben a jellegben benne van az egyéni és egyben a társadalmi viselkedés aspektusa is, hiszen a viselkedési minták társadalmi elvárásokon nyugszanak, de attól individuálisan el is térhetnek – különösen egy plurális társadalomban, ahol könnyen szubkulturális elvárások befolyása érvényesülhet.²¹³

Amikor az ember belső beállítódása alapján érez és gondolkodik, akkor ebben szerepet játszik az a társadalmi elvárás, ami érzelmeit és gondolkodásmódját formálta. Ha ez kiegészül azzal a beállítódással, miszerint valódi gondolkodásmódját és érzelmeit kifelé nem illik mutatni, akkor emögött is társadalmi elvárás húzódik meg, ami megeleveníti a társadalmi erkölcs kétarcúságát. A kétarcúság megnyilvánulhat abban, hogy kifelé hangzatos szociális szövegek érvényesülnek, de a gyakorlat egészen mást mutat.

A viselkedési minták megelevenítésére nézzük meg egy anya magatartását. A magatartás számos mozzanatból tevődik össze: a szoptatás módja, hogy az anya ezt nyilvánosan teszi, illetve teheti vagy nem, a szoptatás időbeosztása, hogy kétóránként vagy ritkábban vagy csak akkor szoptat, ha a csecsemő éhes, ha sír. Nem mindegy, hogy egyáltalán szoptat-e az anya, vagy éppen az a szokás (értéktételezés), hogy a természetes csecsemőtáplálás csupán másodrendű. A női szépség megőrzése fontosabb a csecsemő természetes táplálásánál.

Az anya viselkedési mintái oly sokrétűek, hogy aligha lehet ennek minden mozzanatát felsorolni. Idetartoznak még többek között a tisztálkodás mozzanatai, amelyeket nagymértékben a tisztálkodáshoz szükséges kulturális és anyagi természetű civilizációs előfeltételek mértéke is befolyásol; idetartozik, hogy az anya a gyermeket a hátán hordja vagy babakocsiban tolja.

úgy foglalkozik ezzel a maszkkal, mintha az megbízható, tudományos tény lenne; a valós megismerés ezzel szemben a belső realitásra összpontosít, amely általában sem tudatosan, sem közvetlenül nem figyelhető meg. A létezésnek ez az «álarctalanítása», «az álarctól való megfosztása» (Demaskierung), amint ECKHART nevezi, központi szerepet játszik SPINOZA és MARX gondolkodásában és FREUD egyik alapvető felfedezése.”

²¹³ COHEN K. Albert: *Abweichung und Kontrolle*. München, 1968. Az elvárásokkal kapcsolatban lásd különösen a 31. oldalt.

5.2. A szociális szerep és az intézmény

A viselkedési minták célszerű, egymásra vonatkoztatott, egymást szervesen kiegészítő sora képezi a szociális szerepet. Az anya viselkedési mintáinál maradva mondhatjuk, hogy ezek összessége adja az anya szociális szerepét. Minden embernek annyi szociális szerepe van, ahány csoportban – formális vagy informális organizációban – részt vesz, de ott is egyszerre több szerep torlódik egymásra. Az anya a családban ideális esetben megpróbál megfelelni a feleséggel, a szeretővel, az élettárral, a baráttal szemben támasztott társadalmi elvárásoknak. Az anya a munkahelyen munkatárs, de barátnő is; vásárlás közben alkalmazkodik a vásárló szerepéhez, az utcán, a villamoson igyekszik megfelelni a közlekedőkkel szemben támasztott elvárásoknak stb.

Az egymásra vonatkoztatott, egymást szervesen kiegészítő szociális szerepek alkotják az intézményt. Az intézmény tartósan valamilyen célt követ. A cél valamilyen szükséglet szabályozott kielégítése.²¹⁴

Az anya, az apa és a gyermek szociális szerepeinek összefonódása adja a család intézményét. Vannak kulturális, vallási, gazdasági és más intézmények és olyanok, amelyek a szabadidő kitöltését szolgálják. Egy intézményen belül léteznek alintézmények. A kulturális intézményeken belül ismerünk például oktatási, művészeti és sportintézményeket; az oktatási intézmények magukban foglalják az alapképzés, a középiskolák intézményeit és a felsőoktatási intézmények összességét. Maga az egyetem is intézmény, amely a rektor, a dékán, a tanár, az egyetemi hallgató, a portás, a takarítónő szerepét és más szociális szerepeket foglal össze, amelyek mindegyike társadalmi elvárásokon nyugszik, mint az intézmény maga.

5.3. Kultúra az intézmények függvényében

Az intézmények összessége képezi a kultúrát, amely meghatározza a szocio-kulturális – a társadalmi – valóságot, amelyben a társadalom tagjai a kultúrspecifikus jó és rossz fogalma szerint viselkednek.

Mivel az intézmények a kultúrával közvetlenül összefüggnek, kiemelt szerepük van valamely kultúra sajátosságait illetően. Egy kultúrán belül az intézmények szerepe és fontossága nem egyenrangú. Minden társadalomban van egy vagy egynéhány olyan intézmény, amely az egész kultúrára rányomja a bélyegét. Ez úgy érvényesül, hogy az ezekben az intézményekben gyakorolt szociális szerepek és az ezekkel összekapcsolt hatalom, rang (presztízs), befolyás és jövedelem valamely társadalmon belül más intézmények szociális szerepeivel viszonyítva túlsúlyúak. Ez a túlsúly az, ami meghatározza a kultúra jellegét.

²¹⁴ Az intézmény fogalma érvényes lehet a csoportok fogalmára is, mert hiszen ezekben is a tartósan egymásra vonatkoztatott szerepek állnak a középpontban, és ezek is célok megvalósításán fáradoznak. Ez a család esetében is nyilvánvaló, hiszen a család nemcsak intézmény, hanem informális csoport is.

Vö.: WÖSSNER, Jakobus: *Soziologie. Einführung und Grundlegung*. Wien – Köln – Graz, 1970. 100. Viszont egy sor intézményben az egymásra vonatkoztatott szociális szerepek nem olyan szembetűnőek, mint a család vagy egy oktatási intézmény esetében, például a jobbkézzsabály vagy éppen standarizálások esetében.

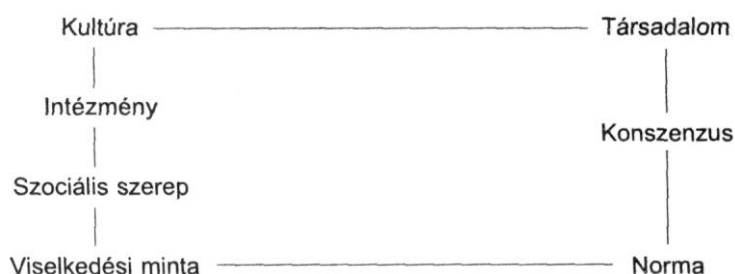
Vö.: SZABÓ Katalin: Az elsőbbségadástól a számítógép-billentyűzetig. Intézmények, konvenciók, közgazdaságtan. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évfolyam, 1994. április. (298–312) 301. o.: „Az intézmény formális szabályok és informális kötöttségek ... amelyek magukba foglalják betartásuk kényszerét is.” Ez a meghatározás általános érvényű. A kötöttségek viszont személyekhez kötődnek – személyeket köteleznek meghatározott magatartások betartására. Az eközben megvalósított komplex magatartás fedi a szociális szerepek fogalmát.

Spártában például az oktatás és nevelés intézménye volt az, amely a kultúrára rányomta a bélyegét. Diktatúrákban az uralkodó párt intézménye és a fegyveres erők intézménye a legfontosabb. A középkorban az egyházi intézmények túlsúlyos befolyása formálta a kultúrát. Ma a gazdasági intézmények előjogainak időszakában élünk, amikor is minden társadalmi mozzanatban azt a kérdést teszik fel, hogy vajon az hogyan felel meg a gazdasági érdekeknek, amelyek mindig valakinek vagy valakiknek az érdekei. A monetarizmusban a gazdasági intézményeken belül a monetáris intézmények és ezek szociális szerepei a legfontosabbak. Ennek megfelelően a pénz, a pénz uralma és mindazok befolyása határozza meg a kulturális értéktételezéseket, akiknek pénzük van, vagy pénz felett rendelkeznek.

5.4. Társadalom és kultúra

A kultúra egy társadalom erkölcsi rendje. A szociokulturális értéktételezések két oldala, a viselkedési minta és a norma, itt is, makroszinten is kifejezésre jut. Más szóval, a szociokulturális értéktételezések makroszintű oldalai a kultúra és a társadalom. A társadalom konszenzussal teremti meg normatív struktúráit, és a normák viselkedési mintákban jutnak kifejezésre. Ezzel a kör bezárul.

A társadalom, a kultúra és alkotóelemeik tehát zárt rendszert képeznek, amelynek jól érzékelhető sajátosságai vannak. Mielőtt azonban ebbe az irányba tovább lépünk, nézzük meg a társadalom és a kultúra alkotóelemeinek, egymástól való függésének szisztémáját a 6. ábrán.

6. ábra

A viselkedést illetően a társadalom és a kultúra alkotóelemeinek bármelyikéből kiindulhatunk. Bármelyik irányban követjük a rendszer útját, a kiindulóponthoz jutunk vissza. Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy ha a kultúra és a társadalom bármely alkotóelemében értékváltozás történik, ez végighúzódik a szisztéma egészen, szükségszerűen érinti a kultúra egészét és az egész társadalmat, meghatározza a gazdasági etika értéktételezéseit és a gazdasági viselkedést.

5.4.1. Behatolási pont: viselkedési minta

Kezdjük egy nagyon egyszerű, lényegében ártalmatlan viselkedési mintával, a rágógumizással. Az amerikai katonák a második világháború után lényegesen hozzájárultak ennek a viselkedési mintának az elterjedéséhez. Ami azelőtt illetlenség volt, az ma már a kultúra szerves része. Ha valaki ideges, és jók a fogai, vagy csupán élvezetet akar szerezni magának, rágógumi után nyúl. Sokszor még az utcán szolgálatot teljesítő rendőr is rágógumit forgat a szájában. Egy fiatal aligha érdekmesíti a szüleit, tanítóit, a felnőtteket vagy éppen a magakorabelit arra, hogy kivegye szájából a rágót, ha beszél velük. Ha kiveszi, akkor az asztallap alá ragasztja vagy eldobja, mások meg belelépnek. Már az is előfordult, hogy egy egyetem liftkabinjának a tetejéről a hallgatók letépték a tapétát és helyét rágógumi-

köpedékeikkel díszítették. S mi több, a kultúra változása lehetővé tette, hogy a rágógumizásból egészségügyet csináljanak, mondván, a rágógumi a fogszuvasodás hathatós ellenszere. Ez rámutat arra is, hogyan fonódik össze a kultúra változása a gazdasági érdekek képviselésével.

Ami azelőtt konszenzussal szentesített határtalan illetlenség volt, az ma jól jövedelmező egészségvédelem, legalábbis addig, amíg esetleg káros hatása ki nem derül. Ez sem kizárt, hiszen számos olyan termékről derült ki utólag, hogy az emberre káros, amelyet korábban – de még később is – dicsőítettek a reklámok. Az egyik legszembetűnőbb eset az OBE egészségügyi tamponé volt. Kiderült, hogy halálos baktériumtenyészet keletkezését is segítheti, és hogy különösen éjszakai használata veszélyes. A felvilágosító adás után sem szüntették be a reklámozást, amely különösen az éjszakai használat hasznosságát hangsúlyozza: „Ennél nincs meglepetés reggel!” – állítja a reklám.

5.4.2. Behatolási pont: szociális szerep

A szociális szerepek szintjén a változások gigantikusak. Fantasztikus gyorsasággal változtak meg például a lelkészek, a munkások, a vállalkozók, a házasságon kívül születettek, a szülők és mások szociális szerepei – a szerepek előnyére vagy hátrányára. Ezt az eltolódást példaképtípusok tekintetében történt változások is világosan tükrözik. Az ordítózó, mindenáron feltűnni akaró, magát megjátszó, magát állatiasnak, ámokfutónak, bulimániásnak és egyebeknek büszkén valló típusok szociális szerepe felértékelődött azokkal szemben, akik pozitív személyiségformáló magatartást tanúsítanak. Ez a beállítódás rányomta a bélyegét az intézményekre és az egész kultúrára – természetesen a gazdaságra is.

5.4.3. Behatolási pont: intézmény

A *kultúra az intézmények függvényében* című fejezetben már kiemeltük, hogy minden kultúrában van egy vagy több olyan intézmény, amely a kultúra alapbeállítódását meghatározza és a társadalmat uralja. Különösen a hetvenes évek közepétől a gazdaság és ezen belül a monetáris intézmények, valamint az ezekhez kötődő szociális szerepek erősen felértékelődtek. Amilyen mértékben ez a felértékelődés végbement, hozzávetőlegesen olyan mértékben értékelték le más intézmények és az ezekhez kötődő szociális szerepek, így például a család és a házasság intézménye; leértékelődött az oktatási, nevelési és egyházi intézmények sora, velük mindazon intézmények, amelyek valamilyen formában fegyelmet követelnek vagy célul tűzték ki, hogy az ember az állati szintről továbblépjen és kudarccal, de kísérelje meg önmagát megvalósítani. Az önmegvalósításhoz szükséges magatartások önfegyelmet igényelnek, és nem okvetlen szereznek örömet. Az örömet szerző dolgok felértékelődtek. Ezek közé tartoznak a szabadidő intézményei, amelyek már a szórakozás fogalmának átértékelésén keresztül lényegüket illetően is erősen megváltoztak. A buli és mindaz, amit ez alatt ma értenek. A sportcirkusz – mint ahogy ezt az osztrákok találóan nevezik. A sport intézményei sem követelnek a sportrajongóktól mást, mint hogy szidják a bírót, a sportolót, vagy hogy örüljenek a győzelemnek, amelyet mint saját teljesítményüket élnek meg.²¹⁵ Különösen vonatkozik ez a labdarúgásra. Ezt illusztrálja a következő eset.

1994. március 19-én sugározta az Osztrák Televízió a *Zeit am Spieß* című adását, amelyekben többek között az osztrák labdarúgók teljesítményeit méltatták. Egy játékos különösen kiérdemelte a sajtó dicséretét. Erről a sportolóról azt írták, hogy Ausztria – az egész ország – „liegt vor den Füßen des Spielers”, azaz, az egész ország a játékos lába előtt

²¹⁵ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés.* Budapest, 1994. 99. o.

hever. Ezt már a műsorvezető sem állta meg szó nélkül. Megjegyezte, hogy hát mit lehet itt tenni? Manapság egy labdarúgó többet ér, mint tíz tudós együttesen.

Egy formális jogszabály is befolyásolhatja és befolyásolja is az egész kultúrát. Ha például olyan jogszabályok születnek, amelyeket az emberek méltánytalannak ítélnék, akkor nagyon könnyen előfordulhat, hogy az adócsalások a szociokulturális értéktételezésekben előkelő helyre kerülnek.²¹⁶ Ez persze nem azt jelenti, hogy az adórendszer feltétlenül igazságtalan, hiszen a kollektív ráfordításokat az államnak valahonnan elő kell teremtenie, s az adóztatás még mindig jobb, mint az adóssághalmozás, feltéve, ha a szocializáció során a polgárok megtanultak áldozatokat vállalni, és ha az adóztatás nem elsősorban a kisvállalkozókat, a munkavállalókat és a nyugdíjasokat terheli, csupán azért, mert ezeket lehet a legkönnyebben „megfogni”.²¹⁷

5.4.4. Behatolási pont: kultúra

Ezt a kérdést a 4.1.2. *Kultúrainport és gazdasági rend* című fejezetben már érintettük.

Alapjában arról van szó, hogy az egészséges Én-fejlődéshez – egyéni és társadalmi szinten – jól érzékelhető másság jelenléte elengedhetetlen. A másságot a kulturális sajátosságok biztosítják.

5.4.4.1. Asszimiláció és gazdagítás

Ha a leigázott népek átvették a győztesek kultúráját, asszimilálódtak, akkor identitásuk megszűnt létezni; de mivel átvették a győztesek kultúráját, eredeti kultúrájuk helyett kaptak egy újat. A kultúra – az új is – a szocializáció során rögződik. Magyar fiúkból is lehetett kiváló janicsárok nevelni, és minden kultúrát be lehet olvasztani egy másikba, s mi több, kultúrák találkozási pontjain megfigyelhető két vagy több kultúrából származó értéktételezések összeolvadása is, amelyek mindegyike önmagában kevesebb, mint a megtermékenyítő gazdagabb kultúra. Egy területileg behatárolt földrajzi egységen belül az ilyen jellegű folyamatok nem tartoznak a ritkaságok közé.

Gazdagítani azonban csak azt lehet, ami van, azt, ami nem adta föl magát, vagy amit még nem ziláltak szét.

A kultúrákba való behatolás akkor válik problematikusná, ha átláthatatlan globalizáláshoz vezet, különösen akkor, ha a terjeszkedő kultúrának az alapja a liberális progresszizmuson nyugvó befolyás, az embernek és erkölcsének piacositása. Ez kétszeresen rombolja szét az ember pszichikus egészségét: egyrészt elveszi az önazonosításhoz szükséges kulturális értéktételezések kereteit és élményét, másrészt nem gazdagít, hanem azt a beállítódást sugallja, hogy az egyéni érdek alapján mindent szabad. Így általános értéké válik a mások kárára való érvényesülés.

Valószínűleg sokak számára nem kis meglepetés volt, amikor a MTV hírt adott az 1996-os romániai választási kampányról, amelynek során nyilvánvalóvá vált a homo coca coleus kultúrájának Romániába való betörése. Romániában a választási kampányban a tipikus amerikai show-jelleg erősen kifejezésre jutott; tollbokrétáikkal hadonászó (sikongató) leánysereg bemutatta, hogyan érvényesülhet egy idegen életforma több ezer kilométerrel távolabb a gyökereitől.

²¹⁶ Vö.: RICARDO D.: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Budapest, 1991.

²¹⁷ A *Mai Nap* 1996. július 30-i számából egy idézet. Az „Elmondhatod mindenkinek. Tartozik-e ön közüzemi díjjal?” című rovatban PETRI Sándorné, gyors- és gépíró így nyilatkozott: „A legszívesebben tartoznék, csak gyáva vagyok. Nem úgy a szomszédom. A fiatalember már tavaly szeptember óta nem fizet a gázfogyasztásért. Csak szórakozik, és szerintem teljesen igaza van.”

5.4.4.2. A kultúra érzékenysége

Abból indultunk ki, hogy a társadalom és a kultúra szisztémájába bármelyik alkotóelemén keresztül be lehet hatolni, és ezért annyi behatolási pont van, ahány elemből a társadalom és a kultúra felépül. Egy kultúrába való behatolás alapja a konszenzus, akkor is, ha a konszenzust a kényszer csikarja ki. Egy ilyen kényszerhelyzetből adódott például az a konszenzus, amely a honfoglalás után a kereszténység felvételéhez vezetett. A konszenzus teszi lehetővé az idegen kultúra érvényesülését.

Még egynéhány évvel ezelőtt tudományos igazság volt, hogy a kultúra változásokkal szemben stabil.²¹⁸ Az 1970-es évek közepétől végbement elképesztő gyökeres kulturális változások mutatták, hogy a kultúra stabilitása csak bizonyos körülmények között érvényes.

A kultúra változása akkor rohamos, ha a kultúra és a társadalom alkotóelemeibe egyszerre több behatolási ponton keresztül kerülnek be új értékek, és különösen akkor, ha az állam nem kívánja saját kultúrája viselkedési mintáinak státuszát fenntartani, ha e tekintetben a törvényhozó szervek konszenzusa adott és a tömegkommunikációs médiák hozzáadják a magukét. Ezek a feltételek teszik lehetővé idegen kultúrák rohamos adaptálását. A saját kulturális értékek széthullanak, megváltoznak.

A kultúra és a társadalom rendszere érzékeny instrumentárium. A kultúra eredeti faladata a szociális érzelmi védettség biztosítása, ami mások viselkedésének kiszámíthatóságát teszi lehetővé. Változásokkal szembeni érzékenységénél fogva azonban – ha az ismertetett feltételek adóttak – könnyen a társadalom szétfelválásnak forrásává válik.

A hetvenes évektől kezdődően az európai kultúra összeomlását és egy új kultúra adaptálását a következő okok gyorsították fel:

1. A kultúra és társadalom szisztémáján belül minden behatolási ponton keresztül új értékek áramlottak be.
2. A beáramló értékek egy és ugyanazon beállítódáson nyugodtak, ezért erejük meghatványozódott.
3. A behatoló értékek egy és ugyanazon idegen kultúrának elemei voltak, ami világszerte amerikanizmus néven ismert.
4. Az európai szociális piacgazdaság túlfűtöttsége, az államok eladósodása és az infláció jó indokok voltak arra, hogy a pénzügyi körök befolyásukat növeljék. Az államok eladósodásán keresztül a monetáris függőségi helyzetbe kerültekkel szemben az előnyös helyzetűek költséges asszociációs ajánlatok tömegével olyan kultúrát terjesztettek, amely az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusok érvényesülését maximálisan biztosítani képes.
5. Az emberközpontú szociális piacgazdaság ellenpólusául a monetarizmus ajánlkozott a legmeggyőzőbben. A monetarizmus mellett szólt az USA tekintélye és az, hogy ott a szociális piacgazdaság sohasem érvényesült. Az USA társadalmi és gazdasági rendszere eredetileg is monetáris alapokon nyugodott. A feltevés az volt, hogy ha az USA képes volt monetáris rendszerével a világ élvonalába kerülni, akkor a monetarizmus csak előnyös lehet. Hogy kinek és kiknek előnyös, és hogy ezért egy emberközpontú szemlélet szemszögéből milyen árat kellett fizetni, azt nem kérdezte senki.

²¹⁸ Vö.: KOZMA Ferenc: Gondolatok Európáról és az európaiasságról. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/1–2. (5–70) 17–18. o.: „... a kultúra, az emberiség teljes információ- és reflex-öröksége lévén, nem egynéhány év vagy évtized terméke, hanem igen mély gyökerű: mikrononként változik magától, és csak milliméterenként változtatható következetesen, türelmes, tudatos tevékenységgel. Ez a lakosság egész kultúrájára vonatkozik: egyes elemek persze szélvész sebességgel születhetnek és tűnnek el: ezek azonban a kultúra felületi szférájában mozognak.”

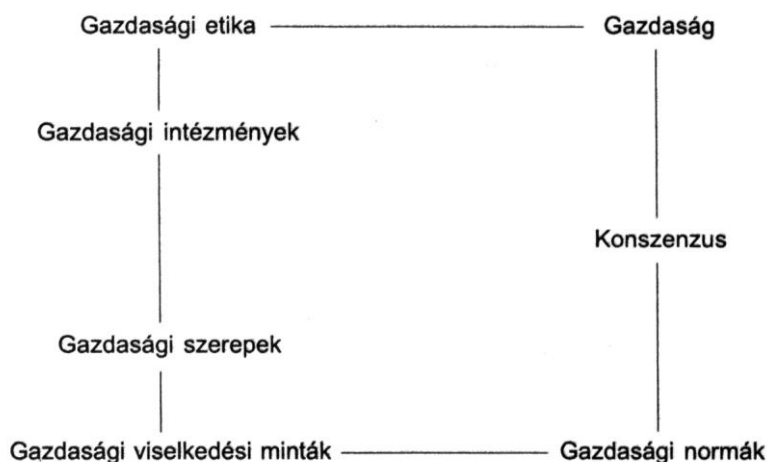
5.4.5. Behatolási pont: konszenzus

Az amerikanizmus szabadossága az európai baloldali liberális progresszivizmus szabadosságát nem hogy nem veszélyeztette, hanem egyenesen alátámasztotta. Ezen túlmenően az amerikanizmus szabadosságát a második világháború örömtelenségéből kiszabadulni kívánó tömegek konszenzusa is támogatta.

Az állam nem tartotta kötelességének saját kulturális értékeinek megőrzését. Ellenkezőleg: a minden társadalmi szinten behatoló amerikanizmus értékeit formális törvényekkel támasztotta alá, mert ezek a liberális progresszivizmus szabadosságával a politikai koncepciókba beleillettek, illetve a hatalmon maradás lehetőségét növelték. Így az új kultúra széles informális és formális konszenzuson (törvényes alapokon) nyugszik. Ez az a mai európai kultúra és az ennek megfelelő gazdasági etika, amely még Európának és a világnak sok gondot fog okozni.

5.5. Beállítódás, lelkiismeret és gazdasági etika

A gazdaság intézményében is érvényes az a szisztéma, ami a kultúra és a társadalom alkotóelemeire érvényes. A fogalmak változnak ugyan, de a lényeg, a szociokulturális értéktételezések döntő szerepe (a tudománnyal szemben is), aligha változik. Ezt a 7. ábra szemlélteti.

7. ábra

Itt is nyilvánvalóvá válik, hogy az emberi viselkedést a gazdaságon belül is a kultúra befolyásolja, a kultúrát pedig az emberi viselkedés határozza meg. A kulturális értékek meghatározásában sokszor a véletlen alapuló asszociáció játszik szerepet; a véletlen az, ami a társadalmi jót és rosszat életre kelti. De természetesen nem konszenzus nélkül. A konszenzus a gazdasági etika alapja is. A homo oeconomicus morális oldalának a kultúrától való függősége jut itt ismételtén kifejezésre.

A homo moralis erkölcsi értékeinek döntő szerepe van a társadalom és a gazdaság alakulásában egy társadalmon belül, amely lényegesen befolyásolja az általános életminőséget. Ha a belső tartás, az Én önorganizációs képessége és készsége csökken, a szociális intelligencia (empátia, frusztrációs tolerancia) fokozatosan elcsökevényesedik, és megrontja a gazdasági etikát is. A kollektív érdekekkel szembeni érzéketlenség akár határtalanra is kiterjedhet. Mindennemű és minden irányú ezzel kapcsolatos folyamat

pedig a szocializáció függvénye; a szocializációt viszont lényegesen befolyásolják a kulturális értéktételezések és természetesen a gazdasági etika viselkedési mintái is.

A kapitalizmus kialakulása során a kulturális értéktételezéseket erősen befolyásolta a gazdasági etika gyakorlata, olyannyira, hogy a pedagógia is a gazdasági életben bevett normákra építette fel az oktatást és a nevelést. A szocializáció a kapitalizmusban a gazdaság érdekeinek szolgálatára épült fel, a felnőttek viselkedési mintáira, holott – BREZINKA szavaival – „a felnőttek viselkedési mintái, éppen úgy, mint a kulturális innovációk, más szabályoknak vannak alávetve, mint a nevelés”.²¹⁹

Ezzel a kör bezárul, úgy tetszik, az ember ki van szolgáltatva a véletlennek, valamint a társadalmi és gazdasági mechanizmusoknak. Ez igaz, amíg az ember determináltságának ellenére rendelkezésére álló szabadságát nem érvényesíti, és konszenzus által nem alkot új és konzisztensebb normákat.

A beállítódás egy kultúra alaptételezése. A beállítódás a mindennapokban jelentkező etikai magatartásokon keresztül jut kifejezésre. Az erkölcsi normák lényegét az a tudat határozza meg, hogy az embernek aktív („termelői”) vagy passzív („fogyasztói”) gazdasági tevékenységeinek során mi mindennel kell számolnia. A gazdasági etika gyakorlata – tehát nem a verbális nyilatkozatok sorozata – az, ami a kultúra eszenciáját képezi. A kultúra döntően befolyásolja a gazdasági etikát, és ez visszahat a kultúrára. A gazdasági etika annyiban játszik döntő szerepet a kultúrában, amennyiben a társadalom a kollektív feladatok megvalósíthatóságának lehetőségét a gazdasági érdekektől és az ebből adódó gazdasági etikától teszi függővé.

5.5.1. Amivel számolni kell ...

A monetarizmusban a gazdasági etika alapja a cél szentesíti az eszközt elve, amelyet a kereszténység is elutasít.

Egy kultúra alapbeállítódása rányomja bélyegét mindazokra a viselkedési mintákra, amelyeket egy társadalom megvalósít. Ez alól az egyházak sem képeznek kivételt; ez legkésőbb akkor vált nyilvánvalóvá, amikor kiderült, hogy vallásos körökben milyen méreteket öltött a liberális progresszizmus szabadossága: egy evangélikus pap Bécsben összeadott egy lesbikus párt. Állítólag katolikus papok is adtak már össze homoszexuálisokat, csak nem verik az eseteket dobra.

Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon, hogy a szánhúzó világ bajnok – akinek a példakép szerepét kellene betöltenie – a cél szentesíti az eszközt elvének alkalmazásával érte el eredményeit. Kutyáit hónapokon keresztül olyan szűk ketrecekben tartotta, hogy jóformán moccanni sem tudtak. A feltorlódott ingerek a kutyáknak szabadon bocsátásuk után szinte szárnyakat adtak.

A liberális progresszizmus monetáris ideológiájának megfelelően a társadalmi beállítódás a szabadpiaci verseny hajtóerején, az egoizmuson, agresszió és birtoklás nyugszik. A piaci mechanizmusok hajtóereje olyannyira a konkurenciaharcot helyezi a gazdasági tevékenység középpontjába, hogy ott személyes és emberi érvek meghatározó módon aligha érvényesülhetnek. Erre utal a mondás, hogy a barátság az üzlet, az üzlet az üzlet; azaz a lelkiismeretünk a baráttal szemben érvényesül, de ha ez – a barát – az üzletfél szerepében lép fel, akkor a személyes kapcsolatban esetleg még érvényes erkölcsi korlátozások érvényüket veszítik. Így vész el az emberrel vele született társadalmi lelkiismeret²²⁰ jó része is.

²¹⁹ BREZINKA, Wolfgang: *Erziehung als Lebenshilfe*. Wien, 1971. 164. o.

²²⁰ FICHTER, Joseph H.: *Grundzüge der Soziologie*. Wien – New York, 1969. 186. o.

Amilyen mértékben a kollektív lelkiismeret elvész, olyan mértékben vész el az individuális lelkiismeret. Amilyen mértékben az individuális lelkiismeret elvész, olyan mértékben számol a társadalom azokkal a viselkedési mintákkal, amelyek azelőtt nem jelentettek általános veszélyt.

A rablás a szociokulturális értékrend szerves részévé – természetessé – vált. Ez azt jelenti, hogy az emberek számolnak vele. Az emberek természetesnek veszik, hogy ajtóikat vaspántokkal, rácsokkal, különleges lakatokkal, hajlékukat biztonsági berendezésekkel, vagyonukat biztonsági őrkkel védik, nem utolsó sorban azért, mert az állam ezt a feladatát nem látja el kielégítően. Ha ellátná, nem lenne szükség ezekre a rablás elleni jellegű védekezési módszerekre.

Ma már senki sem lepődik meg azon, ha valaki azzal az indokkal hord övtáskát, hogy azt nem lehet kitépni az ember kezéből. Az csak természetes, hogy ellopott autókat féláron vissza is lehet vásárolni. Azon már senki sem lepődik meg, hogy határátkelőhelyeken a kamionosokat meg lehet zsarolni, azaz fenyegetésekkel ki lehet rabolni őket. A Magyar Rádió 1996 júniusában közölte, hogy ha egy kamionos egy örömlánnyal csupán szóba áll, rögtön megjelenik a „fiúja”, a vagány, és megfenyegeti a férfit: ha nem fizet, ezt vagy azt letörik a kocsijáról.

Ma már az emberek számolnak azzal, hogy építkezések alkalmával „kispórolják” a betonból az anyagot, az előírányzott szigetelést nem építik be, vagy egy autószerviz alkalmával a gyári normaárat számolják fel, de a karbantartást az előírányzott idő töredéke alatt egyszerűen „összecsapják”.

Az embernek a legrosszabbal, egészségének és életének veszélyeztetésével is számolni kell. Senki sem lehet biztos abban, hogy egy maffiaháborúban nem lesz robbantás vagy lövöldözés áldozata. Számolni kell azzal is, hogy éppen azok betegítik meg az embert halálosan, akiktől az egészség helyreállítását joggal el lehetne várni. Számolni kell azzal, hogy az ember nyereségvágyból bármilyen súlyos fertőzés áldozatává válhat.

1996. március 20-án közölte a BBC, hogy a japán kormány kártérítést fizet mindazoknak, akik vérátömlesztés vagy vérből készült orvosságok szedése következtében AIDS vírussal fertőződtek. A japán kormány bocsánatot kért, amiért elodázták a szükséges intézkedéseket. Bocsánatot kértek a japán Zöldkereszt Gyógyszergyár képviselői is, mert fertőző gyógyszereket forgalmaztak azután is, miután nyilvánvaló vált a fertőzés lehetősége.

Az RTL 1996. március 22-i adásában hírt adott arról, hogy Angliában felütötte a fejét a kergekór (BSE). A kergekórra jellegzetes tünetekben ekkor már egynéhány ember életét veszítette. Anglia gazdasági érdekekre való tekintettel eltussolta a kór kitörését. A BSE az RTL állítása szerint veszélyesebb, mint az AIDS.

Tipikusan monetáris jellegű esettel állunk szemben: 1997 januárjában a BSE felütötte a fejét Németországban is. A vizsgálatok kiderítették, hogy hamis papírokkal a behozatali tilalom ellenére szállítmányok érkeztek Németországba.

A *Steirische Wochenpost* 1996. június 13-i számában óvatosságra int a rovarirtószerek használatában, mert „ezek korántsem olyan veszélytelenek, mint ahogy a gyártó cégek elhitetni igyekeznek”.²²¹ Hasonló a helyzet egy izzadásgátló szer reklámozásával kapcsolatban is. Az izzadás teljes megszüntetése mirigy-megbetegedéshez vezet. A profitszerzés szempontjából azonban ez nem indok az önmérsékletre.

Metilalkoholból gyártott erős italok fogyasztása miatt sokan megvakultak.

A reklámokban a koleszterinszegény étkezést ajánlják, és állást foglalnak a hormonokkal táplált állatok húsnak a fogyasztása ellen. Ugyanakkor a konzervipar hajlamos ezeket

²²¹ *Steirische Wochenpost*, 1996. június 13. 12. o.

gyártmányaiba bedolgozni, és alacsonyabb áron a piacra dobni. Közben reklámmal az előnyös helyzetűek számára magasabb áron új minőségi kategóriát teremtenek.

Az 1996. szeptember 4-i Help TV-adást a következő szöveggel vezették be: „Neves atléták videón bemutatott fitness-gyakorlatok segítségével ideális alakot ígérnek. Öt ilyen kazettát megvizsgáltunk: nem mind váltja be az ígéretet, van olyan is, amely egészségkárosító.”

5.5.2. A csali-etika

A gazdasági etika előszeretettel búvik meg a rablás kifinomult formái mögött; szívesen teremtenek csalétekkel olyan függőségi helyzetet, amely állandó keresletet és magas profitot biztosít.

Nézzük meg ezt a csali-etikát egynéhány példa erejéig közelebbről!

A hatvanas években a bankok csalogatták az embereket, nyissanak számlát, munkabérüket és nyugdíjukat ne vegyék fel készpénzben, hanem utaltassák át. A bankszolgáltatások ingyenesek voltak.

A kilencvenes évekre a bankokkal való együttműködés a lakosság körében természetessé vált. Már nincs szükség csalogatásra. Ebben a tudatban a bankok megengedhették maguknak, hogy szolgáltatásaikért – minden sor könyvelésért, minden átutalásért stb. – térítést igényeljenek.

Általános gyakorlat, hogy az alkatrészek ára nincs arányban a késztermék árával. Nyilván a késztermék mérsékeltebb ára csaliként szolgál, s ha már az ember megvásárolja, kénytelen az aránytalanul magas alkatrészárakat megfizetni – vagy rászánja magát, hogy újat vegyen. Egynéhány példa:

Egy Philips háromképes borotva ára 900 schilling körül van. Ha valaki az „életlenné” vált borotvakéseket ki akarja cseréltetni, 600 schillinget kell fizetnie érte.

A textilzsákos porszívók eltűntek a piacról. Egy 800 schillinges porszívóhoz öt papír szűrőbetét 119 schillingbe kerül.

Egy Epson LQ-570 típusú nyomtatót Ausztriában már 6000 schillingen alul lehet kapni. Ha a nyomtatófej elromlik, 3000 schillingbe kerül az új – munkadíj nélkül.

A Monika fitness-studió nagy televíziós reklámhadjárattal ajánlotta masszírozógépeit. Kiderült, hogy a reklámban bemutatott kétszázszázalékos készülék csak csalétkül szolgált. Az első szériában eladott készülékek megfeleltek a követelményeknek, különösen annak, hogy a gép alacsonyabb sebességnél is elegendő erőt volt képes kifejteni. A siker után olyan készülékeket dobtak piacra, amelyek alacsonyabb sebességnél erőtlennek bizonyultak. A „turpisságra” akkor derült fény, amikor egy vevő az első sikeres vásárlás után még egy készüléket rendelt, és ez már nem volt képes azt a teljesítményt nyújtani, mint az első. A reklamáció alkalmával az olaszul beszélő főnök azzal érvelt, hogy alacsonyabb sebességnél nem szabad a készüléket „méltánytalanul” leterhelni. A dolog akkor vált különösen kényessé, amikor a két készülék közül az egyik meghibásodott, és a csere után kiderült, hogy az új készülék azt sem teljesíti, amit elődei teljesítettek. Persze, hogy nem, hiszen a gyengébb teljesítményű gép mindössze 4,6 kg súlyú volt, a nagyobb teljesítményű pedig kereken 6 kg. Az 1,4 kg differencia a jóval gyengébb elektromotorból adódott.

Németországban 1996 elején mozgalom indult a Telecom cég ellen. Miután a cég a piacon domináns szerephez jutott, erősen megemelte a telefondíjakat. Hasonló fejlemények figyelhetők meg Magyarországon is: a Westel szinte ajándékba adta a mobil telefonkészülékeket (kereskedelmi ár kb. 30 000 forint), amelyeknek az évi minimális üzemeltetési költsége viszont 40 000 forint körül van és ezt a telefonkészülékek „odaajándékozásakor” számlázták. A legalacsonyabb üzemeltetési költséget a cég állandó bevételként könyvelheti el, a legtöbb esetben mindaddig, amíg a „boldog” új

telefontulajdonos él. A konkurencia szűkülésével együtt lehetővé válik a telefondíjak megemlése is – úgy, mint Németországban.

A csali-etika különlegesen elvetemült formájával ismerkedtem meg Ausztriában. 1996. szeptember 9. és 11. között egy reklámprospektust dobott be a postás a levélszekrényekbe. A nyomtatványon 9 ezüstszerű kocka látható, mellette a következő szöveg: „Dörzsölje le az ezüstszerű kockák takarórétegét, és nyerjen szeptember 13-án vagy 14-én egy Mazda 323 F 1,5i Safety-t. Játékleírás: Dörzsölje le két kockának a takarórétegét. Ha a 13-as vagy a 14-es szám jelenik meg vagy a két szám összege 13 vagy 14, akkor nyerhet egy Mazda 323 F 1,5i Safety-t” és még sok minden mást. Csak el kell látni a nyomtatványt a személyi adataival „és – eltalálta – 13-án vagy 14-én személyesen le kell adni egy Mazda-képviselőnél.”

A vastag betűkkel kiemelt figyelmeztetés ellenére vettem a bátorságot és ledörzsöltem minden kocka takarórétegét, lemondva a kecsegtető nyeremények reményéről, és így volt alkalmam meggyőződni arról, amit már a szabadpiaci gazdálkodásban a gazdasági etikával kapcsolatban szerzett tapasztalataim alapján amúgy is sejtettem. Íme a számok sora, amely a kilenc fedőréteg ledörzsölése után elélem tárult: 13. 7. 6. 7. 14. 7. 7. 7. 13. Szegény hiszékeny emberek – idősek –, akiket a remény messze eső vidékekről is a cég székhelyére hajtott, aligha jöttek rá az ízléstelen és kiméretlen turpisságra.

5.5.3. Ábel és a „Torture Trail”

Az Osztrák Televízió kettes adása 1996. augusztus 24-én 0.05 kezdettel sugározta a „Torture Trail – das Geschäft mit der Tortur. Handel mit Waffen und Folterinstrumenten in Großbritannien” című adását. Amire ebben az adásban fény derült, az a korlátlan piaci mechanizmusok diktálta cinizmus angolos hidegvérrel megvalósított magasiskolájának tekinthető.

Az adásból kiderült, hogy Nagy-Britannia törvényesen betiltotta a kínzásra alkalmas eszközök gyártását, de azokat a cégeket, amelyek alkalmasak elektromos gumibotok és pajzsok gyártására, privatizálták. Ha valaki mégis „rászánná magát” a tiltott eszközök gyártására, az állam mondhatja, hogy mosom kezeimet, nekem semmi közöm az egészhez.

Egy elszánt újságíró egy külföldi üzletfélnek álcázott színes bőrű munkatársával, rejtett kamerával és magnóval elindult felderítő útjára. A gazdasági maffia segítségével, a politikával való összefonódásával – Margaret THATCHER és John MAJOR neve is felmerült – a legalitás és illegalitás bonyolult összefonódásával hatalmas mennyiségű és értékű elektromos gumibot, pajzs és kínzó bilincs került exportra angol magáncégek, a DTI és az ICL közreműködésével. Szóba került a NOVA-cég által gyártott kínzóeszközök sora is. Megszólaltattak egy angol állampolgárt, akit Szaúd-Arábiában csuktak le, mert alkoholt fogyasztott. Ez ráismert arra az angol HIATT és Co. cég által gyártott kínzásra használt bilincsré, amivel őt és ugyancsak alkoholfogyasztásért letartóztatott szaúdi állampolgár társát kínozták. A kínzás után a szaúdi állampolgárt lefejezték.

Szaúd-Arábia kormánya 8000 elektromos gumibotot vásárolt közvetlenül a Royal Ordnance-tól.²²²

Értékes információkat sikerült Philip MORRIS úrból kicsalni, aki a Royal Ordinance hivatalos munkatársaként tárgyalt az álvállalkozókkal. Rajta keresztül lehetett bejutni a londoni COPEX fegyverkiállításra is, ahol évenként a legújabb fegyvertechnikát mutatják be

²²² 1996. augusztus 26-án levélben kértem az Osztrák Televíziót, hogy definiálják a Royal Ordnance fogalmát. Ez ugyanis egy fegyvergyártást felügyelő szerv, egy minisztérium, egy minisztérium osztálya vagy a hadsereg egyik részlege is lehet. Az Osztrák Televízió válaszában közölte, hogy forduljak ebben az ügyben közvetlenül a filmet gyártó céghez. Ezt az információt továbbadom: TVF (Television and Film Production), 375 City Road, GB-London EC1 V1 NA Fax: 044/171/ 833/ 2185

meghívott és ellenőrzött üzletemberek és kormányok képviselői előtt. A rejtett kamerát sikerült a kiállításra becsempészni és felvételeket készíteni. Többek között filmre vették a törökországi és iráni rendőrség képviselőit, akiknek hivatalosan semmi keresnivalójuk nem lett volna ott, mert állami kiviteli tilalom alá esnek országaik.

Philip MORRIS úr kifecsegte, hogy tevékenységéről a politikai körök tudnak, tud róla a Royal Police is, amely maga is szívesen igénybe veszi a már magáncégek által továbbfejlesztett kínzóeszközöket. Ezeknek az írországi zavargások kapcsán egyre jelentősebb a szerepük, állította MORRIS úr. Kiderült, hogy tömegesen exportáltak kínzóeszközöket Iránba, Törökországba, Szaúd-Arábiába és minden olyan országba, ahol a nemzetközi szervezetek a kínzóeszközök bevetését az elterjedtségük miatt már képtelenek követni. Ide tartoznak többek között Izrael, Dél-Afrika, Argentína, Venezuela és Peru.

Izgalmas jelleget ölt a tény, hogy a világszerte körözött ABU-NIDAL német közvetítéssel szerezte be fegyvereit. A pekingi vérengzések utáni megtorló intézkedések és vallatások során is Angliából származó kínzóeszközöket használt a kínai államrendőrség – és, az ember szinte képtelen higgadtan tudomásul venni – a kínaiak megvásárolták az elektromos gumibotok gyártásának jogát. Egy évvel később már licenc alapján maguk gyártották őket.

Az elektromos gumibotokról tudni kell, hogy 40 000 voltos ütésekkel négy-öt perc alatt a legellenállóbb embernél is eszméletvesztéssel járó összeomlást okoznak. Megtudhattuk az adás során, hogy Angliában ma már a korlátlan piaci mechanizmusok ösztökélése és egyeduralma alapján a hivatalos állításokkal szemben 120 000 voltos gumibotokat is gyártanak és árusítanak mindazoknak, akik meg tudják fizetni.

Az egyik ügynök arra a kérdésre, hogy ha már a 40 000 voltos gumibotok használata súlyos következményekkel jár, akkor mi lehet a 120 000 voltos gumibotok célja, úgy válaszolt, hogy a cél a foglyok feltűnő sérülések nélküli megölése. Káin szeret alapos munkát végezni.

Felmerül az izgalmas kérdés, hogy miben rejlik a különbség a kommunista jellegű államterrorizmus és a korlátlan szabadpiaci mechanizmusok diktálta embertelenség között? „Fizikai kínzásokkal kellett a kommunista mozgalomban a hatalmuk tetőpontján állókat néhány héten belül véres hústömeggé változtatni és emberi méltóságuktól, valamint életcéljuk tartalmától megfosztani. Gumibotokkal és puskatussal verték őket, kiszakították a körmüket, kényszerítették őket, hogy a padlóról a kiszórt sötét felnyalják, belevizeltek a szájukba, beállították őket vízzel teli fürdőkádba és elektromos áramot vezettek bele; nem hagyták őket aludni, ülni, ketrecbe zárták őket, ahol csak kuporogni lehetett ...” – állapítja meg Georg Hermann HODOS.²²³

Miután a vállalkozónak álcázott angol újságírónak és színes bőrű társának sikerült Philip MORRIS úr közvetítésével 4 000 000 font összegű szállítási szerződést kötni, a szerződés, számos hivatalos levél és fax, valamint a filmfelvételek és a magnóra vett beszélgetések birtokában a nyilvánosságához fordultak. Az illetékesek reakciója az volt, hogy Philip MORRIS urat azonnali hatállyal elbocsátották. Ezt azzal indokolták, hogy MORRIS úr a hivatalos fórumok beleegyezése nélkül folytatta tevékenységét, és úgy tettek, mintha a bizonyítékok sora nem létezne.

²²³ HODOS, Georg Hermann: *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungsprozesse in Europa 1948–1954*. Frankfurt am Main, 1988. 12–13. o.

5.5.4. Az agresszió és a birtoklás az örömszerzés szolgálatában

Az Ön igényeivel mi is változunk. *Budapest Bank Rt. (plakát)*

A lelkiismeret hiánya az agresszió kiélésének kedvez. A kiélésre épített gazdasági etika jelenléte könnyen tetten érhető: az ajánlat reklámozása kiélésre buzdít, sőt azt sugallja, hogy akkor vagy valaki, akkor van tekintélyed, ha megteszed, amit kívánsz – és kívánd azt, amit a reklám státuszszimbólumként szuggerál.

A lelkiismeret beszűkülése, illetve hiánya nem szorítkozik a reklámra, de a reklám jól kifejezi és erősíti is a lelkiismerettel kapcsolatos hiányosságokat: kövel dobáltak meg egy gyorsvonatot Kelenvölgy és Budaörs között. A tettesek valószínűleg bulizó fiatalok voltak. Az esetnek halálos áldozata is volt.

1996 márciusában a német SAT1 TV-adó hírt adott arról, hogy a német A-24-es autót 42 km-es szakaszán valaki rendszeresen rálő az úton haladó járművekre. Előfordult, hogy horgonyt akasztottak autótutak fölötti hidakra és úgy lógatták le, hogy a járművek belerohanjanak. A *Roncsfilm*et éveken át nagy sikerrel adta a budapesti METRO mozi. A liberális progresszivizmus gyermeke nem ok nélkül rajongott a *Roncsfilm*ért. Ebben a filmben az agresszió kimondottan az örömszerzést szolgálja, mert minden, ami állítólag csak lecsúszott egzisztenciákra jellemző: agresszív kitérőések, hátbaszúrás, roncsolás, rombolás és miegyéb, vidámságra és kacagásra készítette a liberális progresszivizmus gyermekét. Bulizók jó heccnek tartják, hogy a közutakon leemelik a csatorna fedlapokat, mire az autó a lyukba belerohan. Az, hogy a pillanatnyi örömszerzés – előny – csekély „haszon” reményében is emberélet kioltására ösztönöz, jellemzi a személyiség alakulását napjainkban, és tükrözi a gazdasági etika alapbeállítódását is.

Vasúti berendezésekből ellopják az akkumulátort, pedig tudják, hogy a lopásból származó előny nincs arányban a tett katasztrofális következményeivel. De hiszen ez nem is lehet másként, ha az egész társadalom a vágyak, indulatok korlátlan kiélésére alapozott piaci mechanizmusok áradatával úszik, ha ezt az alapbeállítódást szuggerálják a filmek, a televízió, a reklám és minden, ami körülöttünk történik, és nincs olyan erő, amely a felszabadított ősi hajtóerőket mederbe terelni akarná, és erre képes is lenne. A tőkének kiszolgáltatott állam azt teszi, amit elvárnak tőle, és a tőke azt várja el, hogy az emberek ösztöneiket kövessék korlátozások nélkül. Ennek nyomós oka van: igazolja a tőke szabados magatartását, és az ösztöneit kiélő embernek mindent el lehet adni, amiről elhiszi, hogy amit kínálnak neki, azzal „több lesz”. Valóban „több” is lesz olyan értelemben, hogy gyenge Énje valamilyen Én-erőt helyettesítő támaszra tesz szert, amit a birtoklással „képzettársított” társadalmi státusz biztosít. Ilyen értelemben igaza van FUKUYAMÁnak: a liberális demokráciák képesek legjobban azt az általános elismerést biztosítani, amelyre egy személyiségében szétzilált embernek szüksége van.

6. Társadalmi célegyeztetés és konzisztencia

6.1. A kényszer és az ellenkényszer

Egy liberális demokratikus államban a társadalmi célok összeférhetetlensége abból adódik, hogy az állam két tűz közé szorult. Az állam kényszerpályán van, az érvényes jog alapján a monetáris körök diktátumait hajtja végre. Az ellenkényszer abban keresendő, hogy az állam konzisztens szabályzó szerepe nem ideológia kérdése, hanem a társadalmi mechanizmusokból adódó szükséglet, amely természeti törvény erejével – kényszerével – lép fel. Más szóval: a monetáris oldalról az államra nehezedő kényszer megghiúsítja a szükséges állami szerepvállalást, amelyet viszont a társadalmi mechanizmusok és az ember pszichikumában rejlő törvényszerűségek egyre nyilvánvalóbban követelnek. Ez a kényszer és az ellenkényszer lényege.

A kényszer komolyságára utal, hogy a nemzetközi nagytőke az egyre nyomasztóbbá váló társadalmi szétziláltság ellenére – ami egyre világosabban jelzi az államhatalom vákuumát – képes megtartani hatalmát és képes az államot gyámság alatt tartani. Pedig ma aligha van olyan felelősségének tudatában érvelő politikus, aki ne látná, hogy a liberális progresszizmus monetáris változata egy emberközponitú szemlélet számára tarthatatlan.

Talcott PARSONS viselkedésteóriája szerint akkor konzisztens egy fejlődés, ha a társadalom és a kultúra, illetve a gazdaság és a gazdaságetika alkotóelemei közötti kölcsönhatás az egyensúly felé halad. „Ha egy normatív (társadalmi, gazdasági) szisztéma konzisztens akar lenni – állapítja meg PARSONS –, akkor azonfelül, hogy tagjai bár meglehetősen tág határokon belül, különböző célokat tűznek ki maguk elé,

ezeknek a céloknak a megvalósítása során nem léphetnek fel olyan viselkedési minták, amelyek egymás létjogosultságát kizárják.

Egy normarendszer, amely valamely interakció stabilitását hathatósan kívánja szolgálni, *kénytelen* a rendszeren belül egymásra ható *elemek által követendő célokat is meghatározni*, legalábbis annyiban, hogy a célok összeegyeztethetősége ne legyen kizárt.”²²⁴

Emeljük ki és pontosítsuk: a társadalom és a gazdaság stabilitása és életképessége szempontjából a társadalmi és gazdasági célok összeegyeztethetőségét biztosítani kell. Az összeegyeztethetőség magától nem áll elő. Természetszerűen nem gondoskodhat róla más, mint az állam. Ebben az értelemben fogalmazta meg KEYNES a szociális piacgazdaság

²²⁴ PARSONS, Talcott: Einige Grundzüge der allgemeinen Theorie des Handelns. In: HARTMANN, Heinz (szerkesztő): *Moderne Amerikanische Soziologie*. Hrsg. Stuttgart, 1967. (153–172) 157. o.

Vö.: MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Innovation im Lichte der allgemeinen Theorie des Handelns von Talcott Parsons. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten*, az *Aspekte pädagogischer Innovation* című tudományos sorozat 16. kötete. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. 119–122. o.

Vö.: BIDLINGMAIER, Johannes: *Zielkonflikte und Zielkompromisse im unternehmerischen Entscheidungsprozeß*. Studienreihe Betrieb und Markt. XI. kötet. Wiesbaden, 1968. 64. o.: „Egy vállalat szociálökonomiai szisztémájában két vagy több funkcióhordozó azzal a várakozással lép együttesen fel, hogy az egyes funkcióhordozók célkompromisszumos összefogásán keresztül céljaik jobban realizálhatók, mintha egyedül lépnének fel.”

Vö.: SZRETYKÓ György: A politikai kultúra szerepe az érdekegyeztetésben. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/3. 32–42. o.

elveit, és ennek alapján volt képes Nyugat a második világháború okozta nyomorból kitörni. Ebben a szellemben követeli ma GIDAI Erzsébet a „menedzser állam” megvalósítását.²²⁵

A társadalomban a cél-összeférhetőség megvalósítható, ha az állam nem helyezkedik arra az álláspontra, hogy a társadalmi és a piaci mechanizmusok majd megteszik a magukét. Ezek valóban megteszik a magukét, úgy, hogy a cél-összeegyeztetés a társadalmon belül egyre nehezebbé és végül lehetetlenné válik.

Az ellehetetlenítés irányának ugródeszkája a *közérdekű intézmények és vállalatok privatizációja*. Ezzel a legegyszerűbb kollektív érdekek szolgálata a privát szféra önérdékű gazdasági tevékenységével kerül függőségbe.

Egy emberközpontú szemlélet alapján semmi sem indokolja közérdekű intézmények privatizációját, különösen nem külföldi tulajdonba adását. Az 1956-os forradalom nem irányozta elő a közérdekű intézmények és vállalatok privatizációját. A legnyomósabb ok, amely ennek megakadályozása mellett szól, az a társadalmi (minimális) cél-összeférhetőség megteremtése.²²⁶

Képtelenség autótutak koncesszióját 30 évre bérbe adni és a belföldi forgalmat lebénítani, mikor az állam sokkal kedvezőbb feltételek mellett kapott kölcsönökből jóval alacsonyabb használati díj ellenében képes lett volna ugyanazt nyújtani, amit a koncessziót megkapott magántársaságok. De hát a méltánytalanság és az érthetetlen jelenségek nem újak a monetarizmus mocsarában: Ausztriában is felmerült a kérdés, hogy miért Chicagóban nyomtatták az autótutak használati díjának kifizetését bizonyító címkéket, mikor ezeket jóval olcsóbban és feltételezhetően konfliktusmentesebben Ausztriában is beszerezhetnék volna.

Elhibázottnak kell minősíteni minden olyan újítást, amely közérdekű intézmények privatizálásával kíván egy monetarista gazdasági ideológiadivat képviselőinél jó pontot szerezni. GIDAI Erzsébet ebben a szellemben hívja fel a figyelmet arra, hogy szükség van „az állam koordinációs, rásegítő szerepének” megvalósítására, amely „egy a nemzeti sajátosságokhoz illeszkedő, hagyományokat tisztelő” gazdasági rendszernek felel meg.²²⁷

A társadalmi célösszeférhetőség ellehetetlenítését fejezi ki a Szocialista Internacionálé New York-i kongresszusán elfogadott határozat, miszerint „a nyolcvanas évek elejétől világviszonylatban egy szélsőségesen liberális gazdasági modell terjedt el, amely a szabadpiaci elveket szentírásként kezeli, tekintet nélkül társadalmi következményeikre. Tizenöt év tapasztalatai alapján azonban mára már világossá vált, hogy a liberális koncepció nem tudta ígéreteit teljesíteni, és soha nem tapasztalt egyensúlyvesztéshez és széles körű igazságtalanságokhoz vezetett. Kiemelhető az egyenlőtlenség és a szegénység, amely a fejlett és a fejlődő országokat egyaránt sújtja, továbbá a jelentős gazdasági visszaesés, valamint a gazdagok és szegények közötti növekvő szakadék a kelet-európai országokban.”

6.2. A monetáris diktatúra módszere

Különleges figyelmet érdemel az előbb idézett határozat megállapítása, miszerint az egyensúlyvesztés eddig még soha nem tapasztalt méreteket öltött. Ebből következik, hogy az eddigi forradalmakat – legalábbis a szövegből levonható következtetések alapján – a mainál csekélyebb mértékű egyensúlyvesztés is képes volt kirobbantani. Világos, hogy a soha nem

²²⁵ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 66. o.

²²⁶ Vö.: LENTNER Csaba: Privatizálás előtt a Magyar Nemzeti Banknál? *Magyar Fórum*, 1996. október 17. 8–9. o.; LENTNER Csaba felhívta a figyelmet arra, hogy a jelek szerint feltételezhető a Magyar Nemzeti Bank privatizálásnak előkészítése – amerikai mintára. „Gazdaságtörténeti tény, hogy a Magyar Nemzeti Bank a Horthy-időszak alatt is magántársaság volt. Az Amerikai Federal Reserve Bank sem állami, hanem magánbankok tulajdonában áll.”

²²⁷ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 66. o.

tapasztalt egyensúlyvesztést és az ezt kiváltó társadalmi és gazdasági rendet csak diktatórikus módszerekkel lehet fenntartani, de ez nem feltétlenül párosul politikai elnyomással. A gazdasági kiszolgáltatottság minden formája idesorolandó.

A történelemben a célösszeegyeztetést rendszerint forradalmi úton próbálták megközelíteni.

A monetarizmus a homo moralis kétarcúságára építi hatalmát és ennek segítségével próbálja a célösszeegyeztetés szükségességét elodáztatni. A monetarizmus ideológiájának igazolása és hatalmának stabilizálása érdekében az egyik oldalon beveti a liberális progresszivismustól átvett hangzatos szövegeket a demokráciáról, a liberalizmusról és az individualizmusról; kisajátítja magának ezeket a fogalmakat, és egyben céljainak megfelelően félre is magyarázza őket, hogy aztán formális törvényekkel tudja legalizálni. Ez az oka a liberális gazdaságpolitika, a liberális szociálpolitika, a liberális iskolapolitika és sok más liberálisnak nevezett áramlat törvényes jellegének és annak, hogy az Európához való felzárkózás leple alatt és a jogharmonizálás ürügyén a monetarizmus uralma egyre nagyobb lesz.

A monetarizmus diktatúrája napjainkban a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűek kiszolgáltatottságából adódik; az ellentétek további növekedésével párhuzamosan a mélyen elkecseregetett tömegek sakkban tartása azonban könnyen felveheti a diktatúrára jellemző formális ismertetőjegyeket is. Ez azonban korántsem szükségszerű, mert a társadalmat és a gazdaságot közvetlenül vagy közvetve kézben tartó pénzügyi körök rendelkeznek azokkal az eszközökkel – pénzzel és befolyással –, amivel mindazt meg lehet vásárolni vagy ki lehet csikarni, ami a „forradalmasodás” ellen hat. Nézzük meg ezt közelebbről.

Nem újdonság, hogy a politika, a gazdaság és a bűnözés ma szorosan egybefonódik. Ez a három együtt – a politika – nem mindig a hivatalos, hanem a háttérben érvelő politika – a gazdaság – az illegális gazdaság – és a bűnözés arra törekszik, hogy valódi célösszeegyeztetés helyett a hátrányos helyzetűeket semlegesítse: a munkanélküliek tömegét először munkanélküli segélyekkel hallgattatja el, s ha ez megszűnik, kiiktatja őket a társadalomból – „leírja” őket úgy, hogy ellenálló és önorganizációs képességük, Én-erejük megtörik. A hivatalos közleményekben feltüntetett adatok a munkanélküliekről csupán a jéghegy csúcsa, az egy éven túli, már nem regisztrált munkanélkülieket nem veszi figyelembe.

Az alkoholizmus, a kábítószerfogyasztás, a bűnözés olyan jelenségek, amelyek elsősorban a társadalomból kiiktatott tömegeket ragadják magukkal. Elsősorban.

Az Osztrák Televízió 1996. szeptember 5-én 22.30 kezdettel sugárzott adása „Ha a gyermekek az alkoholhoz nyúlnak” címmel fényt derített azokra a társadalmat és a családot szétziláló körülményekre, amelyek a gyermek-alkoholizmushoz vezettek. A *Tele* – az osztrák televíziós magazin – ezt így kommentálja: „A németek világ bajnokok az alkoholfogyasztásban. 2,5 millió polgár alkoholist. Egyáltalán nem kerül nyilvánosságra, hogy a mindennapok kábítószerbe ivottak a gyerekszobákba. A film megkísérli az érintettekkel való beszélgetés alapján a növekvő gyermekalkoholizmus okát felderíteni.”

Ugyan a gyermekalkoholizmusra nem érvényes, de a munkanélküliek elcsúszásának annál inkább, hogy társadalmi lecsúszásuk kimondatlanul is azt sugallja – szinte a levegőben van –, hogy lám, ezekkel a züllött emberekkel nem érdemes foglalkozni.

Akik még nem veszítették el munkájukat, félnek, hogy elveszthetik, ezért hathatós ellenállásra képtelenek. Az időseket és a nyugdíjasokat aligha veszi valaki is komolyan. Hacsak nem szavazatok szerzéséről van szó.

A nevelésben elhatalmasodó szabados tendencia, a falfirkálás, a tekintély aláásása, az idősebbekkel szembeni tiszteletlenség és sok más mindennapossá vált jelenség kétségtelenül a liberális progresszivismus eredménye, s ezek a monetarizmus malmára hajtják a vizet.

Hogy csak egy példát említsünk: köztudott, hogy a kábítószereszkedés különösen a fiatalok körében terjed. A kábítószerkereskedelem óriási profitot hoz. Az orosz bankrendszer az orosz nemzeti jövedelem felét a nemzetközi kábítószer-maffia profitjának tisztára mosásával keresi meg. A módszer alkalmazásának gyakorisága növekvő tendenciát mutat.

Mostanában egyre gyakrabban hallani, hogy a kábítószermentes társadalom vágya csupán illúzió. Ez annyiban igaz, amennyiben az ember ellentmondásos természete a kulturális értékek keretein belül mindig is kereste és egyben elkerülni is igyekezett a feszültségeket, a félelmet és az idegeket borzoló jelenségeket. Ha a civilizáció elveszi az embertől a mindennapok küzdelmeit és feszültségeit, akkor az ember a keresésükre indul, vagy elkábítva magát menekül a valóság elől. Ha mindezek mellett a kultúra kanalizációja elvész, akkor az ember ambivalens természete katasztrofális következményekkel jár.

Azt is egyre gyakrabban lehet hallani, hogy egy plurális társadalomban – milyen szépen hangzik – hozzá kell szoknunk a bűnözéshez. Jellemző, hogy a közelmúltban olyan börtönt avattak Németországban, amelynek a színvonala egy luxusszállodáéval vetekszik.

Közismert, hogy a multinacionális vállalatok megvásárolják a kutatókat.²²⁸ A nemzetközi tőkének így fokozott lehetősége nyílik – tudományos színezettel – az állami szervek hatékonyabb befolyásolására, mint ahogy ezt a monetáris eszköztár lehetővé tenné, illetve lehetőség nyílik, a tudományra való hivatkozással a tőke érdekének megfelelő intézkedéseket megtenni.

6.3. Egy alternatíva szeplőkkel

Jelentésében a Római Klub a szociokulturális értékek elvesztésében látja a társadalmi elemek célösszeegyeztethetőségének problémáját, s megállapítja, hogy „számolnunk kell az olyan értékek eltűnésével, melyek korábban összefogták a társadalmat, tagjai között összhangot teremtettek. Egyes helyeken ez a vallásba és az etnikai értékekbe, máshol a politikai rendszerekbe és annak irányítóiba vetett hit elvesztésének következménye.”²²⁹ Tehát annak a következménye, amit FUKUYAMA a liberális demokráciának nevezett szabados társadalmi torzó megvalósítása érdekében elengedhetetlennek tart.

Az osztrák „szociális partnerség” elve megmutatja, milyen úton lehetne a társadalmi célegyeztethetőség problémáját megoldani.

Ausztria bemutatta, hogyan kellene a szociális piacgazdaság keretein belül „egymásra ható szisztémaelemek által követendő célokat meghatározni, legalább annyiban, hogy a célok összeegyeztethetősége ne legyen kizárt”. De ehhez politikai akarat is kell. Valószínű, hogy a politikai akarat a monetáris kényszer nélkül érvényesülne is, mert a szabályozási ellenkényszer – feltételezhetjük – a 20. század végén emberibbnek mutatkozik, mint a tőke érdekeit egyoldalúan szolgáló kényszer.

A szociális partnerség elve alapján vezették be Ausztriában a paritásos bizottság – Paritätische Kommission – működését. Ennek keretein belül tárgyalások útján, a belügyminiszter elnökletével, az érdekképviseltek szervezetei kötöttek egymással kompromisszumot. A célegyeztetésnek az volt az ára – a szeplője –, hogy majdhogynem

²²⁸ Vö.: FEKETE Gyula: Sorskérdés: megmaradás. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 187. o.: „Abortusz. A forradalom óta 6–7 millió a nyilvántartásban szereplők és nem szereplők száma együtt. Találkoztam ugyan olyan tudományosnak álcázott véleménnyel, hogy 6–7 milliónyi megindult életnek a kioltása „nem befolyásolja a népesség alakulását”. El is tettem gyűjteményembe, a tudományosnak feltálat sületlenségek közé.”

²²⁹ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum, 1995. 23. o.

kizárólag az állam terhére történt. A munkavállalók szociális juttatások sorát követelték vagy éppen a jó fiú szerepében tetszelgő állam osztogatta ezeket választási „cukorkákként”, miközben a tőke állami szubvenciókat, üzemek létesítésére ingyen telket és egyebeket préselt ki az államból (közületekből) azzal az ürüggyel, hogy munkahelyet teremtet. Az állam vállán összegyűlt terheket végül is tartósan nem lehetett állami bevételekből finanszírozni. Az állam eladósodott és függőségi helyzetbe került a monetáris körökkel szemben, amelyek azt állították, hogy a szociális piacgazdaság életképtelen, pedig – mint többnyire jó dolgok esetében – megfelelő nevelés hiányában „csupán” az elvet nem valósították meg következetesen. A politikusok magatartása mögött a hatalmon maradás, illetve a hatalom megszerzésének igénye húzódott meg. A szociális partnerség elvének elsikkadása is mutatja, hogy bárhol is nyúlunk a ránk nehezedő problémák megoldásához, ott kötünk ki, hogy egy új társadalom felépítését a nevelésnél, egy konzisztensebb szocializációnál kell kezdeni.

A szociális piacgazdaság a társadalmi célegyeztetés intézményesítésével társadalom- és viselkedéstudományos szempontból is a helyes úton járt. Ezt az utat kellene hiányosságainak kiküszöbölésével tovább fejleszteni és nem azon töprengeni, hogy ez most egy harmadik út vagy valami más, mert ez mind a kettő, a harmadik út is meg valami más is, mint ami volt, amit negyedik vagy ötödik vagy akárhányadik útnak is felfoghatunk.

Az ilyen jellegű „rágódások” hasonlítanak az éhen halt ember esetéhez, aki a tojás meg a tyúk láttán azon kezdett el töprengeni, hogy melyik volt előbb, ahelyett hogy a tojásokat megsütötte volna. De nem a tyúkot.

6.4. A piaci mechanizmusok és a célegyeztetés. A tragikus-logikus paradoxon

Adam SMITH idealizmusa és naivitása még érthető volt, hiszen akkor még nem hagytuk magunk mögött a manchester-kapitalizmust és nem ismertük sem a liberális progresszizmust, sem annak monetáris változatát. De azért a gyanú felmerülhetett volna, hogy a dolgok valahogy még sincsenek rendben, ha azt állítják, hogy az emberi önzés képes harmóniát teremteni. De hát nyilván a piaci mechanizmusok formális logikája annak idején eloszlatott minden kétséget. SMITH ezt világosan kifejti: „Akármelyik árösszetevőre jutna kevesebb a természetes rátánál, az érdekeltek nyomban megéreznék a veszteséget és azonnal annyi földet, munkát, illetve tőkét vonnának el az érintett foglalkozási ágtól, hogy a felhozatal hamarosan nem lenne több annál, mint ami a tényleges kereslet kielégítésére éppen elegendő. Ennélfogva a piaci ár csakhamar elérné a természetes ár szintjét, legalábbis ott, ahol teljes szabadság uralkodik.”²³⁰

A hangsúly a teljes szabadságon van, amit nem korlátoz semmi.

Ezzel SMITH nem állított kevesebbet, mint hogy egy liberális, szabadversenyessé kapitalizmusban a harmónia uralkodik, azaz a társadalmi célok összeférhetősége automatikusan újra meg újra helyreáll. A harmóniát a piaci mechanizmusok garantálják: „A piaci felhozatal minden áru esetében mintegy magától értődően a tényleges kereslethez alkalmazkodik” – szögezi le.²³¹ A harmónia, a piaci struktúrákon belüli egyensúly tehát SMITH szerint minden átmeneti összhangzavar után automatikusan helyreáll. Ezen állítása miatt SMITH elméletét gyakran harmóniatannak is nevezik, az ismertebb klasszikus nemzetgazdaság elnevezés mellett.

²³⁰ SMITH, Adam: *A nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Budapest, 1959. I. kötet. 111. o.

²³¹ SMITH, Adam: i. m. 106. o.

Adam SMITH harmóniatana nem egyéb, mint egy tragikusan logikus paradoxon. A kereslet, kínálat, ár és termelés közötti összefüggések megnyerő logikája csalhatatlanságot sugall. A paradox jelleg a kritikátlan hitben – tévhitben – nyilvánul meg, hogy az egyéni érdek egyáltalán egyensúly és harmónia forrása lehet – kivéve, ha a túlzottan egoisztikus magatartásokból származó hátrányok – az állam által szabott korlátok – közvetlenül érezhetően a remélt előnyöket túlszárnyalják.

Valahol erősen sántít FUKUYAMA érvelése, aki a „homo sapiens nevű állatfaj”-ról²³² egyszer azt írja, hogy sikerült a liberális demokráciát, az altruizmus felülmúlhatatlan paradicsomát megteremtenie, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy az USA-ban anyagi áldozatokat nem kímélve a testi fogyatékosoknak lehetővé tették a középületekbe való bejutást,²³³ máshol pedig a liberális demokráciák társadalmi problémáira utal, de rögtön elbagatellizálja őket, mondván, hogy csupán „abból származnak, hogy nem kielégítően alkalmazzák a szabadság és az egyenlőség ikerelveit, amelyeken a modern demokrácia alapszik, nem pedig abból, hogy maguk az elvek hibásak.”²³⁴

Mintha nem mindig az elvek nem kielégítő megvalósítása lett volna a társadalmi és gazdasági torzók oka.

De hát itt többről van szó, mint nem kielégítő alkalmazásról, mert maga az elv egyoldalúan a féktelen egyéni érdekre épít.

FUKUYAMA nyilván hiányos szociológiai és pszichológiai ismertekből indult ki: maga az elv tarthatatlan, mert az embernek ugyanúgy szüksége van szabadságra, mint korlátozásra – belsőre sokkal intenzívebben mint külsőre, de ha a belső, a lelkiismeret korlátozása elvész, akkor a társadalmi célegyeztetés érdekében fokozottan a külső korlátozásnak kell átvenni a szabályzó szerepet.

Feltehetően FUKUYAMA, homályosan ugyan, de látja a korlátlan piaci mechanizmusok társadalmat romboló hatását, valószínűleg látja a munka és hajlék nélkül maradtak nyomorát, és szinte lehetetlen, hogy ne látná az egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusok követelte gazdaságos – értsd kizárólag profitorientált – magatartások elharapózását a kollektív érdekekkel szemben.

Ma, amikor a korlátlan piacgazdaság következményei ismertek, szinte az örültséggel határosnak tűnik az az elképzelés, hogy a piaci mechanizmusokat mozgató egoizmus képes a társadalomban harmóniát teremteni. A piaci mechanizmusok harmóniát teremtő képességét csak a laikusokkal lehet elhiteni, meg azokkal, akiknek nem marad más hátra, mint ebben hinni, vagy éppen azért hisznek benne, mert egyéni érdekeik ezt kívánják.

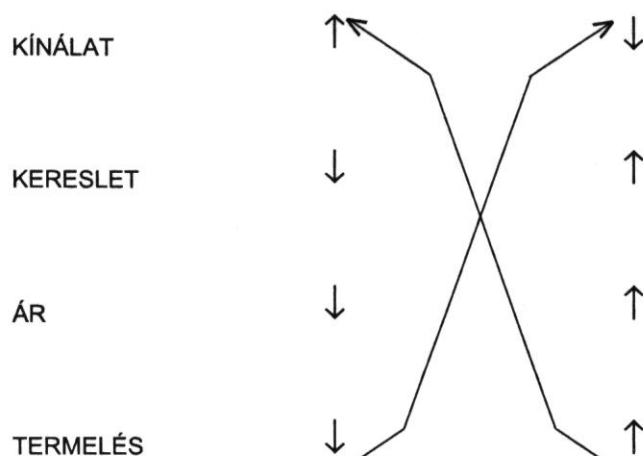
6.4.1. A piaci mechanizmusok struktúrája és szisztémája

A piaci struktúrákat a kínálat, a kereslet, az ár és a termelés képezi. A szisztéma igen egyszerűen, az egyéni érdekek megfelelően működik. Induljunk ki a kínálatból (de kiindulhatnánk a piaci mechanizmusok bármelyik eleméből): ha a kínálat növekszik, ehhez viszonyítva a kereslet csökken; ha a kereslet viszonylagosan csökken, az ár is csökkenni fog; ha az ár csökken, akkor nem érdemes termelni; ha a termelés csökken, csökken a kínálat; ha a kínálat csökken, ehhez viszonyítva növekszik a kereslet; ha a kereslet viszonylagosan növekszik, emelkedik az ár, és így tovább. Lásd a 8. ábrát.

²³² FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 44. o.

²³³ FUKUYAMA, Francis: i. m. 420. o.

²³⁴ FUKUYAMA, Francis: i. m. 5. o.

8. ábra

Az ábra mutatja a piaci mechanizmusok elemeinek egymáshoz való viszonyát. Ennek az a sajátossága, hogy a piaci mechanizmusok a gazdasági tevékenységet az egyéni érdekek megfelelően szabályozzák, teljesen hiányzik belőle a kollektív érdekek és a hátrányos helyzetűek képviselete, ha csak valamely központi hatalom nem juttatja érvényre. Ha érvényre juttatja, akkor már nem piacgazdaságról beszélünk, hanem sokkal inkább szociális piacgazdaságról, vagy szélsőséges esetben centralisztikus államkapitalizmusról.²³⁵

6.4.2. A piaci mechanizmusok és az alapbeállítódás

A szabad piaci mechanizmusok befolyásolják az ember alapbeállítódását. Ez abban nyilvánul meg, hogy a pszichikumban rejlő alapbeállítódás erkölce érzékenyen eltolódik az Én-központúság irányába, ami amúgy is az ember egyik alapvető tulajdonsága. Az Én-központúság nem azonos az Én-erővel. Ellenkezőleg: minél erősebb az Én, annál erőteljesebben képes önmagától el, a Te irányába tekinteni; minél öncentrikusabb az Én, annál gyengébb és annál képtelenebb erre. Hasznos ehhez a következőket tudni.

Az Én-központúságban – az egoizmusban – a természet bölcs gondoskodása mutatkozik meg. Az egoizmus eredeti célja belátható. A kultúra megjelenése előtt a nem tudatos vagy kevésbé tudatos egyedközpontúság segítette az élőlény azon törekvését, hogy a természet viszontagságai közepette életét és a fajtát védje és fenntartsa. Az egyedközpontúság elve még ma is érvényes – ez táplálja a szélsőséges liberalizmus individualizmusát, ami a társadalom atomizálódásához vezet. Az egyed- vagy énközpontúság permanens fizikai és pszichikai védekezési készenlétben nyilvánul meg. A pszichikum kialakulása során ugyanis a fizikai védekezési készenlét egyre inkább pszichikai védekezési formákba ment át anélkül, hogy a fizikai megszűnt volna. Ez az összetett védekezési készenlét az ego-defense – az én-védekező – mechanizmusokban nyilvánul meg.²³⁶ A társadalom feladata lenne ezt a komplex védekezési készenlétet a lehető legalacsonyabb szinten tartani.

²³⁵ Vö.: ĐILAS, Milován: *Az új osztály*. Zürich – Stuttgart – Wien, 1958. 88. o.: A szovjet rendszer államkapitalista jellegét ĐILAS találóan fogalmazta meg: „Mint minden kommunista diktátor, Sztálin is tisztában volt azzal, hogy a legkisebb eltérés a párt ideológiai alapelvétől, az új osztály monopolisztikus rendszerétől, a nemzeti vagyon feletti kizárólagos tulajdonjog elvétől, vagy akár a párt-oligarchia totalitárius hatalomgyakorlásától, előbb utóbb saját bukásához vezetne.”

²³⁶ FREUD, Anna: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. Wien, 1936.

Az emberközpontú szemlélet számára képtelenség ezt az ember természetében rejlő védekezési készséget és készenlétet a piaci mechanizmusok egoizmusával és agresszív rámenősségével erősíteni.

6.4.3. Fukuyama és az alapbeállítódás

FUKUYAMA alapvetése két pilléren nyugszik. Az egyik a thümosz, a másik az irányzatos történelem.

„A thümosz a lélek elismerést követelő része.”²³⁷ Sokan azonban nem elégszenek meg azzal, hogy elismerést kapnak, hanem „azt szeretnék, hogy különbnek tartsák őket másoknál”. Ezt a jelenséget megalothümia névvel ruházza fel a szerző. „A megalothümia munkál a zsarnokban, aki lerohan és leigáz egy szomszéd népet, hogy elismertesse vele felsőbbbségét, és a zongoraművészen, aki arra törekszik, hogy Beethoven legkiválóbb tolmácsolójának ismerjék el. Ellentéte az izothümia, a másokkal való egyenlőség elismerésének a vágya. A megalothümia és az izothümia az elismerés vágyának az a két megnyilvánulása, amelynek figyelembevételével megérthetjük a modernségbe való történelmi átmenetet” – írja FUKUYAMA.²³⁸ A modernségen a liberális demokratikus berendezkedést, a monetarizmust érti.

Az elismerés vágyának FUKUYAMA által felvázolt két formája nem magyaráz meg semmit, legfeljebb azt, hogy egy olyan társadalmi és gazdasági rend megteremtése a cél, amelyben az elismerés két formája kielégül és nem módosul. Ezt maga FUKUYAMA állítja.

Kétségtelen, hogy a német, angol, francia és görög filozófusokra való hivatkozással felépített gondolatmenetében az elismerésre való vágy jelentősége a társadalmi folyamatokat illetően vitathatatlan, de az is, hogy az elismerés vágya a pszichológiában és a szociológiában sokkal közelebb áll hozzánk, mint hogy görög műszavakkal kellene az olvasók előtt fejtegetéseinek tudományos jellegét hangsúlyozni.

Az elismerés utáni vágyat a pszichológiában és a szociológiában a pozitív önkép, jó benyomáskeltés, státusz, befolyás, hatalom és hasonló fogalmak jelölik. Nem kétséges, hogy az elismerés utáni vágy, sőt az azt lényegesen meghaladó hatalomvágy a történelem folyamán mint hajtóerő döntő jelentőségű volt, és még ma is az. De ebből nem az következik, hogy ezt az alapvető hajtóerőt, amely szorosan összefügg az agresszióval, az egoizmussal és a birtoklási vágygal, úgy kell erejétől megfosztani, hogy előbbieket kielégüljenek.

Az elismerés utáni vágy *a teremtés természetes következménye*, mögötte az az alapvető hajtóerő áll, amely az energiából atomot, ebből molekulát és ebből szerves életet hozott létre, amely az evolúció során *eljutott odáig, hogy rádöbbsen magára: ÉN VAGYOK*. Ez az a pont, ahol az elismerési vágy okát és egyben célját, valamint *jövőjének kívánatos alakulását megérthetjük*, és nem pedig az, amit FUKUYAMA állít.

Minél bizonyosabb az, hogy *én vagyok*, annál kevésbé vagyok ráutalva arra, hogy mások elismerjenek, és hogy bizonygatnom kelljen: valóban vagyok. Az Én minősége döntő szerepet játszik abban, hogy az ember milyen mértékben érzi szükségét annak, hogy bizonyosságot szerezzen önmagáról. A gyenge Én szükséglete nagyobb, az erős Én szükséglete kisebb.

Az a tény, hogy a társadalmakban létezik az elismerés utáni vágy, arra mutat, hogy *az Én-fejlődés evolúciós folyamata még befejezetlen* – az embernek lenne a feladata ezt a befejezetlen érési folyamatot a konszenzus adta minden lehetőséggel előmozdítani.

²³⁷ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 15. o.

²³⁸ FUKUYAMA, Francis: i. m. 266. o.

Itt alapjaiban inog meg FUKUYAMA elismerésre felépített fejlődési elve, amely szerint a liberális demokrácia elérte már a felülmúlhatatlan társadalmi és gazdasági tökéletességet – olyannyira, hogy továbbfejlődés már nem is lehetséges. Nem csoda, hogy az USA-ban és a többi monetáris társadalmakban „hozsanna zeng”, hogy „győztünk! győztünk!”, mint ahogy ezt kritikusa, Pierre BRUCKNER írja, de hozzá is teszi, hogy FUKUYAMA állítása „azért csábító, mert irreális”.

A FUKUYAMA által újjáélesztett irányzatos történelemelméletnek a monetarizmus érdekei szerinti magyarázata szétmállik. Feltehetően ezt FUKUYAMA is érzékeli, mert itt-ott nagyon óvatosan fogalmaz: csupán „úgy látszik – írja –, mintha az »egyetemes történelem« a liberális demokrácia irányába haladna.”²³⁹

A HEGEL–MARX féle irányzatos történelem megengedi a következtetést, hogy az ösközösségből kiindulva a rabszolgaság társadalmi és gazdasági berendezkedésén, a feudalizmuson át, a kapitalizmuson keresztül eljussunk az emberi boldogságot megvalósító társadalmi-gazdasági rendig. Az alacsonyabb rendűtől elindulva egyre tökéletesebb társadalmi és gazdasági rendhez érkezünk. Végül is eljutunk a legtökéletesebb társadalmi és gazdasági berendezkedéshez. MARX szerint a kommunizmus a történelemnek olyan értelemben a vége, hogy a legfejlettebb társadalmi és gazdasági rendet testesíti meg – nála jobb nem is lehet. FUKUYAMA szerint a liberális demokrácia az, „amelybe minden nép minden tapasztalata beletartozik” – itt már szó sincs feltételes módról vagy arról, hogy esetleg csak úgy tűnhet, mintha ...

Viselkedéstudományi szemlélet alapján az Én-erőből kiindulva merőben más kép tárul elénk, mint amelyet FUKUYAMA és munkaadó elvtársai látni szeretnének: csak az a gazdasági és társadalmi rend lehet a legfejlettebb és az képezheti a történelem adott értelmezésű végét, amely olyan szociokulturális értékrendet teremt, konszenzus révén, amely az önmegvalósítást, az Én-erőt annyira fokozza, hogy az evolúciós éretlenségből származó elismerési, érvényesülési, hatalmi, önbizonyossági vágy csökkenhet, nem pedig az, amely az elismerési, sőt hatalmi vágyat kielégíti; nem az, amelyről FUKUYAMA azt írja, hogy „amikor úgy döntünk, hogy liberális demokráciában kívánunk élni, nem csupán az a tény lebeg szemünk előtt, hogy ez szabaddá és lehetővé teszi számunkra a pénzszerzést és lelkünk vágyakozó részének kielégítését. A lényegesebb és végső soron megnyugtatóbb, hogy ez bizonyítja méltóságunk elismerését. Liberális demokráciában az élet az anyagi bőség potenciális útja, de abban is eligazít, hogyan érhetjük el egyik legkevésbé sem anyagi célunkat: szabadságunk elismerését. A liberális demokrácia úgy értékeli bennünket, ahogy mi értékeljük magunkat. Lelkünknek ilyenformán mind a vágyakozó, mind a thümotikus része kielégül.” Hát éppen ez az: a kielégülésnek méltánytalan az ára, mert a kielégülés a hátrányos helyzetűek rovására megy.

A hátrányos helyzetűek méltóságának elismerésére irányuló igénnyel kapcsolatban a monetáris körök és kiszolgálók úgy tesznek, mintha ez *nem is létezne*. Közben nem veszik észre, hogy valójában azoknak az ilyen irányú szükséglete sem elégül ki igazán, akik ezt anyagi helyzetük alapján remélik, mert a piaci mechanizmusok általában *bekényszerítik az embert a végtelennek mutakozó előnyök szüntelen hajszolásába*. A menedzserbetegség aztán megteszi a magáét.

Igaz, a liberális demokrácia úgy értékeli bennünket, ahogyan mi értékeljük magunkat.

Ez az értékelés messzemenőn nem kielégítő, mert az Én-minősége nem kielégítő, és az egyéni érdekek korlátlan hajszolásán keresztül minősége nem is javulhat.

Minél jobban követi az individuum egyéni érdekeit, annál jobban elszigetelődik, annál jobban atomizálódik a társadalom, annál jobban elvész a szociális érzelmi védettség, mert a

²³⁹ FUKUYAMA, Francis: i. m. 88. o.

társadalmi differenciálódás nem zárulhat integrációval; az egyéni érdekek az integrációs folyamatokat újabb és újabb előnyök szerzésének reményében szüntelenül feltörik. A társadalmi integráció közvetíthetné az Énnel azt a bizonyosságot, hogy rendezett világban él, és egyre kevésbé van mások elismerésére ráutalva. A liberális demokráciában ennek az ellenkezője figyelhető meg.

FUKUYAMA állítása, miszerint a szabadság elismerése legkevésbé sem anyagi jellegű cél, tarthatatlan: minél gyengébb az Én, annál inkább nem szabad, hanem szabados kíván lenni, annál jobban erősödik önvédelmi készenléte, és annál inkább igyekszik a személyiségében rejlő bizonytalanságot anyagi javak nyújtotta biztonsággal, hatalommal és befolyással helyettesíteni.

Az anyagi javak bőségével rendelkezők egy liberális társadalomban szinte szükségszerűen olyan önvédő mechanizmusokhoz folyamodnak, amelyekhez a legkönnyebben hozzáférnek, és ezek között mindenekelőtt az anyagi javak gyarapítása szerepel. Anyagi javak fitogtatása, szolgák és tisztviselők megvásárlása, anyagi javakkal elérhető hatalom gyakorlása, korrupció és feltűnési viselkedés: feltűnő sportautó, egy Mercedes, nyilvánosság előtti feltűnést keltő telefonbeszélgetések, színes haj, fülbe, orrba, szájszélbe fűzött karikák, az „individualitást” kihangsúlyozó harsány öltözékek és egyebek szolgálják az Én-gyengeségből fakadó magatartásmintákat. Minél gyengébb az Én, annál nagyobb a felsorolt Én-erőt helyettesítő módszerek alkalmazására való hajlam, már amennyire ezt az anyagi javak fölötti rendelkezés lehetővé teszi.

A liberális progresszizmus fantasztikus gyakorisággal szüli a felsorolt viselkedési mintákat ahelyett, hogy a személyiség fejlődése érdekében valami érdemlegeset tenne. A nevelés csak a társadalmi célok peremén létezik hozzá nem értő politikusok gazdasági racionalizmuson alapuló liberális elképzeléseiben.

Azoknak a társadalmi integrációból kizárt tömegeknek, amelyeknek nem jut munka és elismerés – amire FUKUYAMA állandó jelleggel hivatkozik – nem adatnak meg azok az önképet javító és Én-erőt helyettesítő eszközök sem, amelyek az előnyös helyzetűeknek megadatnak, így végső kiútként Énjüket a disszonancia-teóriának megfelelően az adott körülményekhez kénytelenek igazítani. Az elcsúszás folyamatok elkerülhetetlenek.

6.5. Piaci formák és célegyeztesítés

A piaci mechanizmusok alapelve csak a nyílt, teljes értékű piaci viszonyok között – a polipol viszonyai között – érvényesül „optimálisan”. A polipolban az ajánlat (a kínálat, a felhozatal, az eladók) sokaságával szemben a kereslet (az érdeklődők, a vevők) sokasága áll. A tömeges kínálati és keresleti viszonyok között a piac nem áttekinthető. Túltermelés, a kínálat ezzel járó ajánlatgyarapodása és ennek kihatásai az árakra és a termelésre csak utólag derülnek ki, éppen úgy, mint ennek a fordítottja, mutatis mutandis.

A polipoltól eltérő piaci viszonyok között a piaci mechanizmusok ugyan eltorzulnak, de általános érvényük megmarad, az egoizmus mint a gazdaság hajtóereje nem veszti el érvényességét.

Kétoldalú oligopol esetében csekély kínálat áll csekély kereslettel szemben. Van azonban kereslet és kínálat orientált oligopol is.

Kétoldalú monopol esetében potenciális kínálat áll potenciális kereslettel szemben. De van kínálatmonopol és keresletmonopol, és léteznek a felsorolt piaci formáknak egyéb variációi is. Ezek mindegyike speciálisan, az adott piacforma sajátosságainak megfelelően, befolyásolja a mindenképpen érvényes piaci mechanizmusokon keresztül az árképződést és a termelést, csupán az eredmény más, mint polipol esetében lenne.

Az önérdék elve még az egyoldalú monopol esetében is érvényes. Például a kínálati monopol esetében is, amikor csupán egyetlen ajánlótól lehetséges egy árut beszerezni,

érvényesülnek a piaci mechanizmusok. A monopol tulajdonos esetleg gondolhatja, hogy monopolhelyzetében korlátlanul emelheti az árat, ami azonban koránt sincs így: egyrészt, minél magasabb az ár, annál kevesebbet lehet eladni az áruból, másrészt a vevőkör megkísérli a monopol által ajánlott javakat más, hasonló jellegű javakkal helyettesíteni. Ha ez sikertelen, és létfenntartó javakról van szó, egy bizonyos árszint után a lehetséges vevőkör a vásárlóerő hiányában ugyan szükségébe akár bele is pusztulhat, de ebben az esetben magával rántja a monopoltulajdonost is. A társadalmi célok összeegyeztethetősége tehát a gazdaságban előnyös helyzetűek számára is létfontosságú, mert előnyük tartósan csak a társadalmi célok minimális konszenzusa mellett tartható fenn.

A teljesség kedvéért a 9. ábra foglalja össze azokat a lehetséges piaci formákat, amelyek módosítanak, de nem változtatnak az emberi önzésen alapuló piaci mechanizmusok lényegén.

	nagyszámú eladó	egynéhány eladó	egyetlen eladó
nagyszámú vevő	teljes verseny	kínálat- oligopol	kínálat- monopol
egynéhány vevő	kereslet- oligopol	kétoldalú oligopol	oligopolisztikus kínálatmonopol
egyetlen vevő	kereslet monopol	oligopolisztikus keresletmonopol	kétoldalú monopol

9. ábra

6.6. Piaci mechanizmusok, szociális piacgazdaság és monetarizmus

„Amikor a keynesizmus fénykorát élte, ... akkor csaknem teljes a foglalkoztatottság és alacsony az inflációs ráta ... Tévedés az, hogy a pénzkínálat szabályozásával meg lehet határozni a makrogazdasági folyamatokat, ahogyan ezt FRIEDMAN állította. Éppen fordított a helyzet, a makrogazdasági folyamatok határozzák meg a pénzkínálatot.”²⁴⁰ *Gidai Erzsébet*

A szociális piacgazdaság relatív túlfűtöttségét az állami befolyással elért kereslet.növelés okozta. Magas munkabérek élénkítették a keresletet, az árak mérsékelten emelkedtek ugyan, de érdemes volt termelni és a termelt javakat el is lehetett adni. A gazdaság relatív túlfűtöttsége volt az, amibe a monetaristák belekötöttek, mondván, hogy inflációra nem lehet a gazdaságot felépíteni. Már akkor, amikor ezt állították, szembe kellett volna szállni velük, hiszen sem az amerikai, sem az angol monetarizmus nem volt képes még saját inflációját sem megállítani. Az USA dollár árfolyama az ötvenes évek végétől napjainkig 25 osztrák schillingről 10-re, az angol font 75-ről 12-re zuhant. Ezzel egy időben az osztrák schilling is lényegesen veszített értékéből. Elképzelhető, hol állna ma az osztrák schilling, ha a második világháború után az ország azonnal átvette volna a monetáris berendezkedést. A szociális piacgazdasággal – minden hibája ellenére – nyilván kedvezőbben szállt ki Ausztria a monetáris játszából, mint a tradicionális monetáris országok.

²⁴⁰ GIDAI Erzsébet: A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/2–3. (5–34) 6. o.

Ha az infláció gyakorlatban se így, se úgy nem kerülhető el, akkor egy emberközpontú szemlélet alapján inkább a magas béreken alapuló túlfűtött piacgazdaság helyezendő előnybe. Ez minden hiányossága mellett is összehasonlíthatatlanul több pozitív elemet tartalmaz, mint a liberális gazdaság.

Az infláció megszüntetése mint cél és indoklás a szociális piacgazdasággal szemben tehát nem egyéb, mint egy hátborzongató és az álmatlanságot tartósító esti mese gondterhelt felnőtteknek, ami különösen a kelet-európai országok polgárait érinti.

Az MTV többek között 1996. július 30-án a *Tízórai* adásában foglalkozott a Magyarországon bevezetett csúszó infláció következményeivel az önkormányzatok nehéz anyagi helyzete kapcsán. Az önkormányzati szövetség elnöke beszélgetett az önkormányzati államtitkárral. Kiderült, hogy Magyarországon 38 csődveszélyeztetett község van. Arról azonban nem volt szó, hogy ez nem speciálisan magyar jelenség, hanem sokkal inkább a monetarizmus egyenes következménye. Köztudott, hogy New York pénze is olyannyira elfogyott, hogy nem voltak képesek a személtakarítás költségeit fedezni. Köztudott, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak elfogyott a pénze, és nem volt képes a közintézetek jó részét üzemeltetni. Így van ez az USA-ban is, ha a pénz azoknak a kezében összpontosul, akik nem olyan mértékben használják az emberiség javára, mint ahogy egy emberközpontú szemléletben szükséges lenne. A monetarizmus betegsége a krónikus pénzhiány ott, ahol a legnagyobb szükség lenne rá.

Az önkormányzatokra jórészt olyan kiadások nehezednek, amelyekre a fedezetet a csúszó infláció bevezetése folytán nem tudták betervezni. Befejezetlen beruházások, amelyeket kedvező hitelekkel kezdtek el, az infláció következtében ma befejezhetetlenül állnak. Az önkormányzatok nem tudták előre betervezni a közalkalmazottak fizetési táblázatának bevezetése folytán előállt új helyzetet sem; nem tudhatták, hogy az ebből adódó többletkiadások 4,5%-át az önkormányzatoknak kell fedezni.

Magyarországon 1997-re névlegesen 6%-kal növelték az önkormányzatok támogatását, amikor az infláció jóval 20% fölött van. Erre az államtitkár: „Rossz előérzetem van.” Lehet is...

A pénz uralkodik, az egyéni érdek vezet. És ez nem magyar érdek, ez nem nemzeti érdek, ez nem többségi érdek, de kisebbségi érdek sem, mert teljesen hiányzik belőle a kollektív érdek figyelembevétele.

A monetarizmus megfordította a szociális piacgazdaság keresletnövelésre összpontosuló politikáját. Ez mértékkel jó hatású lehetett volna. A monetarizmus azonban átesett a ló másik oldalára.

A verseny által kikényszerített technikai innovációk költségei a profitot először tendenciálisan csökkentik. Ezt a tőke alacsony munkabérekkel és elbocsátásokkal próbálja behozni. A növekvő termeléssel egy időben a feleslegessé váltak és az alacsony munkabérért dolgozók vásárlóereje csökken, a kereslet csökken, viszont a technikai innovációk segítségével egyre növekedő termelés nehezen realizálható. A piaci mechanizmusok szerint az áraknak csökkenniük kellene, viszont az értékesítési nehézségekből származó profitkiesést a tőke – önérdéken – árnöveléssel vagy az árszínvonal tartásával és munkabérmegtakarításokkal igyekszik behozni. Jó példa erre a Wörtn-tó környéki szállodák csődsorozata. Ezek a szállodák a konkurenciaharc folytán kénytelenek voltak modernizálni. A rövid két hónapos szezonban kellett volna a bankkölcsönök éves tőke-törlesztését és a kölcsön kamatait megkeresni. Ezt áremeléssel, munkaerő-megtakarítással – a szolgáltatások minőségének csökkentésével – próbálták elérni. A törzsvendégek elmaradtak.

Hasonló a helyzet a mezőgazdasági termékekkel kapcsolatban is, csak hogy ott áremeléssel még csak kísérletezni sem lehet, mert a mezőgazdasági termékek jó része eladhatatlan. Szabolcsban az alma a termelő nyakán marad, s ha részben értékesíteni tudja, a ráfordításaihoz mérten méltánytalan árat kap érte, viszont Budapesten a szegényebbek részére

elérhetetlen áron kerül a boltokba. A liberális piaci mechanizmusok lehetővé teszik, hogy a keresletet mesterségesen – indokolatlan áremeléssel és az árukínálat mesterséges csökkentésével, sőt az áruk megsemmisítésével – tartsák fenn.

A mezőgazdaságot a rendszerváltás után szinte tervszerűen tették tönkre, nyilván az Európai Unióhoz való mielőbbi csatlakozhatóság reményében. Ugyanis a nyugat-európai mezőgazdasági túltermelésből adódó problémák miatt az EU-ba felvett országok csatlakozási tárgyalásai elhúzódtak. Feltehetően a magyar politika ezt az akadályt kívánta megelőzni.

A magyar mezőgazdaság fő problémája, hogy a „földtulajdon elvállalja a vállalkozástól”. Visszatértünk a Horthy-időszak gyakorlatához: a paraszt nem a saját, hanem a mások földjén gazdálkodik. A másik nagy probléma a krónikus tőkehiány. A mezőgazdasági hitelekkel adódó „kamat és tőketörlesztés kényszere sok esetben a termelés álló- és forgóalapjainak feléléséhez vezetett” – állapítja meg LENTNER Csaba.²⁴¹

Az önérdékű piaci mechanizmusok formális logikai helyessége korántsem teszi lehetővé egyértelmű előrejelzések felállítását, mert az egyéni érdek számtalan vonatkozásban és formában nyilvánulhat meg. Csupán egy biztos: a mai jogfelfogás alapján a tőke hozamát biztosítani kell, mert ha nem, akkor ez így vagy úgy megtalálja a módját, hogy a profitkiesést behozza. Ha a profit csökken, a termelő (aktív) tőke könnyen elvándorol oda, ahol nagyobb a hozama, ahol a nyersanyag olcsón vásárolható, ahol a munkabér alacsony, ahol az adózás kedvező, vagy kivonul a termelésből és spekulációval szerzi meg azt, amit magáénak és jogosnak tekint. Így lehetséges, hogy a profit csökkenése végül is árszínvonal-emelkedéshez – inflációhoz – és végső esetben – a bankok kíméletlen kölcsönbehajtási gyakorlata folytán – ahhoz a fantasztikus csődhullámhoz vezet, amely ma világviszonylatban jelentős problémát okoz. A nagy hal megeszi a kis halat, a tőkekoncentráció erősödik, a gazdaság egy jelentős része, a tőkeszegényebb vállalkozások – általában a hátrányos helyzetűek – együtt mennek tönkre, a gazdasági maffia magához ragadja a hatalmat és kiszipolyozza a társadalomból mindazt, amit a legális monetarizmus idő hiányában még nem ragadott magához. Ez a folyamat addig tarthat, amíg azoknak a száma, akiknek valamit is el lehetne adni vagy akiktől valamit is el lehetne rabolni, annyira megcsappan, hogy már nem is érdemes termelni.

Az önmegsemmisítés legostobább formájával állunk szemben.

6.7. Monetarizmus, kommunizmus és kereszténység

Ha a kommunizmusról azt állítjuk, hogy az elv helyes, csupán az alkalmazása nem, akkor ez az állítás még mindig helytállóbb, mint FUKUYAMA modern liberális demokráciája, hiszen a kommunizmus elvileg a szeretet, a szolidaritás, a kollektív érdekek védelmére épül, s ezért emberibb, mint a piaci mechanizmusok elve – emberibb, mint az egymást a nyeregből kiütő rivalizálás elve, amely ráadásul úgy kíván „kiütni”, hogy a konkurens többé ne tudjon lábra állni, hogy többé ne akadályozza a győztes egyéni érdekeinek érvényesülését.

A kommunizmus elve akkor is emberibb, mint a monetarizmus, ha érvényesülni hagyjuk FUKUYAMA állítását, miszerint NIETZSCHE mélyreható pszichológiai megfigyeléseit „elfogadhatjuk anélkül, hogy szakítanunk kellene a keresztény-liberális hagyománnyal, amelyben élünk.”²⁴² Nézzük meg ennek az okát közelebbről.

FUKUYAMA szerint a liberális demokrácia keresztény – csak hát egy kicsit liberális. Milyen kereszténység az olyan, amely megengedi magának, hogy Jézus szenvedéséből gúnyt űzzön, amely a vérző Krisztus kezébe demizsont nyom, amely alsóneműben táncoló apácákat

²⁴¹ LENTNER Csaba: Agrárfinanszírozás: múlt és jövő. *Bank end Tőzsde. Pénzügyi folyóirat*, 1995. december 8. 20. o.

²⁴² FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 445–446. o.

visz filmre, amely szilveszterkor (Oszták Televízió 1995/96) víz alatti homoszexuális jelenetekkel szórakoztatja a nézőket, és amely megengedi magának a homoszexuális párok esketését? Milyen kereszténység az, amely a szekták végtelen sorát hozza létre, és a liberalizmust annyira gerjeszti, hogy a sátánizmus szellemi megalapozottsága nőhet ki belőle?

FUKUYAMA szerint ez a liberális kereszténység.

A kommunizmus elve tisztességesebb, mint a liberális progresszizmus monetáris változatának az elve, mert a materializmus nem hagy kétséget afelől, hogy istentagadó és vallásellenes, s ezzel a szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye alapján az embereket a templomokba tereli. A liberális progresszizmus monetáris változata azonban alattomosan zilálja szét a kultúrát, a hagyományokat, az erkölcsöt, a családot, a vallást és mindent, amit a kereszténység nagyra becsül, ezért nem is igen lehet védekezni ellene. Úgy tesz, mintha valóságos lenne – liberálisan vallásos, közben csupán a pénzt imádja.

De ha a liberális demokrácia vallásos beállítódású, csupán egy kicsit liberális, akkor mire való kijelenteni, hogy „a vallásról (is) mindig az volt a vélemény, hogy hátráltatja a sikeres demokratikus politikai intézményeket és a szabad piacgazdaságok létrehozását”?

Igaza van II. János Pál pápának, amikor azt állítja, hogy a kelet-európai államok a két Európa közeledésének vesztesei lehetnek, mert a nyugat-európai államoktól eltérően még meg tudták őrizni emberi mivoltukat.²⁴³ Azaz, még a szélsőséges kommunizmusban is vannak olyan baloldali értékek, amelyek képesek a teremtés ember által való befejezéséhez hozzájárulni. Míg Nyugat-Európa a liberális progresszizmusban lerombolta a tekintélyt és eltörölte az önkorlátozást, míg Nyugat-Európa felesküdt az egyéni érdek és a „kövesd a pénzt” elvére, addig a kommunizmus diktatúrája, ha sok kárt okozott is, a fegyelem nem éppen ideális, de mégis visszatartó, és kényszerből szerénységre nevelő hatása némi pozitívummal is járt. Annál nagyobb napjainkban a szocializmusban felgyülemlett ingertorlódások minden korlátot ledöntő levezetése az élet minden területén. Így valószínűleg hiányoznak a pápának a legújabb információk, miszerint a liberális progresszizmus monetáris változata a rendszerváltás után mára már kiölte az emberek jelentős hányadából mindazt, amit a „szocializmus építése” közben még fenntartásokkal pozitívnak lehetett ítélni. Abban az időben még tele voltak a templomok ...

6.8. Monetarizmus és fasizmus

A monetarizmus nyilván nem kíván a fasizmussal közös tálból cseresznyézni. FUKUYAMA hangsúlyozza, hogy a liberális demokrácia a fasizmussal szemben is eredményes volt.

A történelemben megfigyelhető, hogy a mindenkori uralkodó osztály a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűeket kizsákmányolta ugyan, de ezért valamilyen védelmet, biztonságot, megélhetést nyújtott cserébe. A mindenkori uralkodó osztály azért, amit adott, mindig méltánytalanul többet vett igénybe, mint ami mai szemmel egy emberközpontú szemlélet alapján méltányos lett volna. Erre a későbbiekben, a csere és a rablás jelenségének a vizsgálata során, még visszatérünk.

A rabszolgaságban a rabszolgát a családba való integrálás óvta, de ezért az élete felett való rendelkezést kellett urának cserébe átengednie.

A feudalizmusban a földesúr – a nemesek – feladata volt a földművesek védelme. A földművesnek vállalni kellett a földhöz és a földesúrhoz való kötöttséget, az anyagi és munkával járó szolgáltatásokat és azokat az előjogokat, amelyeket a nemesek igénybe vettek.

²⁴³ KOVÁCS Géza: *Modernizáció és szociális biztonság*. Budapest, 1995. 29. o.

A kapitalizmusban vette kezdetét az az irányzat, hogy az uralkodó osztály – elvonatkoztatva a tőke – az individualizmusból, liberalizmusból és demokráciából összeállt ideológia alapján nem kívánt többé gondoskodni a hátrányos helyzetűekről, sorsukat átengedte az egyéni érdek által vezérelt piaci mechanizmusok kíméletlen érvényesülésének és a privát szféra jóindulatának. A tőke csak azokról gondoskodott, akiket a profitot hozó munkafolyamatba be tudott vonni, és csak olyan mértékben, amennyire a munkaerő mint áru újratermelésében érdekelte volt.

A monetarizmusban újraéledt a korlátlan kapitalizmus. Ez a rendszer „továbbfejlesztette” a manchester-kapitalizmust, a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűekről már nem hogy nem kíván gondoskodni, hanem mint feleslegessé vált tömegeket kezeli, és egyenesen „leírja” őket.

A monetarizmus képes kontinenseket „leírni”. Afrika jó példa erre.

A fasizmus lényegét három pontban lehet összefoglalni: 1. a feleslegesnek ítélt embertömegeket egyszerűen leírta; 2. a feleslegességet az állítólagos faji alsóbbrendűség határozta meg, amelyből a megbélyegezettek önerőből képtelenek voltak kitörni; 3. a „leírás” úgy történt, hogy a „leírtakat” fizikailag megsemmisítették.

A monetarizmus lényegét is három pontban össze lehet foglalni: 1. a fölöslegessé vált tömegeket „leírja”; 2. feleslegessé azok a tömegek válnak, amelyeknek nem jut munka, akik a korra vagy betegségre való tekintettel a gazdasági folyamatból kiesnek, akik társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetükből önerőből képtelenek kitörni; 3. a „leírás” „hivatalosan” ugyan nem tűzi ki a feleslegessé váltak fizikai megsemmisítését ideológiai célul, de végeredményben azt veszi célba: a fizikai megsemmisítést. A elpusztítást a monetáris érdekek „humánusan”, nem gázkamrákkal és nem sortűzzel oldják meg – de olykor azzal is –, hanem hagyják a feleslegessé vált tömegeket nyomorúságukban elcsúszhasedni; hagyják, hogy a körülmények pusztítsák soraikat: a nyomortanyák járványokat szülő higiéniaja, a patkányok által terjesztett betegségek, a hajléktalanok téli meghűléses betegségei, a pályaudvarok köpetekkel teli szennye, a betegbiztosítás és -ellátás hiánya, a gyengén és rosszul tápláltak szervezetének csökkenő ellenállóképessége, a felnövekvők nevelésének elhanyagolása, a könnyű kézzel egymást gyilkoló bandák háborúja, a társadalmi kitaszítottságból fakadó elbizonytalanodás és depresszió, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószerhasználat és sok minden más, többek között a következők.

A monetarizmus erkölcsének fasiszta jellegét kénytelen volt CLINTON elnök beismerni még akkor is, ha a fasiszta szót sem ő, sem a hírt közlő újságírók nem használták. A Kossuth-rádió hírmondója is tartózkodott – az 1997. június 17-én közölt déli hírekben – a fasiszta szó használatától, pedig hát ami történt és amiért CLINTON elnök a fekete bőrű amerikai polgároktól bocsánatot kért, az egyértelműen a faji megkülönböztetésen alapuló fasizmus tényét meríti ki. Ismertté vált ugyanis, hogy az USA-ban négereket használtak orvosi kísérletekre anélkül, hogy gyógyításukról gondoskodtak volna. Kiderült az is, hogy sok néger bőrszínére való tekintettel nem kapott katonai kitüntetést.

1997. július 25-én fény derült arra is, hogy az iráni háborúban százezer amerikai katona érintkezett ideggázzal, ennek súlyos egészségi következményeit iráni tüneteknek nevezték el. Az amerikai kormány mindaddig tagadta, hogy a tömeges megbetegedések a háború következményei lennének, nyilván mert ki akart bújni a károsultak eltartásával és rehabilitációjával kapcsolatos költségviselés terhe alól. Az amerikai kormány magatartásával az eset monetáris vonatkozása került előtérbe, és százezer ember egészsége, ezek és hozzátartozóik boldogulása törpült másodrendűvé. Ebből adódóan az emberi kapcsolatokban megjelenő kiszolgáltatottság, illetve előny a társadalmi célösszeférhetőséget a fasizmus fondorlatos ideológiai alapvetésére emlékeztetően sérti, akkor is, ha csupán százezer ember életéről, egészségéről, ezek és hozzátartozóik boldogulásáról van szó.

6.9. Társadalmi mechanizmusok és célegyeztetés

A társadalmi célok összeegyeztethetősége a társadalmi mechanizmusok alapján – magától – nem jön létre. Ennek bizonyítására a következő tények alkalmasak.

6.9.1. A társadalom- és gazdaságtudományok ideológiai jellege

„Meg kell próbálni valamilyen új irányba vinni – ha ezt a kifejezést használja – a dolgokat, *mind a tudományt, mind a közéletet.*”²⁴⁴ *Glatz Ferenc*

A társadalmi célegyeztetést megnehezíti az a tény, hogy a célegyeztetés állami szerepét aligha lehet kizárólag tudományosan megközelíteni, mert a gazdaságtudományok mindig is erkölcsi ítéleteken nyugodtak és nyugszanak ma is.

Kenneth E. BOULDING *Közgazdaságtudomány mint erkölcsstan* című munkájában még tovább megy: „... vannak bizonyos látens ösztöneink, amelyek a szexualitásra, a tulajdonra vagy a politikára vonatkozó későbbi preferenciáink kialakulásához vezetnek, de az emberi preferenciáknak a legnagyobb részét egy mutációs-szelekciós jellegű tanulási folyamat során sajátítjuk el.” Így „nincs és nem is volt a fenti értelemben vett etikai szemlélettől mentes tudomány.”²⁴⁵ Hogy mennyire igaza van, mutatja, hogy az ember fejlődése során, újabb és újabb ismeretek birtokában ismételtelen arra kényszerült, hogy megdönthetetlennek látszó világképét megváltoztassa.

HEGEDÜS T. András 1991. november 21-én a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem filozófiai tanszékén tartott előadást *A gazdaságtudomány mint erkölcsstan* címmel.

Gondolatmenetének elején leszögezi, hogy a tudományok összefonódnak az erkölcsi és etnikai értékítéletekkel, társadalmi normákkal és beállítódásokkal. „Ezért nem okoz problémát, hogy BOULDING ismert nézetét elfogadjuk: *‘Economics as a Moral Science’.*”

HEGEDÜS T. András BOULDING nyomán rávilágít arra, hogy a nemzetgazdaságtan megalkotója, Adam SMITH Professor der Sittenlehre (az erkölcsstan tanára) volt, és hogy VEBLEN könyvének már a címe is „Theory of Leisure Class” (A munkakerülő osztály elmélete) erkölcsi felháborodást tükröz.²⁴⁶

Hozzátehetjük, hogy MARX és ENGELS munkásságát is erősen uralták erkölcsi elemek. Ez nem véletlen, hiszen munkásságuk motivációja a manchester-kapitalizmus embertelenségeinek feltárása és megszüntetése volt. A leninizmusban is hemzsegek az erkölcsi állásfoglalásokból fakadó tézisek.

HAYEK és FRIEDMAN is mint gazdaságfilozófusok váltak ismertté. Az ő nevükhöz kötődő monetarista filozófia is tele van erkölcsi aspektusokkal, így például a liberalizmus individuális, társadalmi és gazdasági vonatkozásainak értékelésével, a francia forradalom liberalizmusának elvetésével, az állam szerepének le- és a bankok szerepének felértékelésével stb.

ANDORKA Rudolf sem tesz egyebet, amikor kifejti, hogy miben hisz és miben nem: „nem hiszem, hogy a teljesen szabadjára hagyott piac minden gazdasági problémát megold”.²⁴⁷

²⁴⁴ Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06.00. *Nap-kele.*

²⁴⁵ BOULDING, Kenneth E.: *Közgazdaságtudomány mint erkölcsstan*. In: KINDLER József – ZSOLNAI László (szerkesztők): *Etika a gazdaságban*. Budapest, 1993. (65–83) 67. o.

²⁴⁶ HEGEDÜS T. András: *Die Wirtschaftswissenschaft als Sittenlehre*. 1991. november 21-én a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem filozófiai tanszékén elhangzott előadás kézírata.

²⁴⁷ ANDORKA Rudolf: *Intellektuális önéletrajz*. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. 8. o.

VARGA Károly is félreérthetetlenül mutatja be a társadalom- és gazdaságtudományok területén uralkodó nézetek stabilizáló erejét, a hitet, amikor ezt írja: „A korszerű elméletek már nem hisznek ebben”, mármint a Lewin-iskola tanaiban, a tekintélyelvű – demokratikus – laissez-faire sémájában.²⁴⁸

Mi sem teszünk egyebet, amikor a társadalmat és a gazdaságot emberközpontúnak tartott szemszögből vizsgáljuk; más erkölcsűek azonban könnyen más következtetésekre juthatnak, mint mi, ha számukra az emberközpontúság mást jelent, mint számunkra.

KEYNES erkölcsi beállítottsága is világosan kifejezésre jut, amikor a jelentős jövedelemkülönbségeket indokoltnak tartja, de hozzáteszi, hogy nem „ilyen” mértékben.²⁴⁹ Még csak félreértés sem lehetséges: az előnyös helyzetű monetáris körök kirablása és az egyenlődsdi, a differenciálódás és az egyéni érdek totális művi kizárása a társadalomból ugyanoda vezetne, ahová a kommunizmus egyenlősdije vezetett. A bolsevik jellegű forradalomból aligha kérhet valaki is még egy adagot – ha csak a monetáris körök ezt ki nem váltják.

6.9.2. A piaci mechanizmusok elégtelensége

„A piaci szemlélet önmagában nem képes a közös tulajdonban lévő erőforrásokat vagy a hosszú távú közös érdekek problémáit kezelni. A kormánynak a közös érdekek védelmében bizonyos korlátozásokat kell bevezetnie.”²⁵⁰ *A Római Klub Tanácsának beszámolójából*

Már láttuk, hogy a piaci mechanizmusok önmaguktól nem képesek a társadalmi célösszeférhetőséget megteremteni. Az egyensúly megbomlásának egyik oka, hogy a piaci mechanizmusok a társadalmi és gazdasági folyamatokba csak utólag a piacon, a következmények nyilvánvalóvá válása után és azoknak az egyéni érdekre gyakorolt hatásán keresztül engednek betekinteni, amikor már a társadalmi és gazdasági egyensúly felborult vagy az egyensúlytalanság megbomlott.

A piaci mechanizmusok arra sem alkalmasak, hogy a bekövetkezett társadalmi és gazdasági egyensúlyvesztést konzisztensen helyrebillentsék. Ennek oka, hogy a kedvezőtlen irányba eltolódott egyensúlyt az egyéni érdek drasztikusan a másik véglet irányába lendíti. A lendület iránya ugyan az egyensúly felé tendál, de a lendület hevessége, orientációs lehetőség hiányában, az egyensúly szélsőséges felborulásához vezet.

Hogy a társadalmat és a gazdaságot kizárólag piacosítással konzisztensebbé lehet tenni, éppen olyan tévhit, mint az, hogy a társadalmi fejlődést hathatósan meg lehet tervezni. Az előbbi a monetarizmus képtelensége, az utóbbi a marxizmus-leninizmus „tudományosságának” tragikus következménye volt. Ez nem jelenti azt, hogy a marxizmus-leninizmus minden aspektusa tudománytalan, éppen úgy a monetarizmus egynéhány aspektusa sem. Igaza van a monetarizmusnak abban, hogy az államot nem lehet a végtelenségig kiszipolyozni, hogy a „forgalomban lévő” pénzmennyiség a (pénzszurrogátumokat is beleértve) a keresletet képviseli, és hogy a pénzmennyiség szabályozásával inflációt vagy deflációt lehet előhívni.

A baj mindig azzal van, hogy az ember egynéhány részletigazságból kiindulva elkezd teljes igazságokat, ideológiákat gyártani. Ezek során a végletekben való gondolkodás lép

²⁴⁸ VARGA Károly: *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése*. Budapest, 1988. 172. o.

²⁴⁹ KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965. 396–397. o.

²⁵⁰ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel A növekedés korlátai megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statiquum 1995. 157. o.

előtérbe, az arany középút igazsága – a piaci mechanizmusok következményeihez hasonlóan – elsikkad az igazságkeresés lendületében.

6.9.3. Az ember, a társadalmi mechanizmusok, a szocializáció és a kulturális értékek piacosítása

„Én, aki a nemzetközi pénzpiacokon szereztem vagyonomat, ma attól félek, hogy a szabadversenyes kapitalizmus korlátlan terjedése és a *piaci értékek behatolása az élet valamennyi szférájába* a nyitott és demokratikus társadalmunk *jövőjét fenyegeti*. A nyílt társadalom fő ellensége ma már nem a kommunizmus, hanem a kapitalizmus fenyegetése.”²⁵¹
Soros György

6.9.3.1. Az ember piacosítása

A természetes ár három tényezőből tevődik össze: a munkának, a tőkehasználatnak és a földhasználatnak az értékéből. „A munka árának munkabér a neve, a tőkéjét maga felhasználó vagy befektető személynek a tőkéből eredő jövedelmét profitnak nevezzük ... A kizárólag a földből eredő jövedelem a járadék” – szögezi le SMITH, miután előljáróban kijelenti, hogy „senkinek sem lehet más, a sajátját képező jövedelemforrása, mint amit a munkája, a tőkéje vagy a földje jelent.” Ezzel a munkát, a nincstelen munkást magát is, a munkabér mértékén keresztül az önérték által hajtott piaci mechanizmusok, a kereslet és a kínálat függvényévé teszi.

Ebből indult ki a lavina. KONRÁD György Dragománjának találkozása egy magyar örömlánnyal Hollandiában a prostitúciót már nem csak a női test áruba bocsátására vonatkoztatja: „Én a fenekemet adom el, te meg a fejedet” – mondja az örömlány.²⁵²

A fej, a tudás és a tudást hordozó ember piacosítása élesen megmutatkozott egy oktató esetében, akit egy intézet állományába vett. Egy jó ideig fizetését úgy folyósították, hogy kutatómunkájára az intézetben nem tartottak igényt, mert elődjének nyugdíjazását meg kellett várni. Az állománybavételre idő előtt azért volt szükség, hogy a fiatal kutató ne menjen máshova. Kiderült, hogy miközben fizetését teljesítmény nélkül fölvette, más intézmények felé is kacsingatott. Amikor az idő elérkezett, hogy a kutatómunkát az intézetben formálisan is fel kellett volna vennie, újabb követelésekkel lépett fel, mondván, hogy a piaci keresletnek megfelelően ő többet ér, azért az árának és az előlegnek magasabbnak kell lenni. Akárcsak a labdarúgók esetében.²⁵³

Erich FROMM az ember piacosítását találóan jellemzi: „A marketing-karakter célja a tökéletes alkalmazkodás, hogy a személyiségpiac minden körülménye közepette kíváncsatos legyen. Az ilyen típusú embernek nincsen énye sem (mint a 19. századi embernek), amelyhez tarthatná magát, ami az övé, ami nem változik.

²⁵¹ SOROS György, *Magyar Hírlap*, 1997. január 25.

²⁵² KONRÁD György: *EGENDA, 1. Kerti mulatság*. Budapest, 1989. 355. o.

²⁵³ Vö.: GARAI László: *Quo vadis tovaris. A modernizáció útjáról és a rajta vándorló emberről*. Budapest, 1995. I. kötet. „Pazaroljunk jobban!” 80. oldaltól: „4200 magyar tudós dolgozik külföldön. Még örülni is kell annak, hogy az 1985-ös adatok szerint a magyar állam nem költ többet a nevelésre és oktatásra, mint fejenként 607 ezer forintot. Vélhetnők: 4200 tudós, ha nem tér vissza Magyarországra, még így is magával visz agysejtjeibe beépítve két és félmilliárd forintot. S akkor a tudósok csak egy részét teszik ki annak a tömegnek, amely diplomájával külföldre vándorol ...”

A modern társadalom „identitásválsága” arra vezethető vissza, hogy tagjai *önmagukat vesztett eszközökké* lettek, akiknek az identitása óriáskonszernekhez vagy más roppant hivatali apparátusokhoz való tartozásukon nyugszik.”²⁵⁴

6.9.3.2. A társadalmi mechanizmusok piacosítása

A társadalmi mechanizmusok piacosítása azt jelenti, hogy az állam a hátrányos helyzetűek védelmét kiszolgáltatja a piaci mechanizmusoknak – a privát szféra egyéni érdekeinek. Például egy idevágó tervezet szerint a nyugdíjjárulékok egyharmadát privát biztosító cégeknek kell befizetni anélkül, hogy az állam a privát biztosítóknak befizetett járulékokért felelősséget vállalna. Ez világosan kifejezi a közérdeknek, az idősek védelmének szakaszos átruházását a privát biztosítókra anélkül, hogy az állam törődne azzal, hogy a privát biztosítók valóban képesek-e kötelezettségvállalásukat beváltani. Mindenesetre az USA-ban kétezer olyan esetre derült fény, amikor is vállalatok privát nyugdíjpénztárát érzéketlenül megdézsmálták.²⁵⁵

Az RTL 1997 elején ismertette azt a tanulmányt, amelyből kiderült, hogy Németországban a privát nyugdíjképzés érdekében folytatott reklámhadjárat megalapozottsága igen gyenge lábon áll, mert a német biztosítók közül csak kevesen vannak olyanok, akik a vállalt kötelezettség teljesíthetősége érdekében megfelelő tőkével rendelkeznek.

A társadalmi mechanizmusok piacosítása azt jelenti, hogy a legalapvetőbb társadalmi mechanizmust, az integrációval záruló differenciálódást a monetarizmus az egyéni érdeken nyugvó piaci mechanizmusoknak szolgáltatja ki; a differenciálódás lezárása lehetetlenné válik. Minden tendencia az integráció irányában általános társadalmi ellenállásba ütközik: az előnyös helyzetűek újabb előnyök kiharcolásának reményében újra meg újra feltörik az integrációs tendenciákat; a hátrányos helyzetűek pedig mély elégedetlenségükre való tekintettel nem képesek és nem is akarnak azon a méltánytalan szinten integrálódni, amelyre a monetarizmus taszította őket. Kivéve talán a már rezignált hajléktalanokat és narkósokat. Ez az oka annak, hogy a monetáris körök nem érdekeltek abban, hogy az elcsúszásodott tömegeket kiemeljék áldatlan helyzetükből; ez az oka annak, hogy a monetarista berendezkedésnek nem érdeke az egészségügy és a szociális támogatási rendszer fenntartása, nem csak azért nem, mert ez ma a monetáris hatalom áldozatvállalása nélkül aligha lehetséges, hanem ezen túlmenően azért sem, mert amúgy sem tudják, hogyan szabadulhatnának meg a monetáris szempontból hasznot nem hozó, feleslegessé vált tömegektől.

Az integráció feltétele, hogy a társadalom strukturált legyen. Márpedig napjainkban a társadalmi mechanizmusok piacosítása következtében az elszegényedés olyan szintű, hogy a társadalmilag és gazdaságilag különösen hátrányos helyzetűek egyedei közötti különbség összemosódik. Minden egyed hozzávetőlegesen az elszegényedés olyan fokára került, ahol a különbségek – az integráció előfeltétele – aligha érzékelhetők.

6.9.3.3. A szocializáció piacosítása

„Nem igaz, hogy „ép testben ép lélek”. Ki lehet a lelket irtani úgy, hogy maga a test épségben marad” – állapítja meg FEKETE Gyula.²⁵⁶ Ez az épség azonban csupán látszólagos.

²⁵⁴ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 148. o.

²⁵⁵ KORTEN, David C.: *Tőkés társaságok világuralma*. Budapest, 1996.

²⁵⁶ FEKETE Gyula: Sorskérdés: megmaradás! In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 189. o.

Korunkat a pszichoszomatikus betegségek jellemzik. Paradox módon a második világháború után a háború szörnyűségei által előhívott pszichoszomatikus megbetegedések száma a duplájára emelkedett. A tendencia még mindig „növekvőben van”.²⁵⁷ Mivel ebben az esetben nem közvetlenül észlelhető gazdasági érdekekről és „látványos” megbetegedésekről van szó, a pszichoszomatika által jelzett társadalmi és gazdasági tévfejlődés aligha kap jelentőségének megfelelő szerepet a társadalmi és gazdasági fejlődés megítélésében.

A lélek kiirtása már az elemi iskolák padjaiban kezdődik. Közismert, hogy a gyermek természetes kíváncsisága, tettekéssége, kreativitása a felnőttek gazdasági racionalizmusán nyugvó követelmények következtében az iskolapadokban fokozatosan elvész. A test és a lélek kölcsönhatásai folytán a test már kisiskolás korban megsérül.

A piaci mechanizmusok elvének megfelelően már serdülőkorban megtanulja az ember a konkurensokban való gondolkodást, anélkül, hogy valaki is felfigyelne arra, tulajdonképpen mi is történik az elemi iskolák padjaitól fel egészen a felsőoktatási intézményekig.

Az iskola, az oktatási és nevelési intézmények a kapitalizmus fejlődése során egyre jobban a konkurenciaharcra való kiképzés színhelyévé váltak. „Annak ellenére, hogy az iskola majdhogynem kimeríthetetlen szimbolikusan jutalmazó, motiváló eszközökkel rendelkezik, hogy társadalmi funkciójának meg tudjon felelni – állapítja meg Friedrich THIEMANN –, a jutalmak lehetőségeit be kell határolnia. Úgy kell tennie, mintha ebből csak egy meghatározott mennyiség állna rendelkezésére. A tanulókat rangsorolja. Ez az iskolai jutalmak mennyiségét mesterségesen leszűkíti, ezért egy osztályt alattomos módon a konkurencia színhelyévé tesz. Mert a tanulók rangsorolásával szükségszerűen a rangsor végére is kerülnek egyesek, kudarcot vallottak, és paradox helyzet áll elő, amennyiben minden diák csoportban tanul, de eredményeit kénytelen másokhoz viszonyítva és mások rovására elérni.”²⁵⁸

Kísértetiesen hasonlít ez a kínálatnak ahhoz a mesterséges leszűkítéséhez, amit az áru megsemmisítésével érnek el azért, hogy az árszintet tartani tudják.

A felsőoktatásban a konkurenciaharc kiéleződik, ha arról van szó, hogy ki kerül egyetemre, és kinek kell főiskolai diplomával beérni. Az egyetemi hallgatók egymást segítő készsége erősen csökkent. Ma már alig fordul elő, hogy valaki megoldott feladatát továbbadja másolásra. Nem okos dolog a konkurenseket támogatni. Ha mégis előfordul, hogy valaki

²⁵⁷ Vö.: CSÁSZÁR Gyula Dr.: Előszó. In: Dr. CSÁSZÁR Gyula (szerkesztő): *Pszichoszomatika a gyakorlatban*. Budapest, 1989. 7. o.: „A pszichoszomatikus eredetű kórállapotok, tünetegyüttesek száma növekedőben van.”

Vö.: HOFFMANN Artúr: Szív és érrendszer. In: Dr. CSÁSZÁR Gyula (szerkesztő): *Pszichoszomatika a gyakorlatban*. Budapest, 1989. 84. o.: „A szervi szívbetegségek mellett olyan kórképek is elkülöníthetők, amelyek hátterében a vegetatív idegrendszer megváltozott reakciókészsége áll.” 85. o.: „A második világháborút követően szinte megkétszereződött a funkcionális szívbetegségek száma a háborús évekhez képest.”

²⁵⁸ THIEMANN, Friedrich: *Schulszenen. Vom Herrschen und vom Leiden*. Frankfurt am Main, 1985. 75. o. Másutt rámutat vö.: THIEMANN, Friedrich: *Kritische Untersuchungsbeurteilung*. München, 1979. 70. o.: Az iskolában „nyomatékos egzisztenciális veszélyt jelent, hogy a tárgyiasított személyi tulajdonságokat a konkurensek ellen kell bevetni, akik ugyanúgy realizálni akarják magukat, mint mindenki.” Továbbá Vö.: THIEMANN, Friedrich: *Schulszenen*. Frankfurt am Main, 1985. 94. o.

Vö.: NEUHÄUSLER, Anton: *Autoritär, antiautoritär, humanitär*. München, 1972. 58. o.: „Az ember tanul írni, olvasni, számolni és jártasságra tesz szert, fogyasztja a tananyagot, mert a «tudás az hatalom», hatalom a mindenki mindenki elleni harcban – akkor is, ha ez udvariassággal álcázott vagy intellektualitással helyettesített formákat ölt.” Továbbá

Vö.: MENYHAY, E. E.: *Gibt es die ideale Pädagogik? Kritik der pädagogischen Praxis unter besonderer Berücksichtigung der Leistungsbeurteilung und der Kunsterziehung*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1989. 25. o.-tól.

segít, valószínű, hogy az, akinek segítettek, nem adja tovább a megoldást, hanem inkább széttépi.²⁵⁹

Félreértések elkerülése végett hozzá kell fűzni, hogy az elsődleges nevelési cél mindenképpen a segítési szándék erősítése lenne; a csalás megghiúsítása nem a diák, hanem a tanár feladata.

6.9.3.4. A kultúra piacosítása

Az ember a piaci struktúrák malomkövei közt őrlődik. Ez napjainkban nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a reklám mindent, ami emberi és tiszteletre méltó lenne, a piaci mechanizmusok szolgálatába állít; nemcsak abban, hogy az ezekre utaló fogalmakat a gazdaság élénkítésére használják fel; nemcsak oly módon, hogy a korlátlan kapitalizmusban a szexualitás, az önbizalom, a társadalmi státusz, a szülői szeretet, a gyermek iránti vonzalom, a fiatalság, a férfiasság, a nőiesség és sok minden más, mind-mind csak annyiban jelentős, amennyiben valamilyen áruval való képzettársításon keresztül a forgalmat és a profitot növelni képes, hanem sokkal inkább abban is megnyilvánul, hogy szinte lépten-nyomon az ember áruba bocsátásának visszataszító módjaiba botlunk.

Közismert, hogy a prostitúciót mint az egyik legősibb foglalkozást tartják számon és hogy a metresz intézménye nem csak a francia udvar ízlését tükrözi. De az, ami mondjuk a nyugati határ és Budapest között az út mentén a prostitúció tekintetében zajlik, messze meghaladja a tisztességet, azt, amit egy fegyelmezettségre – önorganizációra – és kulturált magatartásra nevelt polgár még tolerálni képes.

Akkor is, ha esetleg alkalomadtán a higiénia nem sokat adó, megbotránkozó polgár is szívesen igénybe venné ezeket a szolgáltatásokat, a piaci mechanizmusok ilyen jellegű burjánzásának máris súlyos társadalmi és kulturális következményei vannak.

A prostitúció hagyományaira való tekintettel sem veszthetjük szem elől a hagyományos prostitúció és a prostitúció jelenlegi megjelenési formája közötti különbséget: a prostitúció a nagy nyilvánosság előtt zajlik, és ez a szemérem – a nemesebb gátlások – csökkenésével jár.

A diszkrécióknak és a nyilvánosságnak is megvannak a jól megalapozott társadalmi funkciói, amelyek semmi esetre sem indokolják – pedig megtörtént –, hogy valaki a szükségét fényes nappal a Kálvin téri templom árnyékában végezze el. Itt tehát nemcsak a prostitúcióról van szó, hanem azoknak a magatartásformák a természetessé válásáról – a szociokulturális értékrendbe való alattomos beépüléséről –, amelyek az egyednek a társadalomba való beágyazottságát kérdőjelezi meg, azt az érzést, hogy rendezett világban élünk.

A klasszikus kapitalizmusban a gyermek maga is áruvá válik. A manchester-kapitalizmusban gyerekeket dolgoztattak napi 12 órán át egy vekni kenyérért. Manapság a tömegkommunikációs médiák közlése szerint a gyermeki test is áruvá vált. Különösen az utóbbi időben sokat hallottunk a gyermekprostitúcióról és elterjedéséről. Belgiumban miniszterek is a gyermekprostitúció közelébe kerültek. Magyarországra is áttért a trend. Állami beavatkozásra van szükség!²⁶⁰

A gyermekprostitúcióra és gyermekpornográfiára való kényszerítés is egyre gyakoribb jelenséggé válik. Ausztriában most először – 1996 augusztusában – esik szó arról, hogy a *Die MÖwe* nevezetű privát szervezet tevékenysége nem elégséges ahhoz, hogy a növekvő gyermekprostitúciót és -pornográfiát meg lehessen fékezni. Ez állami feladat.

²⁵⁹ Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 176. o.

²⁶⁰ SITERI Éva: Csiróka és a fiúk. *Zsaru – Rendőrségi Magazin*. III. évf. 19. szám. 1994. május 12. 26. o.

Az ember piacosítása még a magzatra is kiterjed. A *Mai Nap* 1996. június .21-i számában a *Magzatcsempészek* című cikkben olvasható: „Terhes magyar nők utaznak az Egyesült Államokba, ott megszülik, majd örökbefogadásra otthagyják gyermeküket – tudósít a bécsi *Kurier* című lap. A szóban forgó hölgyek közvetítőkön keresztül repülőjegyet kapnak Amerikába, s ott egy kórházban anélkül szülik meg gyermeküket, hogy találkoznának az örökbe fogadó szülőkkel. Egy angol nyelvű lemondólevél aláírása után 1000 dollárral gazdagabban, de gyerek nélkül térnek vissza Magyarországra – áll a cikkben.”

A Magyar Rádió 1996. július 4-én foglalkozott a magzatkereskedelemmel, megtudhattuk, hogy a kereskedő egy gyermek eladásáért 80 000 dollárt kap! Július 4-én közölte a Magyar Rádió, hogy a magzatkereskedelmet a Közegészségügyi Intézet telefaxán bonyolították le. Az eset mutatja, hogy milyen mértékben vált a monetarizmusban a magzat is áruvá, és hogy ezt az állam a hátrányos helyzetűek támogatásának feladásával lényegesen előmozdította. Valószínű, hogy azoknak a gyermekeknek, akiket gazdag amerikai családok örökbe fogadnak, jobb sorsuk lehet, mint anyjuknál, aki éheznek és nem képes gyermekét szoptatni.²⁶¹

HERCZOG Márta szociológus 1996. augusztus 6-án az MTV reggeli adásában elmondta, hogy Magyarországon 50%-on felül vannak a nemkívánatos fogamzások. Hollandiában a nemkívánatos fogamzásokat felvilágosító munkával 4% alá csökkentették. Magyarországon több mint háromezer csecsemőt gondolnak otthonokban, de nem azért, mert örökbe akarják adni, hanem azért, mert az anyák éheznek, és nem tudják szoptatni őket. Állami támogatás nélkül ezt a problémát nem lehet megoldani.

Tekintsünk el egy pillanatra a magzatkereskedelem „tárgyától”. Egy magzat ára nyolcvanezer dollár. Ebből – ha már üzletről van szó – az anyának csupán egy parányi töredék jut. Pontosan az ismétlődik meg itt, mint Angolában – vagy bárhol a korlátlan piaci mechanizmusok égíse alatt –, ahol a gyémántkeresők jóformán a mindennapi kenyérért törnek magukat, s az óriási hasznot a kereskedők teszik zsebre. Minél magasabb szintre kerül a gyémánt, annál nagyobb a haszon. Már azok a bennszülött kereskedők, akik a gyémántot elsőként kaparintják meg, naponta 2–3000 dollárt keresnek. Így van ez elvben mondjuk a nyírségi almával vagy bármilyen mezőgazdasági termékkel is. A termelő alig kap érte valamit, de a fogyasztóhoz már olyan borsos áron kerül, hogy sokan nem tudják megfizetni.

A sperma is áruvá vált. A spermabank már olyan természetes jelenség, mint a harmincas években a szatócsüzlet, ahová az ember átugrott egy kiló krumpliért. De még ennél is messzebb megy a monetarizmus civilizációja: az RTL július 31-én hírül adta, hogy Angliában 3300 megtermékenyített és mélyhűtött magzatot pusztítanak el, mert ezeket öt éven túl már nem gazdaságos tárolni. A megtermékenyített magzatokat felolvasztják, leöntik benzinnel és meggyújtják.

Amit nem lehet értékesíteni, az elveszti áru jellegét és feleslegessé válik.

6.9.4. Differenciálódás és társadalmi cél-összeférhetőség

6.9.4.1. Homeosztázis, ökológia és differenciálódás

A természet egyensúlyra törekszik. Az ember viszont szabad akaratával képes saját biológiai szervezete, a természet és a társadalom egyensúlyát felborítani.

Az élő szervezeten belül és kívül – a környezetben – előállt változások szükségessé teszik a körülményekhez való folyamatos alkalmazkodást. Ezt teszi lehetővé az a természeti (biológiai) törvény, amelyet homeosztázisként ismerünk.

²⁶¹ Vö.: FROMM szerint „az emberiség mintegy fele alul- vagy hibásan táplált; évente 10–20 millió ember hal éhen.” In: FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 165. o.

A homeosztázis törvénye alapján képesek például valamely károsodás után egy szerven belül épségben maradt sejtek az elhalt sejtek funkcióit átvenni. Ugyanez a törvény érvényesül, amikor élőlények alkatukat és színüket a környezet hatására és ahhoz alkalmazkodva alakítják ki. A természet bölcs gondoskodása nyilvánul meg ebben a jelenségben – nem azé az élőlényé, amely alkalmazkodik.

Az ökológia az élőlénynek és környezetének a viszonyával foglalkozik. Az ökológiai egyensúly azt jelenti, hogy az élőlény és környezete – valamely faj és a többi fajok – közötti egyensúly az élőlény homeosztázisán keresztül folyamatosan helyreáll.

A korlátlan piacgazdaság tragédiája abban keresendő, hogy a logikusnak látszó piaci mechanizmusok nem a homeosztázis és az ökológiai egyensúly törvényének megfelelően működnek, mert a növények és az állatok egoizmusának, agresszivitásának és differenciálódásának megvan a természet által megszabott határa, az embert azonban a természet a magatartás determináltságából szabadon bocsátotta, és ezzel az egoizmus, az agresszió és a differenciálódás korlátozását magára az emberre bízta.

A kecskére a káposztát.

„Az erdők roncsait a bioszféra szemével nézve ez a folyamat a haldoklás, a földi Élet végóráinak a megnyilvánulása ... Erdész szemmel a kór oka néhány erdészeti vezető önzése, karrier- és pozícióféltése” – állapítják meg AGÓCS József és MOLNÁR Géza, a Soproni Egyetem Növényteni Tanszékének munkatársai.²⁶²

A homeosztázis és az ökológiai egyensúly az emberi társadalomban szükséges társadalmi célösszeegyeztetésnek felel meg, ami munkánk állandó témája.

A természetben az egyensúly ösztönös folyamat eredménye. Amit a természetben, szabad pályán az ösztön lehetővé tesz, az komplex emberi társadalomban a visszájára fordul, ha a kultúra korlátozó szerepe elvész. A kultúra megszüntetéséről ábrándozó FUKUYAMA nyilván rossz lóra tett.

A magatartás szabályzásához szükséges képességeket a természet adja. Ezek az értelem és a konszenzuskészség, amelyeket az embernek használnia kellene ahhoz, hogy a természet tendenciózus követelményének meg tudjon felelni.

Amíg egy állat a szükségleteit nyers agresszióval, karmaival és fogazatával elégíti ki, addig az ember ugyanezt az értelmével kiöltött módszerek és technikai eszközök segítségével – gazdaságának bevetésével – éri el, miközben a tudatos szintjére áttételezett agresszió és egoizmus lehetőséget ad arra, hogy a célon – a szoros értelemben vett szükséglet-kielégítésen – messze túlmenően bánjon a természettel, amelyből él, és ezzel szembeforduljon hosszú távú önérdkeivel is. Az ember szükséglet-kielégítésének lendületében nem veszi észre, hogy maga alatt vágja a fát, vagy ha igen, a lendületet tápláló önérdék ereje tovább hajszolja immáron önmaga ellen. Az Én képes a szükségletérzetet és kielégítését döntően befolyásolni. Ha a kultúra ennek nem szab határt, a szabados önérdékű szélsőségek uralma elkerülhetetlen.

FUKUYAMA nyilván hiányos információk alapján vállalkozott annak megírására, amit le mert írni.

Az ember az állattal szemben képes megmagyarázni legabszurdabb viselkedési mintáit is, tehát azokat, amelyek megmagyarázására az állatnak hipotetikusán sem lenne szüksége.

A korlátlan társadalmi differenciálódásra is talál az ember magyarázatot és okot. Magyarázat és ok: a természet rendje; a természetes szelekció; a harmóniatan, az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia nevében.

²⁶² AGÓCS József – MOLNÁR Géza (Szerkesztő és felelős kiadó: Bartha Dénes): *TILIA – Erdőéltetés*. Sopron, 1996. 124. o.

6.9.4.2. A differenciálódás egyetemes jellege és az altruizmus

A homeosztázis és az ökológia törvénye a természetben közvetlenül törekszik egyensúlyra; egy fajon belül az emberi társadalomban pedig közvetve, a differenciálódáson keresztül – a társadalmi rangsor kialakításával. A társadalmi egyensúly akkor tekinthető konzisztensnek, ha a differenciálódás tendenciáisan az integrációt szolgálja. Az integráció azt jelenti, hogy a társadalom az egyedek szociális szerepeit konszenzussal biztosítja, amely magában foglalja a fölé- és alárendelt struktúrák vitathatatlanságát. Az integrációs tendenciák elcsitítják a jobb pozíciókért folyó harcot; a társadalmi rend a megnyugvás, a belenyugvás – az egyensúly felé hajlik.

A korlátlan kapitalizmusban nemcsak a társadalmi cél-összeférhetetlenség hat az integrációval szemben, hanem a gazdasági etika is kiélezi az amúgy is súlyos érdekellentéteket.

Ez abban nyilvánul meg, hogy a gazdasági etika nem állja az általános, korlátlan igényeket szuggerálni, ami aztán jóval nagyobb szükségletérzetet kondicionál, mint amelyet a hátrányos helyzetűek kielégíteni képesek.

Ez a növekvő bűnözés egyik lényeges oka, ami megintcsak az integráció ellen hat. Ezzel szemben csak egy integráció felé hajló társadalmi differenciálódás képes a társadalom stabilitását – pszichikus szükségleten alapuló társadalmi áttekinthetőséget és biztonságot – létrehozni. Ez a szociális dimenzió lényege, ami a szociális érzelmi védettséget adja. Egyben a testi-lelki egészség egyik lényeges előfeltétele is.

A differenciálódás konfliktusokkal teli frusztráló folyamat. A társadalmi célok összeférhetősége felé haladó tendencia az, ami elviselhetővé teszi a differenciálódásból adódó csatlódásokat, és segíti a folyamatot integrációvá válni. Amikor tehát a korlátlan kapitalizmus társadalmi differenciálódását bíráljuk, akkor nem arról van szó, hogy ugyanabba a hibába essünk, amibe a kommunista ideológia esett, amikor a differenciálódást megtiltani igyekezett. A differenciálódást nem lehet kiiktatni. Ebben rejlik egyetemes jellege.²⁶³

A differenciálódás egyetemes jellegére utal, hogy minden társadalomban fellelhető, hogy konszenzussal sem lehet kizárni, és hogy az állatvilágban is megvan az előképe. (Lásd a 2.5.1. fejezetet is: *Differenciálódás és integráció.*)

A differenciálódást az utópisztikus közösségalapításoknak sem sikerült elkerülni. Kizárása a kommunizmust építő országokban is sikertelen maradt. Erről számol be Milován ĐILAS *Az új osztály* című könyvében.²⁶⁴

Az állatvilágban a differenciálódást olyan fogalmak elevenítik meg, mint a harapási rend, megtermékenyítési „előjogok”, vagy például a csirkeudvarban a csípési sorrend.²⁶⁵

Az altruizmus csak akkor érvényesülhet, ha a differenciálódás tendenciáiban integrációval zárul. Mindaddig, amíg a jobb pozíciókért harc folyik, a harc hevében az altruista tendenciák elsikkadnak. Ez a konkurenciaharcot állandósító piaci mechanizmusok tragédiája is.

²⁶³ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés.* Budapest, 1994. 26–28. o.

MENYHAY Emmerich: *Führung, Erziehung, Neurose.* Wien – München – Bern, 1985.

²⁶⁴ ĐILAS, Milován: *Az új osztály.* Zürich – Stuttgart – Wien, 1958.

²⁶⁵ Vö.: SCHJELDERUP-EBE, Thorleif: Beiträge zur Sozialpsychologie des Haushunnes. In: *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane.* 1922. 225–252. o.

Vö.: LAWICK-GOODALL, van Jane: *Az ember árnyékában.* Budapest 1980. 10. fejezet: Hierarchia. 138–158. o.

Vö.: ALVERDES, F.: *Tiersoziologie.* Leipzig, 1925.

Vö.: PORTMANN, Adolf: *Das Tier als soziales Wesen.* Zürich, 1953.

Vö.: PORTMANN, Adolf: *Das soziale Leben der Tiere.* Reinbeck bei Hamburg, 1960.

Az a tény, hogy az integráció az altruizmus érvényesülésének előfeltétele, és hogy ez az állatvilágban is érvényesül, az emberi társadalomra elmarasztaló lehet.

Az emberi társadalom altruizmusának ugyanis jóval az állatvilágban fellelhető altruizmus fölött kellene állnia. A kör ezzel bezárul: az emberi társadalomban az integrációnak összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentősége van mint az állatvilágban. *És pont az integráció – az altruizmus előfeltétele – az, amit a piaci mechanizmusokon alapuló kapitalizmus fokozatosan, de biztosan ellehetetlenít.*

6.9.4.3. Kultúra, differenciálódás és pszichikus háttér

Az emberré válás kezdetén az ember alá volt vetve az ökológiai egyensúly törvényének és szükségleteit az örömszerzés elve alapján elégítette ki. Amikor az evolúció az emberré válást arra a pontra segítette, hogy az ok és okozati összefüggések felismerhetővé váltak, az ember kényszerrel találta magát szemben, ami korlátozást követelt: az örömszerzés elvének korlátozását a realitással szemben. Az ember arra kényszerült, hogy meghatározza, milyen szükségletek milyen intenzitással és milyen módon elégíthetők ki. A realitáshoz való alkalmazkodás szükségességének felismerése – ha véletlen tapasztalatok alapján kondicionált viselkedési minták formájában is – de mégis arra készítette az embert, hogy másokkal összefogva konszenzuson keresztül meghatározza, hogy az embernek mi „jó” és mi „rossz”, mi „előnyös” és mi nem. Ezzel a kultúra vált az ember viselkedésének szabályozójává, ami korlátozta az örömszerzés elvének érvényesülését.

Az ember elvesztette ugyan a kultúra által korlátozott szabadságának egy részét, de megnyerte vele a közösség adta biztonságot, bizonyosságot és érzelmi védettséget. Az ember tehát a szükségességen és a korlátozáson keresztül találta meg az utat a realitáshoz és önmagához, mert a realitás, a szükséges felismerése volt az, ami figyelmét a „Más-mint-Én”-re terelte, aminek viszonyában az Én egyáltalán átélhetővé vált. Ezért van a realitás felismerésének az ember testi-lelki egészségének szempontjából döntő jelentősége.²⁶⁶

A realitás elve az emberré válás folyamatában az élvezetszerzés ellen hatott. Mivel az élvezetszerzés az ember természetében gyökerezik, nemcsak nem lehet, hanem a pszichikus higiénia szempontjából nem is szabad az életből teljesen kizárni, de annál inkább szükséges korlátozni és mederbe terelni. A korlátozás és a mederbe terelés azért szükséges, mert az ember az élvezeteket, az örömszerzés elvét magától, a kollektív érdekek nyomatókos hangsúlyozása nélkül általában aligha képes feladni, ezért a társadalmi valóság könnyen oda fajulhat, hogy a differenciálódás mértéke nem ismer határt. A monetarizmus a differenciálódás határtalanságát valósítja meg és ezzel lényegében azt, hogy az ember van a gazdaságért és nem fordítva. A monetarizmus ezzel megfordítja a dolgok lényegében rejlő kauzalitásokat: az ok és okozati összefüggéseket. A szükséglet kielégítése lenne a gazdaság célja és nem pedig egy még csak körvonalaiban sem behatárolt egyéni érdekből fakadó pénzgyűjtés; a gazdaság célja a sokrétű motivációkból adódó szükségletek kielégítése, nem pedig kiváltságosan egyetlen alapvető hajtóerő érvényesítése azon keresztül, hogy a szükséglet kielégítésének indokoltságát minden esetben az örömszerzésre való alkalmasságból vezeti le.

²⁶⁶ FREUD, Sigmund: Formulierungen über zwei Prinzipien des psychischen Geschehens. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, 1946–1952. Band VIII. 23. o.
 FREUD, Sigmund: Realitätsverlust bei Neurose und Psychose. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, London, 1946–1952. Band XIII. 365. o.
 FREUD, Sigmund: Zur Einführung des Narzismus. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. Band X. 163. o.

Az örömszerzés alapvető hajtóerő, amely arra szolgál, hogy az ember legfontosabb szükségleteit örömmel elégítse ki. Ezzel a természet bölcsen a faj és az egyed fenntartását nem bízta a tudatra, hanem sokkal inkább arra, hogy az ember örömszerzés végett gondoskodjon a faj és az egyed fenntartásáról. A szükséglet kielégítése közben fellépő öröm jutalom – az életről való gondoskodás jutalma. Az öröm tehát nem cél, hanem eszköz. A monetarizmus az örömszerzés hajtóerejéből, az eszközből célt kreál, egy jól jövedelmező önálló szükségletet, amit félreérthetetlenül többek között ez a reklám fejez ki: „Mon Chéri! Halmozza az élvezeteket”.

A társadalmi (szociokulturális) valóság mellett, amiről az előzőekben szó volt, különböző nézőpontokból vizsgálódva beszélhetünk még objektív, szubjektív, anyagi, pszichikus valóságról is.

A realitás felismerésének következtében létrejött korlátozások valamely társadalomra jellemző összessége a kultúra. FREUD hangsúlyozta, hogy a pszichikus valóság az ember számára jelentősebb, mint az anyagi valóság.²⁶⁷

A pszichikus valóság határozza meg a társadalmi valóságot; a károsodott pszichikum a neurotikus társadalmat és annak neurotikus kultúráját határozza meg. A valóságtól való eltérést mi inkonzisztensnek nevezzük, mércéje az, hogy mennyiben távolodott el az ember a természeti törvények és a társadalmi mechanizmusok összhatásából adódó szükségességektől – realitásoktól. Ott, ahol a realitás elve nem működik, az ember pszichikus károsodása elkerülhetetlen. A pszichikus károsodásra az egoizmus határtalansága jellemző, mert emögött gyenge Én húzódik meg, amely agresszív törtetéssel igyekszik gyengeségét kiegyensúlyozni. A korlátlan differenciálódás az Én gyengeségét jelzi.

A realitás elvéhez az ember korlátozáson keresztül jutott el. Ha FUKUYAMA elképzelésének megfelelően a kultúrát megsemmisítjük, mert a korlátlan piacgazdaság megvalósításának útjában áll, akkor a realitás elvét adjuk fel, és visszatérünk abba az őállapotba – a kultúranélküliség állapotába –, amiből az ember kitört, hogy emberré válásának útját egyengesse.

6.9.4.4. A differenciálódást behatóró tényezők

A korlátlan differenciálódás ellen a következő tényezők jöhetnek számításba: 1. a szociális érzelmi védettség igénye, 2. az altruizmus, 3. az individuális lelkiismeret, 4. a jóra való törekvés, amely az öröklött kollektív lelkiismeretben gyökerezik, 5. valamint az állami szabályozás.

Vegyük sorra ezeket a tényezőket.

A szociális érzelmi védettség igénye oly erős, hogy az emberek sok mindent képesek feláldozni érte – de annyit nyilván nem, amennyit a monetarizmus követel. A monetarizmus ugyanis – figyelembe véve, hogy a 21. század küszöbén vagyunk – túl sokat követel; követeli, törődj bele, hogy nincs munka, nincs kielégítő orvosi ellátás, hogy nincs pénz a legszükségesebb kollektív feladatok ellátására; számolj azzal, hogy gyermeked homokos vagy narkós lesz, meg azzal, hogy összefirkálják lakóházadat, hogy kirabolnak, hogy megzsarolnak, hogy fényes nappal megölnek, ellopják az autódat, majd visszavásárolhatod – ha van pénzed. Ha nincs, akkor alul maradsz. A monetarizmus gyakorlatilag elvárja, hogy elégedj meg azzal, ha megcsodálhatod a gazdagság mesébe illő luxusát, csillogását-villogását.

A szociális érzelmi védettség ezen az alapon kizárt.

²⁶⁷ FREUD, Sigmund: Selbstdarstellung. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. Band XIV. 59. o.

A szociális érzelmi védettség szükséglete a differenciálódás mérséklése szempontjából semmilyen téren nem jöhet számításba: a szociális dimenzióból való kitaszítással párhuzamosan kifejlődő gyenge Énerő nem képes beletörődni sorsába, hacsak fel nem adja magát; a kitaszítók gyenge Énje – hiszen ez is gyenge, mert vagyonszerzésben keresi azt a bizonyosságot, ami személyiségéből hiányzik – éppen a féktelen differenciálódásban látja emelkedésének és erejének, befolyásának, hatalmának zálogát.

A gyenge Én mögött meghúzódó alacsony frusztrációs tolerancia az egyik oldalon csak élezi az elégedetlenség fokát, és ellenséges érzületet gerjeszt, a másik oldalon megghiúsítja azt az áldozatvállalási képességet és készséget, ami véget vethetne az embertelen differenciálódásnak. Így jutunk el a következő tényezőhöz, az altruizmus előfeltételéhez, az erős Énhez.

Az erős Én frusztrációs toleranciája – a csalódásokat elviselni tudó képessége – magas.²⁶⁸

Ha viszont az Én a szociális érzelmi védettség hiányában nem erősödik, hanem gyengül, és ezzel párhuzamosan a csalódások mértéke is növekszik, akkor az altruizmus mint a differenciálódást mérsékelő tényező kiesik.

A felettes Én – az individuális lelkiismeret – tartalma nagy vonalakban egy kultúra értékeit tükrözi vissza. Ha a kultúra a piaci mechanizmusok értéktételezéseit veszi át – mint ahogy már átvette – akkor:

- szabadjára engedi az agressziót – ami a gazdaságban a vállalkozások alapvető „rámenősségében” is megnyilvánul,
- nagyra értékeli az egyéni érdeket – a profit lesz a legfőbb társadalmi cél,
- a birtoklás státusszimbólummá válik.

A piaci mechanizmusok olyan jellegű kulturális értéktételezésekkel „dúsítják” fel a lelkiismeretet, amelyek a differenciálódást fokozzák és nem pedig mérséklék. Így már a lelkiismeret sem szabályozó tényező.

A jóra való törekvés minden emberben megvan. Mindenki legalább jónak akar látszani. Arról most ne essék részletesen szó, hogy mi mindent lehet a jó fogalmával társítani. Valamely szubkultúrában társulhat hozzá például az is, hogy valaki milyen „ügyes” zsebtolvaj, vagy éppen milyen könyörtelenül képes gyilkolni meg rabolni. A konszenzus képes ezeket a fogalmakat pozitív erkölcsi rangra emelni.

Mindettől függetlenül létezik olyasmi, mint öröklött kollektív lelkiismeret.

Ez a legbiztosabb jele annak, hogy az Őserő – az önmagát szervező energia *minősége* és nem maga az energia – eredetében ugyan *irracionálisan semleges* (semleges és mégsem, mert magában hordja az ellentmondások lehetőségét is, ami az atomban megjelenik), de már a relativitás szintjén az ésszerű döntések és *a jó felé törekszik*. Azonban a belátás és a jóra való hajlam megvalósításához szükséges többleterő valahogy kimaradt a teremtésből. Ezt a többleterőt *az embernek kellene kifejlesztenie. Ha nem, körülményeibe, amelyeket maga teremt, belepusztul*. A többleterőt az örömszerzés ösztönének liberális kiélése nem képes megadni, mert *ehhez nem szükséges semmi erőfeszítés. Csak az önmegtartóztatás képes erre, az a korlátozás, amit a kultúra lényege ad*. Ha FUKUYAMA elképzelése szerint a kultúrát sikerül teljes mértékben kiiktatni, akkor azt iktatjuk ki, ami a befejezetlen teremtés befejezéséhez szükséges többleterőt lenne képes nyújtani.

²⁶⁸ Vö.: HERNÁDI MIKLÓS: *Válni veszélyes*. Budapest, 1988. 42. o.: Konfliktusoknál a legnehezebb az ellenfél megbecsülése, „mert akaraterőt, magunkon való túlemelkedést kíván. Hiszen az ember önszeretete folyton azt sugallja: nem lehet becsülni azt az embert, aki nem áll rá támadni a világ legjobb lényére, énrám!”

Tény, hogy az ember sokszor nem az esze szerint cselekszik és hogy jóra való törekvése többnyire a látszatonál marad. Pedig a jóra való törekvés – mint jeleztük – az öröklött társadalmi lelkiismeretben fogant. Nézzük meg ezt közelebbről.

Joseph H. FICHTER, a Chicagói Egyetem tanára ezt írja: „Egy társadalomkutató nem foglalkozik megváltoztathatatlan, abszolút szociális értékekkel. Amennyiben ilyenek léteznek, ezek analízisa a filozófusok, teológusok és etikusok feladata... A szociokulturális értékítéletek flexibilitását és megváltoztathatóságát mi sem mutatja jobban, mint a különböző kultúrák, az egy kultúrán belüli változások a történelem folyamán, mi több, a szubkultúrák egy társadalmon belül, tájak és társadalmi osztályok szerint ... (azonban) bizonyítható, hogy minden társadalomban megvan a konszenzuskészség, amely alapvető szociális értékeket hoz létre ... Ha az alapvető szociális értékeket („die letzten Werte”) társadalmak szerint különbözően is értékelik és alkalmazzák, mégis minden társadalom tiltja a vérfertőzést, gyilkosságot, istengyalázást, hazugságot és a lopást. Minden társadalom nagyra értékeli a hűséget, a barátságot, a szeretetet és az igazságosságot. Ez a tény rávilágít arra, hogy nemcsak pszichikus egység létezik az emberek között a gondolkodás és akarás alapvető hasonlóságai révén, hanem létezik egy minimális egyöntetűség a szociális lelkiismeretet illetően is.”²⁶⁹ A szociális lelkiismeret lehetne az emberiség közös erkölcsének alapja, amely szinte kínálja magát, hogy az ember önazonosítási szükségletéből adódó ragaszkodását a saját kultúrájához a kollektív lelkiismeret szintjén gyökereiben közös nevezőre hozza. Ezt a világerkölcst megalapozó folyamatot a meglévő kultúrák szétzúzásával nem lehet elérni, mert a szétzúzással maga a korlátozás szükségességének konszenzusa semmisül meg, amire már nemcsak a kollektív lelkiismeret alapján, hanem semmilyen alapon nem lehet korlátozást felépíteni.

A kollektív lelkiismeretben öröklött általános morális tendenciákat semmivé teszik a konkrét és az örömszerzés ösztönét korlátok nélkül felszabadító kulturális értéktételezések és a gazdasági etika módszerei (szuggesztív reklámok!). A viselkedési minták reaktív jellege a kollektív lelkiismeret sugallatait ellehetetleníti, mert a szabados viselkedési minták mögött meghúzódó ingerek mindig egy és ugyanazon – a kollektív lelkiismerettel összeegyeztethetetlen – magatartásmintákat váltanak ki.²⁷⁰

Az állami korlátozás lenne még alkalmas a differenciálódás mérséklésére, ha az állam a monetáris érdekek szószólójaként nem azt vallaná, hogy neki ugyan semmi köze a dologhoz...

6.9.4.5. Differenciálódás és rablás

Még annak a társadalomból ki nem zárható differenciálódásnak is megvan a határa, amelynek alapja az egyéni tehetség és szorgalom. Ez természetesen jóval erőteljesebben vonatkozik arra a differenciálódásra, amely rablás alapján jön létre – ha csak a rablást konszuszussal nem emelik pozitív erkölcsi rangra, és ezért nem illik a nevének nevezni.

²⁶⁹ FICHTER, Joseph H.: *Grundzüge der Soziologie*. Wien – New York, 1969. 186. o.

²⁷⁰ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 89. és 129. o.

Vö.: BERELSON, Bernhard – STEINER, Gary A.: *Menschliches Verhalten, Grundlegende Ergebnisse empirischer Forschung*. Band I. Forschungsmethoden/Individuelle Aspekte. Weinheim – Berlin – Basel, 1971. 98–99. o.

6.9.4.5.1. A rablás relativizálása

Amikor a csere elve leváltotta a rablás és zsákmányolás elvét, akkor ez a gazdasági beállítódásváltozás a szociokulturális értékrend egészének változásával együtt zajlott le, és kétségtelenül a fejlődést szolgálta. Jogos a kérdés, hogy minek nevezzük azt a folyamatot, amelyben ez a fejlődési irány az ellenkezőjébe csap át, és a csere elvét egyre jobban megint a rablás, zsákmányolás és kizsákmányolás váltja fel? Nem mintha a történelem során csupán egyetlen olyan időszak is lett volna, amelyben tisztán a csere elve érvényesült volna. Itt csupán a csere és a rablás jelenségének relativizálásáról lehet szó korszakok és körülmények szerint. A relativizálás lényege, hogy a rablás jelenségét ma, a 20. század végén másként kellene megítélni, mint mondjuk az ősmagyarok rabló hadjáratait vagy a kereszteshadjáratok rabló jellegét. Továbbá relativizálás szükséges a tekintetben is, hogy a rablás békében, a nagy nyilvánosság előtt, az állam kimondott vagy hallgatóságos hozzájárulásával megy végbe, vagy háborús körülmények között.

6.9.4.5.2. A rablás mint erkölcs

A társadalmi és gazdasági rendek mindenkori uralkodó osztályai – a mi terminológiánk szerint a szociális szerepükben felértékelt intézmények és egyedek – a hátrányos helyzetűeket mindig valahogyan elnyomták és kizsákmányolták. Ennek ellenére ideológiájukban a történelmi kornak és körülményeknek megfelelően mindig jelen volt a csere elve is. „Csupán” az önkéntesség és a cserélt javak egyenértékűsége torzult el kisebb vagy nagyobb mértékben. Eltorzult, mert eltorzulhatott; eltorzulhatott, mert a kölcsönös, egyenértékű előnyök tiszteletben tartása hiányzott a cserefolyamatokból.

A mindenkori uralkodó osztály a csere folyamán mindig védelmet, biztonságot, megélhetést nyújtott a hátrányos helyzetűeknek, és cserébe ezért mindig méltánytalanul többet vett igénybe mint amit hajlandó volt adni. Itt jól látható a cserefolyamat szinte állandósult eltorzulása, ami az előbb említett kölcsönös, egyenértékű előnyök tiszteletben tartásának hiányából adódott és adódik. Megismételjük: a rabszolgaságban a rabszolgát a családba való integrálás óvta, de ezért a rabszolgának az élete felett való rendelkezést kellett urának cserébe átengednie.

A feudalizmusban a földesúr – a nemesség – feladata volt a földművesek védelme, cserébe a földmunkásnak a földhöz és a földesúrhoz való kötöttséget kellett vállalnia, és anyagi munkával járó szolgáltatásokat, valamint előjogokat – mint az első éjszaka jogát – kellett adnia.

A kapitalizmusban kezdődött el az a tendencia, hogy az uralkodó osztály – elvonatkoztatva a tőke – az individualizmusból és a liberalizmusból álló ideológia alapján nem kívánt többé gondoskodni a hátrányos helyzetűekről, sorsukat átengedte az egyéni érdek által vezérelt piaci mechanizmusok kíméletlen érvényesülésének. A tőke csak azokról gondoskodott, akiket a munkafolyamatba be tudott vonni és csak olyan mértékben, amennyire a munkaerő mint áru újratermelésében érdekelve volt.

A szociális piacgazdaság elveit tekintve a legalkalmasabb lett volna egy emberközpontúan értelmezett társadalmi és gazdasági kiegyensúlyozottság megteremtésére, ha a szélső baloldalnak a tőkével való szövetsége alapján az amerikai szabadosságtól megfertőzve át nem esett volna a ló másik oldalára.

A monetarizmus visszatért a klasszikus kapitalizmus elvéhez, és ezzel végérvényesen feladta a hátrányos helyzetűek méltányos támogatását, ami a legősibb közösségekben is – még ha a mindenkori kultúra mai szemmel hátborzongató értéktételezése szerint is – a morál legelemibb követelménye volt. A monetarizmus a pénzgyűjtés szenvedélyétől hajtva mulasztásra ösztökéli az államot, sőt kényszeríti arra, hogy szerepét ne töltsse be, hogy ne

szabályozzon konzisztensen, sokkal inkább bízsa a társadalom sorsát az egoizmuson alapuló piaci mechanizmusokra s mi több, a piacositott társadalmi mechanizmusokra. Ezt a beállítódást súlyosbítja az a tény, hogy ez az állapot a 20. század végére esik, amikor az anyagi javak szűkösségéről lokálisan igen, de világviszonylatban aligha eshet többé szó, különösen ami az élelmezést illeti – ha már a luxusjavak újraelosztását gyengébb idegzetű monetaristákra való tekintettel ki is hagyjuk az összképből.

Ma már az elemi iskolákban arról tanulnak a diákok, hogy az őstermeléshez tartozó ágakban a fejlett országokban a túltermelés jelenti a legnagyobb problémát. Viszont ahhoz, hogy az árakat magasan tudják tartani, korlátozzák a termelést, így a gabonatermelést is, vagy éppen a kínálat csökkentése érdekében a tengerbe öntik a megtermelt nyerskávét. És mégis, a lépten-nyomon tapasztalható bőség, pazarlás, súlyponttévesztés és fontossági sorrendtévesztések ellenére a monetarizmus feladta a hátrányos helyzetűek tradicionális védelmét.

A monetarizmussal járó rablás aspektusának a becsempészése a társadalmi valóságba minden eddigi ideologizált rablástól abban különbözik, hogy a történelmi társadalmakban a rablás az ideológiák szerves része volt. Nem kertetek, hanem kimondták: az csak természetes, hogy a rabszolga az életével adós; mi sem természetesebb, mint hogy a földmunkás a földesúr törvényeinek és bíraskodásának aláveti magát; az csak természetes, hogy a munka áru, s hogy mindennek, az embernek is ára van. Ezzel szemben a liberális progresszivismus monetáris változatának ideológiájából dőlnek a legfennköltebb szölamok az individualizmusról – az ember értékéről –, a liberalizmusról, a szabadságról és a demokráciáról, közben alattomosan aláássák az ember szabad akaratát: egyrészt a szabadosan cselekvő ember nem szabad,²⁷¹ mert nem ura önmagának, elveszti önorganizációs képességét, másrészt a hátrányos helyzetűek a munkalehetőség erős beszűkülésén keresztül olyan kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, hogy képtelenek szabad akaratukat érvényre juttatni.

Annak ellenére, hogy a kapitalizmus és a monetarizmus olyan, amilyen, van erkölcs, mert nem létezhet társadalom kulturális értéktételezések nélkül. Ez az erkölcs a szabadosság burjánzására való tekintettel csakis a szabadosság, azaz az erkölcstelenség erkölcsé lehet. Nem véletlen, hogy ebben az erkölcstelen erkölcsben burjánzik a rablás, a zsákmányolás és a kizsákmányolás anélkül, hogy az állam érdemlegesen képes lenne valamit is tenni ellene.

A palackból kiszabadított szellemet aligha lehet az állam krónikus pénzhányára való tekintettel csupán rábeszéléssel arra késztetni, hogy legyen olyan szíves és hagyja abba a rablást, ami neki gyors és könnyű pénzt hoz a konyhára.

6.9.4.5.3. A rablás mint tudomány

„A közgazdasági gondolkodás, bár előszeretettel tünteti fel magát a gazdasági problémák megoldójának, nem kis részben maga is felelős a problémák megjelenéséért. Hogy úgy mondjam, a gazdasági élet problémáit jelentős mértékben maga a közgazdaságtan hozza létre, illetve okozza.”²⁷² *Magyari Beck István*

A monetarizmus a pénzgyűjtést, a tőkefelhalmozást, a zsákmányolást, kizsákmányolást – amelyek a rablás fogalomköréhez állnak közel, és sokszor nyíltan ki is merítik, a gazdaság követelményeire való hivatkozással tudományos és nem ideológiai (erkölcsi) színezetben tünteti fel, mert ha ez utóbbit tenné, kidomborítaná a monetarizmus erkölcsének erkölcstelen jellegét.

²⁷¹ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 15.

²⁷² MAGYARI BECK István: A közgazdaságon innen és túl. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/6. 12. o.

Amiről a monetarizmusban szó van, az csupa tudomány, racionális gazdaságtudomány. Olyan fogalmak repkednek, mint tőke, a tőke hozama, a kölcsön meg a kamatai, további kölcsönök feltételei, kamatfizetési képesség, a hitelképesség megőrzése, gazdaságosság, ennek vagy annak a rentabilitása, matematikai levezetések alapján felvázolt fejlődés, ami hasznos lehet gazdasági összefüggések felvázolására, meg lehet jó agytorna is, de több nem – különösen nem megdönthetetlen és minden problémát megoldó, tudományosnak beállított elmélet. Már láttuk, hogy sem a kapitalizmus, sem a szocializmus – de még a szociális piacgazdaság sem nyugodott megbízható tudományos alapokon, és a monetarizmus sem nyugszik azon.

A tudományosság hangsúlyozása Káin „esti meséjének” színvonalát tükrözi: Nobel-díjat osztogatni a rablás előfeltételeit megteremtő – a rablást visszahozó – monetarizmus filozófiájáért az intellektuális ízléstelenségek közé tartozik.

Hogy a monetarizmus gazdaságtudományossága mennyire gyenge lábon áll, láttuk akkor is, amikor arról volt szó, hogy a monetaristák a szociális piacgazdaság ellen az inflációs veszélyt hozták fel, amit a monetarizmus sem tudott kiküszöbölni. Az infláció nem speciálisan kelet-európai jelenség, hanem nyilvánvalóan a korlátlan kapitalizmus velejárója, mint a munkanélküliség, hiszen ellenkező esetben a monetáris Nugat-Európában, de különösen az angolszász országokban az infláció fogalmának ismeretlennek kellene lennie. Nyilvánvaló, hogy a szociális piacgazdaságban mutatkozó inflációs tendenciára való hivatkozás a monetaristáknak csupán ürügyül szolgált, hogy a világot a tőke egyre nagyobb befolyása alá vonják.

A kétes értékű tudományosságot tükrözi az a tény, hogy a Nobel-díj odaítélésében a bankkörök a Svéd Nemzeti Bankon keresztül lényeges szerepet játszanak. Ebben a tudományosságban nem esik szó arról, hogy a megszületett ember akarata ellenére, egy természeti törvény alapján jön a világra, s hogy megszülethetett, az nemcsak a szexualitásnak köszönhető, hanem annak is, hogy az individualizmus és a liberalizmus tiszteletben tartásával még nem jött létre olyan konszenzus, miszerint

- a) csak annyi ember szülessen, amennyinek a kapzsiság határtalan kielégítése mellett létfeltételeit emberi módon biztosítani lehet, vagy
- b) a kapzsiságnak ott a határa, ahol a megszületett emberek emberséges léte veszélybe kerül.

Tömören: nem tudományról, hanem konszenzusról van szó, amely képes a kollektív és az egyéni érdekeket és célokat konzisztens módon összehangolni és a rablást keretek közé szorítani.

A társadalmi szabályozás így vagy úgy, a két alaptétel egyikével vagy kombinációjukkal elkerülhetetlen, feltéve, ha a társadalmak – KEYNES szavaival – nem akarnak mindenestől megsemmisülni.

Szabályozás korlátozás nélkül lehetetlen. Vajon akkor miért foglal állást FUKUYAMA a kultúra ellen?

Bingó!

6.9.4.5.4. Kirabolom és továbbállok ...

A rablásra való általános beállítódás egyik jellegzetességét LÁZÁR István a szentesi és a szentlőrinci iskolakísérletekkel kapcsolatban „kirabolom és továbbállok” kifejezéssel találóan fejezte ki. Ennek a beállítódásnak a következményeivel találkozunk, ha Isztria kopár hegyei elének tárulnak, s már halljuk is, hogy Magyarországon a privatizált erdők új tulajdonosai igen

iparkodnak fakitermeléssel gyorsan meggazdagodni. Az őserdők kiirtása a bennszülöttek kiirtásával vagy lehetetlenné tételével is a rablás szolgálatában állott és áll ma is.

A világ tengeröbleiben egyre jobban fogy a hal. Vannak olyan öblök, ahol a halászok tintahal, rák és más tengeri állatok kifogásával tartják fenn magukat, mert a nagyüzemi halászatra ipari üzemekké átalakított hajókolosszusok két hajó között acéldróttal kifeszített hálókkaal rövid idő alatt zsákmányul ejtik azokat a halakat, amelyek a hagyományos halászat kereteinek tiszteletben tartása mellett a bennszülött lakosság számára évszázadokon keresztül a megélhetés alapjai voltak. A halászok a nagytőke érdekeivel szemben tehetetlenek, és nem látszik, hogy mi módon lehetne a rablásnak véget vetni, mert az állam maga – bevételeinek növelése céljából – adja bérbe a szuverenitásához tartozó vizeket. A példák távolról sem képesek a valóságot megközelíteni.

A „kirabolom és továbbállok” elve különösen a természet kirablásánál érvényesül, amit az eredményszámítás palástol. Ennek lényege abban rejlik, hogy a gazdasági ideológiáktól és szokásoktól elvakítva sem a vállalati nyereséget, sem a nemzeti jövedelmet nem terheljük meg a környezetkárosodás helyrehozatalának és a felhasznált természeti kincsek újratermelésének hosszú távon felmerülő költségeivel – annak ellenére, hogy ilyen mutatókat az elmélet már ismer. Mind üzemgazdasági, mind nemzetgazdasági szinten csak valamely üzemet vagy a népgazdaságot érintő rövid távon felmerülő ráfordításokat kalkulálják költségként. Ez a gyakorlat a realitástól és az eredményszámítás korrektségétől való goromba eltávolodást tükröz.

Ha az eredményszámításnál minden tényezőt korrektül figyelembe vennénk, kiderülne, hogy gazdagságunk jórészt a természettel szemben elkövetett rablógazdálkodás eredménye. Ezt úgy is lehetne mondani, hogy halálosan gazdagra kalkuláljuk magunkat.²⁷³

Rablás nem feltétlenül csak az, hogy valaki egy öreg trafikost, egy járókelőt vagy egy pénztárt kirabol. A korlátlan kapitalizmus erkölcsének erkölcstelensége ismer olyan intézményesített módszereket, amelyek ugyan a rablással rokonságban vannak, és kétségtelenül legalább a lopás és becsapás tényét kimerítik, mégsem számítanak annak. Íme egy példa: az osztrák Landfrischkäse (vidéki friss sajt) dobozának az alja erősen befelé domborodik, ami csak fogyasztás közben derül ki. Nyilván ezzel a módszerrel – az indokoltnál nagyobb csomagolással – kíván a gyártó kedvezőbb értékesítési lehetőséghez jutni úgy, hogy egy meghatározott összegért kevesebbet ad, mint amit a csomagolás nagyságával ígér.

A Magyarországon is forgalmazott GARLI nevű fokhagymás kenőszajtnál fordított a helyzet. Itt a doboz teteje le van ragasztva. Ennek a ragasztott külső fedőlapnak az eltávolítása után műanyag fedőlapra bukkan az ember, ami jóval mélyebbre süllyed a doboz szélénél, és úgy van kiképezve, hogy a közepéből kiálló csücsköt fogantyúnak vélje az ember.

A Magyar Rádió délelőtti magazinjában 1996. július 10-én a Velencei-tó gondjairól és jövőjéről volt szó. A beszélgetés vezetője feltette a kérdést, hogy mi garantálja a tó jövőjét. Az egyik megkérdezett úgy vélte, hogy „rendet kell tenni az emberek fejében”. SINGER Ferenc, a tó egyik kiváló veterán gondozója azt mondta, hogy a tó jövőjét azoknak kell képviselni, akik ott élnek, mert azoktól a vállalkozóktól, akik „nyáron idejönnek rabolni”, nem várható semmi jó. Szociológusok alátámasztják SINGER Ferenc megállapítását: „A potenciális vállalkozókra vonatkozó felmérésünkéből kiderült, hogy a vállalkozó kedvű városi embereket legerősebben a kiskereskedelem vonzza, csaknem minden ötödik (18%) ezt választaná. Ebben nagy arányt képviselnek azok, akik a nálunk talán leginkább elterjedt

²⁷³ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996. 129. o.

meggazdagodási sztereotípiákra gondolnak: kis befektetést igénylő, gyors meggazdagodást hozó üzletekre, például butikokra.”²⁷⁴

Tanulságos az MTV-nek az az adása is, amelyből kiderült: a rendszerváltás után a rablásra beállított idegenforgalom azt eredményezte, hogy Korfu szigetén a nyári szabadság a magyaroknak kedvezőbb, mint mondjuk a Balatonon.

Az egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusok felelősek azért, hogy a pszichikumban a csere elvével szemben a zsákmányolás, kizsákmányolás és rablás elve erősödik.

Mint láttuk, a rablás nemcsak a bűnözésre vonatkozik, hanem magában foglalja a gazdaság és a gazdálkodás során tapasztalható magatartásmintákat is, amelyek a csere elvét sértik, de megtalálható az élet minden területén, ott, ahol a méltánytalan előnyszerzés informálisan vagy formálisan érvényt szerzett magának.

A gazdasági etika és a kultúra összefonódását eleveníti meg HERNÁDI Miklós *Válni veszélyes* című munkájában, amelyben adatokkal bizonyítja, hogy a „kirabolom és továbbállok” elve még a házasságok felbontásánál is érvényesül: „Kevesebb ... az olyan nő, aki szó nélkül tűri rossz házasságát, de kevesebb az olyan nő is, aki ne rúgná fel habozás nélkül átlagosan jó vagy rossz házasságát, és ne ragadná meg a haszonszerzés kényelmes és biztos, szinte tálcán, sőt futószalagon felkínált lehetőségeit. Kétszeri-háromszori, ésszel lebonyolított válásával komoly vagyona is szert tehet, ha a válásokkal meggyarapodott javait (hiszen már az elsővel is saját lakásra tett szert) rendre megőrzi, és meg is toldja.”²⁷⁵

6.9.4.5.5. Monetarizmus és rablás

A monetarizmus formálisan ugyan fellép a rablás ellen, de ugyanakkor megteremti a rablás formális és informális feltételeit. A formális feltételeket az egyéni érdeket megtestesítő piaci mechanizmusok törvényesítésén keresztül érték el úgy, hogy a piaci mechanizmusok érvényesülése előtt minden korlátot eltávolítottak. A piaci mechanizmusok és a tulajdonjog sajátos értelmezése képezi a formális feltételek magját.

Nem a magántulajdonnal van a baj, hanem azzal, hogy növekedése akkor is törvényes, ha már a létalapot is elveszi azoktól, akik amúgy is a létminimumra vannak utalva.

Pat ROBERTSON a monetáris intézményesített rablás alapelvét így jellemzi: „A vagyonnövekedés ... nagy titka a kamatos kamat, amelyet Rotschild báró „a világ nyolcadik csodájának” nevezett. Ha lehet pénzt csinálni a semmiből, add hát ki kamatra! Képzeld csak el, mennyivel nagyobb vagyona tudsz szert tenni, ha a pénzt nem fizetik neked vissza, hanem hagyod, hogy évről évre kamatozzon.

A kamatos kamatra kiadott pénz az ún. hetvenkettes szabálynak megfelelően duplázódik. A megduplázódáshoz szükséges évek számát úgy nyerjük, hogy a hetvenkettőt elosztjuk az alkalmazható kamatláb számértékével. Évi 10%-os kamat mellett 1 millió dolláros kölcsönből 7,2 év alatt 2 millió, 14,4 év alatt 4 millió, 21,6 év alatt 8 millió, 28,8 év alatt 16 millió és 36 év alatt 32 millió dollár lesz. Azaz 36 év alatt, 10%-os kamat esetén a vagyona 3200%-os növekedésen megy keresztül.

Idővel azok, akik képesek ilyen összegeket kölcsönözni, *minden képzeletet felülmúló módon meggazdagszanak, a kölcsönvevők viszont teljesen elszegényednek.*”²⁷⁶

Az ilyen jellegű gazdasági etikának a rendbetételét valahol valakinek (valakiknek) el kell kezdeni. Ha másként nem megy, újra meg újra bele kell fogni.

²⁷⁴ KUCZI Tibor – LENGYEL György – NAGY Beáta – VAJDA Ágnes: Vállalkozók és potenciális vállalkozók. Az önállósodás esélyei. *Szociológia*, 1991/2–3. sz. 39. o.

²⁷⁵ HERNÁDI MIKLÓS: *Válni veszélyes*. Budapest, 1988. 45. o.

²⁷⁶ ROBERTSON, Pat: *Az új világtrend*. Budapest, 1993. 134. o.

A rablás informális feltételei a kulturális dekadencia elharapózásán keresztül valósulnak meg. Az informális beállítódás nem ütközik állami ellenállásba, ha csak azt nem vesszük figyelembe, hogy az állami bevételeket az adócsalások és korrupciós esetek lényegesen csökkentik, és hogy az állam ezt „nem veszi jó néven”. Az állam görcsösen, de elégtelen eszközökkel lép fel az ilyen jelenségek ellen. Ezek az erőfeszítések eredménytelenségre vannak ítélve, mert az intézkedések nem az okra, hanem az okozatra koncentrálnak: az adócsalást veszik célba ahelyett, hogy az ellenőrző intézkedésekkel párhuzamosan és hosszú távon a társadalmi és gazdasági rendszer által legalizált, az egyéni érdeket mindenek fölé helyező pici mechanizmusok erkölcsét vennék revízió alá.

A liberálisnak nevezett társadalmi és gazdasági berendezkedés a csalásra, rablásra, zsákmányolásra és kizsákmányolására van beállítva. Korrupció, méltánytalan fizetések és végkielégítések és nem utolsósorban a sikerpénzek aranykorát éljük.

Hogyan is juthatnak az állami szervek arra a következtetésre, hogy valaki majd jószántából hajlandó lesz tisztességesnek lenni, mikor a tisztesség a konkurenciaharcban az egzisztenciát veszélyeztetheti.

Bűnbakokat lehet találni és fognak is találni, de az egész társadalmat költséges ellenőrzéssel kézben tartani aligha lehet – ha a belső elkötelezettség hiányzik. A liberális individualista csak önmagát nézi, szereti és helyezi előtérbe.

A megromlott kultúra, a demoralizálás, a zavarosban való halászás, az elcsúszás, a kábítószerezés, a butítás és a tömegekkel való manipuláció már a monetarizmus megszokott hétköznapi jelenségei közé tartoznak, amelyek a rablás minden elképzelhető és elképzelhetetlen formáját szinte percről percre szülik: rájöttek például, hogyan lehet hamis telekkönyvi kivonatokkal kölcsönt felvenni, és utána úgy eltűnni, hogy az embernek még nyoma se maradjon; rájöttek, hogyan lehet hamis telekkönyvi kivonatokkal a gyanútlan polgár feje fölül eladni a házát, lakását, nyaralóját; rájöttek, hogy nemcsak idős trafikosokat lehet kirabolni, hanem szép számmal azokat is, akik telefonkártyát akarnak venni, csak össze kell gyűjteni a lejártakat, és úgy tenni, mintha még érvényesek lennének. Rájöttek, hogy házakat támogatással fel lehet építeni, azután le is lehet bontani őket, és az anyagot jó áron el lehet adni. A liberális progresszizmus monetáris változatának alapbeállítódása ellen az egyetlen ellenszer: a monetáris társadalmi és gazdasági rend felszámolása.

A rablás egy speciális formájára a Magyar Rádió 1996. július 4-én hívta fel a figyelmet: a Diana nevű hajszárító műanyag teste megolvad; a Panasional nevű hajszárítók, Diverze hűsítőszerek és szendvicssütők könnyen súlyos kimenetelű áramütéses balesetekhez vezethetnek; a Fantázia nevű olajsütőben valóban nagy fantázia van, mert szinte csak arra gyártották, hogy az olaj felforradjon benne. Ezeket a készülékeket nyilván kizárólag az intézményesített rablás informális hatásainak szabadossága alapján gyártották.

Az MTV 1996. július 25-én közölte, hogy az év első felében hárommilliárdos jövedékcsalást fedeztek fel. Erre bevezetik a hologramos zárjegyet. A pénzügyőr azonban úgy nyilatkozott, hogy nincs olyan, amit ne lehetne hamisítani. A nemzetközi maffia és a rendelkezésükre álló pénz, hatalom és technikai eszközök előtt nincs lehetetlen. Hongkongban mindent hamisítani lehet. A hamisítványokat megéri onnan beszerezni, mert 1 kamion szállítmánya így is 16 millió forint nyereséget hoz.

Ugyanezen a napon mutatta be a televízió azt a filmet, amelyet a tolvajok tudta nélkül vettek fel: mozdonyvezetők nyílt terepen motoros szivattyúval szívatták le a dízelolajat a mozdonyokból és a százforintos hivatalos ár helyett harminc forintért adták.

Egy éjjeliőr 140 000 forint értékben adott el árut a vállalat raktárából és – dicsérjük meg érte? – még csak nem is tagadta. A vállalat egyik teherautóvezetője, aki szállítások alkalmával pénzbeszedéssel is meg volt bízva, azt állította, hogy a napi bevételt elvesztette. Miután az esetet jegyzőkönyvezték, másnap megjelent és hozott magával 50 000 forintot, mondván, hogy ezt megtalálta (?).

Az illusztrációként felhozott példák célja, hogy bemutassuk, mennyire természetes ma a lopás és a rablás. Az elkövetők azért nem is igen igyekeznek tettüket palástolni, ha csupán egynéhány százezer forintról van szó, mert tudják, hogy a feljelentés a károsítottnak csak bosszúságot okoz, hiszen a bíróságok túlterheltek, a börtönök túlzsúfoltak, és a törvény „liberális”.

A Magyar Rádió 1996 júliusában közölte, hogy „az igazságszolgáltatás válságban van”. Egyszerűen nincs pénz több bíró és bírósági munkatárs alkalmazására. Vannak olyan akták, amelyekbe a bíró még bele se nézett, pedig már nyolc hónappal ezelőtt beadták. Az igazságszolgáltatás monetáris okból való kiiktatása a rablásra való hajlandóságot gerjeszti. A bűnözés rohamos terjedése és az igazságszolgáltatás válsága között nem nehéz az összefüggéseket észrevenni.

A monetarizmusban a rablás mint viselkedési minta a szociokulturális értéktételezések szerves része. A szocializmus építése során elhatalmasodott elv, hogy ami mindenkié, az senkié, és ezért szabadon elvihető, a monetarizmusban olyan természetességgel épült be, hogy szinte észre se vettük. A rablás Nyugaton is érvényesül, de a volt népi demokratikus államokban elhatalmasodott lopások a rendszerváltás előtti gyakorlatra épülve felülmúlnak minden nyugati változatot. A rablásnak ezt a formáját szervesen kiegészíti az a rablás, amelyet az egzisztenciálisan ellehetetlenített rétegek megélhetésük érdekében követnek el.

A rablás fogalma a levegőben van. Üzleti körökben gyakran hallja az ember, hogy rablók között csak rablók képesek megélni.

A rabláshoz a legrafináltabb technikai eszközök állnak rendelkezésre: a „túlfejlesztett” civilizáció nyújtotta technika lehetőségei. Egy rendőr véleménye szerint egy autó feltörése pillanatok alatt történik. A banda tagjai között állandó rádiókapcsolat áll fenn, s ha egyszer egy autót elloptak, az néhány órán belül elhagyja az országot.

Képtelenség, hogy a rendőrségen előfordulhasson: ittasságot bizonyító vérampullák tűnnek el, mint ahogy ezt a Magyar Rádió 1996. július 12-én déli híreiben közre adta. Képtelenség, hogy a rendőrségről hat géppisztoly eltűnjön, és a nyomravezetőnek jutalmat ajánljanak fel – mint ahogy ezt a Magyar Rádió 1997. január 6-án közölte. Ennél találóbban aligha tükrözheti vissza valami is a monetarizmusban uralkodó erkölcsi viszonyokat.

Képtelenség privát őrző-védő vállalkozásokra bízni azt a feladatot, amit az államnak kellene ellátnia.

6.9.4.5.6. Monetarizmus, rablás és Kelet-Európa. A rabszolgaság modern változata

„A «gazdaságtalan» vállalatok kifosztása ... A kiszípolozó befektetők egy speciális fajtáját alkotják a «vállalatfosztogatók», akik a már bevezetett vállalatok megkaparintásából élnek ... Majdnem 2000 olyan esetet tártak fel, amelyekben az új tulajdonosok összességében 21 milliárd dollárt loptak ki a vállalatok nyugdíjalapjából úgy, hogy «túlfizetésnek» nyilvánították, annak érdekében, hogy ebből fizessék vissza a hiteleiket.”²⁷⁷ David C. Korten

A Rotschild báró által „a világ nyolcadik csodájának” nevezett kamatos kamat, amivel a semmiből pénzt lehet csinálni, napjainkban különösen a kelet-európai államokat sújtja, de a fejlettebb nyugati államok hátrányos helyzetű rétegei sem kérnek belőle.

Az RTL német televízió 1996. november 28-án hírt adott a Németországban zajló tüntetésekről, amelyek az egészségellátás ellehetetlenítése ellen irányultak. A megszólaltatott országgyűlési képviselő úgy nyilatkozott, hogy Németországban amerikanizálódás folyik, amiből ők nem kérnek.

²⁷⁷ KORTEN, David C.: *Tőkés társaságok világuralma*. Budapest, 1996. 254–256. o.

A monetáris körök azonban nem kérdezik, hogy kérnek-e belőle vagy sem.

Rotschild báró tudta, hogy a tőkének mi a jó, amikor azt állította, hogy az nem baj, ha az adós nem képes az adósságot visszafizetni, mert a fizetéseképtelenség a kölcsönnevőt az érvényes jogfelfogás segítségével *a kölcsönadó modern rabszolgájává teszi*.

KUPA Mihály 1996. szeptember 26-án a Duna televízióban úgy nyilatkozott, hogy az Európai Unió tagság megvalósítása előtt nem tanácsos az adósságrendezés kérdésével előállni, mert hát hogy néz az ki, hogy „odamegyünk” és azt mondjuk, szeretnénk, de hát „egy kicsit sáros a fülünk”. Viszont GIDAI Erzsébet leszögezi: „Gyakran hangzik el érvként a MNB vezetőitől: ha nem fizeti az ország az adósságtörlesztést, és könnyítést, netalán elengedést kér, akkor nem tudjuk az importtöbbletet finanszírozni, nő a munkanélküliség, nő a költségvetés hiánya, elszabadul az infláció, csökken a termelés, visszaesik az export, megszűnik a működő tőke beáramlása stb. Ezzel szemben mit mondanak a nemzetközi adatok? A Világbank mutatói szerint az adósságelengedésben részesült országok piaci hitelképességi minősítése 30%-kal javult, az adósságot fizető Magyarorszáké 30%-kal romlott.”²⁷⁸

Bizonyosan igaz, hogy az ár ellen nagyon nehéz úszni. Viszont ha már semmi esetre sem érdemes azzal foglalkozni, megkíséreljünk-e a Dunán árral szemben Passauiig felúszni, az még nem jelenti azt, hogy meg ne kíséreljük a folyamat itt helyben átúszni. Nem tűnik bölcs dolognak, a jó fiú szerepében tetszelegve, az árral a Fekete-tengerbe sodródni.

Az Egyesült Európához való csatlakozás különösen Magyarország számára a határok légiesítésének következtében előnyös lehet. A szomszédos országok csatlakozásával a Kárpát-medencében szétszórt magyarság elszigeteltsége szűnne meg. A háborús veszély kiküszöbölése Európában felbecsülhetetlen értékeket hozhatna magával.

Más vonatkozásban azonban hátrányos lehet. A monetarizmus terjedésére tekintettel felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben képes Németország és Franciaország kitartani a szociális piacgazdaság elve mellett, és milyen mértékben fog még a jogharmonizáció következtében amúgy is amerikanizálódott dekadens kultúra továbbra is széthullani; valamint tisztázni kellene, hogy milyen mértékben járul hozzá a közös Európa gondolata a világ globalizációs folyamatának megvalósításához, és mennyiben betonozza be a nemzetközi monetáris körök és a hazai nomenklatura átmentett hatalmát a megváltozott körülmények között. Végül is az óvatosság nem árt. Nehogy a csatlakozás után ébredjünk rá, hogy az Európai Unió belüli támogatási rendszer – amittől a hivatalos vélemény szerint fellendülésünket remélhetjük – egy nagy csapda, mint ahogy ezt maga az osztrák gazdasági miniszter, FARNLEITNER 1996 szeptemberében nevezte.²⁷⁹

A kérdés továbbá az, hogy a mai körülmények között kell-e Magyarország Európának és ha kell, akkor nem csak azért kell-e, amiért eddig is: piacnak.

Nem utolsósorban tisztázni kellene, hogy meddig kell Magyarországnak várnia arra, hogy az Európai Unióba bejusson; meddig kell és lehet még a nyomort fokozni vagy éppen stabilizálni, és meddig lehet tehetetlenül tudomásul venni, hogy kis elemisták kifordulnak a padból, mert nincs pénzük arra, hogy vegyenek maguknak tejet meg kiflit.²⁸⁰

GIDAI Erzsébet hangsúlyozza, hogy az adósságot „mielőbb nemzetközi szinten szükséges rendezni”. Fontos a rendezés nemzetközi jellegének hangsúlyozása, mert maga a probléma nemzetközi, mint ahogy a monetáris diktatúra is nemzetközi. Egy kis ország erőszakkal való kitörése a törvényes nemzetközi rendből kiszámíthatatlan következményeket

²⁷⁸ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 27. o. hivatkozással: Nagy Pongrác: Mi lesz velünk? *Gazdaság és Társadalom*, 1995/3–4. szám.

²⁷⁹ Lásd 1. fejezet. *A könyv célja*.

²⁸⁰ MTV, Tízórai-adás

vonhatna maga után. A nemzetközi rendezés azért is fontos, mert minél több kisbetétes áll végső soron egy államkölcsön mögött, annál nehezebb egy adósság akármilyen jellegű rendezése, ha nincs olyan segítő, aki átvállalná a kamatfizetési kötelezettségeket.²⁸¹

Egy emberközpontú szemlélet szerint nem lehet cél, hogy azoknak a megtakarításoknak a gyümölcsét vegyék el a kisbetétesektől, amelyekkel esetleg öregségükre előre gondoskodtak. Viszont ha másért nem, önérdékből – hisz különben maga a kapitalista rendszer kerül veszélybe – a nagytőkének a törvényesített rablási módszerekkel összeharácsolt monetáris eszközökből a kamatfizetési kötelezettséget a kisbetétesek felé át kellene vállalnia. A pénzgyűjtés zsákutcájában a pénz idővel amúgy is elértéktelenedik.

Egyedi adósságátrendezés is hozhat átmeneti enyhülést, de csak az adósság teljes elengedése járhat tartós eredménnyel. Ezt világosan mutatja Lengyelország esete: az 1994 márciusáig eltelt első szakaszban a tartozások 30%-át engedték el úgy, hogy eltekintettek az esedékes kamattörlesztés négyötödétől, a tőketörlesztést pedig a hároméves időszak utánra halasztották. A második, 20%-os csökkentést pedig úgy hajtották végre, hogy a hitelező kormányok választhattak: adósságot vagy adósságszolgálatot csökkentenek. A kormányok az adósságszolgálatot választották. „Ez azt jelenti, hogy a nagy garral beharangozott adósságcsökkentés csak átmeneti enyhét ad: az 1991–93-as időszakban évi 2 milliárd dolláros évi kamattörlesztés a tőketörlesztés «bekapcsolódásával» 2004 és 2008 között már 3,4 milliárd dollárra fog duzzadni.” Varsó a kereskedelmi bankokkal is kiegyezett, és 50%-os engedményt kapott. Lengyelország „1989 negyedik negyedében függesztette föl a törlesztést a bankoknak, amelyek eddig is sikerrel préselték ki a pénzt Lengyelországból. Az enyhítés által érintett 13 milliárd dolláros adósságállományból már 7,1 milliárd dollár volt az elmaradt törlesztés és ebből 3,4 milliárd a kifizetetlen, ezért tőkésített kamat.”²⁸²

Nyilván a monetáris körök hamarabb kaphatók adósságátrendezésre, mint az adósság elengedésére. Az adósságtörlesztés hosszabb időre szóló felfüggesztése világosan mutatja, hogy a nagytőke képes a halasztás idejére, tehát éveken át a kisbetétesekkel szembeni kamatfizetési kötelezettségeket átvállalni. Ha viszont képes rá, ha huzamosabb ideig képes rá, akkor csak hajlandóság kérdése, hogy állandó jelleggel átvállalja. Hogy ennek az elgondolásnak a megvalósításához a nagytőke mennyiben hajlandó hozzájárulni, azt az ezzel kapcsolatos tárgyalások képesek kideríteni. De ehhez a politikai akaratnak is jelen kell lennie. A monetarizmus ugyanis igyekszik a tudományos színezetű rablást mindenképpen fenntartani, tehát nem hozza tálcán a lehetséges megoldásokat.

6.9.4.5.7. Rablás, korrupció és maffia

„Teljes romlás: nincsen az országban hűség és szeretet, az Urat sem ismerik többé. Mindenütt átok és hazugság, gyilkosság és lopás, házasságtörés és erőszak, szüntelen vérontás. Ezért öltözött gyászba az ország, elcsüggedt minden lakója; a mező vadjai, az ég madarai, a tenger halai is, mind elpusztulnak.”²⁸³ *Ozeás 4; 2–3*

„Az új döghalál: az erőszak és a bűnözés egy másik kategóriája a pénzszerzési céllal elkövetett bűntetteké, klasszikus példa erre a maffia. Az elmúlt években egyre veszélyesebb lett a maffia és a hasonló szervezetek által kitűnően irányított folyamatos kábítószer-

²⁸¹ Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 133. o.

²⁸² HVG. *Gazdasági, politikai hírmagazin*, XVII. évf. 7. (821) szám. 1995. február 18. 10. o.: Adósságglecke.

²⁸³ BIBLIA. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1992. *Ozeás 4; 2–3*.

kereskedelem, amely óriási hatalmával és terrorista módszereivel már a kormányokat is támogatja.”²⁸⁴ *A Római Klub Tanácsának beszámolójából*

A bevezető két idézetből kiviláglik, hogy a technika fejlődésével az erkölcs nem tartott lépést. A befejezetlen teremtés befejezéséhez az ember nyilván nem volt hajlandó hathatósan hozzájárulni. Nézzük meg ezt részletesebben.

Egy vállalkozó tárgyal egy ügyvezetővel. A tárgyalás végén az ügyvezető feláll, és kikíséri a vállalkozót. A vállalkozó megjegyzi, hogy megbízás esetén természetesen a hálapénz nem fog elmaradni, mert hát élni és élni hagyni ... Erre az ügyvezető: „Hát akkor jöjjön vissza, beszéljük meg részletesen. Mondja, mennyiért vállalná el?” A vállalkozó gondolkodik, s úgy véli, nyolcszázezerből kijönne. De hát be kell kalkulálni a hálapénzt is: „Egymillió hatszázezerbe” – mondja a vállalkozó. Erre az ügyvezető: „Tudja mit, jöjjön vissza holnapután, és akkor lerendezzük.” A vállalkozó a megbeszélte időpontban megjelenik az ügyvezetőnél és valóban „lerendezik a dolgot”. Az ügyvezető ajánlata megdöbbentő: a vállalkozónak hatmillió forintot ajánl fel a munka elvégzéséért, feltéve, ha a vállalkozó hajlandó az egymillió hatszázezren felüli összeget megfelelni.

Egy másik eset. Ha a vállalkozó nem jelenik meg havonta egyszer a megszokott időpontban, hogy kifizesse a havi hálapénzt, akkor már jön a telefon, hogy legyen szíves, menjen oda, mert alá kell írni valamit.

A fizetéseképtelenség mögött gyakran előre kitervezett spekuláció – rablási szándék – húzódik meg. A legjobb üzlet korlátolt felelősségű társaságot alapítani, egy ideig tevékenykedni, de csak a valóban halaszthatatlan számlákat kifizetni. A túlliberalizált gazdaságban lehetőség van arra, hogy a felgyülemlett adóssághegyeket a vállalkozók egy idő után ne fizessék ki. A kft-tulajdonosok csak a bevitt tőkével felelnek. Hagytam, hogy felvilágosítsanak: csupán érteni kell, hogyan veszi ki az ember a bevétel jelentős részét, és hova fekteti be, mielőtt még a csődeljárás beindul. A befektetett tőke sokszorosára lehet ily módon szert tenni, még akkor is, ha az illegálisan kivett összegek egy részét másokkal meg kell osztani. A befektetett tőkét nyugodtan ott lehet hagyni a hitelezőknek. Az adóhivatal, a társadalombiztosítási intézetek és a hitelezők marakodjanak rajta. Ez – a rablás – a monetarizmus gazdasági etikája, amelyet a monetáris rendszer termel ki magából, és amely a rendszerváltás pillanatában jó talajra talált a kollektív javakat szorgalmasan dézsmáló szocialista ember magatartásában.

Az állam mint a társadalom formális képviselője elkerülhetetlenül érintkezik a rablás jelenségével. A monetarizmus és a korrupció ikertestvérek. Az USA-ban – a monetarizmus „szülőházájában” – a lobbyzás annyira természetessé vált, hogy a lobby fogalma szótáraikban is fellelhető: „lobbyismus [anglat]: az Amerikai Egyesült Államokban szokásos «kijárási», azaz a képviselők megvesztegetése és befolyásolása a törvényhozáson kívüli körök által; ennek érdekében a képviselőház folyosóján, előcsarnokában [angl lobby] keresik fel őket.”²⁸⁵ Tehát még az sem szükséges, hogy a megvesztegetők diszkrétan, otthonaikban keressék fel a törvényhozó testület megvesztegethető tagjait. A lobbyzás itt már intézményesített, azaz a kultúra szerves része. Csak arra kell vigyázni, hogy a választók fülébe ne jusson – hogy egy szemfüles újságíró ne csináljon jól jövedelmező szenzációt belőle. Ez az erkölcs, a kultúra importja következtében, Magyarországnak is példaképül szolgál.²⁸⁶

²⁸⁴ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel A növekedés korlátai megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum 1995. 24. o.

²⁸⁵ BAKOS Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, 1989.

²⁸⁶ Vö.: POZSGAY Imre: *Valahol utat tévesztettünk*. Pozsgay Imre a pártok őszinteségéről, a gazdasági lobbyról – és a nép hangulatáról. *Magyar Nemzet*, 1992. december 28. 7. o.

Az ÁPV-RT 300 millió Ft honoráriumot fizetett ki, amelynek indokoltságát szeptemberben tárgyalta a parlament. A Tocsik-milliók továbbra is élénken foglalkoztatják a közvéleményt. Kétségtelen, hogy ezek és a hasonló esetek a kulturális értéktételezésekben rejlő informális alapbeállítódást – a rablást mint erkölcsöt – fejezik ki, ami nem marad, nem maradhat informális jellegű, sokkal inkább, szinte észrevétlenül és tendenciálisan, formálissá – legálissá, törvényessé – válik, legalábbis olyan mértékben, hogy hivatalosan nem illik nagy ügyet csinálni belőle.

A Duna-TV kerekasztal beszélgetése során 1996. november 29-én hangzott el az a megállapítás, hogy a sikerdíjak címén kifizetett összegek nagyságrendje megfelel annak a megtakarításnak, amelyet a Bokros-csomag a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatos megszorító intézkedésekkel elvont a felsőoktatástól. A monetarizmus nyilván olyan állapotokat szül, amelyek mellett érzelmileg sem lehet közömbösen elmenni.

A lobbizás elterjedésével paradox helyzet állt elő. Nézzük meg közelebbről.

A társadalmi egyensúly megbomlásának forrása többek között az, hogy az állam korlátozó és mederbe terelő szerepét a monetáris érdekekre való tekintettel nem vállalja, azonban hovatovább odajutunk, hogy szinte örülni kell annak, ha az állam visszavonul, mert egyre inkább attól kell tartani, hogy az állami szervek és a maffia közötti nemzetközi kapcsolatok tekintetében inkább az rejt veszélyt magában, ha az állam szerepe megnő. Nyilván sakk-matt szituációval állunk szemben, ami tragédiásorozatok kiváltó oka is lehet. Egyre több korrupciós eset válik ismertté, amelyekben a maffia szerepe mind jelentősebb lesz. Az ismertté vált botrányok valószínű csupán a jéghegy csúcsát mutatják.

Egy 1996 tavaszán nyilvánosságra hozott korrupciós ügy Indiában száz politikust érintett, köztük a miniszterelnököt. A korrupciót leleplező újságírónak bármit megadtak volna, hogy hallgasson. De ő inkább pártot alapított, egy anti-korrupciós pártot. Ez hosszabb távon jobb üzletnek bizonyult – állapította meg a hírmondó.

Andreotti, az „olaszok atyja”, aki többször is kormányt alapított, a maffiával való együttműködés és gyilkossági parancs kiadásának vádjával kellett, hogy bíróság elé álljon.

1996 szeptemberében Brüsszel került maffia jellegű botrányok középpontjába. Egy politikus meggyilkolására vetélytársa kerített bérgyilkosokat. Ezek az előre kifizetett vérdíjjal leléptek. Ezután Szicíliából kerítettek embereket, akik elvégezték a piszkos munkát.²⁸⁷

A gyilkosság a 20. század végén nyilván még mindig a politikai „megoldások” eszközeként szerepel, ami megint csak azt mutatja, hogy a technika fejlődésével az erkölcs fejlődése nem tartott lépést.

Brüsszeli politikai körök a sátánista gyilkosságok és a gyermekprostitúció felgöngyölítése során is erősen kompromittálták magukat.

Pierre BEREGOVY, mielőtt 1992-ben miniszterelnök lett, programjában harcot hirdetett a korrupció ellen. Néhány hónap után kiderült, hogy pénzügyi köröktől kamatmentes kölcsönt vett fel lakásvásárlásra. A kölcsönadó egymilliót adott, a kapott információk révén viszont hétmilliót keresett. MITTERRAND azzal próbálta elsimítani a dolgot, hogy közölte, a kormánypártnak csupán 28 pénzügyi botrány van a füle mögött, míg az ellenzék máris 30 ilyennel „dicsekedhet”.

1993 elején Franciaországban ötvennyolc korrupciós per volt folyamatban. Olaszországban több mint 700 volt politikus ellen folyt hasonló bírósági eljárás.²⁸⁸

²⁸⁷ Vö.: MEYSELS, Lucian O.: *Morde machen Geschichte. Politische Gewaltakte im 20. Jahrhundert.* München, 1985. 7. o.: „A politikai gyilkosság olyan régi, mint a világtörténelem. Legalábbis az írott történelem. A Szentírás dicsőíti a balkezes bírót, Ehudot, aki az Izrael törzseit elnyomó moabita királyt, Eglont a sátrában meg tudta ölni, mert az a fegyverét jobb oldalán hordta, és ezért a fegyvert nem vették észre” és így tovább ...

²⁸⁸ Az utolsó két bekezdésben szereplő adatok KRAY István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában.* Budapest, 1993. 208. o.

Bírók, ügyvédek, ügyészek ülnek ma Nyugaton a vádlottak padján. Megvesztegetések, korrupciós esetek vannak napirenden, amelyekről szinte naponta tájékoztat a média. Az utóbbi időben többek között India és Görögország politikusai kerültek a nemzetközi maffiával kapcsolatban a közérdeklődés középpontjába.

1996. július 12-én Bécsben a maffia fényes nappal kivégzett egy grúz állampolgárt, aki a volt szovjet külügyminiszter és mostani grúz államelnök, SEVARNADZE rokona volt. A kivégzett egy bécsi hotelban lakott, és élénk üzleti kapcsolatokat tartott fenn osztrák, grúz és orosz építési vállalatokkal. Az Osztrák Rádió és Televízió kommentárjában hangsúlyozta, hogy a kivégzett nem tartozott a maffia legfelső vezetéséhez, de bizonyosan tudomása volt olyan dolgokról, amelyek a legfelsőbb maffiaköröket veszélyeztethették volna.

Hogy a kivégzés kapcsolatban áll-e az óriási MACULAN építővállalat csődjével vagy sem, azt nem lehet tudni. Tény, hogy MACULAN a volt Szovjetunió területén is széles körű vállalkozásokba bocsátkozott, és a kivégzés napjaiban még folyt ellene a csődeljárás.

Döbbenetes, hogy egynéhány nappal a bécsi kivégzés után Jörg HAIDER a nagy nyilvánosság előtt VRANITZKY kancellárt – aki maga is bank-vezérigazgató volt és a legmagasabb szintű bankkörökben otthonosan mozog – a maffiával hozta kapcsolatba. Az Osztrák Televízió egyes csatornáján augusztus 25-én a 21 óra 50 perces kezdettel sugárzott adásban „Anders gefragt. Rudolf Nagiller im Gespräch mit Jörg Haider” a politikus arra szólította fel Rudolf NAGILLERt, hogy a legközelebbi beszélgetés alkalmával kérdezze meg a kancellárt, mit keresett annak a szállodának a megnyitásán, amely magas rangú maffiavezetők számára épült.

A TV-beszámoló hírt adott arról is, hogy a modern maffia keretein belül szorosan összefonódnak a politikai, gazdasági és a szervezett bűnözés érdekei. Az orosz maffia a Szovjetunió megszűnése után a világ legbefolyásosabb szervezetévé nőtte ki magát. Mint már említettük, az FBI véleménye szerint az orosz bankok az illegális jövedelmek „pénzmosodájává” lettek, s ma az orosz bruttó nemzeti jövedelem 50%-át hozzák a konyhára. És ez növekedő tendenciát mutat. Azt is megtudhattuk, hogy JELCIN biztonsági szakembere újra meghirdette a harcot a maffia ellen, de egyben óvott attól a hiedelemtől, hogy gyors és lényeges változást lehetne várni, mert „lépten-nyomon (in allen Ecken) ellenállásba ütközik az ember”. A maffia, a gigantikus monetáris tranzakciók lebonyolítói és a politikai hatalom közötti szoros kapcsolatok egyben érthetővé teszik, miért nyilatkozott JELCIN biztonsági embere úgy, hogy lépten-nyomon ellenállásba ütközik az ember. A Római Klub világszerte gyűjtött általános tapasztalatai is ezt tükrözik.

Az *Auto VW-Audi Kundeninformation* című folyóirat 1996. évi 2. számában cikket közöl az alkatrészeket hamisító nemzetközi maffia tevékenységéről, amelyből a gazdasági maffia különlegesen elítélendő profitmohósága derül ki. A maffia tevékenységében az autók biztonsága nem játszik szerepet: „A «kalóz»-alkatrészekkel az a probléma, hogy különösen a biztonságot igénylő alkatrészek, például a fékpofák életveszélyesek. Más autógyártó cégek hamisítókat köröző alkalmazottjai Angliában olyan fékbetétekre is bukkantak, amelyeket csirkeürülékből és olyan kormánykerekekre, amelyeket puhafémből gyártottak.”²⁸⁹

Magyarország is a maffiaháború színterévé vált. 1996. november 1-jén Budapesten is fényes nappal végeztek egy férfival, aki alvilági körökben mozgott. Előtte robbanássorozat rázta meg a fővárost. November folyamán még néhány leszámolásra sor került, és bomba robbant a Klauzál téren és a Rákóczi úton.

A maffia magyarországi elterjedésére jellemző annak az üzletembernek az esete, aki kedvező áron kívánta eladni luxus Mercedesét, de széles ismeretségi körében nem talált rá vevőt. Az ok figyelemre méltó: ma sok tisztességtelen és képzettség nélküli maffiózó –

²⁸⁹ *Auto VW-Audi Kundeninformation*, 16. o.

szuperbunkó – Mercedesszel próbálja pótolni azt, ami személyiségéből hiányzik. A vállalkozó barátai még a látszatát is kerülték annak, hogy bármiféle kapcsolatba kerüljenek ezekkel a körökkel. Szerencse, hogy ilyen réteg is van.

Még egy érdekes magyar vonatkozás: 1997. május elején a Magyar Televízió közölte, hogy Magyarországon 300 000 bejegyzett cég van. Ebből 30–35 000 nem végez gazdasági tevékenységet, hacsak a pénzmosást és az illegális tevékenységet nem számítjuk annak.

A kérdés már nem is igazán kérdés, hogy szükség van-e állami beavatkozásra az egyéni érdekek fékentartása végett, vagy nincs, és hogy a liberalizmus félremagyarázása a monetarizmus címszó alatt a gazdasági etika szempontjából megfelel-e egy emberközpontú szemlélet igényeinek.

1996. július 11-én sugározta az Osztrák Televízió a *Der Richter von Marseille* című filmet, ami hiteles események sorozatát mutatta be. A történet egy marseille-i bíró meggyilkolásával zárult, aki megkísérelt egy maffiózót ártalmatlanná tenni. A rendőrség és a maffiózó ügyvédje egy húron pendültek. A maffiózó ügyvédje előre jelezte a bírónak, hogy végezni fognak vele, és feltette a bírónak a kérdést, hogy tudja-e, miért fogja ő, a bíró, a rövidebbet húzni és rögtön felelt is rá: „Mert ön egyedül van. Az ember soha ne maradjon egyedül!”

6.10. Szociális szerepkonfliktus, önmegvalósítás és a kultúra változása

„Minél mélyebbre ások a globális környezeti válság gyökereit keresve, annál biztosabb vagyok abban, hogy az külső megnyilvánulása egy belső, jobb szó híján szellemi válságnak.”²⁹⁰ *Al Gore*

A szociális szerepek megvalósíthatóságának az oldaláról vizsgálva elmondhatjuk, hogy akit a munkahelyén bekényszerítettek egy pártba és a párt érdekeire hivatkozva kénytelen volt szociális szerepét meggyőződése ellenére a párt érdekeinek megfelelően átalakítani, az nagy valószínűséggel a szerepkonfliktusból adódó feszültségeket nem volt képes családjától, illetve baráti körétől távol tartani, s így az eltolt agresszió törvénye szerint eltorzultak az ezekben az informális szervezetekben szokványos szerepmegvalósítások is. Értelemszerűen vonatkozik ez természetesen más jelenségekre is, amelyek a szociális szerep és ezzel az önmegvalósítás útjában álltak és állnak. Egy ilyen igen súlyos, talán a legsúlyosabb jelenség a munkanélküliség, amelyet sem a szocializmus, sem a szabadversenyes kapitalizmus nem tudott megoldani. A népi demokratikus szocializmusra a vállalatban belüli, a szabadversenyes kapitalizmusra a vállalatban kívüli munkanélküliség jellemző. A vállalatban kívüli munkanélküliség azért súlyosabb, mint a vállalatban belüli, mert a vállalatban kívüli munkanélküliség a szociális beágyazottságot, a szociális érzelmi védettséget alapjaiban ingatja meg.

A szociális szerepek megvalósításának és az ezzel kapcsolatos önmegvalósítás lehetőségeinek a csökkenésével a társadalmi bizonyosság érzete elenyészik, az önkép megcsorbul, ami számos és jelentős pszichikai sérülést okozhat és okoz is. Egy férfi az apa és a férj szerepében esetleg türelmetlenebbé, a vásárló szerepében esetleg kötözködővé, az autóvezető szerepében veszélyesen rámenőssé válhat.

Egy pedagógus, aki azon törte a fejét, hogy melyik tanítványa vagy kollégája állhat összeköttetésben a titkosrendőrséggel, vagy az, amelyik ma nem tudja, miből tartsa el a családját, és gondterhelten áll az osztály elé, pedig az lenne a feladata, hogy optimizmusával,

²⁹⁰ GORE, Al: *Mérlegen a Föld. Ökológia és az emberi lélek*. Budapest, 1993. 257. o.

a társadalomba vetett bizalmával magával ragadja és formálja növendékeit – a szociális szerep és az önmegvalósítás lényegét tekintve ugyanazzal a szociális szerepzavarral szembesül.²⁹¹

A liberális progresszizmus – a tekintélyellenes nevelés „felfedezője” – a gyermekekben Nyugaton olyan iskola- és pedagógusellenes beállítódásokat hozott magával, amelyek önmagukban elegendők ahhoz, hogy a pedagógus optimizmusa erősen mérséklődjön.

A szociális szerep megvalósítása és az önmegvalósítás ellehetetlenítése a monetáris társadalomban az élet minden területén észlelhető. A budapesti Bártfai utcai Fogorvosi Rendelőintézetben 1995/96 telén a következő történt: egy 22 éves, kimondottan szépnek mondható hölgy kijelentette, nem tudja vállalni azokat a költségeket, amelyek egyik első fogának rendbetételéhez szükségesek, és kérte, hogy húzzák ki a fogát. A fogorvos kollégáit is segítségül hívta, hogy eltérítse a hölgyet szándékától. Az orvosok együttes erővel elérték, hogy a hölgy elállt a szándékától; a fogát ideiglenesen rendbehozták, olyannyira, hogy végleges rendbehozatala egy későbbi időpontban nem kizárt.

A fogorvosi rendelőben lezajlott esetben „csupán” egy fiatal hölgy egyik első, jól látható foga került veszélybe, és az ember elsősorban esztétikai szempontból érzi érintve magát, idős emberek esetében azonban sokkal több forog kockán, sokszor az élet maga.

1996. június 14-én az Osztrák Televízió kettes adója a 22 órás hírekben közölte, hogy a bécsi központi szívkatéteres rendelő, amelyet a modern orvostudomány szívinfarktuszok azonnali hathatós kezelésében elengedhetetlenül szükségesnek tekint, csak délelőtt üzemel. A monetáris berendezkedés elvonta az üzemeltetéshez szükséges fedezetet. A kommentátor ironikusan hozzáfűzte: aki infarktust akar kapni, az intézze úgy a dolgát, hogy az délelőttre essék.

Íme egy másik példa egy más jellegű intézményben, ahol a társadalmi gondoskodás egyre nyilvánvalóbbá váló hiánya a szerepmegvalósítást tragikusan hátráltatja, mi több, esetenként lehetetlenné teszi. Ezt jól szemlélteti a rendőr szerepének elbizonytalanodása.

Általános a panasz, hogy a rendőr kezét a liberalizmusra való hivatkozással úgy megkötik, hogy a bűnözőkkel szemben nem képes hathatósan fellépni, illetve egy olyan liberálisnak és nyíltan nevezett társadalomban kénytelen megkísérelni szociális szerepét megvalósítani, amely a bűnözésnek kedvez. Tarthatatlan az a vélemény, hogy a szocialistának nevezett rendszeren belül az embereknek elégük lett a kollektívizmusból – mint ahogy ezt egy szociológus a Duna-TV 1996. november 28-i kerekasztal-beszélgetésében megfogalmazta –, ezért az individualizmus, a liberalizmus előretörésével megteremtette a sajátságosan szuverén egyént, és ez a szabadság természetesen magas árat követel – a bűnözés elterjedését.

Ha ezt a sajátságosan szuverén egyént a kollektívizmussal szembeni megundorodás tenyésztette ki, akkor mi az a tényező, amely az USA-ban ezt a sajátságosan szuverén egyént kitenyésztette, hiszen ott a szocializmus kollektívizmusa szóba se jöhetett?

Miért van az, hogy amerikai városok egyes részeiben besötétedés után nem tanácsos az utcára kimenni, hogy turistaattrakcióként mutogatják a részek és narkósok utcáját, ahol csak autóbusszal lehet közlekedni? De még így is előfordul, hogy kényszermegállások alkalmával megtámadják az autóbust. Ezt nyilván nem a szocializmus kötelező kollektívizmusa hozta létre, hanem egy rothadó társadalmi és gazdasági rend.

Szociológusunk nyilván nem lehet büszke a sajátságosan szuverén egyén elméletére. Különösen akkor nem, ha meggondoljuk, hogy – különben nem új – elmélete hiányos tájékozottságra utal. Ugyanis a sajátságosan szuverén egyén szuverenitása nem lehet

²⁹¹ KELEMEN, László: *Pedagógiai pszichológia*. Budapest, 1988. 162. o.: A gyermek megértése és szeretete még sok más pedagógus jellemvonást is hoz magával. Ilyen pl. „a tisztelet és bizalom a fejlődő gyermek iránt, az optimizmus.”

végtelen; a kölcsönös jogoknak és kötelezettségeknek ki kell egészíteniük egymást. Ez és csakis ez biztosíthatja a társadalom elemei közötti egyensúlyt. Az egyensúly előfeltétele, hogy a sajátágosan szuverén egyén ismerje szuverenitásának határát, azaz korlátozva legyen. Már többször visszatértünk rá: a korlátozásnak csak két módja van. Csak valamely belső vagy külső kényszer képes korlátozni. A belső – a lelkiismeret – értékesebb, mint a külső, mert ellenőrzés hiányában is kötelez. Minél gyengébb a belső elkötelezettség, annál súlyosabb az állam felelőssége azért, hogy a belső elkötelezettség előfeltételeit a nevelésre és oktatásra fordított ráfordításokkal növelje, és amíg a belső elkötelezettség meg nem valósul, polgárait a terrortól megóvjá.²⁹²

A magán őrző-védő társaságok egy emberközpontú szemlélet számára nem oldanak meg semmit, mert nem védik a hátrányos helyzetűeket sem a bűnözés, sem a monetáris körök kapzsisága ellen.

A hátrányos helyzetűeknek messzemenően nem adatott meg az az anyagi lehetőség, hogy testőrökkel kísértessék magukat.

Természetes, hogy a rendőrség túlkapásait nem lehet jóváhagyni. De ha a rendőrgyilkosságok és a rendőrséggel szembeni méltánytalanságok egy rendőrt – még ha ijedtében is – elhamarkodott cselekedetre ösztökélnek, a félreértelmezett liberalizmusnak a bűnözést fokozottan lehetővé tevő körülményeit mindenféleképpen indokolt figyelembe venni.

Nézzük meg, mit is értünk azon, hogy konzisztens társadalmi és gazdasági fejlődésről csak akkor beszélhetünk, ha az intézményesített szociális szerepek hordozói más szociális szerepek hordozóival szemben nem kerülnek gorombán hátrányos helyzetbe. Maradjunk a rendőr példájánál. Amikor egy bírságoló rendőrt megkérdez a megállított autóvezető – a bunkó –, hogy mennyit keres és a bírság összegét gúnyosan megtoldja egy nagy címletű bankjeggyel, mondván, hogy ezzel kívánja a rendőrség nyugdíjintézetét támogatni, akkor és hasonló esetben joggal érezhetjük magunkat inkonzisztens társadalomban, amelyben az intézményesített szociális szerepek bizonyos hordozói más szociális szerepek hordozóival szemben gorombán hátrányos helyzetbe kerültek, s ennek gazdasági vonzatát lehetetlen nem látni. Nyilvánvaló, hogy a leírt eset – amely nem a fantázia szüleménye – bizonyos szociális szerepek fel- és bizonyos szociális szerepek leértékelését fejezik ki. A fel- és a leértékelés ilyen fokú elfajulása mögött bizonyítva a szociokulturális értékrend egyensúlyának oly mértékű felborulása áll, amely nem elszigetelt jelenség, hiszen a megbírságolt autóvezető azzal a bizonyossággal lépett fel, hogy viselkedése – amennyiben a rendőrség nyugdíjintézetét kívánja szolgálni – nem büntethető. A liberalizmus félremagyarázása mint társadalmi és gazdasági jelenség rányomja a bélyegét a hétköznapi gyakorlatára is.

A megbírságolt autóvezető fellépésében még egy igen lényeges, a viselkedést alapvető tendenciában meghatározó vonás érzékelhető. Az a bizonyosság, hogy lényegében nagy baj nem történhet, ha a sértésnek szánt összeget a rendőrök nyugdíjintézetének felajánlja, kétszeresen is bebiztosított alaplól táplálkozott. Az egyik a liberalizmus félremagyarázhatóságába vetett hit, a másik a megbírságolt kiváltságos monetáris helyzete. A liberalizmus félremagyarázásába vetett hit annyiban érvényesült, amennyiben a megbírságolt meg volt győződve arról, hogy egy „jó” ügyvéd bevonásával a nyugdíjasokat segítő szándékát el tudja hitetni, és ezért nem büntethető. S ha egy rendőrijogász mégis büntethetőnek merné minősíteni – az autóvezető feltételezhető logikája szerint –, akkor a

²⁹² Vö.: ANDORKA Rudolf: Társadalmi változások és társadalmi problémák. 1940–1990. *Statisztikai Szemle*, 1992/4–5. 305. o.: „A modernizáció sikere nemcsak a szűk értelemben vett gazdasági tényezőktől függ, hanem mellettük a társadalmi együttműködésnek és a konfliktusok megoldásának képességétől is, másrészt egy olyan érték- és normarendszer széles körű elfogadottságától, amely a piaci gazdaság és a politikai demokrácia feltételei között hatékonyan cselekedni tudó embertípus elterjedését segíti elő.”

monetáris előnye veszi el a következmények büntetés jellegét, hiszen anyagi helyzeténél fogva minden számításba jövő pénzbüntetést képes a mellényzsebéből kifizetni. Itt van, itt válik szinte kézzelfoghatóvá, hogy a „jövedelmkülönbségek felszámolása” alatt mit ért, mit érthet GIDAI Erzsébet.²⁹³

Ausztriában is gondot okoz, hogy az autóvezetők nem adják meg az elsőbbséget más járműveknek, amelyek a szabályok alapján előnyt élveznének. A rádió kommentátora szerint mindaddig, amíg elszigetelt jelenségről van szó, lehet büntetni, és ki lehet kényszeríteni a szabály betartását. Ha azonban az autóvezetők többsége nem tartja be az előírásokat, akkor a rendőrség tehetetlen. „Egy ilyen jellegű, a kötetlenségre alapuló intézményesítés önellenes, tehát irracionális, mert a közlekedésben minden résztvevő elveszi mindenkitől – saját magától is – a társadalmi bizonyosságot.”²⁹⁴ De olyan értelemben vissza is adja, hogy az ember bizonyos lehet abban: a közlekedés szabályait illetően aligha számíthat valakire. Ez az alapbeállítódás is tökéletesen fedi a korlátlan piacgazdaságban érvényesülő konkurenciaharc alapelvét.

A leírtak alapján a rendőrök, a mentők, a tűzoltók bensőségessé vált szociális szerepüket és önmagukat képtelenek megvalósítani. A kiút nem kecsegtet semmi jóval. Az érintetteknek két lehetőségük van: az egyik a belenyugvás, a másik a beállítódás- és egyben személyiségváltozás.

Nézzük meg ezeket a lehetőségeket közelebbről.

6.10.1. A belenyugvás

A belenyugvás ma hozzátartozik a társadalmi viselkedéshez.

Egy TV kerekasztal-beszélgetésen 1996 szeptemberében DEMSZKY Gábor főpolgármester sajnálatát fejezte ki, hogy a bűnözés különösen a fővárosra összpontosul. A felmérések mutatják, hogy az emberek 46%-a attól fél a legjobban, hogy bűnözés áldozatává lehet. A bűnözéstől való félelem nagyobb, mint a munkanélküliségtől vagy bármi mástól való félelem.

Budapesten évenként 140 000 bűncselekményt követnek el – azaz egynéhány év alatt a bűnözés minden budapesti lakost, legalábbis minden budapesti családot érint. A társadalmi és gazdasági helyzetet illetően bűnözést gerjesztő társadalmi és gazdasági körülményekről esett szó. Hogy ez mennyire igaz, mutatja az országgyűlés elnökének, GÁL Zoltánnak az 1996. december 5-i TV-hírekben közölt megállapítása, miszerint a rendszerváltás még a szemetelésre is kedvezőtlenül hatott. A szándékos vagyonrongálásokról, falfirkákról nem is szólva.

A falfirkákkal szemben kialakult érzéktelenséget mutatja, hogy 1996. június 18-án a Calypso rádióadó 14 és 15 óra között a falfirkák bölcsességeivel szórakoztatta hallgatóit. Figyelemre méltó, hogy a rádión keresztül a közvéleményt formáló személy belátása csupán a legkönnyebben hozzáférhető „művelődési ajánlatig”, a falfirkákban felfedezni vélt bölcsességek méltatásáig jutott el.

Budapesten 1996 elején nemzetközi rendőrkonferencia volt. Ez alkalommal egy magas rangú magyar rendőrtiszt, nyilván a konferencia konszenzusának eredményét, a televízióban úgy fejezte ki, hogy tudomásul kell venni: egy nyílt társadalomban növekszik a bűnözés. Ez megegyezik a Duna-TV 1996. november 28-i kerekasztal-beszélgetésében szereplő, már említett szociológus belenyugvó kijelentésével, miszerint a szabadságnak a bűnözés növekedése az ára.

²⁹³ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 69. o.

²⁹⁴ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 64. o.

A szociológus nyilván elfelejtette hozzátenni, hogy egy monetáris társadalomban csak mondják, hogy a bűnözés a szabadság ára. Sokkal inkább igaz, hogy a bűnözés a monetáris társadalom szabadosságának a következménye. Egy olyan társadalomban, amelyben nem az egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusok – nem az egymás lehetlenné tételére alapozott törekvések – képezik az alapbeállítódást, amelyek a zsákmányolásnak, kizsákmányolásnak és a rablásnak nyitnak szabad utat, más szociokulturális értékek határozzák meg a jót és a rosszat. Egy ilyen társadalomban bizonyosan nem tekintik a bűnözést a fejlődés természetes következményének.

A belenyugvás ki tudja hányadik nagy lépés egy feltételezhetően még nagyobb méretű szociokulturális szétziláltság felé.

6.10.2. Beállítódás- és személyiségváltozás

Szerepkonfliktusok enyhítésének megvannak a szabályai. Ezek a törvényszerűségek képesek megvilágítani, hogy mi játszódik le abban a rendőrből, pedagógusból vagy orvosból vagy bármely más egyénben, aki szociális szerepeinek gyakorlása közben önmagával kerül ellentétbe. A megállapítások érvényesek – mutatis mutandis – intézményekre és az intézmények intézményeire, az államra és az államszövetségekre is.

6.10.2.1. A balanszmodell

Amit itt bemutatunk, az a balanszmodellek legegyszerűbb változata. Csupán három tényezőtől indul ki: A, B és X tényezőkből, ezért ABX-modellnek is nevezik. Azért választjuk ezt a legegyszerűbb modellt, mert a lényegét kevés szóval világosan képes bemutatni.

Az ABX-modellben A és B személyeket jelez, X egy objektum, amelyhez mindkét személy valahogyan viszonyul. A viszonyulásuk lehetőségeiből adódnak olyan egyszerű struktúrák, amelyek nem ellentmondásosak és olyanok amelyek ellentmondásosak. A nem ellentmondásos struktúrákat kiegyensúlyozott, konzisztens, az ellentmondásos struktúrákat kiegyensúlyozatlan vagy inkonzisztens struktúráknak nevezzük.

A 10. ábra négy konzisztens és négy inkonzisztens struktúrát mutat be; a folytonosság érdekében a rendőrpéldánál maradunk.

Az első négy eset konzisztens:

Első eset: A és B rendőrök barátok (+). X objektum a bűnözést jelképezi. Mindketten a bűnözés ellen vannak (–)(–).

Második eset: A és B rendőrök nem barátok (–). A a bűnözés ellen van (+), B nem (–).

Harmadik eset: A és B rendőrök nem barátok (–). B a bűnözés ellen van (+), A nem (–).

Negyedik eset: A és B rendőrök barátok (+), és mindketten hagyják magukat a bűnözőktől megvesztegetni (+) (+).

A négy inkonzisztens eset:

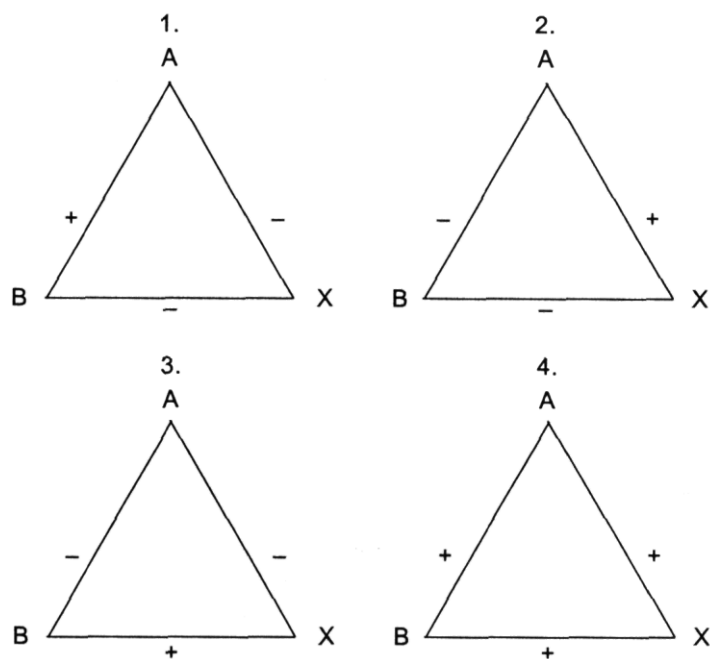
Első eset: A és B nem barátok (–), de mindketten hagyják magukat a bűnözőktől megvesztegetni (+) (+).

Második eset: A és B rendőrök barátok (+), A a bűnözés ellen van (+), de B nem (–)

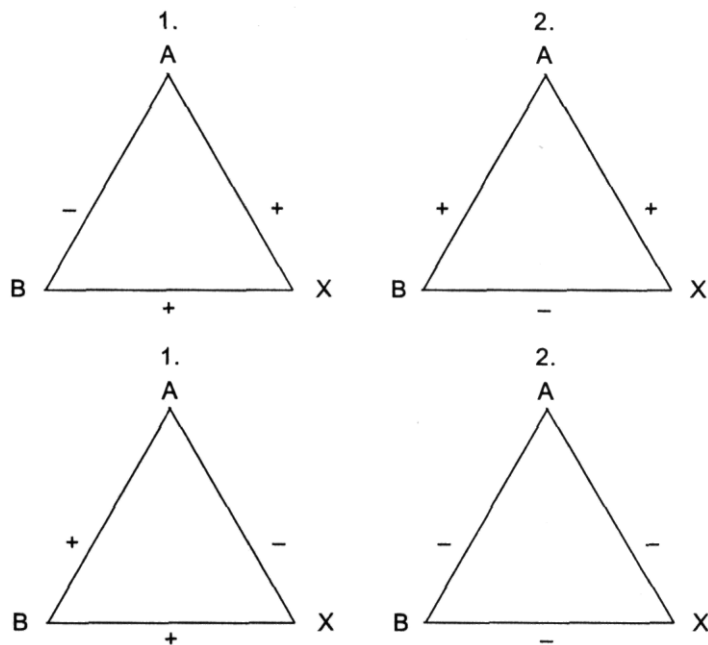
Harmadik eset: A és B rendőrök barátok (+), B a bűnözés ellen van (+), de A nem (–).

Negyedik eset: A és B nem barátok (–), de mindketten a bűnözés ellen vannak (–) (–).

Négy konzisztens eset:

Négy inkonzisztens eset:

10. ábra

A balanszmodell magyarázatul szolgálhat arra, hogy miért is harapózott el annyira az amerikai filmekben a korrupt rendőrök megjelentetése. Feltehetően ebben a jelenségben lényeges szerepet játszanak az amerikai szabadosságon nyugvó kultúra, az abból adódó szerepkonfliktusok és a balanszmodell inkonzisztens változatai, amelyek a beállítódásokat társadalomellenes irányba terelik.

6.10.2.2. A disszonanciateória és a munkanélküliség

A balanszmodell logikája axiomatikus – magyarázatra nem szorul –, komplex társadalmi jelenségek ábrázolására kevésbé alkalmas, de arra igen, hogy FESTINGER disszonanciateóriájának alapjául szolgáljon.

A balanszmodell kiegyensúlyozatlan – inkonzisztens – rendszerének megfelelően fogalmazta meg FESTINGER azt a szisztémát, amelyet komplex disszonancia ural. Ebben megtalálhatók a kognitív elemek (kognitív disszonancia) éppen úgy, mint a beállítódások, pszichikus folyamatok és állapotok antagonizmusai is. Az antagonisztikus elemek feszültségekhez, konfliktusokhoz vezetnek, amelyek tendenciájukban az ellentmondások feloldása felé törekednek. Az ellentmondások feloldásának egyik lehetősége, hogy a meglévő ellentmondásos szisztéma további beállítódásokkal és kognitív (tudatos) tartalmakkal egészül ki, amelyek a meglévő disszonanciát bagatellizálják, jelentőségét lekicsinyítik vagy arra utalnak, hogy az ellentmondás csupán formai jellegű. A másik lehetőség, hogy a disszonancia beállítódásváltozáshoz – személyiségváltozáshoz – vezet,²⁹⁵ és ezzel ott vagyunk a beállítódásváltozásokon keresztül alattomosan végbemenő kultúraváltozás jelenségénél.

A 11. ábra segítségével nézzük meg azt a társadalmi folyamatot, amely a kulturális változások mögött húzódik meg. A munkanélküliségből indulunk ki, abból, amit a liberális progresszivismus monetáris változata sem képes kiküszöbölni, mert ez csak monetáris áldozatokkal lenne lehetséges, és tartósan is csak akkor, ha az állam konzisztens intézkedésekkel hajlandó lenne a túlnépesedés – ott, ahol ez aktuális –, a termelés és a fogyasztás problémáit felvállalni.

A nyilvánvalóvá váló összefüggések egyértelműen mutatják, hogy a társadalommal való radikális szembehelyezkedés, a bűnözés növekedése, a kábítószeresítés és a szekták terjedése nem a szabadság ára, hanem egy embertelen társadalmi és gazdasági rendszer szükségszerű következménye. Lásd a 11. ábrát.

Kulturális beállítódásokon azokat a tartósan pozitív és negatív érzelmi reakciókat értjük, amelyek a társadalmi valóság értéktételezései alapján beidegződnek – képzettársításokon keresztül kondicionálódnak. A beállítódások a viselkedési mintákban jutnak kifejezésre, és ezek tendenciáikban testesítik meg a kultúra alapértékeit.

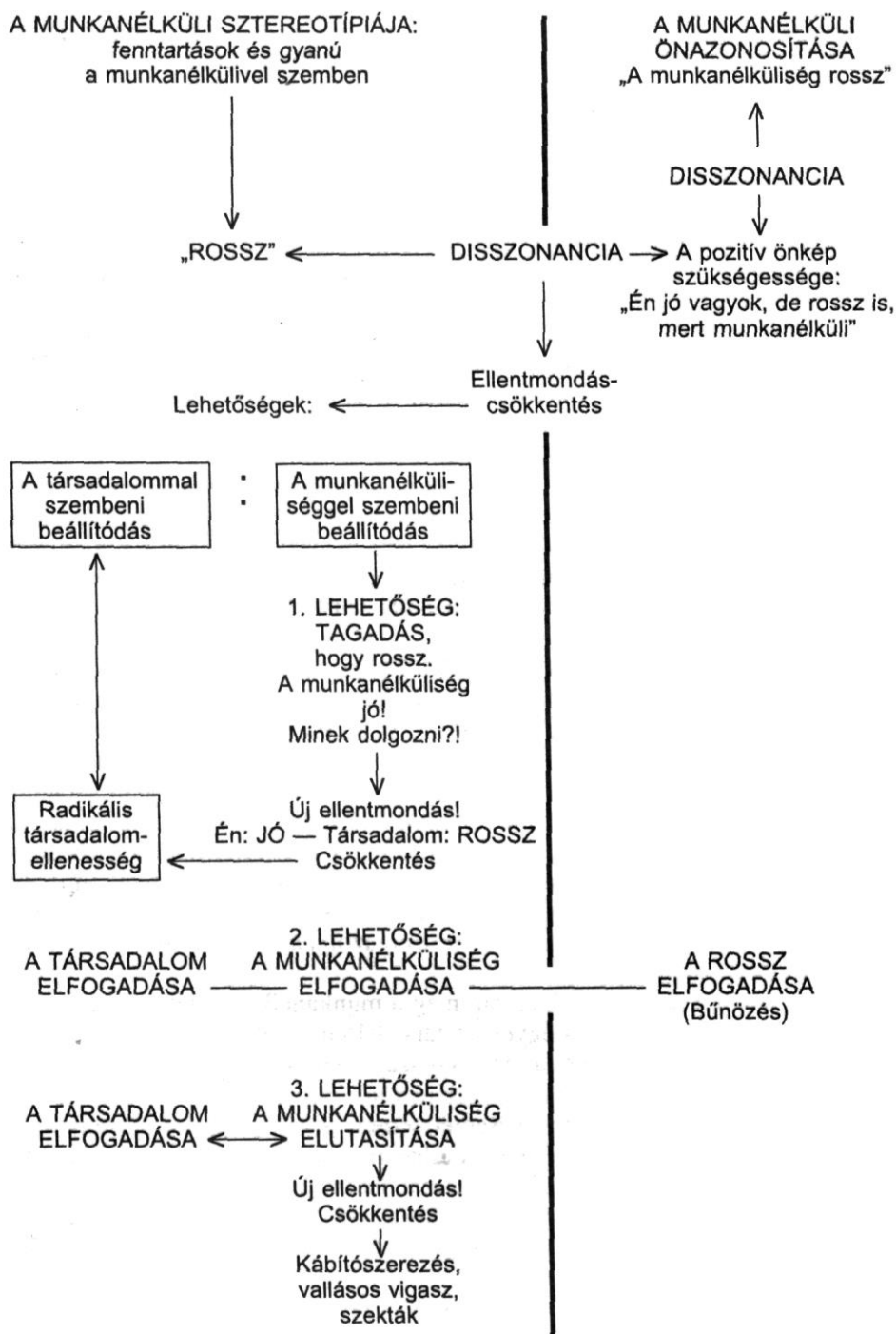
A monetarista társadalmi és gazdasági rendszerben a munkanélküliség kapcsán két társadalmi beállítódás ütközik: az egyik a társadalom beállítódása a munkanélküliekkel szemben, a másik a munkanélküli viszonya önmagához és a társadalmi beállítódáshoz.

A társadalmi beállítódást a munkanélkülivel szemben a gyanú jellemzi; a gyanú, hogy a munkanélküli a társadalmi ellehetetlenülést és kizártságot testesíti meg, akitől óvakodni kell. A társadalom fenntartások nélkül nem képes a munkanélkülit elfogadni. Az ok abban keresendő, hogy a társadalmi fenntartások tartós munkanélküliség esetében valóban indokoltaknak bizonyulnak; a társadalmi lecsúszás többnyire be is következik.

A munkanélküli pszichikus problémája az, hogy hogyan hidalja át a munkanélküliséggel járó társadalmi előítéleteket és a feleslegessé válás érzetét azzal az önképpel, amelyet még a neurotikus is – különösen az – pozitívnak kíván látni. Ez alól még a bűnöző sem kivétel. A bűnöző saját szubkultúrájának értékei szerint, de méri magát.

A disszonanciateória arra keres választ, hogyan képes egy ellentmondásokba keveredett ember az ellentmondásokkal megküzdeni, milyen lehetőségei vannak a feloldásukra, és milyen mértékben taszítják az embert az ellentmondások a társadalomra is káros szubkultúrák hínárjába.

²⁹⁵ Vö.: MALEWSKI: *Verhalten und Interaktion*, 1967.

11. ábra

A munkanélküli negatív sztereotípiájával – kliséjével – a munkanélküli pozitív önkép-igénye áll szemben. A disszonancia csökkentésének kísérlete újabb két beállítódás korlátaiba ütközik, amelyeket a munkanélkülinek a társadalommal és a munkanélküliséggel szembeni beállítódásai testesítenek meg. Tragikus, hogy a munkanélküli – bármely lehetséges utat választja is – ön- és társadalomellenessége elkerülhetetlen.

Az egyik lehetőség, hogy a munkanélküli a munkanélküliséggel kapcsolatos negatív társadalmi beállítódást nem fogadja el. Ha nem fogadja el, akkor a munkanélküliség számára „jó dolog” lesz, ami az egyik napról a másikra való „könynyelmű” vegetálását –

nyomorúságos életét – igazolni képes. Ez a beállítódás-változás nem maradhat következmények nélkül, mert hiszen a munkanélküli beállítódásának változása mit sem változtat a társadalom beállítódásán, azon, hogy a munkanélküliség rossz dolog. A társadalom és a munkanélküli szükségszerűen ellenségekké válnak, és pedig olyan mértékben és tempóban, amilyen mértékben és gyorsasággal a munkanélküli, az elcsúszásból keresztl, szokott társadalmi szerepeiből kiesik. A kiesés igazolja a társadalom fenntartásait a munkanélküli szemben.

A munkanélkülinek módjában van még a munkanélküliséget mint elkerülhetetlen rosszat elfogadni, és egyben a társadalom fenntartásait is akceptálni. Egy ilyen jellegű személyiségváltozás a rossz – a bűnözés – elfogadhatósága felé tereli az embert.

A harmadik lehetőség sem kecsegtet semmi jóval. Ha a munkanélküli a .munkanélküliségét elutasítja, és ennek ellenére a társadalmat elfogadja, akkor ezt csak úgy képes elviselni, ha racionalizál, ha megmagyarázza magatartását, vagy ha elűzi a valóságot. A racionalizálás a szekták felé egyengeti az utat, a valóság elűzése pedig az alkoholizmuson és a kábítószereszen keresztül valósul meg.

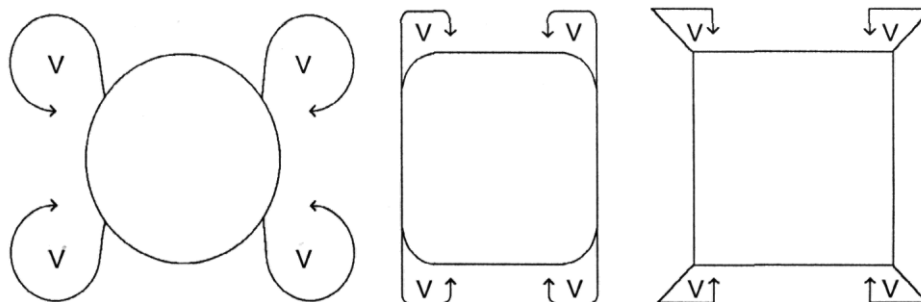
Aki eddig nem döbbsent rá, hogy a bűnözés növekedése – a falfirkálástól a rablásig és gyilkosságig – az alkoholizmus, a kábítószeres és a szekták terjedése nem a szabadság ára, hanem a szabadosságé; aki nem ismeri fel a felsorolt körülményekben a liberális progresszivizmus monetáris változatára jellemző ismertetőjegyeket, az jobban teszi, ha hasznosabb elfoglaltság után néz, és ennek a könyvnek a tanulmányozására nem fecsérli tovább az idejét.

6.10.3. A „kerek” kultúrától a „szögletesig”

Az inkonzisztens struktúrák a személyiségben feszültséget idéznek elő, és egyben az ellentmondások csökkentésére késztetnek. E folyamatban észrevétlenül megváltozik a beállítódás és a személyiség. Ha a szerepkonfliktusok során adódó feszültségek, folyamatosan és állandó jelleggel mindig csak csekély mértékben módosítják a viselkedést, végül is gyökeres változás áll be a beállítódás által elvben irányított viselkedésekben, amelyek mind több és több embert mind nagyobb és nagyobb mértékben kényszerítenek viselkedésükben olyan szerepértelmezés kialakítására, amely eredeti meggyőződésükkel és beállítódásukkal összeférhetetlen. Végeredményben a kultúra változik meg.²⁹⁶ Lehet a kerekből egy szép napon, a személyiségben végbemenő apró változásokon keresztül szögletes. Lásd a 12. ábrát.

A „kerek kultúra” „kerek viselkedéseket” (V) hív elő. A kultúra változása alattomos módon lassan és folyamatosan kényszerű beállítódás- és személyiségváltozás során következik be. Így válhat a „kerek kultúra” végül is „szögletessé”.

²⁹⁶ Vö.: NOVÁKY Erzsébet: Jövőkutatás kaotikus körülmények között. In: NOVÁKY Erzsébet (szerkesztő): *Káosz és jövőkutatás*. 1995. 15. o.: „A káosz jelensége azon érhető tetten, hogy a rendszert érő kis változások jelentős változásokkal járnak: a rendszert kibillentik adott állapotából, és egymástól lényegesen eltérő, követhetetlen új állapotokba vezérlik.”

12. ábra

6.10.3.1. A Kék Duna-keringő és az ordítózó ideál

A harmincas években az emberek az olyan táncokat kedvelték (tangó, keringő, foxtrott), amelyek jellegzetessége a dallam és a harmonikus ritmus. Az ilyen jellegű táncok általában képesek a kiegyensúlyozottság megteremtésére mind a személyiségben, mind a társadalomban. Ezt alátámasztja az a tudományos tény, hogy zeneterápiával pszichikus zavarokat eredményesen lehet kezelni.²⁹⁷ De milyen pozitív eredményeket lehet ezzel módszerrel elérni, ugyanolyan mértékűek azok a személyiséget és egészséget romboló következmények, amelyek akkor állnak elő, ha a zene jellege az emberi pszichét a szétszórtság irányába kondicionálja. A kulturális változások erőteljesen ebbe az irányba mozdultak el.

A klasszikus táncok lehetővé tették a másik nemhez való közeledés kifinomultabb formáját, a testi kontaktust, a partner melegségének, a haj és a bőr illatának érzékelését. Egy-egy táncdelután vagy bál előtti izgalom, a várakozás, a váratlan események sejtése, a titkos remények romantikája és a lámpaláz segítették, hogy az ember ambivalens természetének korlátok között engedjen, de megkövetelték az önorganizációt, az önuralmat is, ami nélkül kultúra nem létezhet.

A kötöttségek olyan jellegűek voltak, amelyek egy egészségesebb személyiség és általában elviselhetőbb emberek közti kapcsolatok kialakítása szempontjából kedvezőek. Ilyen volt például a megjelenés rendezettsége, a higiénia, a nemek közötti különbségek kidomborítása, az öltözködés, a hajviselet, a mozgás, a tartózkodás, az udvariasság, a táncra való felkérés és lekérés intézményesítése és még sok minden más. Természetes, hogy az önorganizációra felépített kultúra is hordoz inkonzisztens tendenciákat; ilyen kultúra is neurotikus tüneteket hívhat elő akkor, ha a kora gyermekkori neveléstől kezdődően a frusztrációs tolerancia kifejlődésére – a csalódás elviselésének képességére – nem fektetnek súlyt. A Kék Duna-keringő kultúrájában a problémák feldolgozása helyett az elfojtás érvényesült, az ordítózó és feltűnési viselkedésben szenvedők kultúrájában a kiélés. A problémák feldolgozásának a kultúrája még várat magára.

A második világháború után alig észrevehetően minden eldurvult. A boogi-woogi, a rock-and-roll, a swing csak bevezetőül szolgált ahhoz az irányzathoz – a nyílt tánchoz –, amely a kiélés következményeként a nemek egymással szembeni érdektelenségét egyre intenzívebben fejezte ki. A szabadosság elhatalmasodása lehetővé tette, hogy a párok kiéljék azt a szexuális hajtóerőt, amely a tartózkodó közeledés, az udvariasság, a jó benyomáskeltés mögött

²⁹⁷ Vö.: BÜHLER Charlotte: *Psychologie im leben unserer Zeit*. München – Zürich, 1962. 498. o.: „A páciens nemcsak hallja a muzsikát, hanem hangrezgésen keresztül érzékeli is...” Ezt azzal érik el, hogy a hangszórót a hasfal „Plexus solaris” részére helyezik.

meghúzódott. A táncparketten megjelentek az unalmasan rágógumit majszólo kiélt és nárcisztikus (önszerető) típusok, amelyek a távolba meredve partnerüket figyelembe se igen vették. Az udvariasság és előzékenység eltűnt a fiatalok kultúrájából, s amit Józsika nem tanul meg, azt Jóska aligha. A nemek közötti különbség kidomborítása elvesztette jelentőségét. A férfiak hosszú hajjal és fülbevalóval, a nők rövid hajjal és nadrágban mutatkoznak, s ez jellemzővé vált.

A liberális progresszizmus irányzata minden különbség eltörlését tűzte ki célul, útban a globális társadalom felé. A nemek közötti, a biológiai különbségekből adódó szociális szerepek megvalósíthatósága ezzel lehetetlenné vált. S máris ott vagyunk a káosz küszöbén.

A diszkókban egyre hangosabb lett a zenebona, és egyre gyakoribb a sztriptíz mint szenzációkeltő vonzóerő. Amikor ez már unalmassá vált, elkezdődtek az iszapos sárban egymással küzdő szépségek pankrációi. Amikor már ezt is megunták, jött ugyanez nagyon testes nőkkel, akiket előszeretettel a népi demokratikus államokból importáltak Nyugatra. Elkezdődött a telefonfülkék rongálása, aztán a falfirkálás USA módra, s vele egyetemben a lopott autók visszavásárlásának intézményesítése. Az állam tehetetlensége egyre nyilvánvalóbbá vált.

A kulturális dekadencia során elbizonytalanodott társadalom lehetővé tette, hogy a társadalom sajátos erejének kikiáltott homoszexuálisok erkölcsi mozgalma megjelenjen a nyilvánosság előtt. Először csak szerényen, aztán egyre hangosabban és követelőzőbben.

Az ENSZ 1996 júniusában Isztambulban tartotta a Világvárosok Konferenciáját. A Magyar Rádió 1996. június 16-án tartott összefoglaló beszámolót róla. Ebben elhangzott, hogy – a világvárosok problémáján túlmenően – a kanadai küldöttség javasolta: az ENSZ ismerje el a homoszexualitást és a homoszexuális párok családjellegét annak ellenére, hogy ez nem tartozott a konferencia témájához. Úgy látszik, a ferde hajlamúaknak nagyon sietős, hogy a társadalom a betegségükből fakadó viselkedési mintákat a szociokulturális értékek sorába felvegye.²⁹⁸

Távirati stílusban tovább: az Európa Tanács napirendre tűzi a homoszexuálisok házasságának kérdését. A pápa még tiltakozik. Az amerikai hadseregben a hadügyminiszter megkísérli a homoszexualitás betiltását, ezért lemondásra kényszerül. A gazdaság követi a homoszexualitás igényét. Például divatbemutatókon az ő igényeiket is messzemenőn figyelembe veszik. A beteges hajlam a szociokulturális értékrend szerves részévé válik.²⁹⁹

Megjelenik a sátánizmus, és „feltűnő, hogy a teológiai disputa – bár hagyományos vallások hivatása lenne – lomhán vagy sehogyan sem reagál a sátánizmusra;

²⁹⁸ Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 18. 87. 138. o.

²⁹⁹ Vö.: MORRIS Desmond: *A csupasz majom*. Budapest, 1989. 65–66. o.: „Magában a szexuális alközösülésben biológiailag semmi kivetnivaló nincsen ... de a kialakult homoszexuális párkötélék a fajfenntartás szemszögéből természetellenes ... (és) nyomtalanul eltűnik, ha jelentkezik a biológiailag szabályos inger, a másik nem valamelyik tagja.”

Vö.: FREUD, Sigmund: Zur Einführung des Narzismus. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1945–1952. Band X. 154. o.: A regresszió pszichikus visszatérést jelent egy korábbi fejlődési fokra, arra is, amelyben a szexuális kapcsolódás rögződik. „Az embernek eredetileg két rögződési lehetősége van – írja FREUD –, vagy magát tekinti szexuális célnak, vagy az anyáskodó asszony ideálját.” Konzisztens – normális – fejlődés során az ember a gondoskodó asszony sziluettje mögött meghúzódó ideált választja. A homoszexuálisok „a későbbi szexuális célt nem az anyában rejlő példakép alapján választják, hanem saját személyüket tekintik annak. Ezek nyilvánvalóan sajátmagukban keresik a szexuális célt.”

Vö.: FREUD, i.m.: 140. o.: Megjegyzí, hogy ebben az esetben nem történik egyéb, minthogy „a külvilág felé irányuló libidó visszahúzódik és a saját Én felé fordul.” Ezt FREUD narcizmusnak, és azokat a neurózisokat és pszichózisokat, amelyek mögött az ismertetett libidópozíció húzódik meg, narcisztikus neurózisoknak és pszichózisnak nevezi. A homoszexualitás tehát patológikus, beteges jelenség, amit úgy is kell kezelni, mint betegséget.

... a sátánizmus nem tünete kultúránk egyes elszigetelt vagy átmeneti beteges vonásainak, „patomechanizmusainak”, hanem alapvető jellegzetességeit fejezi ki.”³⁰⁰

Az egyházak lomha magatartását mutatja – mint ahogy már megjegyeztük –, hogy az Osztrák Televízió 1996. augusztus 31-én elhangzott hírei szerint egy evangélikus pap Bécsben összeadott egy lesbikus párt. A pap bűne: nem tartotta titokban az esketést, mint ahogy ezt állítólag két katolikus pap tette.³⁰¹

Isten áldása rájuk és nyilván a sátánizmusra is, amelynek két tizenéves áldozatát 1996 augusztus közepén temették Brüsszelben. A sátánizmus tizenhét további áldozatát e sorok írása közben még keresik.

6.10.3.2. A sebességváltó és a szabad akarat

A liberális progresszivizmus monetáris változatának gazdasági etikája – amely tükrözi a kultúrát – a szabadságot egy autóreklámban így fejezi ki: „Ez a ritmus, ez az erő, ez a szabadság, amit a kezében tart (mármint az autó, a kormánykerék és a sebességváltó), ez a szabad akarat!”

A kultúrára jellemző alapbeállítódásban bekövetkezett változás óriási: nem is olyan rég még szabad akarat azt jelentette, hogy az ember, mielőtt cselekszik, gondolkodik és aszerint dönt.³⁰² A gondolkodáshoz magas frusztrációs tolerancia szükséges, ami lehetővé teszi, hogy az ember egy ingerre ne azonnal reagáljon, hanem az inger és a reakció közé szünetet iktasson be. Ez a szünet veszi el a viselkedés reaktív jellegét. A szünetben pillanatok alatt végbemennek azok a képzettársítási folyamatok, amelyek mérlegelik az alternatívák lehetséges következményeit, és ennek alapján születik a döntés. A szabad akarat gyakorlása mindenképpen erős Ént igényel. A reklám már számol azzal, hogy a címzettek nem képesek az inger – a reklám csábítása – és a reakció – a vásárlás – közé gondolkodási szünetet iktatni, hanem a kecsegtető ajánlattól elragadtatva, a szabad akarat és a szabadság torzójának odaigérésétől vezelve, azonnal birtokolni kívánják a járművet, mert a képzettársítás alkalmas a személyiségből nyilván hiányzó szabadság és szabad akarat pótlására.

Ne gondolkodj, hanem vásárolj! Ez a kizárólag a piaci mechanizmusok korlátlan érvényesülésére épített társadalom krédója. Íme egy klasszikusnak nevezhető példa.

A *Hekki* című, 807 000 példányban megjelenő fogyasztók lapjában (IV. évfolyam, 12. szám, 1997. május 26.) a következő hirdetés jelent meg: „Cseréljünk Suzukit! Ön hozza a régit, mi adunk egy újat!” És utána kiemelten: „NE GONDOLKOZZON! JÖJJÖN!”

A szabadságra hivatkozó korlátlan kapitalizmus a reaktív viselkedési mintákon nyugszik, és ebben a tekintetben nem különbözik másfajta diktatúráktól. A kommunista diktatúrában sem volt erény a gondolkodás. Ellenkezőleg. Például a Sopron környéki termelőszövetkezetesítést a következő jelszóval hajtották végre: „A gondolkodást hagyja másra, lépjen be a Haladásba!”

³⁰⁰ MAGYARI BECK István: Dilettáns hipotézisek a sátánizmusról. *Új Pedagógiai Szemle*, 91/12. 46–47. o.

³⁰¹ Vö.: BISER, Eugen: *Glaubensprognose. Orientierung in postsäkularistischer Zeit*. Graz – Wien – Köln, 1991. A hit alakulásának prognózisában az effajta lehetőség még csak tendenciáiban sem merült fel.

³⁰² Vö.: DEWEY, John: *Wie wir denken*. Zürich, 1951. DEWEY gondos részletességgel tárgyalja a gondolkodás folyamatát. Az inger és a reakció közé beiktatott szünetnek a gondolkodással kapcsolatban döntő jelentőséget tulajdonít.

6.10.3.3. Csigabiga gyere ki ...

MCCLELLAND vizsgálatai szerint a gazdasági fejlődés azokban a társadalmakban feltűnő (a villamosenergia-termelésen keresztül mérve), amelyekben a felnőttek gyermekkori tan- és mesekönyveiben a cselekvésre, aktivitásra vonatkozó kifejezések gyakoriak. Az ellenpróba ezt az összefüggést megerősíti.³⁰³ Többek között ez is bizonyítja, hogy a kulturális alapbeállítódás és az ebből táplálkozó gazdasági eredményesség és etika a gyermekkorban rögződik: a csigabiga gyere ki, ég a házad ideki, kapsz tejet vaját, holnapra is marad gyermekdalt napjainkban – több mint hatvan év után – a következő szöveggel hallottam ismét: „Csigabiga told ki a szarvadat, ha nem tolod ki, összetöröm házadat.”

A „gyere ki” még szelíd, az indoklás még jóindulatú, óvó-védő, mert szegénynek ég a háza – meneküljön ... Az alapbeállítódás még adakozó, még kerek – még nincs szöglete, ami sérthetne. Az új beállítódásban a faragatlan parancs: „told ki” a hangadó, és a szándék már nem védő, hanem törő, zúzó, agresszív.

FUKUYAMA és társai! Csak így tovább!

6.10.4. Szociális szerepek a monetarizmus zsákutcájában

PARSONS leszögezi, hogy kevésbé a célok, a szándéknyilatkozatok fontosak, inkább a magatartás, a valós viselkedés. „A konzisztencia nem csak attól függ – állapítja meg –, hogy a szociális elemek céljai mennyiben összeegyeztethetők: azoktól a viselkedési módoktól is függ, amelyeket a szociokulturális elemek céljaik megvalósítása közben a környezetükkel és az egy szisztémán belüli egységek irányában gyakorolnak.”³⁰⁴ Nyilván a kétarcú társadalmi és gazdasági erkölcs veszélyére hívja fel itt PARSONS a figyelmet, amikor az emberközponitú verbális nyilatkozatok nem fedik a társadalmi valóság gyakorlatát.

Az erkölcs kettős arculata abból is adódhat, hogy egy személytől egyidejűleg két olyan szerep megvalósítását várják el, ami gyakorlatilag nem megvalósítható. Ilyen esetekben is érvényben marad a verbális szándéknyilatkozat, aminek azonban a gyakorlatban nincs látszata. Egy ilyen esetet ismertet COHEN *Abweichung und Kontrolle* (Normatív elhajlások és ellenőrzés) című munkájában. Írja, hogy az USA-ban az iskolaigazgatókat egymással összeférhetetlennek látszó elvárások terhelik. Egyrészt elvárják tőlük, hogy befolyásos személyiségeken keresztül gondoskodjanak a pedagógusok fizetésének kedvező alakulásáról, másrészt, hogy az igazgatókat barátságon alapuló kapcsolatok fűzzék a kollégáikhoz. Jellemző az amerikai liberalizmus lényegére, miszerint a pedagógusok fizetésének nagyságát a privát kapcsolatok minőségétől teszik függővé: COHEN, SEEMANN 26 településen elvégzett vizsgálataira hivatkozva megállapítja, hogy „rendszerint azok az igazgatók voltak képesek magasabb díjazást kiharcolni, akiknek jó kapcsolataik voltak a magasabb társadalmi rétegekben, ugyanakkor a kollégáktól tisztos távolságot tartottak.”³⁰⁵

³⁰³ MCCLELLAND, David C. M. : *Die Leistungsgesellschaft. Psychologische Analyse der Voraussetzungen wirtschaftlicher Entwicklung*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1966.

³⁰⁴ PARSONS, Talcott: Einige Grundzüge der allgemeinen Theorie des Handelns. In: Hartmann, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 157. o.

Vö.: MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Innovation im Lichte der Theorie des sozialen Handelns von Talcott Parsons. In: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten, az Aspekte pädagogischer Innovation* című tudományos sorozat 16. kötete. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. 149–151. o.

³⁰⁵ COHEN, K. Albert: *Abweichung und Kontrolle*. München 1968. 33. o.

Vö.: ASCHAUER, Erika: *Führung*. Stuttgart, 1970. 29. o.: ASCHAUER Erika rámutat, hogy az ilyen elvárások azért vezetnek szerepkonfliktusokhoz, mert egy csoporttagtól két olyan dolgot várnak el, ami csoportdinamikai

Mit jelenthet a tisztes távolság? Ebben keresendő az általános elismerés, amely FUKUYAMA szerint optimálisan a liberalizmus keretein belül valósítható meg?

A szociális szerepkonfliktusokkal többek között William J. GOODE is behatóan foglalkozott.³⁰⁶ GOODE társadalomelméletét társadalmi szerepstressz elméletnek nevezi, és abból indul ki, hogy a szociális szerepek minden körülmények között, egy konzisztens társadalomban is, valamikor, valahogyan konfliktusokhoz vezetnek. Időről időre minden ember szükségét érezheti annak, hogy valamely szociális szerephálón belül az egy bizonyos szociális szereppel kapcsolatos terheket csökkentse. GOODE elmélete nyilván FREUD elméletére támaszkodik.

FREUD abból indul ki, hogy a szociális szerepek kényszeréből való időszakos kiszabadulás lehetősége a pszichikus egészség egyik fontos tényezője. Ez azt jelenti, hogy a felettes Én ideálja – a szociális szerepek megvalósításának ideálja – időnként visszahúzódik. A visszahúzás lehetőségét a kultúrák intézményesítik: ilyenek az ókori Rómában ünnepként tisztelt szaturnáliák és a napjainkban szokásos farsangi multságok és karneválok. „A tilalmak periodikus felfüggesztése és az Én-ideál visszavonása nagyszerű ünnepet jelent az Én számára, ami megengedi, hogy az Én magát megint úgy lássa, mint ahogy valószínűleg látni szeretné” – írja FREUD.³⁰⁷

GOODE túlmegy a szerepkényszer intézményesített csökkenthetőségének lehetőségén. Azt taglalja, hogy az egyednek is megvan az individuális lehetősége, hogy a szociális szerepkonfliktusokat csökkentse. Ennek a jól érzékelhető módszereit, technikáit GOODE a saját szociális szerepekkel való manipulációk technikájának nevezi. GOODE munkája különösen értékes számunkra. Ha ugyanis ennek alapján kiderül, hogy a szerepkonfliktusok napjainkban a GOODE által megnevezett individuális módokkal aligha csökkenthetők, aligha csökkenthetők lényegesen, vagy egyáltalán nem csökkenthetők, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy magával a társadalmi és gazdasági renddel alapvetően nincs rendben valami.

A saját szociális szerepekkel való manipulációk technikája GOODE szerint: a ködösítés (porhintés), az átruházás, a lemondás, a szerepbővítés és az elzárkózás.

Ködösítésen azt az individuális képességet értjük, amely lehetővé teszi, hogy az ember másokkal szemben olyan követelményekkel lépjen fel, amelyeket a maga számára nem tart kötelezőnek.

A porhintés lényege abban keresendő, hogy valaki valamely szociális szerepét terhesnek találja, és a szerepből adódó köteleességek teljesítését másoktól követeli. Ezt úgy teszi, hogy a feladatok halaszthatatlan jellegére hivatkozik anélkül, hogy megmondaná, ő maga mit tehetne ennek érdekében. Ezzel azt a benyomást kelti, hogy természetesen ő maga is mindent meg fog tenni. Ezen túlmenően a ködösítés folyamán alkalmazott indoklások olyan jellegűek, hogy egy jóérzésű ember aligha tud elzárkózni. Például katasztrófák, balesetek, betegségek, mulasztások miatti lehetséges károk nagysága és ehhez hasonlóak, úgyhogy az érintettek úgy érzik, azonnal cselekedniük kell; így aztán a ködösítés többnyire nem tűnik fel.

Átruházás alkalmával különös konfliktusokkal járó szociális szerepeket ruháznak át. „Ha valamely világiasságtól áthatott viselkedés egy vallási közösség magasztos jellegének

szempontból ellentmondásos: „Az egyik, hogy a csoport céljait maximálisan képviselje, ugyanakkor jó barát is legyen.”

³⁰⁶ GOODE, William J.: Eine Theorie des Rollenstreß. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 268–286. o.

Vö.: MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Innovation aus der Sicht der Theorie des Rollenstreß von William J. GOODE. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten*. Frankfurt am Main – Bern – New York, 1990. 141–148. o.

³⁰⁷ FREUD, Sigmund: Massenpsychologie und Ich-Analyse. In: FREUD Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. XIII. kötet. 147. o.

ellentmondani látszik, akkor lehetséges, hogy ezt a feladatot vezető beosztású világiakra ruházzák át” – állapítja meg GOODE.³⁰⁸

A szociális szerepről való lemondás azt jelenti, hogy a lemondó kilép a gondot okozó szociális szerephálóból. Ez a megoldás problematikus, mert minél formálisabb egy szervezet, annál nehezebb a kilépés belőle. Az is könnyen előfordulhat, hogy a kilépés a szociális érzelmi védettséget és egyben a megélhetés lehetőségét semmisítené meg.

Lehetséges az is, hogy valaki szociális szerephálójának bővítése útján keres kibúvókat, hogy magát tehermentesítse. Bővítés esetében az érintett arra hivatkozik, hogy bizonyos elvárásoknak azért nem tud megfelelni, mert ezenkívül még ez meg az vár rá. Ha valaki egy bizonyos feladat végrehajtásától meg akar szabadulni, akkor ez a módszer átmenetileg eredményes lehet, de idővel a szerepkonfliktusok halmozódásához vezet, „mert aki szociális szerephálójába új szerepeket fűz, az valamikor a jövőben kötelességeinek teljesítésében erőtlenné válik” – szögezi le GOODE.³⁰⁹

Elzárkózás alkalmával olyan stratégiához folyamodik az érintett, amely lehetővé teszi a kötelességteljesítés kiiktatását. Például egy professzor – legalábbis Nyugaton – arra hivatkozva szabadságoltathatja magát, hogy tudományos mű megírásán fáradozik. Az elzárkózás stratégiáját alkalmazza az a vezető beosztású személy is, aki titkárnőt vesz fel, és csak azon keresztül elérhető.

Megállapíthatjuk, hogy a szociális szerepkonfliktusok enyhítésének a technikái azokban az esetekben, amelyekből mi gondolatmenetünk során kiindultunk, aligha alkalmazhatók. Egy rendőr, akit pökhendi módon megszegyenítenek, és aki a bűnözéssel szemben nem kapja meg azt a támogatást, amit már csak közérdekből is meg kellene hogy kapjon; az orvos, aki pszichikusan elviselhetetlennek érzi, hogy betegeit nem tudja ellátni; az a munkanélküli, aki elveszti szociális érzelmi védettségét, az a pedagógus vagy bárki, aki azon töri a fejét, hogy miből tartja el családját, aligha tudja szociális szerepét és önmagát megvalósítani akármelyik szociális szerepstressz technikát kívánná is alkalmazni.

Ezek a technikák jórészt csupán *informális* kapcsolatokban alkalmazhatók, vagy olyan körülmények között, amikor *a politikai vagy gazdasági kiszolgáltatottság mértéke még bizonyos játékeret* enged a manipulációk számára.

A félelem, hogy könnyen rájöhetnek a turpisságra, visszatart hat sok embert az e fajta próbálkozásoktól, mert mi van akkor, ha valaki ködösítéssel próbálja szociális szerepkonfliktusát csökkenteni, viszont a munkanélküliség folytán attól kell tartania, hogy sokan már csak arra várnak, hogy szerepét – konfliktusaival együtt – átvehessék; vagy ha valaki átruházással kívánja terhesnek talált szociális szerepét megkönnyíteni, mások viszont már épp arra várnak, hogy pozícióik erősítése céljából minél több kompetenciát ragadjanak magukhoz; vagy mi van akkor, ha valaki szociális szerephálójának bővítésével próbálkozik, és közben észrevétlenül „kötelességeinek teljesítésében erőtlenné válik” – ezért szerepeit teljesen elveszti; vagy mi van akkor, ha valaki szociális szerepének gyakorlásától indoklásokkal elzárkózik, sokan viszont csupán arra várnak, hogy elzárkózás nélkül jussanak hozzá ahhoz a szociális szerephez, amelyet más terhesnek talál; vagy mi van akkor, ha valaki szociális szerepéről való lemondással próbál szerepterhein könnyíteni – kilátásba helyezi a munkahelyéről való kilépést, közben attól fél, hogy felmondanak neki.

Ezt a konkurenciaharcon nyugvó szerepkényszert nevezzük zsákutcának.

³⁰⁸ GOODE, William J.: Eine Theorie des Rollenstreß. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 273. o.

³⁰⁹ GOODE, William J.: i. m. 274. o.

6.11. Szociális szerepzavar és célösszeférhetőség

A globális társadalom fogalma találóan fejezi ki a szerepkonfliktusok, a szerepzavarok és a szerep-egybeolvadások során kialakult zűrzavaros és átláthatatlan társadalom körvonalait.

A szerepkonfliktusoktól el kell határolni a szerepzavart. Szerepzavar akkor áll elő, ha egy személy olyan viselkedési minta megvalósítását tűzi ki célul, amely egy tőle idegen személy szerepének betöltésére igen, de saját szerepének megvalósítására egyáltalán nem alkalmas. VOLTAIRE találóan mutatja be a szerepzavarok lényegét: „Minden embernek jogában áll, hogy tökéletesen egyenlőnek tartsa magát a többi emberrel, de ebből nem következik, hogy egy bíboros szakácsa parancsolja meg urának, hogy főzze meg a vacsoráját.”³¹⁰ Az idézet érzékelteti, hogy a szerepzavar nem új jelenség, de mondhatjuk, hogy ma nem csak a rák, az AIDS és a kibernetika korszakában élünk, hanem a szerepzavarok fénykorában is.

6.11.1. A tekintélyellenesség blöffje

A tekintélyellenes mozgalom képviselői eredetileg azt hangoztatták, hogy a cél „csupán” a formális tekintély lerombolása, semmi esetre sem a személyes tekintély eltörlése. A szakember számára már a mozgalom elindításának pillanatában világosnak kellett lenni, hogy a kitűzött cél az eredeti elképzelések szerint nem valósítható meg.

A társadalmi mechanizmusok alapján az elképzelés azért megvalósíthatatlan, mert minden formális tekintély egy szociális szerepből adódik. Ha a formális tekintélyt leromboljuk, akkor a szociális szerep is sérül. Ha a szociális szerep sérül, sérül az intézmény, a kultúra és a társadalom. A gyakorlatban például fiatalok sora azt képzei, a felnőttek, különösen az idősebbek a gyerekek, és ők maguk a felnőttek, akiknek tisztelet jár. Ezért aztán sokszor eszükbe sem jut, hogy a villamoson helyüket idősebbeknek és várandósoknak átadják. Idősek otthonában, de még kórházakban is az idős, magukkal tehetetlen embereket a fiatalabb ápolók – mint a gyerekeket szokták – gyakran letegezik.

Paradox, hogy annak idején – a hatvanas években – a liberális progresszszivizmus „jeles” vezetői között szinte státusszimbólum volt, hogy minden valamire való „forradalmár” fiatal szociológiát és pszichológiát, no meg marxizmus–leninizmust tanuljon. Nem mintha a marxizmus tanulása megvetendő lenne. De itt most nem tanulásról, hanem a társadalom destruktív szétzilálásáról van szó.

Ha a forradalmár ifjak annak idején előszeretettel pszichológiát meg szociológiát tanultak, akkor tisztában kellett hogy legyenek a társadalmi mechanizmusokkal. Mert ugye matematikát sem lehet az alpműveletek ismerete nélkül művelni.

Vagy talán mégis?

6.11.2. A piros könyvecske kísértése

A hatvanas években Nyugaton valóságos hadjáratot indított a parlamenten kívüli opposíció a tekintély – a szülők és a pedagógusok – ellen. A mozgalom ideológiai alapját Ausztriában a „piros könyvecskeben” („Das rote Buch”) fektették le, amelyben a pedagógusokat vérig sértették és magálázták. Minden diákot a pedagógusok elleni harcra szólítottak fel.

Jellemző a már beidegződött szociális szerepzavarokra, hogy 1994. január 24-én az Osztrák Rádió „Frauen-Magazin” című adásában bejelentették egy új diáktájékoztató megjelenését, amelyet a szakszervezeti tanács adott ki. Hangsúlyozták, hogy ez a kiadvány

³¹⁰ VOLTAIRE: *Filozófiai ábécé*. Budapest, 1983. 202. o.

nem hasonlítható össze a hatvanas évek piros könyvecskéjével. Az adás alkalmával felolvasott szemelvényekből az derült ki, hogy a liberális progresszív vívmányok helyesek ugyan, de a jövőben a pedagógusok és diákok között a partneri viszonyra kell fektetni a hangsúlyt.

Ezzel kapcsolatban két kérdést kell tisztáznunk. Az egyik: ha az Osztrák Szakszervezetek Szövetségének az az érzése, hogy ki kell hangsúlyozni: a mostani tájékoztató nem hasonlítható össze a hatvanas évek piros könyvecskéjével, akkor nyilvánvalóan szégyelli az akkor történeteket. Miért?

A másik kérdés: mit jelentsen a partneri viszony pedagógusok és diákok között?

A demagógia és a tudományellenesség nyilvánvaló: partneri viszonyhoz a társadalmi mechanizmusok alapján egyenrangú szociális szerepek szükségesek. Partneri viszony lehet kollégák, szomszédok, klubtagok és barátok között. Egy felnőtt és egy gyermek között, akinek éppen eszébe jut egy rozsdás szöveget a zongorába verni vagy éppen ebéd előtt egy tábla csokoládét elfogyasztani, már nem. Egy diák, aki a partnerság gondolatával élve nem hajlandó a diák szerepét vállalni, hanem csak a partnerét, az már nem diák. A diák szociális szerepe ismeretek szerzése és személyiségének fejlesztése a pedagógus segítségével és nem fordítva, de még csak nem is egyenrangúan. „Ostobának születünk, ítélőképességre van szükségünk. Mindazt, amit születésünkkel nélkülözünk, s mire nagykorunkban szükségünk van, a nevelés adja meg nekünk” – állapítja meg ROUSSEAU.³¹¹

6.11.3. A nemek szociális szerepzavara

„Egy nagyon erős testorientált fitness-hullám, amely például a nők bodybuilding divatján keresztül érvényesül, a brutalitás új formáját hozza magával. Ha ehhez hozzávesszük a bizonyos női körökben divatosnak talált, S/M-kultuszt, a szado-mazochizmust, akkor a kép még ijesztőbbé válik.”³¹² *Rüdiger Lutz*

A nemek szociális szerepzavaráról már a homoszexualitással kapcsolatban szó volt. A homoszexualitással kapcsolatos súlyos szerepzavar tárgyalásától itt eltekinthetünk.

Egy házasságban lehetnek partneri viszonyok, kellene is, hogy legyenek, ha mindkét fél hajlandó a nemhez kötődő biológiailag rögzített szociális szerepeket is vállalni. Egy férfi borostás arca nem képes azt a szociális érzelmi védettséget adni, mint egy anyai emlő, amely meleg, sima, képes könnyen emészthető táplálékot adni, és fel tudja ébreszteni a gyermekben a világgal szembeni bizalmat. Csak a bizalom ébreszgetésén keresztül vezet az út reménység, a pozitív gondolkodás és a hit felé.³¹³

A liberális progresszív társadalompolitikával megfertőzött női mozgalmak az egyenjogúságot nem ebben a partneri értelemben alkalmazzák.

³¹¹ ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, 1965. 12. o.

Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996. 125–125. o.

³¹² LUTZ, Rüdiger: *Die sanfte Wende. Aufbruch ins ökologische Zeitalter*. München, 1984. Fluktuation der Geschlechterrollen. 109. o.

³¹³ Vö.: ERIKSON, Erik: *Einsicht und Verantwortung. Die Rolle des Ethischen in der Psychoanalyse*. Frankfurt am Main, 1971. 100. o.: „A remény keletkezése az új lénynek bizalomkeltő anyai személlyel való első találkozásához fűződik, aki a felemeléssel, a meleg és megnyugtató átöleléssel járó kontaktus iránti szükségletére válaszol, s ez a személy bocsát olyan élelmet a rendelkezésére, amely élvezettel fogyasztható és könnyen emészthető.”

„Jól alkalmazkodni jó orientációs pontokhoz lehet, ma viszont kezdenek öszszemosódni a szerepek” – állapítja meg HEGEDÜS T. András, s aztán a nemek közötti szerepváltozások előnyét és hátrányát taglalja.³¹⁴

Alapvetően igaza van, amikor arról ír, hogy a lányoktól két egymással összeegyeztethetetlen szerepet várnak el: hogy jól tanuljanak, tehát szellemileg zárkózzanak fel a másik nemhez, másrészt, hogy „jó teljesítmény mellett maradjanak meg az alárendelt női szerepkörben. Ezért sok lány ide is, oda is teljesít, mindkét elvárásnak meg akar felelni, és végül esetleg csak közepszerű lesz.” HEGEDÜS T. András nagyon is jól tudja – hivatkozom a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetemen tartott előadására – hogy a humán tudományokban sok tudományosnak tekintett tétel feltételezésen és erkölcsi beállítódáson nyugszik. Ha női szerepről beszélünk, akkor két különböző dolgot kell egymástól elválasztani: a nő polgári szerepét és biológiailag kötött szerepeit. Hogy melyik szerepnek milyen jelentőséget tulajdonítunk, az kulturális értéktételezések függvénye. Világos: nevezhetjük a nő biológiai kötöttségéből származó szerepeket is alárendeltnek, de egy más szociokulturális szemszögből nézve például az anyaság szerepének a vállalása semmiképpen nem nevezhető alárendelt szerepkörnek, inkább a legnemesebbnek. Ezt HEGEDÜS T. András is jól látja, hiszen másként nem írta volna, hogy a karriert „a női szerep teljesítése sínyli meg”, azonban a differenciálatlan általánosítás, hogy „jó teljesítmény mellett maradjanak meg az alárendelt női szerepkörben”, sajnálatos félreértéshez vezethet.

A nemek szociális szerepzavaraiból származó pszichikus zavarok tragikus következményeire dr. POLAY Erika egy esettanulmányban világít rá: „A páciensnő, miután elhagyta a szülői házat, szakmájában nagyon sikeres lett. Lekicsinylően nézett a férfikollégákra, «amit ezek tudnak, én már rég tudom». A fallikus rivalitás viselkedésében is félreérthetetlen, és tünetében, a járászavarban is megjelenik. Míg a «bicsakló láb» az inceszt vágyat, a «merev láb» a fallikus rivalitást fejezi ki. Jelentése «egy merev tag, s nekem van egy ilyenem, nem vagyok rászorulva az apámra, a kollégákra, a barátira, vagy orvosomra – tudok magamon segíteni».”³¹⁵

Csak rajta!

6.11.4. Monetarizmus és az állami szerepzavar

A szerepzavar jelensége a 20. században kétségtelenül a liberális progresszivismusban hágott tetőpontjára.

A liberális progresszivismusba beépülő monetarizmusnak nem volt érdeke a szerepzavarok ellen fellépni, mert hiszen a monetarizmus is alapvető szerepzavaron nyugszik. Ennek lényege az, hogy nem az zabolázik, akinek zabolázni kellene, hanem az, aki zabolázás alatt azt érti, hogy mindazokat meg kell zabolázni – el kell lehetetleníteni – , akik a monetáris körök egyéni érdekeit sértik vagy gazdaságilag nem hasznosak.

Ezt az alapelvet a monetarizmus egyik Nobel-díjas atyja, FRIEDMAN nagyon világosan kifejezésre juttatta. Ismételjük meg a már idézett sorokat: „Amikor mi a gazdaságban és minden más vonatkozásban elsősorban a privát alapon vállalkozó szellemre, egy önkéntes együttműködés keretén belül hagyatkozunk, biztosak lehetünk abban, hogy a privát szektor a zabola, amit az állami szektor nyakába akasztunk ...”³¹⁶

Amíg ebből az egyre jobban elszegényedő társadalomnak és az államnak elege nem lesz...

³¹⁴ Vö.: HEGEDÜS T. András: *A nevelővé válás*. Budapest, 1988. 55. o.

³¹⁵ Dr. POLAY Erika: III. Hystéria. In: BUDA Béla – FÜREDI János (szerkesztők): *A neurózis változó arca*. Budapest, 1989. 76. o.

³¹⁶ FRIEDMAN, Milton: *Kapitalismus und Freiheit*. München, 1976. 19–20. o.

6.11.5. Nem csak a fejtől bűdösödik a hal ...

A fej, az mindig a vezető – elemzésünk szempontjából a politikus. Aki „fönt” van, és akinek hatalma van. Már amennyire – ha monetarizmusról van szó.

Amikor az elemzés során vezetőről beszélünk, a legtagabb értelemben olyan személyekre gondolunk, akik a politikában olyan jellegű hatalomra vagy legalábbis befolyásra tesznek szert, hogy az átlagos állampolgári jogoknál több joggal rendelkeznek.

6.11.5.1. Elméleti alapok

„Együtt kell alkalmaznunk a legkülönbözőbb eltérő, nemritkán egymással mozgalmi harcban álló irányzatok elemeit. ... A legkiválóbbak mindig világosan látták, hogy saját megközelítésük az igazságnak csak egyik oldalát tárja fel.”³¹⁷ Kappéter István

A vezetés jelenségét több szemszögből lehet vizsgálni. A négy legismertebb iskola szerint a következő elméleteket különböztetjük meg: a személyiség-, a szituáció-, a tömeg- és a csoportdinamikai elméletet.

A személyiségelmélet a vezetőképeséget a vezető személyiségében rejlő tulajdonságokon keresztül próbálja megérteni. Ilyenek az intelligencia, a szociális empátia, az érzelmvilág, a meggyőzőképesség és sok minden más.

A személyiségelmélet legismertebb képviselője Max WEBER, aki a vezetőképeséget a személyiség karizmájából és nem mindennapiságából vezeti le. Bizonyára nem lehet ezt az aspektust kizárni.³¹⁸

A szituációelmélet azt a történelmi tényt látja a vezetés szempontjából döntőnek, hogy kritikus időkben a körülmények adta szükségéből születnek azok a vezetők, akik a problémamegoldás felé törnek, és akiket követnek. Ezt az álláspontot sem lehet kizárni, hiszen a magyar történelem során is találkozhatunk számos ilyen esettel.

A szituációelmélet egyik ismert képviselője Wilhelm BERNSDORF. Hasonló álláspontot képvisel többek között Kurt DAMS.³¹⁹

A tömegelmélet lényegét talán C. G. Jung fogalmazta meg a legélesebben: „Egy nagy társaság, amely csupa kiváló emberből tevődik össze, erkölcsi és értelmi szempontból olyan, mint egy buta, erőszakos állat.” LEBON hasonlóan nyilatkozik, csak nem ilyen sarkítva.³²⁰

A tömegelmélet szerint a tömeg egy névtelen és strukturálatlan többség, amelynek kollektív magatartása kiszámíthatatlan, a benne kialakult spontán hangulat, tehát nem normák alapján cselekszik, vezetésre nem alkalmas, és nem is tart rá igényt. Ha a vezető feltűnik, a tömeg anarchikus, kaotikus jellege megszűnik, és megjelenik a szervezethez, amely formális

³¹⁷ KAPPÉTER István: A káosz és az ember. In: *Káosz és jövő kutatás*. Szerkesztette: NOVÁKY Erzsébet. Budapest, 1995. 86. o.

³¹⁸ WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft – Grundriss der verstehenden Soziologie*. 1. Halbband. Tübingen, 1956. 14. o.

Vö.: MAYNZ, Renate: Webers Idealtypus der Bürokratie. In: MAYNZ, Renate (kiadó): *Bürokratische Organisation*. Köln – Berlin, 1968. 27–35. o.

³¹⁹ BERNSDORF, Wilhelm: Führung. In: BERNSDORF, Wilhelm (kiadó): *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, 1969. 313–319. o.

Vö.: DAMS, Kurt: *Über die Führung*. München – Basel, 1963.

³²⁰ HOFSTÄTTER, Peter R.: *Gruppendynamik*. Hamburg, 1968. 9. o., hivatkozva: Jung, C. G.: *Psychologische Betrachtungen. Eine Auslese aus den Schriften*. Hrsg.: Jacobi. Zürich, 1945.

vagy informális jellegű lehet. A tömegelmélet legismertebb képviselői José ORTEGA y GASSET, és G. LEBON.³²¹

A csoportdinamikus szemlélet lényegét Georg Gaspar HOMANS fogalmazta meg maradandóan. Az általa felállított szabályt „Homanssche Regel”-ként, („Homansi szabály”-ként) emlegetik. Ez kimondja, hogy „egy vezető annyiban nyer befolyást, amennyiben csoportja szabályainak szigorúbban veti alá magát, mint a csoport többi tagja. A vezető csoportjának nem a legszabadabb, hanem a legkevésbé szabad személyisége.”³²²

MÉREI Ferenc gyermeklélektani vizsgálata is a csoportdinamikus szemléletet támasztják alá: egy nagyon határozott fellépésű gyermek utasításait, aki éppen egy új csoportba került, csak azután követték a játszócsoporthoz tagjai, miután azt parancsolta, amit a csoport tagjai maguktól is tettek volna.³²³

A csoportdinamikus szemlélet meghatározó szerepet játszik a vezetélméletben annak ellenére, hogy a többi szemléletben rejlő igazságok is nyilvánvalóak. A csoportdinamikus szemlélet nyugati követői igen élesen bírálják a tömegelméletet és képviselőit. A tömegelmélet ellen legélesebben Peter R. HOFSTÄTTER lépett fel, aki MÉREIre is hivatkozik.³²⁴

Az elméletek közötti ellentétek jól érzékeltetik azt a bizonytalanságot a humán tudományokban, amelyet a tudományos feltételezések diktálnak és alkalmasak *A társadalom- és gazdaságtudományok ideológiai jellege* címmel tárgyalt fejezet alátámasztására (6.9.1.).

Ha az egyes elméleteket szemügyre vesszük, mindegyikben található valami igazság.

Illúzió minden kollektíváról feltételezni, hogy csoportdinamikus erővel, konszenzus révén normákat képes megszabni, és vezetést igényel. Egy labdarúgómérkőzésen örvengő, alig strukturált tömeg nagyon távol esik egy strukturált informális csoporttól, például egy családtól vagy baráti körtől, amelyekben csoportdinamikai elvek alapján – a képességek egyesítése során – olyan előnyök származnak, amelyek nem az egyén teljesítményei, hanem ezen túlmenően a kollektíváé. Ilyen például a fizikai erő egyesítésével lehetővé váló magasabb teljesítmény, a keresés és megtalálás megkönnyítése és nem utolsósorban a normaképzés, a vélemények összesítése konszenzussal. Ugyanezt a normatív szerepet tölti be az állami törvényhozás formális úton, amelynek a feladata nem szabadna hogy más legyen, mint ami az informális normaképzésé, az ugyanis, hogy az egyedek célkitűzéseit a kollektív érdekekkel összhangba hozza.

Ha az informális kollektívák Mi-érzése, csoport- vagy nemzettudata elvész, ha a társadalom növekvő atomizálódásával az egyén a szociális dimenzióban való beágyazottságát elveszti, akkor egyben elvész a csoportdinamikai erő, és a fejvesztett, a tájékozódását, az erkölcsi érzékét elvesztett tömeg jelenik meg a porondon. Ettől óvott D. RIESMAN már 1950-ben, amikor „die einsame Masse” – az elárvult, magányos tömeg problémáját felvetette.³²⁵

³²¹ ORTEGA y GASSET, José: *A tömegek lázadása*. Budapest, 1995. Német kiadás: *Der Aufstand der Massen*. Hamburg, 1956.

Vö.: LEBON, G.: *Psychologie der Massen*. Kröners Taschenausgabe.

³²² HOMANS, Georg Gaspar: *Theorie der sozialen Gruppe*. Köln – Opladen, 1960. 315. o.

Vö.: GEIGER, Theodor: Führung. In: *Handwörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, 1959. (136 –141) 138. o.: „A vezető a kollektív akarat (konszenzus) tekintetében csoportjának nem dirigense (parancsolója), hanem exponense (képviselője).”

³²³ MÉREI Ferenc: Az együttes élmény. In: *Szemelvények a gyermeklélektan tárgyköréből*. Közművelődési ismeretek 8. 68–71.o.

MÉREI Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, 1971. 26–29. o.

³²⁴ HOFSTÄTTER, Peter R.: *Gruppendynamik*. Hamburg, 1968. (MÉREI a 135. oldalon.)

HOFSTÄTTER, Peter R.: *Sozialpsychologie*. Berlin, 1970.

³²⁵ RIESMAN, D.: *Die einsame Masse*. Berlin, 1956.

6.11.5.2. A politikus tükrében a polgár

„A nemzetet vezetni kell s a vezetésre a nemzetnek az elitje hivatott. Az ‚elit’ nem jelenti a különösebben tanultakat, vagy a fővárosban lakókat. ... *Az elit az erkölcsnek az elitje, a tudásé, a feladat elitje* ...”³²⁶ Teleki Pál

Azt mondják, hogy a fejtől bűdösödik a hal. De az is igaz, hogy ha egy szélsőségesen önző politikus – tisztelet a kivételnek – a tükörbe néz – ha még belenéz –, azt a polgárt látja maga előtt, amelyik a polgárba belesulykolt piaci mechanizmusok erkölcsé alapján gyorsan meg akar gazdagodni, amely a „kövesd a pénzt” elvet vallja.

A szerepzavarok korszaka jelzi, hogy valami nincs rendben a fejvel. A következtetés logikus, hiszen mi lehetne más, ami a szerepzavarok elhatalmasodását lehetővé teszi, vagy éppen előidézi, ha nem a fej, értsd, az állam politikusai. A következtetést nem lehet teljes egészében elutasítani, de ilyen kategorikusan nem lehet „mindent” az állam és tisztviselői nyakába varrni.

Az állam és polgárai között kölcsönhatások érvényesülnek, mi több, a szociális szerepek állami és polgári szinten – az állami tisztségviselők kettős szerepe: tisztségviselők és polgárok – valahol összeolvadnak és valahol szétválhatnak.

A tisztségviselők kifejezést a legtagabb értelemben használjuk, beleértve a politikusokat és mindazokat, akik az államrendszerben valamilyen hatalmi pozíciót töltenek be.

Az állami tisztségviselők is állampolgárok, ezért nem feltételezhető, hogy az állami szervek lényegesen más szociokulturális értékeket vallanának, mint más polgárok, habár két egymással ellentétes szociális szerepvállalás körvonalai is láthatóvá válnak. Ezek egyik oldalát Erich FROMM, a másik oldalát Alexander KING és Bertrand SCHNEIDER, a Római Klub tagjai fogalmazták meg.

FROMM többször és határozottan elítéli az államot, helyesebben a politikusokat, akik a közjó helyett elsősorban saját érdekeiket tartják szem előtt. Arra való tekintettel, hogy az állami tisztségviselők polgárok is, viselkedésük a szerep-összeolvadásból adódóan – a szükséges értelemszerű változtatásokkal – visszatükrözi a társadalom egészének erkölcsét: „A választások nem egyebek, mint feszültségekkel teli melodrámák, amelyek a jelöltek reményeit és ambícióit szolgálják és nem a tényeken alapuló szükséges tennivalókat” – állapítja meg FROMM.³²⁷ Másutt: „A magánéletben csak egy örült maradna tétlen teljes egzisztenciájának fenyegetettségében, a közjóért felelősek ezzel szemben gyakorlatilag semmit sem tesznek, és azok, akik megbízták őket, rájuk hagyják ezt.”³²⁸

Ami a politikusok közjó iránti érzéketlenségét illeti, lényeges, hogy nem csak a politikusok érzéketlenek. A politikusok részéről tapasztalható közömbösség valahol párosul az individualizmus és a liberalizmus túlfűtöttségével, a szünni nem akaró társadalmi atomizálódással, az egyéni érdek burjánzásával, ami természetesen a polgárokat is érzéketlenné teszi a közjóval szemben; más oldalról a polgárok közjó iránti közömbössége kifejezésre jut, amikor politikusok elsősorban egyéni érdekeiket és ambícióikat tartják szem előtt.

A Római Klub szerint előfordul, hogy a politikusok látják a tennivalókat és hajlandók lennének lépni, de nagyon „nehéz, mivel sok esetben a közvélemény nem fogadja el ezeket a

³²⁶ TELEKI Pál: *Az igazi tisztviselő*. Budapest, 1941. 7. o.

³²⁷ FROMM, Erich: *Haben oder Sein*. München, 1980. 175. o.

³²⁸ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 22. o.

megoldásokat”.³²⁹ Nyilván azért nem, mert a társadalom már a piaci mechanizmusok önérdékű elvének alapján érez, gondolkodik és cselekszik. Ezért hangsúlyozta FROMM, hogy az ember gyökeres lelki változása nélkül lényeges változásokra nem lehet számítani. Az ember lelkiéletének megváltoztatása pedig céltudatos állami irányítás nélkül lehetetlen, különösen akkor, ha az állam nincs szerepének és feladatának tudatában.

6.11.6. ... de a fejtől is bűdösödik

KRAY István panaszkolja, hogy gyakran volt az „a kínos benyomása, hogy egy minden eddiginél vészteljesebb korfordulóban, sokszor informálatlan emberek vállalkoztak az ország sorsának irányítására.”³³⁰

Annak ellenére, hogy a csoportdinamikai elmélet minden más tapasztalatot ignorál, tény, hogy léteztek olyan kiváló egyéniségek, akik a jövőt egyéni elképzeléseik alapján képesek voltak döntően befolyásolni. Ilyen volt SZÉCHENYI, KENNEDY, MANDELA, GANDHI vagy a tudomány területén például EDISON, EINSTEIN, FREUD, KEPLER, GALILEI és mások, akik a világképet egy csapásra megváltoztatták. Ilyen egyéniségek szükségesebbek ma, mint valaha. KELLERMAYER Miklós, a Pécsi Orvostudományi Egyetem rektorhelyettese írja: „Ma Magyarországon mindenekelőtt magas erkölcsű, nagy tudású, tudományos gondolkodású emberek sokaságára van szükség! De valójában az egész emberiségnek is egyre nagyobb szüksége van igazi tudósokra.”³³¹

A politikus legfontosabb feladata ma, hogy ne ússzon az árral.³³²

A monetarizmus elterjedése még nem jelenti azt, hogy egy emberközpontú szemlélet szemszögéből a monetáris társadalmi és gazdasági berendezkedés ideális, és a monetáris elvet kritikátlanul át kell venni. A feltétlen engedelmesség az erősebbnek nem biztos, hogy nagyobb megbecsülést hoz. A függőség diktátumát pedig szépítgetés nélkül állandó jelleggel hangsúlyozni kell, hogy az emberek, önpusztító módon, ne érezzék a tapasztalatok és az áldozatvállalásokkal párhuzamosan beígért javulás közötti ellentmondásokat. Ehhez mindenesetre olyan egyéniségekre van szükség, akik világosan látják, mi történt a világban az elmúlt évtizedekben, és mit várhatunk ettől a világtól, még akkor is, ha a mi világunk csupán Európát jelenti.

A jövőért való felelősség három szintű. Az egyént, az államot és bizonyára globálisan az államot és polgárait terheli. Ebben a hármasságban azonban biztos, hogy az államnak van a legnagyobb felelőssége és lehetősége, hogy a kormányt a nemzet érdekeinek megfelelő irányba fordítsa – hogy kormányozzon, mert az a feladata. Vagy legalábbis kísérelje meg a kormányzást. Ez nem jelentheti azt, hogy ami kívülről jön, arra mindig csak igennel válaszoljon. Egy politikusnak meg kell tanulnia nemet mondani.

Nem csak a polgárokkal szemben.

³²⁹ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum 1995. 115. o.

³³⁰ KRAY István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában*. Budapest, 1993. 199. o.

³³¹ KELLERMAYER MIKLÓS: *Elmulasztott reformkor*. Budapest, 1995. 45. o.

³³² Vö.: EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München, 1988. 117. o.: „... hajlamosak vagyunk az áramlattal úszni, anélkül, hogy kritikusán megvizsgálánánk, vajon a többség ésszerűen cselekszik-e.”

6.11.7. Hatalommegosztás és az állami szerep

Eddigi fejtegetéseink során láttuk, milyen fontos szerepe van annak, hogy egy társadalomban a társadalmi intézmények céljai és a társadalmi intézményeken belül a szociális szerepekben megnyilvánuló célok legalábbis ne legyenek egymással összeférhetetlenek. Ha összeférhetetlenek, akkor annak súlyos következményei vannak. A következmények előidézője globálisan ugyan a társadalom egésze, de az államnak különleges szerep jut. Az állam ugyan a fogaskereknek egyike csupán, de nélküle az egész szisztéma leáll.

Most nem arról van szó, hogy a szociokulturális értékrend mennyiben befolyásolja és hozza egymás közelébe az állami és polgári szerepek szintjén érvényesülő elvárásokat, hanem arról, hogy van-e olyan általános érvényű elv az állammal szemben, amelyből következtethetünk arra, hogy mit lehetne és kellene az államtól elvárni és mit nem.

Az állam szerepéhez akkor férhetünk hozzá a legkézenfekvőbben, ha szemügyre vesszük az általánosan elfogadott hatalommegosztás elvét. Ennek modern változatát John LOCKE fogalmazta meg, s MONTESQUIEU fejlesztette tovább.

LOCKE szerint egyedül a tapasztalat az, amely ismeretek szerzésére alkalmas. Ezzel a nézetével egyike volt azoknak, akik lerakták az empirizmus elvének alapjait, amelyek kiváltságosan vonatkoznak az állam szerepére is. A tapasztalat „az egyetlen út, amelyet fel tudok fedezni arra, hogy a dolgok ideái az értelemben kerüljenek” – írja LOCKE.³³³

LOCKE stílusa korának megfelelő, ezért a következő idézethez hozzá kell fűznünk, hogy hit alatt LOCKE a tapasztalatok alapján nyert bizonyosságot érti. A hitről pedig így vélekedik: nem egyéb „mint határozott helyeslés az elme részéről. Ez pedig, ha kellően szabályozzuk – és ez kötelességünk – nem irányulhat semmire jó megokolás nélkül, tehát nem lehet észellenes.”³³⁴ LOCKE megelégszik az észellenes kifejezéssel, azaz észbontó jelenségek nála nem jöhetnek számításba, pedig a 17. század végén se mentek úgy a dolgok, hogy ezt a kifejezést jogosan el lehetett volna kerülni. De hagyjuk ezt.

A LOCKE-idézetből emeljük ki a lényegét: 1. Az ésszerűség legyen a viselkedés alapja. 2. A viselkedés szükségszerűen ésszerű, ha szabályozzuk. 3. A viselkedés szabályozása kötelességünk. Ebből következik: 1. Ha a viselkedést nem szabályozzuk, akkor nem lehet ésszerű. 2. Ha nem szabályozzuk, nem teljesítjük kötelességünket. 3. Mai nyelvezettel: ha az állam nem szabályozza intézményei és azon belül az intézményesített szociális szerepek összeférhetőségét, akkor nem cselekszik ésszerűen, és nem teljesíti kötelességét.

LOCKE elképzelései az állam szerepéről – ami a hatalommegosztáson keresztül válik nyilvánvalóvá – MONTESQUIEU „*A törvények szelleméről*” írott munkájában találtak végleges formára.³³⁵

A hatalommegosztás elve kimondja, hogy a törvényhozást el kell választani a törvények végrehajtóinak kompetenciájától, és a végrehajtáson belül is el kell választani az igazságszolgáltatást a közigazgatástól. A hatalommegosztás elvét ma már Európában egyetlen demokratikus államrend sem vonja kétségbe.³³⁶

Az államtól senki nem idegenítheti el a törvényhozásban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban játszó szerepét, kivéve, ha az állam erre nem tart igényt. Ha viszont nem tart rá igényt, akkor nem tetszeleghet abban a hitben, hogy kötelességét teljesíti.

Ha kötelességét nem teljesíti, szerepét nem vállalja vagy csak hiányosan vállalja, akkor állhat és áll is elő az a helyzet, hogy egy társadalmon belül a társadalmi rendszer elemei

³³³ LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. I. kötet. Budapest, 1979. 52. o.

³³⁴ LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. II. kötet, Budapest, 1979. 306. o.

³³⁵ MONTESQUIEU, Charles de: *A törvények szelleméről*. I. és II. kötet. Budapest, 1962.

³³⁶ Vö.: KOVÁCS István Dr. – Dr. KISS Barnabás – Dr. TÓTH Károly – Dr. HEGEDŰS Éva: *Nyugat-Európa legújabb alkotmányai*. Budapest, 1990.

olyan célokat fognak egyéni érdekeik alapján követni, amelyek *egymással nem hogy nem férnek össze, hanem gorombán ellent is mondhatnak és ellent is mondanak egymásnak.*

Itt nincs lehetőség a kibúváásra, arra, hogy az állam szociokulturális értéktételezésekre hivatkozva vagy nem hivatkozva nem teljesíti, vagy csak hiányosan teljesíti a célok koordinálásának feladatait. Itt nem lehet mellébeszélni: vagy koordinálja az állam (vagy államközösség) az intézmények céljait és ezeken belül a szociális szerepekkel szemben támasztott elvárásokat kielégítő módon, vagy nem. Ha nem, akkor a társadalom működése, a társadalom stabilitása kerül veszélybe, a társadalom beteg.

Ha az állam azért nem tudja szerepét ellátni, mert nem szuverén, akkor legfőbb ideje, hogy visszaszerezze tekintélyét és önállóságát. Miután a monetarizmus egy globális társadalomban univerzális világvallássá vált, nem könnyű feladat a fennálló jogrendszer alapján az elvesztett függetlenséget visszaszerezni. Biztos, hogy egy kis állam ebbe az irányba csak másokkal való szövetkezés útján képes a legkisebb kockázattal lépni.

De mindenhogyan lépni kell.³³⁷

6.11.8. Állami szerep, nyilvánosság és az emberi jóság

„Lehetséges, hogy a kormányokat a közvélemény nyomása és a józan érvelés rákényszeríti a megfelelő lépésekre. Ez ismét példa arra, hogy a nép hatalmára szükség van.”³³⁸ *A Római Klub Tanácsának beszámolójából*

6.11.8.1. Az emberi jóság

„Az ember nem ajándékozta oda unokáinak jövőjét, még humánus okokból sem. Aki a világot átöleli, és a hozzá legközelebb állóról elfeledkezik, nem cselekszik emberségesen, akkor sem, ha ebben a jóságos szerepben jól esik tetszelegni.”³³⁹ *Irenäus Eibl-Eibesfeldt*

Nemzedékek nőttek fel annak a tanításnak az illúziójában, „hogy az ember természeténél fogva kedves és jószívű” – mint ahogy ezt Donald HEBB állítja.³⁴⁰ A dolog pikantériája, hogy éppen a szigorúan behaviorisztikus beállítódású egyén megy el empirikus tények mellett, amelyek veleje már az Ószövetségben kifejezésre jut: „Aztán így szólt az Úristen: „Lám az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismer jót és rosszat.””³⁴¹

Nem az áll itt, hogy az ember jó vagy rossz, hanem az, hogy az ember ismeri a jót és a rosszat. A jó és a rossz ismerete csak a négydimenziós léten és az ember cselekedetein keresztül válhat nyilvánvalóvá. Az abszolútum nem az alternatívák világa.

Konrad LORENZ hitelesen dokumentálja, hogy a természetben tapasztalható agresszióknak semmi köze a rosszhoz. Az agresszió gonosz jellege mese, amelyet mozivásznak dzsungelfilmjei elevenítenek meg. „Egy kutya ábrázata – írja LORENZ –,

³³⁷ *Nemzeti olvasókönyv.* Közreadja Lukácsy Sándor. Budapest, 1988. 117. o. Széchenyi szavai szerint: „Jaj azon nemzetnek ... amely nemzeti génuszát elárulja és meggyilkolja, mert ha ezt cselekszi ... akkor előbb-utóbb, de minden bizonnyal az elaljasodás szurkaiba süllyed és abba örökre eltemeti magát.”

³³⁸ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom.* A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum, 1995. 23. o.

³³⁹ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft.* München, 1988. 198 o.

³⁴⁰ HEBB, Donald O.: *A pszichológia alapkérdései.* Budapest, 1995. 14. o.

³⁴¹ BIBLIA. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1992. Teremtés Könyve. 3; 22.

amikor szenvedélyes vadászás közben egy nyúlra veti magát, ugyan.olyan élénk örömteli vonásokat mutat, mint gazdájának köszöntése közben, vagy ha várakozással néz valamilyen esemény elé. Sok kiváló felvétel bizonyítja, hogy az oroszlán arcán sem lehet ádáz vonásokat felfedezni drámai pillanatokban, közvetlenül az ugrás előtt.”³⁴²

Az agresszió és a hozzá kapcsolódó egoizmus és birtoklásvágy tehát eredetében semleges. Hogy ezeket egy társadalom hogyan értékeli, és hogy érvényesülésüknek a társadalom milyen teret hagy, azt a kultúra dönti el. Ha egy kultúra az eredeti semleges hajtóerőket normává magasztosítja, és mások lehetetlenné tételére épít, akkor ez a jó. Ennek viszont következményei vannak: az, amit az ember általában rossznak tart, az agresszió, egoizmus és a rablás lesz a jó, a viselkedési tendenciák ebben az irányban felerősödnek. Ennek oka abban rejlik, hogy az ember önmaga és mások előtt jó akar lenni. Tehát a semleges hajtóerők érvényessége mellett beindult az evolúcióban egy folyamat, ami már értékeli, és ismeri a jót. Ha viszont az lesz a jó, amiről az öröklött kollektív lelkiismeret³⁴³ alapján azt gondolja az ember, hogy rossz – az agresszió, az egoizmus és a rablás – akkor a kollektív lelkiismeret sugallatai elvesznek, és az ember hatványozottan az eredetükben semleges hajtóerőknek fog engedelmeskedni.

A semleges hajtóerők mindenhogyan gátolják a teremtés ember által való befejezését, mert két szinten hatnak, és ezek lényege nem egyezik meg: az evolúcióban a semleges hajtóerők az élet és a faj fenntartását szolgálják. Az emberi társadalomban a kultúra korlátozása nélkül azonban a semleges hajtóerők kiélésén keresztül egy biológiai atombomba órája ketyeg az ember agyában.³⁴⁴

A semleges hajtóerők gondot okozó voltát ismerjük a mindennapi élet gyarlóságaiból a történelem kezdete óta. Az agytekervények, a gyóntatószékek és a pszichiáterrendelők őrzik azokat a titkokat, amelyekről a nyilvánosság előtt nem beszélünk – és a háborúk, népirtások és kegyetlenségek tanúskodnak a semleges hajtóerők kiélésének következményeiről.

Albert K. COHEN írja: „Emberek, akik aberránsan (elhajlóan) cselekszenek, és akiket gonosztevőknek vagy bűnözőknek nevezünk ... nem az alvilág sötét kisebbségéből kerülnek ki ... A kérdőíveket 1698 megkérdezett töltötte ki, közöttük 678 nő, akik lényegében New York egyik városrészében éltek. A megkérdezettek 99%-a vallott be egy vagy több bűntényt. Azon bűntények százalékos megoszlását, amelyek bizonyosan nem csak a fiatalokra érvényes büntetőtörvénykönyv szabályait sértik, a következő oldalon hozzuk.”³⁴⁵

Mindezekon túlmenően tudomásul kell venni, hogy neurotikus társadalomban élünk, és hogy az emberiségnek közel 1%-a pszichotikus. A neurózis és a pszichózis a realitástól való elidegenedéssel jár vagy annak a következménye. Ráadásul a pszichotikus elidegenedése a realitástól olyan mértékű, az ilyen személy érzelmileg annyira üres, hogy indulataitól vezetve mindenre képes.

Korlátozások és mederbe terelés nélkül nem fognak menni a dolgok ...

1996. szeptember 22-én a Magyar Televízióban a környezetvédelmi miniszter a tisztasági nap alkalmából úgy nyilatkozott, hogy a helyes út az, ha az emberek maguk teremtenek maguk körül rendet, és a rendteremtést nem az elidegenedett államra bízják. Közben diákok is szóhoz jutottak, akik utak mentén és a parkokban szemetet gyűjtöttek. Az egyik megkérdezett fiú arra kérdésre, hogy mit tennél azzal, aki eldobálja a szemetet, azt válaszolta:

³⁴² LORENZ, Konrad: *Das sogenannte Böse Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien – München, 1974. 32. o.

³⁴³ Lásd: 6.9.4.4. *A differenciálódást behatóról tényezők*.

³⁴⁴ GIDAI Erzsébet: Előszó MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis – társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés* című könyvéhez. GIDAI Erzsébet R. TAYLOR *Biológiai pokolgép* című munkájára hivatkozva világít rá a semleges hajtóerők romboló hatására a társadalomban, ha a korlátozás elvész.

³⁴⁵ COHEN K. Albert: *Abweichung und Kontrolle*. München, 1968. 48. o.

megbüntetném. De hát ki az, aki büntessen, visszatartsa, mederbe tereljen? Csak nem a fiúcska maga? Vagy talán mégiscsak szükség van arra az „elidegenedett” államra, amelynek nem feltétlenül kell az elidegenedett „Leviatán” – HOBBS szerint szörny³⁴⁶ – szerepbe átesni?

Lehetséges, hogy a fiúcskának több érzéke van a realitáshoz, mint egy miniszternek?

6.11.8.2. A nyilvánosság

„Az állami vállalatok részleges átalakulása kapcsán olyan biztosítékok megteremtése szükséges, amelyek megóvják a közvagyon. Ennek egyik eszköze a nyilvánosság.”³⁴⁷ *Gidai Erzsébet (1990)*

Egy állam rendelkezik – minden korrupció vagy éppen diktatúra ellenére – a legnagyobb nyilvánossággal, amelynek társadalmat formáló ereje van. Mindaz, ami egy államban történik, kényszerűen a nagy nyilvánosság előtt zajlik le, akkor is, ha a fehérről azt állítják, hogy fekete. Minél nagyobb a méltánytalanság, annál hatásosabb a társadalmi összefogás a méltánytalanság ellen, akkor is, ha az állam diktatórikus módszereket alkalmaz. Egy demokratikus – nem szabados – rendszerben pedig a nyilvánosság ereje, a közfelháborodás képes egy politikai irányzatot vagy egy politikust lehetetlenné tenni. Christian GASSER – svájci egyetemi tanár – ezt találóan úgy jellemezte, hogy „embereket egynéhányszor lehet bolondnak nézni; lehetséges egynéhány embert állandóan bolondnak nézni; de nem lehet minden embert állandóan bolondnak nézni”.³⁴⁸ Ez az elv érvényesül minden felháborodásban, tüntetésben és forradalmi megmozdulásban.

Nézzük meg közelebbről, hogy mi az, ami a nyilvánosságban rejlő társadalmat formáló erőt adja.

A nyilvánosság társadalmat formáló erői közül a legfontosabb az a tulajdonság, amely a jóra ösztönöz. Minden ember jó akar lenni, helyesebben, minden ember esendősége ellenére jónak akar tűnni maga és mások előtt. Ez az oka annak, hogy az önkép és a presztízs a pszichológiában és a szociológiában a legjelentősebb fogalmak közé tartozik.

A jóra való törekvés az evolúció során kialakult újabb agyrétegek törekvésének tudható be, míg a legrégebbiek az örömszerzés motivációjától hajtva minden örömtelenségre féktelen agresszióval reagálnak. Az ellentmondás nyilvánvaló: a törzstörténeti fejlődés olyan struktúrákat hozott létre az agyban, amelyek a jóra való törekvést követelik, viszont a törzstörténeti fejlődés korai szakaszaiban a faj és az egyed fenntartásához elengedhetetlen semleges hajtóerők az agresszió és egoizmus, és az ezeket a hajtóerőket hordozó kisagy nem fejlődött vissza, így az ember, hogy úgy mondjam, állandóan két tűz közé szorul.

A jelek arra engednek következtetni, hogy *a jóra való törekvés törzstörténeti fejlődése még nem tekinthető lezártnak*, mert az egoizmusra, agresszióra és a birtoklásra ösztönzés *még meghaladja a jóra való hajlamot*. Ez magában elég súlyos indok arra, hogy *ma még nem lehet józan ésszel az állam szabályzó szerepéről lemondani*. A nagy nyilvánosság előtt a jóra való hajlam vagy legalábbis annak a látszata mindenképpen fennmarad, hiszen ki az, aki nem akar jó lenni. *Ez a szabályzó erő a nagy nyilvánosság háttérbe szorulásával erősen csökkenhet és csökken is. A magán szféra, a jótékonyági intézményekkel és őrző-védő vállalkozásokkal egyetemben, a nagy nyilvánosság megkerülésével érvényesül ...*

³⁴⁶ HOBBS: *Leviatán*. Budapest, 1970.

³⁴⁷ GIDAI Erzsébet: A tulajdonreform kérdései a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon. In: *Tulajdonviszonyok – tulajdonjog*. Budapest, 1990. (7–11) 8. o.

³⁴⁸ GASSER, Christian: *Unternehmensführung im Strukturwandel. Krise der Dynamik*. Düsseldorf – Wien, 1972. 82. o.

A magánszféra a közvetlen egyéni érdekelttség pozitív hajtóerején túlmenően állami korlátozás hiányában csak az egoizmus túltengésének mellékszövegével képes ellátni akármilyen jellegű korlátozó feladatát.

A tragédia abban is keresendő, hogy közbiztonságra csak azok számíthatnak, akik az Amerikai Egyesült Államok mintájára, a szaporodó „Securitas” nem éppen olcsó szolgáltatásait igénybe tudják venni. És akik ezt igénybe tudják venni, azok egyben hajlamosak kiválni a társadalomból, már amennyire ezt a gazdasági érdekeik megengedik. A jobb módúak kerítéssel körülfalazott és szekuritákkal őrzött településekre, gettókba húzódnak vissza. E körülmény csak olaj a tűzre, az amúgy is szinte feltartóztathatatlanul a társadalom atomizálódása felé vezető úton, növeli a társadalom széttörését és a visszamaradottak elégedetlenségét, mert ezek, a kiváltságosokkal ellentétben, kiszolgáltatva érzik magukat a bűnözésnek.

6.11.9. Az inkonzisztens szabályozás

Vannak jelenségek, amelyek alapján utólag arra lehet következtetni, hogy az állam szabályzó szerepét nem tölti be oly módon, ahogy ezt tőle a hatalommegosztás elvének alapján el lehetne várni.

Az állam nyilvánvalóan akkor nem tölti be szabályzó szerepét, ha például a bűnözés, a korrupció, a gazdasági visszaélések és botrányok, a kábítószeresítés, az alkoholizmus, a pszichoszomatikus megbetegedések, a halálozási arányszám, az analfabétizmus, a hajléktalanok és a munkanélküliek száma, az egészségügyi, oktatási és nevelési mutatók és azok, amelyek a társadalmi és gazdasági differenciálódás mértéktelen jellegét mutatják, kedvezőtlenek. Tehát az össztársadalmi szempont a lényeges, nem pedig az, hogy mondjuk, van egy társadalmi réteg, amely számára a célok és a szerepek szabályozásának elhanyagolása kedvező. Egy adott társadalmi és gazdasági rend mindig valakinek, valakiknek kedvez. A kérdés, kinek, kiknek és a társadalom mekkora hányadának.

Tagadhatatlan, hogy az állam egy monetáris társadalmi-gazdasági berendezkedésben is szabályoz, de hiányosan vagy nem eléggé konzisztensen.

„A mai liberális-monetáris gazdaságpolitikai felfogás szerint – állapítja meg GIDAI Erzsébet – a verseny tisztességére kell ügyelni, ezért árszabályozás helyett a versenyszabályozásra helyezik a hangsúlyt.”³⁴⁹ A versenyszabályozás gyakorlatát jól érzékelteti az 1996. május második felében nyilvánosságra hozott eset, miszerint egy ismert céget pénzbírságra ítélték, mert a villamosokon elhelyezett hirdetésein azt állította, hogy ő kínálja a legnagyobb választékot. Ezt a cég nem tudta bizonyítani.

GIDAI Erzsébet megállapításához, hogy az állam csupán versenyszabályozással foglalkozik, hozzá kell fűzni, hogy ez az állami beállítódás csak programatikus értékű, mert az állam megfosztotta és megfosztja magát mindazon lehetőségektől, amelyekkel a kitűzött célt – a versenyszabályozást – hathatósan ellenőrizni és visszaéléseket szankcionálni tudják. Az állam krónikus pénzhiányában elszegényíti és bomlasztja azokat az intézményeket, amelyek ennek a feladatnak az ellátására lennének hivatva. Az állam nem képes a tisztességes versenyt sem garantálni. A Fővám téri vásárcsarnokban például 1996. augusztus elején árultak „mézédes” felirattal olyan szőlőt, amely külsőre valóban édes görög importszőlőnek volt vélhető. Vásárlás után derült ki, hogy mézédességről szó sincs. Az utánjárás során kiderült, hogy magyar szőlőről van szó, amelynek az érési ideje augusztus végére tehető. De akkor már különként csak száz forint alatt lehet eladni, augusztus elején, primőrárúként jóval többért.

³⁴⁹ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 68. o.

Vagy itt van egy másik eset, a Steffl-plakát az „extrákkal”! Ezen a feltűnő plakáton azt akarták elhitetni, hogy a Steffl-sör különleges minőségét az „extrák” képezik. Az „alapfelszereltség: (kiszereles lenne helyes) színezett üveg, 500 köbcentiméter hengerűrtartalom, alumíniumkupak.” Etikai szempontból durva becsapási szándékról és tisztességtelen konkurenciáról van szó, hiszen a felsorolt „alapfelszereltség” nem kizárólag a Steffl-sör kiszereelésében jelenik meg. Tudomásom szerint a hagyományos sörmárkák zömét félliteres, 500 köbcentiméteres hengerűrtartalmú kiszereelésben, alumíniumkupakkal és színezett üvegben forgalmazzák. Kimondottan arcátlanságnak tűnik a félliteres üveget 500 köbcentiméteres hengerűrtartalmúnak nevezni, nyilván azért, hogy a gyanútlan és siető polgár ehhez valami különleges minőséget társítson. Felmerül a kérdés: mi köze van a felsorolt alapfelszereltségnek a sör minőségéhez, ahhoz a minőséghez, amely ezt a márkát a többi fölé helyezhetné? Ez a kérdés felmerül továbbá akkor is, ha az ember a plakát alján elhelyezett szövegig eljut: „Extrák: vonzó nyeremények, a földj egy Alfa Romeo!”

Felmerül továbbá a kérdés, hogy a Steffl-plakát nem sérti-e a tisztességes konkurenciát? Vagy inkább arról van szó, hogy ahol nincs perelő, ott nincs bíró? Perelni és nyerni pedig nem utolsósorban pénz és türelem kérdése.

A példák illusztrálják, hogy az állam szabályoz ugyan, de nem ott és nem úgy, ahogy ezt egy emberközpontú szemlélet megkövetelné. Még saját célkitűzését – a konkurencia tisztességét – sem képes hathatósan biztosítani, mert a társadalmat a piaci mechanizmusoknak megfelelően a privát alapon működő egyéni érdekeknek engedi át.

6.11.9.1. Az inkonzisztens szabályozás magyar változata

A Kossuth-adó 1996. szeptember 12-én délelőtt sugárzott adásában felvetődött a kérdés, hogy miért kerül egy út taxival az Operától a Gellért térig 2500 forintba, és miért a Várból Csepelre 24 000 forintba. A taxisok sok esetben rablóárakat szabnak. A félreértelmezett liberalizmus szinte ordít: árszabályozás nincs. A pénzügyminisztérium arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha az élelmiszerek árát nem szabályozzák, akkor miért pont a taxidíjakat? A kamarai törvény megszületett ugyan, de nem ad lehetőséget még arra sem, hogy a taxisok egy etikai bizottság előtt maguk között rendezzék a rablóásszámba menő magatartást. A rádióadás végén lakonikusan megfogalmazódott: jobb híján nem marad más hátra, mint az, hogy kellemetlen meglepetések elkerülése végett kofa módra ki kell alkudni a viteldíjat előre, még mielőtt a taxis a motort beindítaná. Ezt és ilyen vagy hasonló jellegű szabályozást értünk inkonzisztens szabályozáson.

A példa jól érzékelteti, hogy a háborgás: az állam mást sem tesz, mint szabályoz, nem egészen jogos. A kérdés nem úgy hangzik, hogy az állam szabályoz-e vagy sem, hanem hogy eléggé konzisztensen szabályoz vagy sem.

Mindenki szem- és fültanúja lehetett 1996. május 3-án a földművelésügyi miniszter televíziós interjújának. Ebből is kiderült, hogy az állam nem tétlenkedik. Akörül forgott a beszélgetés, hogy a kukorica világpiaci ára jelen pillanatban magas, de az állam a saját gazdaság védelmében csak korlátozott mennyiségben ad kiviteli engedélyt. Szemfüles vállalkozók – a szabadjára engedett piaci mechanizmusoknak megfelelően egyéni érdekeiket szem előtt tartva – megkísérelték a szabályozást úgy kijátszani, hogy darálva próbálják a kukoricát az országból kivinni, mondván, a tilalom a kukoricadarát nem érinti. Ha erre azt mondanánk, hogy ebben az esetben a szabályozás nem kielégítő, és ezért az állam nem tölti be szabályzó szerepét, akkor ezzel eljátszanánk annak a lehetőségét, hogy ezt ott hangsúlyozzuk, ahol még lényegesebb.

A földművelési miniszter távlatokban való gondolkodása mindenestre pozitívan értékelendő. Rámutatott, hogy ha a kukorica nemzetközi ára hosszú távon magas marad, akkor a kollektív érdeket nézve nagyobb kiviteli keret jogos és a nemzetgazdaság számára

előnyös. Ha azonban az országnak magasabb áron kell kukoricát külföldről behozni, mint amennyiért értékesítették, akkor ez a nemzetgazdaságnak kárt okoz. Arra a kérdésre, hogy lehet-e itt igazságot tenni, azt válaszolta a miniszter, hogy „nem lehet, de kell”. És ami nagyon lényeges: „Nem mi irányítjuk a gabonatermelést!” Akkor nem kérdezték meg őt, de most mi feltehetjük a kérdést, hogy hát akkor ki? Akárki vagy akárkik is azok, akik a gabonatermelést irányítják, vagy mondjuk inkább úgy, akármilyen erők (a piaci mechanizmusok) irányítják is a gabonatermelést, jogos az a követelés, hogy az állam úgy szabályozzon, hogy az semmi esetre se legyen az ember – a társadalom – kárára. Márpedig ha nem lehet, de mégis igazságot kell tenni, aminek a kimenetele már előre bizonytalan, akkor ebből következik, hogy akármilyen döntés valamilyen formában, pozitívan vagy negatívan, a társadalmat érinteni fogja.

Ez a rendszer *a társadalmat veti a piaci mechanizmusok által diktált kényszer jellegű kockáztvállalás alá*. A mi terminológiánk szerint végzetes szerepzavarral állunk szemben, amely *egy tipikus gazdasági szerepbe kényszeríti be a társadalmat* anélkül, hogy valaki is törődne vele, hogy a társadalom akarja ezt vagy nem.

Felmerül a kérdés, hogy e tekintetben mennyiben különbözik a korlátlan piacgazdaság a szocialistának nevezett államkapitalizmus gyakorlatától?

A gabonakivitel kérdése napirenden maradt. 1996. május 23-án LAKOS László földművelési miniszter úgy nyilatkozott, hogy Európa korlátozza a gabonatermelést, ezért magasak a gabonaárak. A földművelési miniszter leszögezte továbbá, hogy a tonnánkénti tizenhatszáz- és hússzáz forint közötti gabonaárak tisztességes hasznot biztosítanak, és „a lakosság és az állattenyésztés érdekében nem fogjuk megengedni, hogy a magas nemzetközi gabonaárak a belföldi árakat felferjék”, aztán hozzáfűzte, hogy „kivitel esetében 40–50%-kal magasabb árat tudnának elérni a termelők, de egy évvel ezelőtt még azt követelték, hogy támogatást kapjanak.”

Mielőtt tovább megyünk, álljunk meg egy közbevetés erejéig: 1996 nyarán telekürtölték az országot, hogy őszre a megemelkedett takarmányárakra való tekintettel a húсарakat (mégiscsak) felemelik ... Tehát: a gabona- és a takarmánytermelést Európában tudatosan visszaszorítják, ezzel tudatosan keresletet teremtenek, hogy többek között felemelhessék a hús árát. Akik eddig is csirke-farhátat, csirkenyakat meg lábat vettek – ha néhanapján megengedhették maguknak, hogy egyáltalán húst egyenek –, a jövőben még ettől a lehetőségtől is fokozatosan elesnek. A példa mutatja, hogy mit ér egy miniszter ígérete, ha a monetáris érdekek mást kívánnak, mint amit egy miniszter akar.

Térjünk vissza a földművelésügyi miniszter interjújához, és nézzük meg még egyszer egészen közlelről, hogy tulajdonképpen mit is mondott? Azt mondta, hogy a piacgazdaságot a piaci mechanizmusok alapvető hajtóereje, az egoizmus tereli. Az egyéni érdek tartja mozgásban a gazdaságot, s ha az állam nem korlátoz, akkor veszélyben a lakosság élelmiszerellátása. Hát erről van szó.

Azt is mondta, hogy Európa korlátozza a gabonatermelést, hogy az árakat relatíve magasan lehessen tartani. Tehát lenne kapacitás bőven, lehetne kenyere mindenkinek alacsony áron. Lehetne többet termelni, feltehetően még annyit is, hogy a harmadik világ nyomorultjainak – a saját hajléktalanjainkról, éhezőinkről és a kukázókról nem is szólva – kenyeret lehetne adni, meg talán még húst is bőven. De mégsem. A piaci mechanizmusok önérték alapján való befolyásolása fontosabb, mint az ember, az embertárs, akit felebarátnak szoktak nevezni. És erről a társadalmi és gazdasági berendezkedésről állítja FUKUYAMA, hogy keresztény – igaz, hogy hozzáteszi: (egy kicsit) liberálisan keresztény, így hát még sincs mit nagyon a szemére vetni.

Világos, hogy a gazdaság nem jótékonyági intézmény, de az is világos, hogy itt valami nincs rendben, s hogy az altruizmus elterjedésének lehetőségei egy embertelen ideológia folytán tartósan megsérültek.

Kétségtelen, hogy állami szabályozás és korlátozás létezik a monetáris társadalmi és gazdasági rendben is, csupán ezek a korlátozások vagy nem lényegbe vágóak, vagy nem kielégítőek. Attól, hogy a kukoricakivitel szabályozzák, attól, hogy egy céget pénzbírságra ítélnék, még nem szűnik meg az infláció, nem javul a közbiztonság, az egészségügyi ellátás, nem oldódnak meg a munkanélküliség, a kábítószeresítés, a homoszexualitás, a kukázók, a hajléktalanok, az oktatás és a nevelés égető problémái.

De mindezen túlmenően – annak ellenére, hogy a felsorolt jelenségek nem elhanyagolhatók – társadalmi szinten a példaként felhozott szabályozások következményeikben nem érintik lényegbevágóan az erkölcsöt, a szociokulturális értékrendet magát, nem változtatnak a gazdasági etikán lényegesen. Pedig itt kellene elkezdenni! A szocializációnál, a nevelésnél, a pedagógusok szociális szerepének felértékelésénél. Ez lenne a konzisztencia alapja és csúcsa.

1996 májusának második hetében BÁNÓ András a televízió *Objektív* című adásában elmondta, hogy a népjóléti miniszter – az egész társadalmat beárnyékoló Bokros-csomag terhei mellett – azért nem tudta megvetetni kedvenc autóját tízmillió forintért, mert a pályázati feltételekben kedvenc autójának maximális hosszát öt méterben állapították meg. Közben modellváltozás történt, s az új modell már hosszabb volt, mint öt méter ...

Néhány héttel később HORN Gyula villaépítése került a nyilvánosság és az „ellenzék” kereszttüzébe. Számomra nyilvánvaló, hogy egy hosszú évtizedeken keresztül magas állami és pártfunkciókat betöltő személy, mint HORN Gyula, „már régen megkereshette és összegyűjthette azt az anyagi fedezetet, amely villája felépítéséhez szükséges. A problémát egy MDF képviselő úgy fogalmazta meg, hogy építhet HORN, de miniszterelnöksége alatt nemhogy nem százmillióért, hanem még száz forintért sem, különösen akkor nem, ha az ország lakosságának nagy része megélhetési nehézségekkel küzd. Az arányok és az időpont megválasztása nem a legszerencsésebb. Mindenesetre úgy látszik, „hogy az újgazdagok fantasztikus anyagi teljesítőképességét jobban elviseli a társadalom, mint egy politikus „dínomdánomját”. Talán azért van ez így, mert a politikus a nyilvánosság középpontjában van, a közvagyon magához ragadó – rabló – egyedek pedig a nagy nyilvánosság megkerülésével jutottak „óriási vagyonokhoz. De hát ez a rendszerváltás után nem jelentett erkölcsi problémát, hiszen a néhai magyar miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy sok nagy tiszteletben álló amerikai vállalkozó sem lenne büszke nagyapjára, ha kiderülne, hogy...

Az elhatalmasodó bűnözésre való tekintettel 1996. november 19-én a parlamenti képviselők sürgették a büntető törvénykönyv módosítását. Az igazságügyi miniszter azt mondta, hogy kevésbé a jogszabályozás hiányosságával van a baj, sokkal inkább a bűnözés tömeges megjelenésével. Mi ezt úgy fejezzük ki, hogy a bűnözés magatartásmintává nőtte ki magát, és ezzel máris egy erős szubkultúra szerves részévé vált, ami egyértelműen a gyökereiben megváltozott anyakultúra alapbeállítódását nem éppen kedvezően módosítja.

Egy kereszténydemokrata képviselő felszólalásában hangsúlyozta, hogy a bűnözés a nyugati jóléti társadalmakból özönlött be, és hogy ez nyilván az életszínvonal velejárója. Mi úgy mondanánk, hogy a társadalmi és gazdasági rend velejárója, ami ellen törvényesen, határozottan fel kell lépni.

Tehát bármennyire is pozitív a képviselő szándéka, mégis elmegy a dolgok lényege mellett. Nézzük meg ezt közelebbről.

Kétfajta bűnözést különböztetünk meg. Az egyik a munkanélküliségből adódó bűnözés, a megélhetési bűnözés, a másik – a szervezett bűnözés – a szabadpiaci mechanizmusok felfokozásának és a jóléti államok liberális progresszív jogalkotásának eredménye.

Egy konzisztens szemléletben kevésbé a bűnözés közvetlen leküzdése a lényeges – bár ez sem elhanyagolható, a polgárok védelme érdekében erre is szükség van –, hanem sokkal inkább a bűnözés okainak megszüntetése. Nézzük meg ezt is közelebbről.

A megélhetési bűnözés a munkanélküliségből fakad.

A munkanélküliséget a korlátlan kapitalista rendszer szüli.

A szervezett bűnözés részben a liberális progresszizmus félreértelmezett individualizmusán nyugszik – a liberális jogfelfogáson –, amely jó szolgálatot tesz a monetáris célok elérése érdekében, mert ha elvben nem minden lehetséges, ha valahol korlátok érzékelhetők, akkor ezek az egyéni érdek szabad érvényesülését is megkérdőjelezhetik. Ez az aggodalom érzékelhető FUKUYAMA kijelentésében is, amely minden korlátozó tényezőt, a hazafiasságot, a vallást és a kultúrát a szabadpiaci gazdálkodás fékjének tekint.

Másrészt a szervezett bűnözés nagyon jól beleillik a monetáris gazdasági etikába, miszerint a rablás minden változata – a legalsóbb társadalmi rétegektől a legfelsőbbséig – valamilyen formában jelen van. A rablás általános jelensége lehet legális, mint a reklámok manipulációja mögött rejlő gyors profitszerzési szándék, a már elfogadott üzleti fogások, a csupán 99,99 pénzegységbe kerülő áru, a kölcsönvevőt „örökre” elkötelező kamatterhek, az indokoltnál jóval nagyobb csomagolás, a Coca Cola aranyláz ébresztésén keresztül keletkező extraprofit, a bankigazgatók fantasztikus végkielégítései és hasonló jelenségek.

A rablás általános és legális jelenségeit szervesen kiegészítik a majdhogynem legális szokások, amelyek csak akkor válnak illegálisok, ha fény derül rájuk, mint például a Tocsik-ügy. Ettől már csak egy lépés a szervezett bűnözésig, amely mögött gyakran a legfelsőbb körök érdekei állnak. Közismert a politika, a gazdaság és a bűnözés szoros kapcsolata világszerte.

Ha a bűnözés akármelyik formáját vizsgáljuk, láthatjuk, hogy ezek a társadalmi és gazdasági rendből szükségszerűen fakadnak.

Az orvoslás átmenetileg lehet ugyan az ok tüneteinek leküzdése – és kell is, hogy az legyen –, konzisztens szabályozást azonban csak a társadalmi és gazdasági rend megváltoztatására irányuló törvények és a nevelés, a szocializáció alapos reformja hozhat.

6.11.9.2. Az inkonzisztens szabályozás nemzetközi változata

Az állam korlátozó szerepének elhanyagolását jelzik azok a fantasztikus vagyonok, amelyek világviszonylatban egynéhány család kezében összpontosultak.

Az isteneknek tekintett fáraók kora lejárt: TUTANHAMON koporsója 1110,4 kg aranyból készült, és a múmia mellett 143 mesébe illő ékszert találtak. Hány ember verejtéke és vére tapad ehhez a mesés gazdagsághoz?

Az Osztrák Televízió 1996. július 4-én *Schilling* címmel sugárzott adásából a következőket tudhattuk meg: az adóellenőrök száma olyan kevés, hogy lehetetlen a gigantikus méretű adócsalások zömét felderíteni. Az adóellenőrök főnökének véleménye szerint Bécsben sokan milliomosok lettek azáltal, hogy csalással adót igényeltek vissza. A riporter kérdésére, hogy mégis mennyi ezeknek a száma, a magas rangú tisztviselő óvatossággal nyilatkozott, hogy számuk néhány százra tehető.

Paradox, hogy vidéken annyi adóellenőr van, hogy két-három évenként minden kisvállalkozó sorra kerül. A legkisebb szabálytalanságok esetében húsba vágó büntetéseket szabnak ki. Ezzel szemben nagyobb városokban azokat a vállalatokat már nem is ellenőrzik, ahol az adó-utánfizetés összege a 700 000 schillinget előreláthatólag nem éri el. Az illegális vagyonhalmozással – a rablással – csökkennek az állami bevételek. Ismételjük meg. Lenne itt pénz, csak nagyon nem méltányosan van elosztva. És monetarista körülmények között semmi sem garantálja, hogy a jövőben ez az állapot változni fog.

Egy bécsi pénzintézet kirablása alkalmával feltörték a bank bérelt pánccélfiókjait is, amelyekből nagy értékű ékszerek mellett hatalmas pénzeszegeket raboltak el. A rablók az ékszerekkel és a pénz nagy részével kézre kerültek ugyan, de az összekeveredett ékszerek és pénzeszegek tulajdonosait nem lehet kideríteni, mert senki nem tart rájuk igényt. Nyilván a

homo oeconomicus tisztességtelen jövedelmeit takarja ez a névtelenség. A homo moralis pedig tudja, hogy vaj van a fején.

A jelzett televíziós adásban összehasonlításként a német viszonyok vizsgálatára is sor került. Németországban az adócsalásokból felhalmozott vagyon összege és az állam károsítása átszámolva évente egynéhány billió schillinget tesz ki. (Egy billió = 1 000 000 000 000.).

Kézenfekvő a kérdés, hogy ha így állnak a dolgok, akkor az állam Ausztriában éppúgy, mint Németországban, miért nem lép fel a köz érdekében határozottabban és hatékonyabban a közpénz rablása ellen, miért hivatkozik mindig a liberalizmusra és az individualizmusra, miért bízta a hajléktalanok „gondozását” magánintézmények jóindulatára, miért tűri a kukázást, miért hagyja a hátrányos helyzetűeket tengődni, és miért hivatkozik arra, hogy nincs elég pénz? Azok, akik a kérdések megválaszolására hivatottak lennének, fel sem teszik a kérdéseket, mert rögtön kiderülne, hogy lenne elég pénz az aránytalanságok enyhítésére, legalábbis élelmezésre és elszállásolásra, ha az állam nem költené ott, ahol takarékoskodni kellene, és ha határozottan behajtaná azt, ami neki jár.

Politikusnak meg sem kellett szólalnia a televíziós adásban, a kézenfekvő kérdések lényege válasza talált. Kiderült ugyanis a következő turpisság, ami a harmóniatant, értsd a klasszikus korlátlan kapitalizmus tanát esti horrormesévé alakítja át. Egy idevágó könyv szerzője az egyik német tagállam elnökének kinyilatkoztatására hivatkozott – amelynek fűltanúja volt –, miszerint a tagállamok nem lehetnek érdekeltek sem abban, hogy szigorúan vegyék az adóbehajtást, sem abban, hogy gondoskodjanak hatékonyabb adóbehajtásról, de abban sem, hogy a fekete munkát megszüntessék, mert akkor a tőke elvándorol az adóparadicsomok országaiba. Íme a magyar változat, ami egyben bizonyítja, hogy a felvázolt probléma nem speciálisan német vagy magyar vagy akármilyen nemzeti jellegű, hanem a monetarizmus velejárója – mint a munkanélküliség és a kultúra szétfelválása.

1996. július 30. MTV *Tízórai*-adás: az önkormányzati szövetség elnöke elmondja, hogy a verseny a kisebb önkormányzatokat hamar a csőd szélére sodorhatja. Minden helyi önkormányzat igyekszik területén vállalatokat meghonosítani. A tőke meg oda vándorol, ahol nagyobb a haszna. Ha egy helyi önkormányzat adókedvezményt ígér vagy telket ajándékozik a letelepüléshez, akkor van rá esélye, hogy a tőkét saját területéhez kösse. A helyi önkormányzatok a piaci mechanizmusoknak megfelelően túlllicitálják egymást. A tőke jól jár, tovább gyarapszik, a helyi önkormányzat azonban többnyire üres kézzel száll ki a versengésből. Az elpazarolt vagyon vagy jog tartósan a tőkéhez – magánkézbe – vándorol.

A leírtakból adódik, hogy tendenciálisan a hiányzó állami, önkormányzati, közületi bevételeket fokozottan a „kisemberekre” halmozott terhekkel próbálják pótolni. A különösen előnyös helyzetűek kacsalábon forgó kastélyok sorát építik, jachtokkal parádéznak a Riviérán, bérelt és saját páncélszekrényeikben rejtik el az összeharácsolt vagyon jó részét, mert az Európai Unió követeli a névtelen bankbetétek megszüntetését. Ma Európában nyílt számlákon tisztességtelen úton szerzett nagy pénzeket tartani nem ajánlatos. Az egyik oldalon követelni, a másik oldalon ezt megtorpedózni vagy legalábbis hatástalanná tenni – ez az a kétarcúság, ez az a tudathasadásos jelleg, amiről a Római Klub jelentésében az *Egy skizofrén világ felé* című fejezetben olvashatunk.³⁵⁰

Az Osztrák Televízió 1996. augusztus 24-i híradásában közölte, hogy az osztrák kórházakban a privát betegek után a főorvosok díjazást kapnak, annak ellenére, hogy nem ők maguk kezelik a betegeket, hanem beosztottaik. Az Osztrák Néppárt egy inkonzisztens javaslattal igyekezett megoldani a problémát; javasolta, hogy a rendezést bízzák azoknak a

³⁵⁰ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum 1995. 77. o.

főorvosoknak az emberséges jóindulatára, akik évente a jelzett címen fejenként 15 millió schilling körüli összegeket vágnak zsebre. A TV-hírek szerint a szisztéma az önkéntesség alapján nem működik. Itt is megmutatkozik, hogy az egyéni érdek korlátozásához állami szabályozásra van szükség.

A *Täglich alles* című folyóirat egyik kiadványában a következőket olvashatjuk: „Vranitzky 1981. február 1-től 1984. október 10-ig a Länderbanknál volt vezérigazgató. Ezért havonta 260 000 schilling fizetést kapott. 44 havi szolgálat után felmondott, de értékálló nyugdíjat kötött ki magának havi 180 000 schilling nagyságrendben, ráadásul évente 16 havi nyugdíjat, ha a nyugdíjkorhatárt eléri. Az értékállóságot figyelembe véve ez jelenleg 312 000 schillinget tesz ki.” Ez az összeg időközben több mint 320 000 schillingre emelkedett. A volt tudományos miniszter, Dr. FISCHER nyugdíja napjainkban 221 000 schilling, az államelnöknek, Dr. KLESTILnek 316 000 schilling nyugdíj jár. Így megyünk mindig feljebb és feljebb a differenciálódás létráján, és eljutunk ahhoz a mérhetetlen gazdagsághoz, amely lehetővé tette, hogy DIANA hercegnő válása során CHARLES hercegtől hatalmas összeget kasszírozzon végkielégítés címén, és hogy ezenfelül igényt tarthatott évente mesébe illő összegű tartásdíjra is. Ezzel szemben aligha tudja valaki is megmondani, hogy mit keres havonta egy ROCKEFELLER vagy mondjuk SUZUKI úr, vagy mit keresnek a maffiavezérek. Ha ez kiderülne, lehet, hogy VRANITZKY és politikus társai elbújnának szegényletükben. De az is lehet, hogy nem, hiszen ONASSIS és más hasonló kaliberű milliárdosok mesés gazdagsága közismert. Lehet, hogy VRANITZKY és társainak viszonya a milliárdosok dínomdánomjához olyan, mint a kukázó viszonya VRANITZKY és társainak luxus életmódjához. Ezzel kapcsolatban aligha lehet a helyes kifejezéseket megtalálni, hiszen elképzelhetetlen azoknak a vagyonoknak mértéke, amelyeket a nyomor árnyékában a homo oeconomicus tudományos okoskodásának egyike sem indokolhat.

6.11.10. A domináns gazdasági intézményből adódó szerepzavarok

Ha az a cél, hogy az egyéni és a kollektív érdekek közötti egyensúlyt megteremtsük, akkor elkerülhetetlen, hogy az állam konzisztensen szabályozzon, ellenőrizzen, büntessen és ott, ahol a kollektív érdekek ezt kívánják, mérsékelt haszonnal vagy nonprofit alapon gazdálkodjon. Az államnak nem szabad kiadni a kezéből legalább az energia- és az egészségügyi ellátást, a társadalombiztosítást, az oktatást, a postát, a közutak feletti rendelkezés jogát, a rendfenntartás és a biztonság szerveit, a Nemzeti Bankot és minden olyan intézményt, ami nemzeti vagyon, közérték és kollektív érdekeket szolgál. Ez nem jelenti azt, hogy az állam ne adjon működési engedélyt egyházi és privát közületi vállalkozások alapítására, de semmi esetre sem méltányos, ha „felségjogot” ad ki a kezéből. Ha ezt kiadja, az egyéni érdekek korlátlan érvényesülésén keresztül a társadalmi egyensúly felborul.

Itt van az Európához való csatlakozás egyik égető problémája. Nyugat a szélsőséges privatizáció irányába mozdult el. 1993. február 13-án a *Steirische Wochenpost* arról ír, hogy az osztrák iskolák nemsokára privát intézmények támogatásáért lesznek kénytelenek versengeni – koldulni.

Nézzük meg egy másik osztrák példán, hogy mit jelent, mondjuk, a posta privatizálása. Az Osztrák Televízió 1-es programján a 19.30-as hírekben közölték, hogy a posta 9000 alkalmazottat fog elbocsátani. A kommentátor hozzáfűzte, hogy a leépítés után a részvényesek 2000-ben már 20%-os osztaléknak örülhetnek. Hogy az elbocsátott 9000 embernek mi lesz a sorsa, arról nem esett szó.

Az állam feladata, hogy ne csak az intézményeken belüli szociális szerepek kiegyensúlyozottságáról gondoskodjon, hanem az intézményei közötti egyensúlyról is. Ha egy intézmény – mondjuk a gazdaság intézménye – a többihez viszonyítva a legfontosabb,

akkor minden más intézmény megkísérel azokat az alapvető viselkedési mintákat megvalósítani, amelyek a gazdaságban tapasztalhatók. A nem gazdasági intézmények a szerepmásolási taktikán keresztül kísérel meg a gazdaság intézményéhez és az ezzel járó előnyökhöz való felzárkózást.

Ez aztán a szerepzavarok tömegét hozza magával, mert mondjuk az egészségügyet vagy az oktatás és a nevelés intézményét nem lehet gazdasági viselkedési mintákra építeni. Ezek jellege nem felel meg a nevezett intézmények szerepének. Márpedig ha a viselkedési minták ezekben a gazdaságéhoz alkalmazkodnak, akkor szükségszerűen megváltozik az intézmények eredeti célja, a szerepkonfliktusok és -zavarok sokasodnak.

Ha az oktatás és a nevelés intézményeiben eluralkodik a gazdaságra jellemző racionalizmus és a teljesítménykényszer, akkor ezek nem tudják a nevelési és oktatási feladatokat konzisztens módon ellátni, mert két szerepzavar torlódik egy. másra: egyrészt a gazdaságra alapvetően jellemző viselkedési mintákat alkalmazzák az oktatás és a nevelés intézményében, másrészt – mint ahogy ezt az 5.5. fejezetben kifejtettük – a felnőttek viselkedési mintáit alkalmazzák serdülőkre. Márpedig a felnőttek viselkedési mintái, éppen úgy, mint a kulturális innovációk, más szabályoknak vannak alávetve, mint a nevelés.³⁵¹

Egy intézmény eredeti tipikus viselkedési mintái egy másik intézményben tragédiák sorozatához vezethetnek és vezetnek is. A nevelési és oktatási intézményekre vonatkoztatva például ez azt jelenti, hogy a gazdaságra és a felnőttekre jellemző viselkedési minták alkalmazása a nevelésben a serdülők éretlen Énjét terheli le idő előtt úgy, hogy annak fejlődése szükségszerűen károsodik. Teszik ezt a gyakorlatban azzal az indoklással, hogy az ifjúságot gyakorlatiasságra kell nevelni. Ennek a mércéje pedig az, hogy mennyiben felelnek meg az oktatási és nevelési célok a gazdaság érdekeinek és kevésbé az, hogy mennyiben a társadalmi érdekeknek egy emberközpontú szemléletben.³⁵²

A gyakorlatiasság elvétől elvakítva azt a nevelési célt, amely az ember lényének értéket és állhatatosságot tudna adni, messzemenően nem értük el. Erre engednek következtetni azok a viselkedési minták, amelyeket már az ifjúság jelentős része is a legnagyobb természetességgel valósít meg, és amelyek mögött kemény gazdasági érdekek húzódnak meg. Nézzünk meg egy ilyen esetet.

Az Osztrák Televízió fiataloknak szóló adásában tizenéves kislányokat léptettek fel. A „dal” refrénje, amit ordítottak: „Ich empfinde dich Scheiße!” azaz finoman kifejezve „ürüléknek érzek!” Sután lépkednek a kislányok a dal ütemére, és ismételtetik azt, amit profitra éhes üzletemberek a szájukba adtak. De hát ezt már majdhogynem megszoktuk, hiszen a legordenárébb kifejezésekkel vannak tele „kulturtermékeink”, köztük bizonyosan a filmgyártás jár az élen. A német szórakoztató bűnügyi filmek egyik hőse, Schimansky aligha képes ilyen kifejezések nélkül valamit is megfogalmazni. A kultúra rohamosan változik.

Az állam nyilvánvalóan nem veszi komolyan a szabályozási szerepét, ha az ifjúság sorozatosan vagyronrgálással szórakoztathatja magát, ha a feltűnési viselkedés, a butaság, az erőszak, az ordítás és hözöngés a szociokulturális értékrendbe vitathatatlanul beépülhetnek, és ott egyre inkább szerepzavarokat idézhetnek elő. A tények azt is mutatják, hogy az állam sokszor úgy szabályoz, hogy még a meglévő szabályokat se kelljen vagy lehessen betartani. Íme egy ilyen eset.

³⁵¹ BREZINKA, Wolfgang: *Erziehung als Lebenshilfe*. Wien, 1971. 164. o.

³⁵² Vö.: HUMBOLDT, Wilhelm: *Gesammelte Schriften*. Hrsg. Königliche Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1903. Band I. 144. o.: „Az általános személyiségképzést, amennyire csak lehet, mindenütt a polgári viszonyokhoz igazított képzés elé kell helyezni.”

Vö.: HUMBOLDT, Wilhelm: i. m. 283. o.: „Minden nevelésre irányuló aktivitás középpontjában ... az embernek kell állnia, anélkül, hogy ezeknek az aktivitásoknak valamelyike szándékozná mást elérni, mint hogy a személyiség erejét növelje, és hogy az ember lényének értékeit és állhatatosságot adjon.”

Megkésve, 1995. január 20-án terjesztette be a bécsi „Sicherheitsdirektion” (Közbiztonsági igazgatóság) a parlamentnek az 1992-es évről szóló beszámolóját. A beszámoló tragikus képet festett az osztrák közbiztonságról. Dr. PAVLIK-PETRE képviselőasszony, aki bíró, erősen bírálta a kormány közbiztonsági politikáját. A közbiztonságért a félreértelmezett liberalizmusra való hivatkozással megalkotott törvényes rend felelős – állapította meg a képviselőasszony. Ezek a törvények a bűnözés hathatós leküzdését lehetetlenné teszik. Kivették a hatalmat azoknak a kezéből, akik a bűnözést meggátolni lennének hivatva. A rendőrök és bűnügyi nyomozók hatáskörét annyira megnyirbálták, hogy sok esetben a körülményes jogi helyzetre való tekintettel képtelenek hathatósan fellépni.³⁵³

A liberalizmus a tőke szabad áramlásának érdekében nem tűr korlátozást. Viszont a korlátozás feloldását nem lehet csak a tőke vonatkozásában megvalósítani, hiszen itt sokkal többről van szó: alapbeállítódásról, ha úgy tetszik életfilozófiáról. A korlátozás feloldása, a kötelező szabályok liberalizálása a tőke számára a kívánt eredményt – a profitnövekedést – ugyan biztosítja, de az egyéni érdekek után rohanó emberben az agresszió, az egoizmus és a szerzési vágy felszabadítását is eredményezi, amelynek a bűnözés a velejárója.

³⁵³ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996. 124. o.

7. Konfliktus, célkonfliktus, káosz

„A rendszerváltás első szakaszában a taktikus politikusokra, civódó típusú emberekre volt szükség, most jöjjenek azok, akik tudnak távlatosan gondolkodni politikában, tudományban, kultúrában.”³⁵⁴ *Glatz Ferenc*

7.1. A kétélű konfliktus és a káosz

Elemzésünk során rámutattunk arra, hogy teljes egészében konzisztens társadalmi és gazdasági rendszer aligha lehetséges. Ezzel kifejezésre juttattuk, hogy a konfliktus sem kiszűrhető ki.

Az inkonzisztenciát és a konfliktusokat illetően két nézet áll szemben egymással.

Az egyik nézet, hogy a konfliktusokat és a feszültségeket nem lehet a társadalomtól távol tartani, de ha lehetne, sem lenne ideális, mert a konfliktusmentesség nem tartalmaz fejlődési tendenciákat. Ez vitathatatlan. Társadalmak nyilván képesek az inkonzisztenciát valahogy feldolgozni, ezért nem is kell különösebben törődni vele. Ez a beállítódás már a monetarizmusra jellemző. FUKUYAMA bemutatta, hogyan kell társadalmi problémákat bagatellizálni.

DAHRENDORF jogosan óvatosságra int. Ugyanis a konfliktusok pozitív jellegének és annak a hangsúlyozása, hogy a társadalom deviáns jellegű zavaró körülményeket is képes „megemészteni”, veszélyes lehet.

Az inkonzisztencia és a konfliktusok bagatellizálása azt a hiedelmet ébresztheti, hogy az egyensúly helyreállása törvényszerű, és hogy ez mindig érvényes. Az ilyen jellegű beállítódás elveszi a lehetőséget, hogy társadalmi konfliktusok okainak vizsgálatába bocsátkozzunk, és hogy ezeket súlyoknak megfelelően kezeljük. A kiélezett inkonzisztencia és a sorozatos normasértések komoly veszélyt jelentenek a társadalom számára.³⁵⁵

Az inkonzisztencia és a konfliktusok bagatellizálásában nem nehéz Adam SMITH harmóniatanát felfedezni, amely azt állítja, hogy a piaci mechanizmusokon keresztül az egyéni érdek képes a társadalmi és gazdasági egyensúlyt biztosítani – ha az állam távontartja magát a problémák megoldásától.

DAHRENDORF intésének figyelembevétele mellett érvényesek a következők: igaz, az inkonzisztenciát a társadalomból aligha lehet kizárni. Az is igaz, hogy ha lehetne, sem lenne optimális, mert a konfliktus – a nonkonformista magatartás – a fejlődés motorja és a kreativitás egyik alkotóeleme – de csak az egyik.³⁵⁶ A konfliktus csak akkor válik tragikussá, ha a konfliktus- és feszültségkezelés empirikus alapszabályából adódó társadalmi mechanizmusokat nem alkalmazzuk időben. Erről a 2.5.5. *Konfliktuskezelés* című fejezetben esett szó.³⁵⁷

³⁵⁴ Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06.00. *Nap-kele*.

³⁵⁵ DAHRENDORF, Ralf: Struktur und Funktion. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, VII. 1955. 491–519. o., különösen 511. o.-tól.

DAHRENDORF, Ralf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt*. Stuttgart, 1957. 115. és 118. o. és szórványosan másutt is.

DAHRENDORF, Ralf: *Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart*. München, 1961. 85–111. o.

DAHRENDORF, Ralf: *Über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*. Tübingen, 1961. 26. o.-tól.

³⁵⁶ Vö.: 2.3. *Kreativitás és ideológia*.

³⁵⁷ BALES, Robert F: Das Problem des Gleichgewichtes in kleinen Gruppen. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 311–330. o.

A konfliktus- és feszültségkezelés empirikus alapszabályának figyelembevételével mondhatjuk, hogy a konfliktus, sőt az abból adódó káosz sem okvetlenül negatív jelenség. „A kaotikus viselkedés nem különleges állapot, hanem az életnek éppen olyan inherens része, mint a rend és a koherens állapot.”³⁵⁸ Ez nem lephet meg, hiszen BALES csoportdinamikai vizsgálatainak eredményei is mutatják, hogy a konfliktus az emberi lét velejárója és hogy – ismétljük meg – a konfliktusok csak abban az esetben válnak egzisztenciális veszéllyé, ha a káoszba torkollanak és a káosz adott körülményei nem vezetnek egy magasabb organizációs szintre.

A konfliktusokra és kiélezett formájukra, a káoszra a bifurkáció jellemző. A bifurkáció kettéhasadást jelent. Ha a bifurkáció önfelerősítő mechanizmusát nem gátolja semmi, akkor a bifurkációk végtelennek tűnő, újra meg újra ismétlődő sora végül is a személyiség és a társadalom totális szétesésébe, szétzilálásába, önmegsemmisítésébe torkollik. A bifurkáció jelensége a pszichikumban a személyiséghasadáshoz (szkizofréniához), a kultúrában a szubkultúrák áttekinthetetlen, sokszor hátborzongató és gorombán inkonzisztens változataihoz, a társadalomban az atomizálódáshoz vezethet és vezet. Az államon kívül aligha van olyan tényező, amely képes lenne a bifurkáció öngerjesztő tulajdonsága ellen hatni. Ha az állam ráadásul arra az álláspontra helyezkedik, hogy „semmi köze az egészhez”, akkor nagy a veszélye annak, hogy a bifurkáció nem vagy csak erősen késleltetve vezet egy magasabb organizációs szintre – vagy csak olyan áldozatok árán, amelyek az állam konzisztens szerepvállalásán keresztül elkerülhetők lennének.

Az új, stabil állapothoz az út a politikai akarat mellett csak erős Énen keresztül vezethet. Konzisztens konfliktuskezelésre csak egy önmagát szervezni tudó Én alkalmas, amely képes a konfliktus- és feszültségkezelés alapszabályában megfogalmazott mártírszerepet magára vállalni. Az állam szerepének jelentősége tehát mindenekelőtt abban keresendő, hogy azokat, akiknek az önorganizációs képessége a káoszból való kivezetésre nem alkalmas, konzisztensen meggátolja a káosz fokozásában.

Ilyen értelemben kaotikus körülmények között erős Énre és határozott fellépésű államra van szükség, hogy a bifurkációt a lehető legkisebb áldozatok árán túl lehessen élni. Az állam ezt a feladatát csak akkor tudja megvalósítani, ha az állami funkciókat erős Énű és megfelelő szaktudással rendelkező személyiségek töltik be, akik hajlandók a tudományban rendelkezésre álló szerény ismereteiket hasznosítani. Ilyen értelemben mondta GLATZ Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, hogy „az Akadémia elkészítette a magyar tudományról szóló beszámolóját a Parlament számára, én ezt a beszámolót arra használtam ki, hogy a politikai pártoknak felkínáljam, faggassanak bennünket a tudomány használható értelméről”.³⁵⁹

Vö.: MENYHAY Emmerich: Pädagogische Auswertung der Interaktionsanalyse von Robert R. BALES. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990. 159–169. o.

MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest, 1995. 21., 25. és 34. o.

Vö.: KAHN, Hermann: *Spiel mit der Vernichtungsspirale*. Berlin, 1966.

³⁵⁸ NOVÁKY Erzsébet: Bevezetés a káosz témakörébe. In: NOVÁKY Erzsébet (szerkesztő): *Káosz és jövő kutatás*. Budapest, 1995. 12. o.

Vö.: NOVÁKY Erzsébet: Káosz, konfliktus, előrejelezhetőség. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (26–38) 26. o.

³⁵⁹ Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06:00. *Nap-kele*.

7.2. A hasznos konfliktus és az ősi hajtóerők

A konfliktus, sőt, a jelzett feltételek mellett ennek kaotikus változata sem reménytelen. Nem ok nélkül nevezi KOLLÁTH Zoltán a káoszt hasznosnak.³⁶⁰

A konfliktus hasznos szerepet játszik az Én-fejlődésben, mert az Én kiválása az Es-ből egy konfliktusokkal telített folyamatban megy végbe, úgy, hogy a gyermek figyelmét a felnőttek – mások – kívánságára, a Te irányába tereli. Az Én csak a Te fogalmához viszonyítva az, ami. A gyermeknek meg kell tanulnia, hogy rajta kívül még másoknak is lehetnek és vannak kívánságaik. Ezzel a gyermek lényét átható örömszerzés elve kerül háttérbe, és a realitás felismerésének a képessége alakul ki, feltéve, hogy a nevelés konzisztens.

John DEWEY a gondolkodásról írt könyvében rámutat, hogy a konfliktus a gondolkodás „csalétke”, amely provokálja megfigyelési képességünket, fejleszti értelmünket, és találékonnyá tesz bennünket.³⁶¹

A konfliktusok pozitív szerepe társadalmi szinten is jelentős. Az intézmények közötti szerep- és célkonfliktusok ugyanis nemcsak veszélyesek, hanem a társadalmi és gazdasági stagnálás ellen is hatnak. Ez az oka annak, hogy a célösszeegyeztetés problémájának a tárgyalása közben „csupán” gorombán ellentmondásos rendszerekről volt szó, olyanokról, amelyekben a szisztémaelemek céljai egymásnak feloldhatatlanul ellentmondanak.

A célkonfliktusok és a mögöttük meghúzódó érdekkonfliktusok megóvják a társadalmat és a gazdaságot a megmerevedéstől. A legtagabb értelemben vett konfliktusok az innovációt segítik. Konfliktusok és káosz gyakran bábáskodnak az új születésénél. Ezt mutatja az addig még soha nem tapasztalt gazdasági és műszaki innováció is, amelynek kezdete egybeesik a konfliktusokkal teli kapitalista rendszer kezdetével és a stagnáló feudális rendszer szétesésével. Köztudott, hogy a megmerevedett feudális rendszer nagymértékben kiküszöbölte a versenyt, és ezzel sok olyan konfliktust is meggátolt, amelyek viszont a fejlődéshez elengedhetetlenek.³⁶²

A konfliktusoknak a társadalmat és a gazdaságot élénkítő szerepére utalnak a kőolajtermelő és -felhasználó országok között kirobbant ellentétek a hetvenes években. Ez a konfliktus bírta rá az ipari országokat arra, hogy energiaellátásukról jó előre gondoskodjanak és hogy alternatívák kidolgozását kezdeményezzék. Annak idején az USA és a Szovjetunió közötti verseny a világűr meghódításáért ugyancsak olyan innovációs sorozatot indított el, amely addig példa nélkül állt a történelemben. Ha ezeknek az újításoknak nem is mindegyike vagy nem is minden aspektusa felel meg az emberközpontú fejlődés kritériumainak, az embert szolgáló fejlődési tendenciák meglete kétségtelen. Azok a vonások, amelyek nem ebbe az irányba mutatnak! , lényegében azért problematikusak, mert a világ.űrkutatásba befektetett milliárdokkal – akárcsak a fegyverkezés költségeivel – lényegesen fel lehetett volna oldani a Földünkön felgyülemlett cél- és szerepkonfliktusok sokaságát. Ez akkor vált volna lehetővé, ha társadalmi szinten az Én erősebb lenne, mint amilyen és ha a felettes Én normarendszere – ami a szociokulturális értékrend tükörképe – több emberit és kevesebb állatit, azaz kevesebb, a nyers hajtóerőkre támaszkodó magatartásmódot tartalmazna.

³⁶⁰ KOLLÁTH Zoltán: A hasznos káosz. *Magyar Tudomány*, 1993. No. 11.

Vö.: CORCORÁN, E: A káosz rendezése, *Tudomány*, 1991. No. 10.

³⁶¹ DEWEY, John: *Wie wir Denken*. Zürich, 1951.

³⁶² COSER, Levis: Sozialer Konflikt und die Theorie des sozialen Wandels. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. (385–396) 387. o.

„Az Úr így szólt Káinhoz: ... Ha helyesen cselekszel, miért nem emeled fel a fejed? De ha nem helyesen cselekszel, nem bűn van-e az ajtó előtt, mint leselkedő állat, amely hatalmában akar keríteni, s amelyen uralkodnod kell?”³⁶³

Még nem tartunk itt.

7.3. Az összeegyeztethetetlen célkonfliktus

FUKUYAMA felteszi a kérdést, hogy lehet-e a társadalmi rend megítélése során abból kiindulni, hogy az emberek elégedettek-e vagy sem. Arra a következtetésre jut, ami amúgy is közismert, hogy a differenciálódás elkerülhetetlensége miatt valamilyen okból minden ember elégedetlen.³⁶⁴

A társadalom működőképességének szempontjából az elégedetlenség alárendelt jelentőségű – éppen azért, mert a differenciálódás elkerülhetetlen.

Sokkal jelentősebb az a kérdés, hogy az elégedetlenség alapjait képező célkonfliktusok olyan jellegűek-e, hogy kompromisszumokkal és integrációval le lehet zárni őket vagy nem.

A monetarizmus célkonfliktusai kibékíthetetlenek.

Az észak és dél, a nyomornegyedek és a világvárosok pazarló luxusa, a hajléktalanok és a luxuspaloták, a munkanélküliek és dúsgazdagok – és még sorolhatnánk – közötti célkonfliktusok a monetarizmus gyakorlata alapján áthidalhatatlanok. Márpedig ezeket a súlyos célkonfliktusokat nem lehet tartósítani; kevesek előnyszerzésének háttérmentességével a döntő többség létjogosultságának semmibevétele áll szemben.

Ezt nem lehet elsimítgatni; ezen csak gyökeresen lehet változtatni. A társadalomnak valamilyen irányban el kell mozdulnia: vagy reformok, vagy önmegsemmisítés.

7.4. A társadalom polarizálódása és az ökölbe szorult kéz

„A szegényedés az elnyomottság csíráját hordja magában, s az elszegényedést rabság követi.”³⁶⁵ Wesselényi Miklós

7.4.1. Adatok és adalékok

A világ polarizálódását a világ globális jövedelemelosztásában történt dramatikus változások tükrözik vissza: 1960-ban a világ lakosságának 20%-a élvezte a világ globális jövedelmének 70%-át; 1989-ben ez az előnyös helyzetű réteg a világ globális jövedelmének már 82,7%-át birtokolta.

Ha a hátrányos helyzetűek részesedését vizsgáljuk, ugyanez a tragikus polarizálás tárul elénk. A világ legszegényebb 20%-os rétegének 1960-ban a világ globális jövedelméből csupán 2,3% jutott, és az emberiség képes volt még ezt a nyomorszintű részesedést is a szegyenletes 1,4%-ra csökkenteni.

1960-ban a leggazdagabbak és a legszegényebbek aránya 30:1; a szociális piacgazdaság fénykorában – a hatvanas években – 1970-re ez 32:1-re romlott.

³⁶³ BIBLIA. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat kiadása. Budapest, 1992. Teremtés Könyve, 4; 6–7.

³⁶⁴ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 208. o.

³⁶⁵ WESSELÉNYI MIKLÓS (1831). *Nemzeti olvasókönyv*. Közreadja LUKÁCSY Sándor. Budapest, 1988. 182. o.

A monetarizmus világviszonylatban való bevezetése után a hetvenes és nyolcvanas években ez az arányszám már *tragikusan eltolódott a hátrányos helyzetűek kárára*: 1970-ről 1980-ra 32:1-ről 45:1-re és 1980-ról 1989-re 45:1-ről 59:1-re.

Az alábbi táblázat mutatja a világ globális jövedelemelosztását.³⁶⁶

A világ globális jövedelméből való részesedés

Év	Leggazdagabb	Legszegényebb 20%-os részesedése	Gazdagok és szegények aránya
1960	70,2%	2,3%	30 : 1
1970	73,9%	2,3%	32 : 1
1980	76,3%	1,7%	45 : 1
1989	82,7%	1,4%	59 : 1

Az 1980-as évek elején a létminimum alatt élők száma Magyarországon körülbelül egymillióra tehető. Ez a lakosság 10%-a. ANDORKA Rudolf KOLOSI Tamás becslésére hivatkozva megállapítja, hogy 1992-re a létminimum alatt élők aránya 22%-ra, 1993-ra 24%-ra és 1994-re 32%-ra emelkedett. Ma ez a százalékarány a monetáris politika következtében jóval magasabbra tehető.³⁶⁷

Egy ismert osztrák profi teniszező apjának a perét 1996 augusztusában tárgyalta egy osztrák bíróság. A sportolónő apja, mint lányának menedzsere állt a bíróság előtt, mert nemzetközi manipulációkkal 103 millió schilling adóval károsította meg az osztrák államot. A kárt ugyan már megtérítette – kifizette a mellényzsebéből –, de a csalás büntetőjogi eljárása ekkor még nem zárult le.

Milyen jövedelemmel rendelkezik ez a sportoló, ha a 103 millió schillinges adóhátralék létrejöhetett? És milyen mesébe illő gazdagságot mondhat magáénak a világ mondjuk 400 leggazdagabb családja?

Al GORE *Mérlegen a Föld* című könyvében közöl egy fényképet egy bangladesi kisfiúról, alatta a következő szöveggel: „Az ilyen éhező gyermeknek, mint ennek a bangladesi kislánynak is, felpuffad a hasa, mert súlyos fehérjehiány miatt folyadék gyűlik fel benne a szervek degenerálódása közben. Átlagosan napi .37 000 öt évnél fiatalabb gyermek pusztul el éhezés és könnyen megelőzhető betegség következtében.”³⁶⁸

Említettük, hogy a gazdaságtudomány mindig is az erkölcs oldaláról közelítette meg a gazdálkodás problémáját. Mi is ezt tesszük.

Emlékszem egy olyan plakátra, amelyen nem volt más, csak egy ökölbe szorított kéz.

1996. november 1-jén az MTV *Objektív* című adásában bemutatták, hogyan élnek Magyarországon a hajléktalanok barlangokban. Évtizedek múltán ekkor jutott eszembe az előbb említett plakát, amivel annak idején nem tudtam mit kezdeni. Ugyanebben az évben december 8-án emlékeztem újra erre a plakátra, amikor az RTL bemutatta, hogyan élnek a hajléktalanok Münchenben.

7.4.2. Az új világrend társadalmi tagolása

A társadalom hagyományos társadalmi osztályokra való felosztása a monetáris világrendben nem látszik célszerűnek. A világ a globalizáció következményeként két

³⁶⁶ POSTEL, Sandra: Fenntartóképeség. A Föld alaptőkéje. In: BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994*. Budapest, é.n. (1–19) 3. o.

³⁶⁷ ANDORKA Rudolf: Szegénység. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. .108. o.

³⁶⁸ GORE, Al: *Mérlegen a Föld. Ökológia és az emberi lélek*. Budapest, 1993. 257. o.

érdekszférára bomlott. Az egyik érdekszférához azok tartoznak, akik a fennálló jogrend alapján többet fogyasztanak, mint amit fogyasztathatnának, a másikba azok, akik kevesebbet fogyasztanak, mint amennyit fogyasztathatnának.

A társadalom osztályokra való tagolása ma azért nem aktuális, mert mindkét érdekszférában megtalálhatók minden társadalmi osztály és réteg egyedei, és fellelhetők a legkülönbözőbb intézmények is. Mind a két szférában képviselve vannak a személyek, családok, vállalatok, kulturális, sport- és más intézmények, mind a két szférában jelen vannak államok, államközösségek (az eladósodott ENSZ!) és még bankok is (bankcsődök sorozata Európában!).

Arról van szó, hogy azok, akik a fennálló jogrend alapján többet fogyasztanak, mint amit fogyasztathatnának, függőségi helyzetbe kerülnek azokkal szemben, akik kevesebbet fogyasztanak – és gazdagodásuk következtében arányaiban egyre kevesebbet fognak fogyasztani, mint amit fogyasztathatnának. A függőségi helyzet – elméletileg – eltarthat az idők végezetéig, ha a társadalmi és gazdasági berendezkedés nem változik. A szegények szegényebbek és a gazdagok gazdagabbak lesznek.³⁶⁹

Végül is mit fognak kezdeni az egyre gazdagodó egyedek és kollektívák a felgyülemlett vagyonukkal, és hogyan fognak azok a tömegek elszegényedésükhöz viszonyulni, akik egyre inkább feleslegessé válnak? Az egyik lehetséges jövőképet MAGYARI BECK így jellemzi: „Egy szép napon átlépjük a mágikus 50%-os határt, miáltal a lakosok többsége szó (de nem szándéka) szerint ingyenélővé válik. Bekövetkezik az, ami a császárkori Rómában a dolgok mindennapos rendje volt, hogy tudniillik, «az istenadta nép» lebzseléssel és sűrűn ismétlődő vezérválasztásokkal tölti jobb sorsra érdemes idejét. Az úgynevezett demokrácia csak cifra lótakaró lesz a demagógusok által mozgatott, csürhévé züllött ! társadalomban.”³⁷⁰

Gyakorlatilag a tőke kizsigerelő szerepe nem tarthat örökké, mert a rendszer magában hordja felbomlásának csírait, amiről a következőkben lesz szó.

7.5. A monetarizmus csődje

7.5.1. Fukuyama meséje

Francis FUKUYAMA megállapítja: „Semmi kétség: a jelenkori demokráciák számos súlyos problémával küszködnek, a kábítószerezéstől és a hajléktalanok ügyétől a környezetkárosításon és a bűnözésen át a fogyasztói társadalom felszínességéig.”

Francis FUKUYAMA mesél: „Ezek a problémák azonban a liberális elvek alapján megoldhatóknak látszanak, és nem annyira súlyosak, hogy szükségképp a társadalomnak mint egésznek az összeomlásához vezetnének, ahogy a kommunizmus összeomlott a nyolcvanas években.”³⁷¹

Ha Hófehérke nem is olyan szeplőtlen, mint amilyennek FUKUYAMA látni szeretné, de azért annyira nem romlott, hogy ne lehetne belőle valami pozitívat kihozni, ha a thümosz ...

Nézzük meg ezt közelebbről.

A liberalizmuson alapuló monetarizmus csődje akkor nem szükségszerű, ha a FUKUYAMA által a társadalmi mechanizmusok hajtóerejeként központba helyezett thümosz

³⁶⁹ 1996. május 16-án a *Nap-kele* című adásban, miután részletesen bemutatták azokat a világ minden táján előfordult kegyetlenségeket, amelyek a Hágai Nemzetközi Bíróság Hatáskörébe tartoznának, az a kijelentés hangzott el, hogy a gazdag országok egyre gazdagabbak és a szegények egyre szegényebbek lesznek.

³⁷⁰ MAGYARI BECK István: *Közgazdaságon innen és túl. Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/6, 16. o.

³⁷¹ FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994. 19. o.

– a lélek elismerést követelő része – a társadalmilag és gazdaságilag hátrányos helyzetűekre is kiterjed, nemcsak az előnyös helyzetűek között érvényesül; akkor, ha a társadalmi cél-összeférhetetlenség feloldódik, ha a társadalmat uraló szélsőségesen előnyös helyzetűek a szélsőségesen hátrányos helyzetűeket emberszámba veszik és mind anyagilag, mind erkölcsileg integrálják őket. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a társadalom elveszítse liberális monetáris jellegét, mert a thümosz csak az altruizmuson – semmi esetre sem a piaci mechanizmusokat mozgató egyéni érdeken – keresztül képes érvényesülni. Itt aztán két lehetőség van: vagy az emberek válnak szentekké és szétosztják vagyonaikat, vagy az állam olyan törvényes ösztönző intézkedéseket hoz, amelyek a kollektív érdekek érvényesülését lehetővé teszik, méltánytalanul senkit nem sújtanak, szoros értelemben nem büntetnek, hanem egyszerűen elveszik a társadalomra káros viselkedés eredményélményét. A kondicionált (reaktív) viselkedési minták ebben az esetben is, éppen úgy, mint a kultúra megromlása esetében, a kultúra szerves részévé válnak.

Az itt kifejtett álláspontot a thümosz általános érvényesítésével kapcsolatban FUKUYAMA baloldali kritikának minősíti.³⁷² Az is: nem materialista kommunista, de keresztény vagy humanista, vagy szocialista kritika. De végeredményben mindegy, hogy minek nevezzük. A tényeken ez nem változtat.

7.5.2. A monetarizmus csődjének okai. Összefoglalás

A monetarizmus csődjének okairól – mindig más és más vonatkozásban – többször is szó volt. Az elemzés megérett arra, hogy ezeket az okokat összefoglaljuk.

7.5.2.1. A fogyasztói szerepkör kizárása

A monetarizmus szisztematikusan kizárja a fogyasztói szerepkört, és ezzel saját sírját ássa meg.

Azok, akik a fennálló jogrend alapján többet fogyasztanak, mint amit fogyasztathatnának, elszegényednek. Munkanélküli és szociális segélyből, s ezek megszűnése után kéregetésből és kukázásból nem lehet hatékony keresletet fenntartani.

A szociális piacgazdaságban a magas bérek túlfűtötték a keresletet, és ezzel járatták le a rendszer hitelességét. A monetarizmus átesett a ló túloldalára.

7.5.2.2. A munkalehetőség és a gazdasági növekedés összekapcsolása

A korlátlan kapitalista rendszer a munkanélküliség csökkenését a gazdasági növekedéshez kapcsolja, tehát attól teszi függővé,

1. amit a kapitalizmusra jellemző konjunkturális szakaszokra való tekintettel még optimális fejlődés esetén is csak „szezonálisan”, a konjunktúra idejére lehetne elérni,
2. ami egy véges világban véges forrásokkal lehetetlen és ami
3. – kivéve a „kistigris” országokat – világszerte optimális esetben sem éri el a 2,5, de inkább 3 %-ot. Ez a gazdasági növekedés okvetlen szükséges lenne ahhoz, hogy az adott körülmények között a munkanélküliséget stabilizálni lehessen. Ez alatt pedig a munkanélküliség állandó növekedésével kell számolni.

³⁷² FUKUYAMA, Francis: i.m. 20. o.: „...akiket nem vesznek emberszámba, akiken átnéznek.”

7.5.2.3. Munkanélküliség és csődhalmaz

A munkanélküliséget és a vele járó keresletcsökkenést felerősíti a vállalati csődök során utcára került tömegek keresletkiesése is. Ezen túlmenően nem kis gondot okoznak azok a terhek, amelyeket a feleslegessé vált tömegek átmeneti ellátása jelent.

A vállalati csődök sora rendíti meg szinte állandó jelleggel a monetárisan gazdálkodó, helyesebben nem gazdálkodó, hanem vakon az önérdek után rohanó társadalmakat. Mindaddig, amíg valamilyen még meglévő tartalékokból a kiesést pótolni lehet – amíg van, aki segítsen – meg lehet hosszabbítani a rendszer fennmaradását, de egyszer a tartalékoknak is vége. Amíg ez be nem következik, illúziókeltéssel, hogy majd jobb lesz, el lehet odázni a problémák megoldását – a rendszerváltást.

7.5.2.4. Innovációs kényszer és személyiség

A konkurenciaharc rákényszeríti a tőkést arra, hogy a technikai innovációból ne maradjon ki – hogy újdonságaival elsőként lépjen a piacra.

A kutatások és fejlesztések tőkebefektetéssel járnak. A befektetések hozama csak később jelentkezik. Ha a remélt hozam nem éri el a tőke általános rentabilitását, akkor a tőke az egyéni érdeken alapuló piaci mechanizmusok alapján munkabér-csökkentéssel vagy munkabér-befagyasztással pótolja a rentabilitásból származó hiányt. Ez is a kereslet rovására megy. Viszont a technikai innováció nagyobb termékkibocsátást tesz lehetővé. A kereslet és a kínálat diszharmóniája a monetarizmus csődjének elkerülhetetlenségét jelzi.

A kínálat túltengését a reklámok keresletre való csábítással igyekeznek kiegyensúlyozni. Ezeket a csábításokat a hátrányos helyzetűek képtelenek legális eszközökkel és módszerekkel követni. Ezen a ponton keresendő a bűnözés terjedésének egyik oka.

Az innovációk az automatizálás felé haladnak, ezért folyamatosan munkaerő szabadul fel. Esetleges új munkahelyek teremtése nem képes a megszűnt munkahelyeket teljesen pótolni. Ráadásul az új munkahelyek is a meglévő munkalehetőségek elosztása alapján jönnek létre: „kevesebb munkáért kevesebb bért”. Ez ismét keresletcsökkenést eredményez.

A technika fejlesztésének is megvannak az emberre szabott határai. Nemcsak arról van szó, hogy a technika elveszi az embertől a munkát, hanem arról is, hogy elveszi a szociális érzelmi védettséget, ami az Én-erő, a személyiségképzéshez elengedhetetlen feltétel, és elveszi az emberek többségétől a kreativitás élményét is. A szakértők világa az átlagember számára átláthatatlan, rejtélyes és elbizonytalanító.

A technika fejlesztése a személyiségformálás elhanyagolása mellett bizonyosan nem járul hozzá a befejezetlen teremtés befejezéséhez.

7.5.2.5. A forgalomba kerülhető pénzmennyiség behatároltsága

Ami a forrásokra érvényes, mutatis mutandis érvényes arra a pénzmennyiségre is, amely egy nemzetgazdaságon belül és világviszonylatban is forgalomba kerülhet. A pénzkibocsáthatóságnak megvannak a szigorú szabályai. A világ pénzmennyisége behatárolt értékrendet képvisel.

A monetáris elv, hogy pénzből pénzt lehet csinálni, nem azt jelenti, hogy az eredeti állapothoz mérten automatikusan több pénz kerül forgalomba, hanem azt, hogy a meglévőből egy bizonyos mennyiséget ismét magához von a tőke – és annyiival kevesebb marad bérek, nyugdíjak, egészségügy, oktatás, közbiztonság stb. céljaira. Ebben rejlik az állam és a lakosság pénzhiányának lényege.

Minél nagyobb pénzmennyiséget von magához a tőke, annál nagyobb lesz a hatalma, befolyása és azoknak a függősége, akiknek egyre kevesebb pénz jut. Ennek két tragikus következménye van:

1. Világos, hogy a forgalomba kerülhető pénzmennyiségből a tőke ugyan ismételtén magához vonhat összegeket – de csak addig, amíg van miből. A csőd legkésőbb akkor következik be, amikor a tőke olyan pénzmennyiséget von magához, hogy a rendezett élet fenntartása világviszonylatban lehetetlenné válik. De ekkor már a tőke kezében összpontosult pénzmennyiség is értékét veszti.
2. A forgalomban lévő pénzmennyiség a keresletet képviseli. Amilyen mértékben ez a tőkéhez vándorol, olyan mértékben szűkül be a kereslet, míg nem a piaci mechanizmusok egyik fogaskereke – a kereslet – kiesik, és a rendszer lebénul.

7.5.2.6. Az államadósságok csapdája

GIDAI Erzsébet kifejti, hogy az adósságcsapdából való kitörés csak akkor járhatna eredménnyel, ha két célt egyszerre lehetne megvalósítani: 1. cél a fizetési mérleg javítása, azaz az adósság csökkentése; 2. cél a gazdaság szerkezetének átalakítása. De ehhez pénz kellene. A pénz pedig kamat és esetleg tőkevisszafizetés formájában oda vándorol, ahol már eddig is több volt belőle, mint amennyi tisztességes és méltányos. Ezt a kettős célt egyszerre még nem tudta elérni egyetlen ország sem.

Ha valamilyen csoda folytán sikerülne egy országnak a kettős célt egyidejűleg megvalósítani, máris a következő korlátba ütközne: „Egy-egy ország esetében mindig elképzelhető például a kamatfizetéshez, esetleg tőketörlesztéshez szükséges kereskedelmi aktívum elérése. Az összes ország esetében azonban a külkereskedelem egy nulla összegű játék: amennyivel az egyik országcsoport többet exportál, a másiknak ugyanannyival többet kell importálnia. Jelenleg nagy nettó importőr egyedül csak az Egyesült Államok, de az így keletkezett hiányt Japán és Németország nagymértékű aktívuma fedezi. A többi ország kínosan ügyel arra, hogy ne alakuljon ki nagyobb hiány a külkereskedelemben. Így bár egy-egy ország néhány milliárdos aktívumát mindig lehet realizálni, az eladósodott országok évi százmilliárdra rugó kamatkötelezettsége exporttöbblettel egyszerűen nem realizálható.”³⁷³

Azaz: hiába történne csoda, hiába lenne képes egy ország egy időben adósságot törleszteni és gazdaságát is fejleszteni, hiába tudna többet termelni, mint ma, nem lenne, aki termékeit felvásárolná. Nincs piac, nincs befogadóképesség, így a hitelezőknek nem is érdekük, hogy az adósságot kifizettessék. Nekik mindenképpen kedvezőbb egy aranytojást tojó tyúk, amely alól rendszeresen és állandóan ki tudják szedni a tojásokat. Az adós államok számára ez egyenlő az öngyilkossággal. De a hitelezők számára is önellenes: a Valutaalap által diktált visszafogó, mindent privatizáló és mindent leépítő intézkedések során a munkanélküliség a fejlett országokban már csak azért is növekszik, mert a fejlődő ország! ok, de még a felzárkózni szándékozó országok piacosítása sem képes a fejlett országok terméktöbbletét felvásárolni. GIDAI Erzsébet rámutat arra, hogy Nagy-Britanniában a fejlődő országokba irányuló export visszaesése miatt közvetlenül kb. 200 ezer, közvetve pedig mintegy 250 ezer ember veszítette el munkahelyét.³⁷⁴

Nem csak az államra, hanem általában érvényes: az állandósult kamatterhek irracionálisak, mert állandósult tőkekivonást jelentenek. Tőkekivonással pedig nem lehet sem

³⁷³ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 25. o. előszőr: GIDAI Erzsébet: A magyar eladósodási folyamat jellemzői és kiváltó okai. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*. 1994/4. 23–25. o.

³⁷⁴ GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996. 25. o.

egy mikro- sem egy makrogazdaságot fellendíteni. Az állandósult kamatterhek logikája sántít. Az állandósult kamatterhekkel szemben a kölcsönök értékének megfelelő számú és nagyságrendű befektetés áll – ha a kölcsönt egyáltalán beruházásra fordították –, tehát korántsem egy időtálló tartós befektetési folyamat. Egy összegben és időben behatárolt befektetés az erős konkurenciára való tekintettel gyakran nem képes az állandósult tőkelvonást kompenzálni. Ezt bizonyítja a nyugati csődhalmaz, amiről szinte naponta érkeznek a hírek.

A kölcsönökből finanszírozott befektetések hozama állandó jelleggel jelentős mértékben a kamatok fizetésére fordítódik.

Ha a kölcsönt nem beruházásokra használták, akkor rosszhiszeműség áll fenn a kölcsönadók részéről, mert a kölcsönzéskor már tudták, hogy képtelenség a kölcsönt visszafizetni.

7.5.2.7. Leszerelés, hadiipar, sakk-matt

A kizárólag a piaci mechanizmusokra való hagyatkozás elzárja a konzisztens megoldásokhoz vezető utat.

A leszerelés abból a szempontból is problémát okoz, hogy a leszerelők munkába állítása a máris nyomasztó munkanélküliségre való tekintettel aligha lehetséges. A leszerelők lényeges jövedelemcsökkenése a kereslet beszűkülését eredményezi. (Hasonlóan kétélű a helyzet, mint a nyugdíjkorhatár felemelése esetén, mert ezzel is a fiatalok elhelyezkedésének esélyeit csökkentik.)

A Római Klub jelentése szerint nem sikerült az inflációt megállítani, és nem sikerült a hadiipart polgári termelésre átállítani.³⁷⁵

A sakk-matt helyzet: ha továbbra sem sikerül a hadiipart polgári termelésre átállítani, akkor a háború veszélyének tudatával kell élnünk. Ha sikerül átállítani, akkor tovább növekszik a polgári termelés és ezzel a kínálat is. A leszerelt katonák jövedelemkiesése azonban tovább csökkenti a kereslet volumenét, a fogyasztói szerepkör beszűkülését, és így egyre közelebb kerülünk a „nincs tovább” állapot bekövetkezéséhez.

7.5.2.8. A vezetői képességek nélküli vezető és a szétzilált kultúra

Az Amerikai Egyesült Államok a világ vezető állama, ennek ellenére az eladósodott államok közé tartozik. Ennek tükrében paradox és álszent az indoklás, amit a szociális piacgazdaság életképtelenségére felhoztak, miszerint inflációt szül, és hogy az állam eladósodik. A hírekből tudjuk, hogy az USA már olyan helyzetbe is került, hogy nem tudta alkalmazottainak bérét kifizetni, s hogy pénzhiány miatt közintézeteket napokra be kellett zárni.

Az ellentmondás kibékíthetetlen: egyrészt a világ az USA-tól várja a segítséget katonailag és gazdaságilag, az USA pedig ki van szolgáltatva saját pénzügyi köreinek és Japán kénye-kedvének. Valóban Japán az, amely Mexikót kisegítette húszmilliárd dollárral, mert az USA saját erejéből nem lett volna képes erre. „Japán minden hónapban biztosítja az USA költségvetési hiányát fedező alap jelentős részét azzal, hogy havonta tízmilliárd dollárért vásárol fel kincstárjegyeket.” Ez lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy „1985-től 1987-ig Japán teljes kintlevősége 19 600 milliárd dollárról 43 700 milliárd dollárra nőtt.” A kérdés, hogy valójában mit ér ez a kintlevőség? Fedezet hiányában semmit; elszámolandó é! rték, nem

³⁷⁵ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statiquum 1995. 91. o.

több. Arra jó, hogy Japán bemutassa, „megengedheti” magának, hogy a világ legeladósodottabb állama legyen, hiszen követelése messzemenőn fedezi adósságát. A baj ott kezdődik, hogy Japán fantasztikus követelése az USA-val szemben valószínűleg soha nem lesz realizálható. A pénzügyi egyensúly fellegvára szaharai futóhomokra épült.

Az „Österreichische Postsparkasse” által az Osztrák Pénzügyminisztérium számára elkészített és 1995 júliusában nyilvánosságra hozott jelentés 46. oldalán található összehasonlító táblázat alapján a rekordot a japán államadósságok tartják: az egy főre eső államadósság már 1988-ban elérte a 249 000 schillinget és 1993-ra 293 000 schillingre növekedett. Ezen túlmenően a „Bank of Japan mint a világ gazdaság egyik meghatározója, becslések szerint 1986 januárja és 1987 júniusa között 57 milliárd dollárt költött arra, hogy fékezze a dollár gyengülését. Ráadásul Japán évi 10 milliárd dollárral a fejlesztési támogatás legjelentősebb hozzájárulója és a második legnagyobb az olyan sokoldalú intézmények fenntartói közt, mint a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap.”³⁷⁶

Itt érdemes egy pillanatra elgondolkodni. Végül is mi lett az USA szabadosságának és monetáris politikájának az eredménye azonkívül, hogy a dollár állandó közbelépésre szorul, hogy az állam reménytelenül eladósodott, hogy a dollár árfolyama a hatvanas évek elejéhez viszonyítva több mint 50%-kal csökkent, hogy a munkanélküliség, kábítószeres, bűnözés, a megoldatlan kisebbségi problémák, a gettó, a korrupció, a prostitúció, a homoszexualitás és egyéb alantas jelenségek az USA-t erkölcsileg lehetetlen helyzetbe hozták.

FUKUYAMA győzelmi himnusza a liberális demokráciáról mese, amit először el kell hinni, hogy az ember komolyan vegye. Az USA valójában megszegyenült helyzetbe került Japánnal szemben, egy olyan társadalommal szemben, amelyben a hagyományos szociokulturális értékrend összeegyeztethetetlen a szabadosság elvével és ahol a nevelésre és a képzésre a legnagyobb hangsúlyt fektetik. „Japán és Délkelet-Ázsia huszonöt-ször többet fordít az alap- és középfokú oktatásra, mint a világ más államai átlagosan.” Ilyen körülmények között érthetővé válik Japán gazdasági fellendülése. „Ma egy közepes japán diák többet tud matematikából, mint az amerikai diákok 99%-a.”³⁷⁷

³⁷⁶ KING, Alexander ... i. m. 48. o.

³⁷⁷ BESZTERI Béla: Merre tart a világ az államszocializmus összeomlása után? *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 108. o. Hivatkozva Norman MACREA közgazdászra.

8. Kiút a káoszból

8.1. A bebetonozott monetarizmus és az eredményélményen alapuló tanulás

„Hogy boldogabbá tesz-e, ha egy új társadalomtudomány lép a természettudományok prioritásának helyébe, lehetetlen megjósolni. Ha igen, akkor talán még van esélyünk a túlélésre, de csak akkor, ha sok kitűnő, tanult és vállalkozó szellemű ember érzi személyes kihívásnak az emberi szellem új próbatételét – és ha átérzik, ezúttal nem az a cél, hogy a természet felett uralkodjunk, hanem a technika és az irracionális társadalmi erők és intézmények fölött, amelyek nemcsak a nyugati társadalom, hanem az emberiség fennmaradását veszélyeztetik.”³⁷⁸ *Erich Fromm*

Lenne a földön elég tennivaló, ha az individualizmus, a liberalizmus és a demokrácia félremagyarázása nem állna a konzisztens állami befolyásolás útjában, és ha nem merülne fel az a lehetőség, hogy a hatalmat gyakorlók maguk is a „tisztába tétel áldozatául eshetnének”. Ehhez járul Európában a liberális progresszizmus immáron majdhogynem négy évtizedes gyakorlata, amelyet a liberális progresszizmus monetarista változata tetézt be. Beállítódás változására kevés az esély. Az Amerikai Egyesült Államok a liberális progresszivitás szabados „kultúrtermékeivel”, életformájával elárasztotta a világot. A liberális progresszizmus monetáris változata olyannyira bebetonozta magát, hogy mértékadó képviselői jószántukból aligha fogják feladni a nekik jelen pillanatban még előnyös társadalmi és gazdasági rendet.

A kérdés az, hogy van-e, lesz-e ebben az általános társadalmi berendezkedésben olyan erő, olyan személyiség, intézmény, olyan mozgalom, amely a média segítségével képes a társadalom józanabb tagjait nemzetközileg mozgósítani, és az innovációk sorát konzisztens irányba elindítani. Ha nincs, akkor is van még némi remény. A káosz – ha egy magasabb organizációs szinthez vezet – kitisztul. Ennek a folyamatnak megvannak a lehetőségei és sajátosságai. Nézzük meg közelebbről.

Ha a katasztrófák felé sodródó társadalmi és gazdasági folyamatok sora a kondicionált viselkedési minták negatív utóhatásait olyannyira fokozza, hogy következményeik elviselhetetlenné válnak, akkor az eredményélményen alapuló tanulási mechanizmusok feltételezhetően magatartásváltozásra fognak kényszeríteni. De ez önmagában még mindig nem elégséges. Nézzük meg ezt is közelebbről.

A negatív jelenségek fokozódása, a nyomor, a munkanélküliség, a bűnözés, az intézményesített rablás, a homoszexualitás, a prostitúció, a kábítószeresítés, a falfirkálás, a természet agóniája és más hasonló jelenségek már ma is súlyosak, és mégsem mozdul el a társadalom a konzisztens változás irányába. Az elmozduláshoz nyilvánvalóan az szükséges, hogy ne csak a széles tömegek, hanem sokkal inkább a hatalmon lévő kiváltságos helyzetűek is érzékeljék a liberális-monetáris viselkedési minták katasztrófába torkolló negatív utóhatásait. Mindaddig, amíg a katasztrófák bekövetkezésének lehetőségei és következményei a mértékadó monetáris körök számára valahol a jövőben lebegnek, és úgy tűnik, egyelőre még mennek a dolgok, addig ezen az alapon aligha lehet változásra számítani.

³⁷⁸ FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni? Egy új társadalom alapvetése*. Budapest, 1994. 173. o. és FROMM Erich: *Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft*. München, 1980. 168. o.

Ma még az a kilátás sem vezet konzisztens változásokhoz – mert a magatartások következményei az előnyös helyzetűek számára még nem elég fájdalmasak –, hogy a luxusjavak egyre nagyobb, de egyre szűkebb körű koncentrációjával a kiváltságosok magukat olyan gettóba zárják, amely egyrészt a társadalmi beágyazottság hiányában életképtelenné válik, másrészt nincs olyan privát alapon működő biztonsági szolgálat, amely képes lenne a gettót az elkeseredett tömegek ellen megvédeni.

8.2. Az állami szerep vállalása

„A legfőbb érték az ember. Eközben azonban a gazdasági számításokban nem emberi, hanem csakis anyagi értékek szerepelnek ... Ebbe belefér az is, hogy ha egy rezsim pl. a politikai érdekeket éppen többre tartja a gazdaságinál, akkor ennek oltárán gazdaságilag ésszerűtlenül anyagi értékeket áldoz – meg az is, hogy ha a rezsim történetesen gazdasági tűzoltással foglalkozik, akkor emberi értékeket szórjanak a tűzre, hogy fészket eltömítsék.”³⁷⁹
Garai László

Az állami szerepvállalás központjában az ember egyéni és kollektív érvényesülése – egyéni és társadalmi önmegvalósítása – kell hogy álljon.

Az állam szerepvállalásának lényege olyan szabályok alkotása és betartatása, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyéni érdekek a kollektív érdekek és a kollektív érdekek az egyéni érdekek létjogosultságát ne zárják ki.

Az állami szerepvállalás nem vonatkozhat csupán a gazdaság befolyásolására. Ezzel párhuzamosan az embert szellemileg és erkölcsileg is életképpé kell tenni. A hangsúly a nevelésen és képzésen, az ember erkölcsi és szellemi színvonalának az emelésén van, mert csakis ez képes a társadalmat és a gazdaságot tartósan fellendíteni. Természetesen GLATZ Ferenc megállapítása elemzésünk végén is érvényes: „A társadalmi demokratizmus legnagyobb emeltyűje az iskola és a kultúra lehet ...”

Az elemzésből remélhetőleg kiderült, hogy végtelen gazdasági növekedés egy véges világban nem lehetséges, és hogy nem okos dolog a munkanélküliség problémájának megoldását a gazdasági növekedéstől függővé tenni – attól, ami hosszú távon nem megvalósítható. Népeség-, termelés- és fogyasztáskorlátozás nélkül a jövő társadalma elképzelhetetlen. Mégis, a sajátos magyar viszonyoknak megfelelően először a Nyugathoz való felzárkózást kell az államnak szerepvállalásában biztosítani, amit a gazdaság befolyásolásával párhuzamosan a képzésnél és a személyiségformálásnál kell kezdeni. GLATZ Ferenc megállapítása ebben a vonatkozásban is érvényes: a gazdasági fellendülés legnagyobb emeltyűje az iskola és a kultúra lehet. Ezt a feladatot az állam válláról nem tudja levenni senki. Ha ugyanis a nevelés és képzés kizárólag a privát szféra kezébe kerül, akkor elvesznek azok az anyagilag hátrányos helyzetből induló tehetségek, akik a költségeket képtelenek fedezni, és a kollektív és egyéni érdekek közötti egyensúly súlyosan megsérül. Tanulságul szolgáljon GLATZ Ferenc nyilatkozata, amelyben hangsúlyozta: „Ha a mai oktatási rendszerbe lépnék én ma be az öcsémme, akkor valószínű belőlünk nem lett volna értelmiségi, vagy nem is lenne értelmiségi.”³⁸⁰

Ami a kultúrát illeti, szükséges még egyszer rámutatni, hogy valamilyen erkölcsi korlátozás nélkül a szabadság nem vezethet sem az egyén, sem a társadalom boldogulásához. A korlátozás pedig csak két oldalról jöhet: vagy a lelkiismeret korlátoz, vagy

³⁷⁹ GARAI László: *Quo vadis tovaris? A modernizáció útjáról és a rajta vándorló emberről*. I. kötet. Budapest, 1995. 82. o.

³⁸⁰ Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06.00. *Nap-kele*.

az állam; azonban a lelkiismeret állami befolyás nélkül a nevelés és oktatás felkarolása nélkül magától nem fog megvalósulni. Ez az a pont, ahol ZÉTÉNYI Zsolt jogosan kijelenti, nem hisz abban, „hogy a gazdasági javulás a magyarság lelki egészségének egyszerűen automatikus előfeltételét jelenti és a lelki gyógyulás önmagától, gyorsan bekövetkezik”.³⁸¹ Persze hogy nem, mert a gazdasági fellendülés az embertől függ – de az embert a gazdasági körülmények is azzá teszik, ami. Az államnak két irányban kell előretörni, ha eredményes akar lenni – ha van rá pénze. Itt helyén való *A kényszer és az ellen.kényszer* című fejezetre utalni.

Az állami szerepvállalás jelentőségét a korlátozó kultúra megőrzésével, illetve újraélesztésével kapcsolatban Wolfgang SMITZ professzor, volt osztrák pénzügyminiszter megállapításai hasznosak lehetnek. SMITZ egyik tanulmányában rámutat a vallások és az állam szabályzó szerepének különbségére: a vallás az erkölcsösség maximumát követeli; az államnak azonban figyelembe kell vennie polgárainak sokszínű jellemvonásait, és számolni kell a súlyosabb elhajlásokkal is, de „ha a politika csupán a minimális erkölcsöt tekinti általános erkölcsnek, akkor a minimális erkölcs súlyos ignorálásával is számolnia kell. Ebben az esetben a szervezett bűnözés bizonyos körülmények között rémálom szintű kormányozhatatlanságba torkollhat.”³⁸²

8.2.1. A társadalom és a kultúra sajátosságai és a koordináló tényező

„A közgazdász a múltra vonatkozó adatokat vagy tagadja, vagy kísérletet tesz felhasználása körülményeinek megteremtésére. Magamat az utóbbiak közé sorolom.”³⁸³
Berend Iván

A kultúra mindig valamely társadalom kultúrája. A társadalom konszenzussal teremti meg normatív struktúráit, és a normák viselkedési mintákban jutnak kifejezésre. A szociokulturális értéktételezések két oldala, a viselkedési minta és a norma makroszinten a társadalom és a kultúra poláris párosulásában nyilvánul meg. Ez a tény a társadalom és a kultúra zárt rendszerére utal. A zárt rendszernek jól érzékelhető sajátosságai vannak. A társadalom és a kultúra sajátosságait a *Társadalom és kultúra* című fejezetben tárgyaltuk. Ebből kiderült, hogy a társadalom és a kultúra alkotóelemeinek bármelyikéből indulunk is ki és ha a rendszer útját bármely irányba követjük, a kiindulópontból jutunk vissza. Ha a kultúra és a társadalom bármely alkotóelemében értékváltozás történik, az végighúzódik a rendszer egészén – szükségszerűen érinti a kultúra és a társadalom egészét, s a társadalmi

³⁸¹ Vö.: ZÉTÉNYI Zsolt: A hatalom felelőssége. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszélőorozata. Püski. Budapest, 1993. 269. o.

Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. Különösen: Öncsonkítás nem alkalmas nevelésre. 191. o.-tól.

³⁸² SMITZ, Wolfgang: *Hat der Westen eine Wirtschafts- und Sozialordnung?* Kézirat. 11–12. o.

Vö.: LENTNER Csaba: *Ki fizeti (meg) a privatizációt?* A Soproni Egyetemen tartott Privatizációs Konferencia (1995) előadás anyagából. 2. o.; továbbá:

LENTNER Csaba: *Gazdaság és társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1996/3/4.: Súlyosan esik a latba, hogy „az eredeti tőkefelhalmozás alvállalkozókon keresztül, de központi kormányzati akaratra kivitelezett módszere utólag mint sok esetben kiderült, törvénytelen módszerek megtűrésevel, de minimum erkölcsileg tisztességtelen eszközök igénybevételel történt” ... és ezek „több száz évre is akár megalapozhatják az ország gazdaságpolitikáját meghatározó tulajdonosi viszonyokat” – állapítja meg LENTNER Csaba.

³⁸³ BEREND Iván: Társadalmi hatások a gazdasági növekedésben. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. (313–324) 313. o.

beállítódáson keresztül meghatározza a gazdasági etika alapvonásait; ez azt is jelenti, hogy a társadalom és a kultúra építményének minden eleme, a norma, a viselkedési minta, a szociális szerep és az intézmények mindegyike innovációk befogadására alkalmas, s így a társadalom és a kultúra építményébe és ezen építmény lényegének megváltoztatásába több ponton be lehet hatolni. Ez a társadalomban és kultúrájában való változások kiszámíthatatlanságára, a társadalom és a kultúráváltozásokkal szembeni érzékenységre utal. Ez az alapvető tény betetőzi azokat a bizonytalanságokat, amelyek a társadalmi és gazdasági fejlődés bizonytalanságából adódóan amúgy is elkerülhetetlenek. Ilyenek a bizonytalanságot okozó tényezők, például a konszenzuskészség, amely akkor is örök igazságokban való gondolkodás felé terel, ha ehhez a feltételek hiányoznak; ilyen az ember erős irracionális oldala, az érzelmvilág, a létállapot és az intuíció, valamint a szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye; ilyen a véletlen asszociációk szerepe a viselkedési minták képzésében; ilyenek az észlelési és értelmezési nehézségek, amelyek erősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a mai evolúciós szinten élő ember különösen a humán tudományokban, a makroszintű összefüggések vizsgálata során képtelen a világról hiánytalan képet alkotni.³⁸⁴

A felsorolt nehézségek ellenére valahogyan mégis meg kell kísérelni, hogy a társadalom és a gazdaság hozzávetőlegesen konzisztensen fejlődjön, azaz, hogy a társadalmi célok ne mondjanak egymásnak ellent kibékíthetetlenül.

A konzisztencia magától nem jön létre, szükség van koordináló tényezőre. Mi azt állítjuk – a manchester-kapitalizmus és a monetarizmus gyakorlata bizonyítja –, hogy az ember mai evolúciós szintjén az elengedhetetlen koordináló tényező az állam. Az állam az, amely szerepének tudatában az egyéni és a kollektív érdekek közötti koordinációt a relatíve legkisebb kockázattal képes megvalósítani. Mint ahogy ezt már a 2.5. fejezetben kifejtettük, államon minden olyan – akármilyen szempont szerint demokratikusan létrejött – területi-közületi szerveződést értünk, amelynek joga van szabályozni, korlátozni, valamint joga és kötelessége a szabályok betartásáról gondoskodni, a közigazgatás, a közbiztonság és az igazságszolgáltatás feladatait egy eredményélményen alapuló rendszerben ellátni.³⁸⁵

A monetáris felfogás Adam SMITH harmóniatanára támaszkodva azt állítja, hogy a piaci mechanizmusok azok a tényezők, amelyek harmóniáról, egyensúlyról és konzisztenciáról gondoskodnak. Nézzük meg ezt az állítást ebben az összefüggésben még egyszer: a piaci mechanizmusok racionálisnak látszanak, de nem képesek egy racionális gazdasági viselkedés előfeltételeit megteremteni.

A piaci mechanizmusok *erősítik* a társadalom és a gazdaság sajátosságaiból adódó tendenciákat, miszerint csak *utólag*, a fejlődés következményeiből lehet következtetni annak konzisztens vagy inkonzisztens jellegére. A piaci mechanizmusokból csak *utólag* lehet megítélni, hogy egy gazdasági tevékenység mennyire volt konzisztens és mennyire nem, amikor már a gazdasági folyamatok során kialakult *gazdasági etika értéktételezései a szociokulturális értékrendbe befolytak és a társadalmat érzékenyen formálták*. Továbbá: ha az inkonzisztenciára utólag fény derül, akkor mi az a tényező, amely konzisztens irányba tereli a fejlődést? ! *Azok a piaci mechanizmusok, amelyek az inkonzisztenciát előidézték – az önérték?*

³⁸⁴ MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest, 1994.

MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996.

³⁸⁵ Az eredményélményen alapuló rendszer az államot tendenciálisan optimális döntések irányába kondicionálja. Ezt a rendszert KOROMPAI Attila öntanuló rendszerként említi.

Vö.: KOROMPAI Attila: Speciális térségek regionális fejlesztési stratégiái. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. (613–622) 622. o.

Világos, hogy szükség van egy olyan tényezőre, amely az önérdék szabályzó erején valamelyest túlmutat, még akkor is, ha ez a tényező sem lehet mentes az önérdékű viselkedéstől –, mert emberek képviselik. Még mindig jobb valamilyen korlátozás, mint az eredeti hajtóerők, az egoizmus, az agresszió és a szerzési szenvedély elburjánzása. Ezzel kapcsolatban bizonyosan érdemes ismételtén Wolfgang SMITZ professzor intésére ügyelni. Fontosságára való tekintettel ismételjük meg: „ha a politika csupán a minimális erkölcsöt tekinti általános erkölcsnek, akkor a minimális erkölcs súlyos ignorálásával is számolni kell. Ebben az esetben a szervezett bűnözés bizonyos körülmények között rémálom szintű kormányozhatatlanságba torkollhat.”³⁸⁶

8.2.2. A társadalmi és gazdasági változások alapszabálya

A társadalom és a kultúra legeredetibb és talán a legtragikusabb sajátossága, hogy nincs olyan társadalmi mechanizmus, amit egy előre megtervezett társadalmi fejlődés érdekében megnyugtató bizonyossággal be lehetne vetni. Ez volt a tervgazdálkodás csődjének az oka.

A társadalom és a kultúra rendszerében a változások a társadalom és a kultúra alkotóelemeinek mindegyikén keresztül oly irracionálisan, kiszámíthatatlanul mennek végbe, hogy százszázalékos bizonyossággal majdhogynem lehetetlen ezek kihatásait még rendezett körülmények között is megfogalmazni. Minél liberálisabb – pluralisztikusabb – egy társadalom, annál erőteljesebbek a jövőt illető bizonytalanságok.³⁸⁷

A bizonytalanság a káosz kialakulásának intenzitásával párhuzamosan növekszik, és olykor zavarba hozza a legjelesebb jövőkutatókat is. Ilyen helyzetben a jövőkutatók fokozottan az alternatívákban való gondolkodásra vannak utalva.³⁸⁸

Az előzőekben ismertetett okok majdhogynem lehetetlenné teszik a társadalom és a gazdaság konzisztensnek ítélt fejlődésének megtervezését, és érintik a humán tudományok egészét különösen akkor, ha makroszintű összefüggések felismerése a cél. Ez is közrejátszik abban, hogy a gazdaságtudomány makroszinten inkább az ideológiák függvénye, mint megbízható ismeretekre épített elmélet.

Azok az okok, amelyek a társadalmi és gazdasági fejlődés biztos megtervezése ellen hatnak, oly számosak és súlyosak, hogy azt kell mondanunk: a társadalmat és a gazdaságot többé-kevésbé olyan innovációk jellemzik, amelyek változásokhoz vezetnek. A társadalom és a gazdaság valahogyan „mindig” „fejlődik”, hogy milyen irányba, hogy konzisztensen vagy kevésbé, azt csak utólag, az innovációk következményeiből tudjuk kisebb vagy nagyobb valószínűséggel megfogalmazni. A konzisztens fejlődés egyik további feltétele tehát, hogy a konzisztensnek ítélt és kijelölt társadalmi és gazdasági célok meghatározása után az oda vezető út mutatóit állandó jelleggel figyelemmel kell kísérni és korrigálni kell.

³⁸⁶ SMITZ, Wolfgang: *Hat der Westen eine Wirtschafts- und Sozialordnung?* Kézirat. 11–12. o.

³⁸⁷ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom.* A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel A növekedés korlátai megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statiquum 1995. XVI. o.: „A harmincas években F. D. Roosevelt amerikai elnök megbízta szakértőit, hogy készítsenek egy tanulmányt a jövő technológiáiról. A megjelentetett tanulmány igen hatásos, sőt lenyűgöző volt. Csupán egy hibája volt; nem jósolta meg a televízió, sem a műanyagok megjelenését, nem említette sem az óriás repülőgépeket, sem a lézersugarakat, de még a golyóstoll feltalálását sem! (Giesbert, 1990)”
Vö.: HIDEG Éva – KOROMPAI Attila – KOVÁCS Géza – NOVÁKY Erzsébet: *Jövő kutatás.* Budapest, 1992. A jövő kutatással szembeni ellenérvek. 28. o.-tól.

³⁸⁸ Vö.: GIDAI Erzsébet: *Jövőalternatívák.* Budapest, 1990.

Vö.: GIDAI Erzsébet: A jövő kutatás szerepe a döntési folyamatban. Alternatív utak Magyarország fejlődésében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén.* A Magyar Tudományos Akadémia Jövő kutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövő kutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 11–17. o.
Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében.* Budapest, 1996. 8. o.

Ennek a feladatnak a konzisztens jellege akkor biztosított, ha abból indulunk ki, hogy a kitűzött célok ugyan a társadalmi mechanizmusokban rejlő instabilitás ellenére is megvalósulhatnak, ha a véletlenek sorozata ezt lehetővé teszi, de ez nem törvényszerű.

*Törvényszerű az, hogy a társadalom és a gazdaság változik, valahogyan, valamilyen irányban fejlődik, és hogy ez a fejlődés állandó ellenőrzést és korrekciókat igényel, s hogy nincsenek optimális döntések, de biztos, hogy bizonyos alternatívák kedvezőbbek, mint mások.*³⁸⁹

Tévfejlődésről csak akkor jogos beszélni, ha nincs meg a hajlandóság vagy a lehetőség egy olyan irányú fejlődést utólag korrigálni, amelyről utólag kiderül, hogy durván inkonzisztens.

Az emberi pszichikum feltehetően hárommillió évvel ezelőtt alakult ki, ezzel szemben például a szárnyasok mögött ötvenmillió év evolúció áll az egymásra halmozott és genetikailag rögzített tapasztalatok sokaságával és a természet által rögzített magatartásmintákkal. Az embert a természet kiszabadította a viselkedési determinációból; az ember maga teremti meg viselkedési mintáit, amelyeket az ősi hajtóerők szinte észrevétlenül befolyásolnak. Az emberi pszichikum nem változik olyan gyorsan, hogy az örömszerzés elvén és a védekezési készenléten keresztül érvényesülő agresszió, egoizmus és birtoklási vágy hárommillió év alatt – máról holnapra vagy inkább egyik másodpercről a másikra – elveszítse erejét. Ezért ezeknek a társadalmat és gazdaságot formáló – az egyéni érdekek megfelelően formáló – befolyásával állandóan számolni kell. Szükséges tehát a kitűzött társadalmi és gazdasági célok állandó ellenőrzése és utólagos korrekciója.

Hogy miről van itt szó, azt a szociális piacgazdaság elve, az állandó állami intervenció mutatja, amelynek célja, hogy felismert tévfejlődéseket korrigáljon.

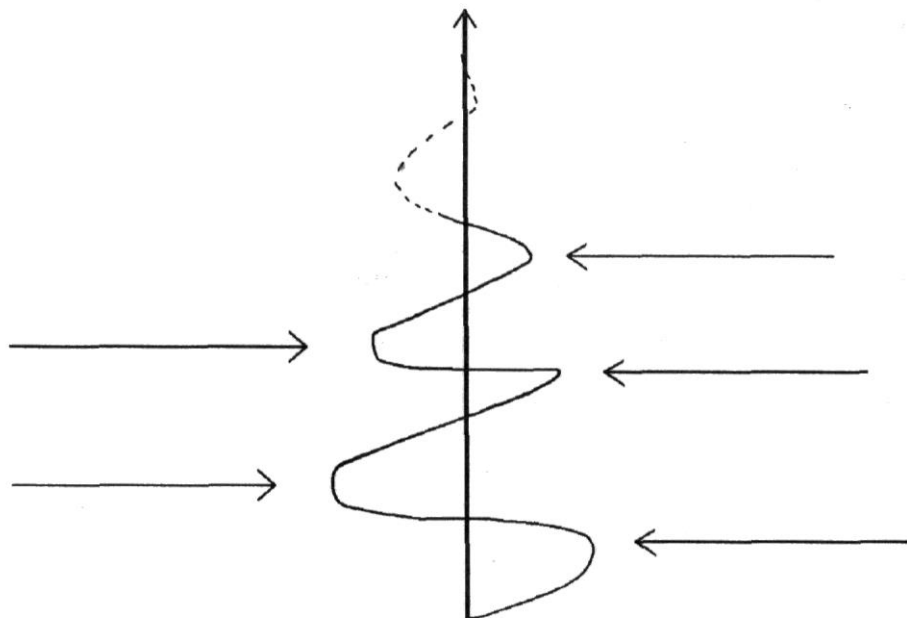
A 3.3. fejezetben, a *Szociális piacgazdaság és a harmadik út, tények és vélemények* címmel rámutattunk arra, hogy LENIN a teljes kollektivizálás után döbbsen rá, hogy hová vezet az egyéni érdek kizárása a gazdaságból, és hogy nem átalulta ezt a tévedését utólag, a következmények ismeretében korrigálni, amikor 1921-ben bevezette a NEP-et. Az egyéni érdekeket már figyelembe vevő új gazdaságpolitika eredményes volt, a parasztok megjelentek a városok piacain, és ellátták a nagyvárosokat élelemmel. SZTÁLIN ennek az ellenkezőjét tette. Körülvette magát hízelgőkkel, akiktől elvárta, hogy a szocializmus építésében elért eredményeket dicsőítsék. A gazdaságban és a társadalomban végbemenő valós folyamatokat eltussolták. A média a szocializmus győzelméről, az életszínvonal emelkedéséről adott hírt, így nem is volt hivatalos ok a tévfejlődésen utólagos felismerések alapján változtatni.

A 13. ábra szemlélteti egy konzisztensebb fejlődés módszerét, amely eleve tévfejlődésekkel számol és lényege az innovációk állandó jellegű figyelemmel kísérése és korrekciója.

A vertikális nyíl a konzisztensnek ítélt fejlődési alternatívát jelzi, a körülötte kanyargó vonal a valós fejlődést, amely egyben a kitűzött céloktól való eltérést kívánja érzékelteni. A horizontális nyilak azokat az intézkedéseket jelzik, amelyek a cél elérése érdekében szükségesnek mutatkoznak. Lásd a 13. ábrát.

³⁸⁹ Vö.: KOVÁCS Géza: Jövőproblémák és oktatás. *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/6. 53. o.

Vö.: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztüztüében*. Budapest, 1996. 8. o.

13. ábra

A koordinációs feladat megvalósítása érdekében az államon belül olyan intézményre van szükség, amelynek feladata az innovációk állandó jellegű figyelemmel kísérése és az orvoslás módjainak gyors és hathatós kidolgozása. Persze egy ilyen intézmény csak akkor lehet eredményes, ha a politikai akarat a társadalom szürkeállományát igénybe veszi, s egy emberközpontú szemlélet alapján dönt és biztosítja a tömegkommunikáció támogatását – ha van rá pénz.

A társadalmi célok összeegyeztethetőségét tehát egy olyan politikai akarat képzésénél kell kezdeni, amely döntései előtt hajlandó *a társadalom szürkeállományát igénybe venni, és képes a tömegkommunikációs média hathatós részének állami kézben maradását – kézbevétele –, valamint a forgalomban lévő pénzmennyiség elosztásánál a kollektív érdekek figyelembevételét* biztosítani.

Ennek a célnak a megvalósítására a monetarizmus alkalmatlan. A cél tehát nem lehet más, mint a monetáris köröket kiszolgáló liberális demokráciának nevezett állami és gazdasági torzó kiiktatása, *a polgári demokrácia megvalósítása a szociális piacgazdaság továbbfejlesztésén keresztül*, azaz egy demokratikus – *nem szabados* – állam és intézményrendszer megteremtése.

8.2.3. A koordináló intézmény

Akarmelyik oldalról is közelítjük meg a társadalmi és a gazdasági fejlődést, egy intézmény létrehozása, amely a társadalmi és gazdasági újításokat figyelemmel kíséri, és amely a társadalom legkiválóbbjainak tanácsait figyelembe veszi, igen hasznos lehet. Nem lenne szerencsés ezt az intézményt tervhivatalnak tekinteni, már csak azért sem, mert ennek a jellege egészen más lenne, mint a tervhivatalé volt.

A koordináló intézmény feladata lenne

1. a feltehető konzisztens fejlődési irány meghatározása, amely a társadalmi célok összeférhetőségén nyugszik
2. az innovációk figyelemmel kísérése

3. és a fejlődési céltól való eltérések korrigálásához szükséges intézkedések kidolgozása.

Nézzük meg ezt közelebbről.

8.2.3.1. Célegyeztetés és a visszajelzések kiértékelése

SZRETYKÓ György úgy véli, hogy „a jelenlegi helyzetből való kilábalást az jelenthetné, ha az oktatás, a tudomány, a kultúra és a tömegkommunikációs eszközök területén egyensúly alakulna ki a népi, vallási és liberális értékek közvetítése között”.³⁹⁰ Valóban ez az, amiről szó van: a társadalmi célok összeegyeztetéséről, amely nem adhat egyik célnak sem olyan meghatározó szerepet, hogy a többi elsikkadjon.

A társadalmi célok egyeztetése kvázi tervezési feladat, mert egy szoros értelemben vett tervtől elvárja az ember, hogy az meg is valósuljon. Abból nem indulhatunk ki, hogy a társadalmi célegyeztetések során kívánatosnak ítélt fejlődés meg is fog valósulni. A célkitűzés – a tervezés – csupán arra jó, hogy az leképezésektől való eltérést érzékelni és értékelni tudjuk.

A feltehető konzisztens fejlődés meghatározásának és egyben a társadalmi célok összeegyeztetésének két módja képzelhető el. Az egyik a pozitív, a másik a negatív behatároló módszer. A pozitív módszer azt sorolja fel, ami kívánatos lenne. A negatív azt, ami nem kívánatos, például nem kívánatos a nyomor, a kéregetés, a kukázás, a hajléktalanság, a munkanélküliség, a bűnözés, a rablás, a homoszexualitás és a prostitúció intézményesítése, a kábítószeresítés, a természet kirablása és agóniája, és nem kívánatos a rombolás, tombolás, falfirkálás.

A kiértékelés alapján szükségesnek mutató intézkedések sokasága és sokszínűsége elemzésünk szempontjából többé-kevésbé mellékes. Elengedhetetlen azonban rámutatni azokra az elvekre, amelyek konzisztens módon lehetővé tudnák tenni a szükséges változásokat.

8.2.3.2. Az intézkedések elvei

8.2.3.2.1. Beláthatóság, méltányosság és a szakszervezetek

Először is az intézkedéseknek olyanoknak kell lenniük, hogy egy átlagos intelligenciával rendelkező ember számára átláthatók és méltányosak legyenek.

A takarékoságnak a jövőben általában nagyobb jelentősége lesz, mint eddig volt. A népességszaporodás, a termelés és a fogyasztás korlátozása nélkül a jövő társadalma aligha tud boldogulni. A takarékosághoz azonban az is hozzátartozik, hogy az állam maga is takarékoskodjon.

A Német Televízióban 1996 júniusában hírt adtak arról, hogy a német szakszervezetek a német kormány takarékosági programja ellen tüntettek. A riporter megkérdezett egy asszonyt, nem gondolja-e, hogy a takarékoság rendjén van, mert az állam nem bírja a terheket. Erre az asszony azt válaszolta, hogy „engem ez egy cseppet sem érdekel! Az állam kezdje el a takarékoságot azoknál, akiktől van mit elvenni!”

Hát igen. Azoktól, akik a gyógyszertárban feszült figyelemmel kutatják át pénztárcájukat és többször is átszámolják pénzüket, hátha mégis van belőle annyi, hogy gyógyszerüket ki tudják váltani, feltételezhetően már nem lehetne mit elvenni. És mégis.

³⁹⁰ Vö.: SZRETYKÓ György: A harmadik út mint a magyar társadalom alternatívája. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 679. o.

Vagy itt van egy másik tanulságos eset: 1997. szeptember 14-én beszállt Békésszentandrásan egy idős asszony a Budapestre tartó autóbuszba, és nem volt annyi pénze – száz forintja –, hogy csomagját a busz csomagtartójába el tudja helyeztetni. Végül is jótékonyági alapon oldódott meg a dolog.

1996. június 27-én az Osztrák Televízió 1-es programján, a 19.30-as hírekben többek között az osztrák parlament munkája is szóba került. Az egyik képviselő – OFNER úr – bírálta a kormány programját. Szerinte a nyugdíjasokra aránytalanul nagyobb terheket ró a takarékosági program, mint más társadalmi rétegekre, annak ellenére, hogy a kancellár a választások előtt mást ígért. Ez a magatartás érthető is lenne, hiszen az idősek ellenállása természetesen jóval kisebb, mint mondjuk a mindig is kiváltságos vasutasok szakszervezetének átütő ereje. Az osztrák kancellár visszautasította OFNER úr kritikáját, de a kommentátor – egy hölgy – hozzáfűzte, hogy bizony itt bajok vannak, mert a politikusok jövedelmét takarékosági okokból megnyirbálják ugyan, de olyan költség- és reprezentációs átalányokkal egészítik ki, amelyek lehetővé teszik, hogy többet keressenek, mint a takarékosági program előtt. Néhány nappal később kiobbant a botrány. A liberálisnak mondott párt elnöke – Dr. HAIDER – július 2-án nyilatkozott a televízióban. Szerinte a politikusok úgy kívánják a takarékosági programból a rájuk vonatkozó rendelkezéseket értelmezni, hogy megvalósulása után 30%-os többletjövedelemhez jussanak. Erre az osztrák kancellár úgy nyilatkozott, hogy a politikusokra vonatkozó takarékosági csomagot felül kell vizsgálni. Akárhogyan is van, tény, hogy a kancellár – ha utólag is – a felülvizsgálat mellett foglalt állást. Az eset mutatja a „minden szentnek maga felé hajlik a keze” igazságát, amely még egy demokratikus ellenzékkal rendelkező rendszerben is érvényesül, és még inkább érvényesülne, ha nem lennének kellemetlen különcök, akik szinte állandó jelleggel darázsfaszket piszkálnak meg.

A *Täglich alles* című folyóirat egyik kiadványa, amely az osztrák nyugdíjrendszerrel foglalkozik, a következőket írja: „A nyugdíjintézetekben hemzsegek az olyan funkcionáriusok, akik politikai támogatók segítségével kerültek vezető pozíciókba, s itt a jövedelmük az alapfizetésen felül hatalmas összegű «költségátalányokkal» és «tiszteletdíjakkal» egészül ki ... A nyugdíjintézetek igazgatóinak évi fizetése és költségtérítése stb. 131 millió schillinggel terheli a nyugdíjintézetek költségvetését. A nyugdíjintézetek adminisztratív költségei, tehát az akták kezelése, a nyugdíjak kifizetése 8000 millió schillingbe kerül. Egy vezérigazgató fizetése havi 138 000 schilling, egy alacsony beosztású alkalmazotté a 63 768 schillinget is elérheti ... Azokra, akik a nyugdíjintézeteknek dolgoznak, nem vonatkozik a nyugdíjintézetek nyugdíjaira érvényes nyugdíjkorlátozás. Aki nyugdíjba megy, az a legkülönbözőbb pótlékokkal feldúsított fizetésének 80%-át kapja nyugdíjként, de a pótlékok ezt az elvet meghiúsítják, hiszen például a «veszélyességi» pótlék 12%-ot, a «vezetői pótlék» 116%-ot hozhat a konyhára. A nyugdíjintézetek valóságos paradicsom azok számára, akik nyugdíjainkat kezelik.”

„Egy alkalmazott számára elérhető legmagasabb havi nyugdíjat a képviselők és miniszterek 24 000 schillingre korlátozták. Önmaguk számára a legmagasabb nyugdíjhatár 150 000 schilling. Így hat alkalmazott kaphatja azt a nyugdíjat, amelyet egy politikus.”

Ilyen körülmények között a belátás ébresztgetése aligha lehet eredményes, mint ahogy ezt a tüntetők nyilatkozatai is világosan kifejezték.

1996. június 27-én – az Osztrák Televízió 22 órai kezdettel hírt adott arról, hogy a német szakszervezetek megint az utcára mentek, hogy elégedetlenségüket kifejezzék. Ez alkalommal több tüntetőt is megszólaltattak a riporterek. A válaszok megint úgy hangzottak, hogy a takarékoskodás ellen a tüntetőknek nincs kifogásuk, de ezt ott kellene elkezdni, ahol elsősorban indokolt, azoknál, akik „in Saus und Braus leben” (akik csupa dínomdánomban élnek). Meg olyasmiket mondtak, hogy „wir müssen langsam rabiater werden” (lassan agresszívabbnak kell lennünk). Nyilván, a német szakszervezetek nehezen szokják meg a

liberális progresszizmus szociális piacgazdaságában szerzett előjogaik elvesztését. Csakhogy akkor, amikor a szervezett tömegeknek a liberális progresszizmusra hivatkozva eltorzították a keynesi piacgazdaság teóriáját, és elkezdtek maguk is dínomdánomozni, akkor csak az állammal álltak szemben. Az állami szervek képviselőit nem volt nehéz befolyásolni, hiszen az, hogy ők tovább dínomdánomozhatnak-e vagy sem, a választásokon dőlt el. Ha megnyerik a választásokat, akkor van dínomdánom, ha elveszítik, nincs tovább ...

Ma gyökeresen megváltozott körülmények között kell a szakszervezeteknek helyt állni. A liberális progresszizmus már nem az állammal szövetkezik, nem az állam és a szakszervezetek malmára hajtja a vizet, hanem a nemzetközi nagytőke malmára. A szakszervezetek ezt a különbséget lassan kénytelenek tudomásul venni, mint ahogy ezt a következő eset is érzékelteti.

1996 szeptemberében az Osztrák Szakszervezeti Szövetség vesztésként került ki a McDonald céggel folytatott érdekképviselési vitából. Egy ilyen, a szakszervezeteket elmarasztaló eset a hatvanas években, amikor a szakszervezetek képviselői az államhatalom képviselőjében is szerepet kaptak, elképzelhetetlen volt.

McDonald nem volt hajlandó egy európai munkavállaló tanács megalakulásához hozzájárulni, amelyet az Osztrák Szakszervezeti Szövetség azzal az indokkal kívánt létrehozni, hogy a McDonald gátlástalanul kizsákmányolja fiatal munkavállalóit, és nem tartja be a törvényeket.

A szakszervezetek nehezen szoknak hozzá a monetáris igényekhez való alkalmazkodáshoz, mert hiszen nem is ez lenne a feladatuk. Valójában ahhoz, ami a monetáris körülményekkel jár, nem is lehet hozzászokni: NAGY Izabella 1997. január 18-i szombat délelőtti rádióadásából megtudhattuk, hogy a törvénytelenül foglalkoztatott munkavállalók meg azok, akik munkájuk után nem kaptak bért, hiába perelnek. Évek után, mire tárgyalásra kerül a sor, a vállalat többnyire már csődbe ment, vagy nincs írásos bizonyíték. Kinek higgyen a bíróság? Viszont ha a perelő munkavállaló nem nyeri meg a pert, a költségeket neki kell fizetni. Ez esetenként 200–300 ezer forintot tesz ki, ezért nemigen mer perelni senki. Ráadásul a liberális kormány! meg kívánja szüntetni a munkaügyi bíróságokat. Ez betetőzi a munkavállaló és a szakszervezetek teljes kiszolgáltatottságát.

Megtudhattuk azt is, hogy vállalkozók őrző-védő privát rendőrsége arra is képes, hogy megbízatásra szakszervezeti vezetőket félholtra verjen.

Hát ilyen egy önmagát pusztító társadalom erkölcsi ellehetetlenülése.

A szociális piacgazdaságnak nevezett torzóban is voltak a dínomdánomnak különböző fokozatai, amelyek a szakszervezeteket messze túlszárnyalták, csak ez akkor nem tűnt fel, mert a kalácsból maguk is jó darabot ki tudtak kanyarintani. Ma azonban a politikusok nem szövetkehetnek a szakszervezetekkel, mert nem azoktól, hanem a nemzetközi nagytőke kívánságaitól s mi több, feltételeitől függnek. Úgy is mondhatnánk, hogy a dínomdánom a nemzetközi nagytőke számára mindig is biztosítva volt; a politikusoknak a szociális piacgazdaság eltorzított időszakában a szakszervezetekkel való szövetkezés jelentette a dínomdánomot, ma pedig a nemzetközi nagytőke diktátumainak végrehajtása. Sokszor azzal az illúzióval hajtják végre a politikusok a nemzetközi nagytőke követeléseit, hogy ők szükségszerű folyamat nemes célját szolgálják. Erre csak azt lehet mondani, hogy van ebben valami, de valójában mégse igazán.

A tüntetők kijelentései, hogy nekik lassan agresszívabbnak kell lenniük, mit sem változtat a német kormány politikáján. Politika és pénz együtt hatalmasabb, mint bármely hatalom.

A dínomdánomból csak a bérből és fizetésből élők és a nyugdíjasok estek ki. Dr. VOCKENHUBER osztrák országgyűlési képviselő 1996. augusztus elején az Osztrák Televízióban kijelentette, hogy Európa elhatározta, a hátrányos helyzetűekkel fizetteti meg az

egyesülés és az új pénznem, az ECU költségeit. A politikusok és a monetáris körök erről mélyen hallgatnak.

Nem szól szám, nem fáj fejem ...

8.2.3.2.2. Szól a szám, fájjon a fejem?

Dr. VOCKENHUBER osztrák országgyűlési képviselő megállapítása, miszerint Európa elhatározta, hogy a hátrányos helyzetűekkel fizetteti meg a az egyesülés és az új pénznem, az ECU költségeit, nem meglepő, hiszen itt csupán a monetarizmus egyik alapelvének alkalmazásáról van szó. A monetarizmusban mindent lehet, csak a tőke hozamát nem szabad csökkenteni. Az alábbiakban nézzük meg ezt az elvet.

A monetarizmusban a méltánytalanság értelmezése a piaci mechanizmusok önérdékességéből adódik. Ez az elv – beállítódás – a hátrányos helyzetűek pszichikumába is befészkelte magát. A hátrányos helyzetűeknek azonban nincs lehetőségük az önérdékű beállítódást gazdasági téren érvényesíteni, hacsak ezt illegális rablással meg nem kísérelik. Viszont az előnyös helyzetűeknél fordítva van: a bankok márványpalotáinak az árát és alkalmazottainak az átlagnál jóval magasabb bérét, az igazgatók és vezető tisztviselők mesébe illő díjazásait és végkielégítéseit, a sikerdíjakat, a csődhalmazból származó veszteségeket, a technikai innováció költségeit, a televíziós reklámok fantasztikus költségeit és minden más ráfordítást legálisan áthárít a tőke a bérből és nyugdíjból élőkre, s ha netalántán az áthárítás a nagytőkét érintené, az ezeket a terheket nem is érzi. Ha igen, akkor kiesik a játszából, többnyire csőd a vége, ami a hátrányos helyzetűeket tömegesen érinti, de a tőkét is, mert a munkanélkülivé vált tömegek kereslete csökken.

A határtalannak tűnő technikai innovációnak és gazdasági növekedésnek tehát itt is kirajzolódik a határa – ott, ahol a határtalannak tűnő gazdasági növekedés és technikai innováció költségeit a tőke nem saját nyereségének rovására, hanem a széles tömegek jövedelmének csökkentése árán hozza be.

Nézzük a példát:

Leegyszerűsített példánkban az ár az önköltségből, a nyereségből és a közterhekből tevődik össze.

Az önköltség két főtételeből áll, az anyagi és személyi költségekből – a bérből. Az anyagi költségek is magukban foglalják az előző értékalkotó gazdasági folyamatok során felmerült személyi költségeket. Ennek a figyelembevétele azonban feleslegesen túlbonyolítaná a gondolatmenetet.

A nyereség összetevő elemeit (vállalkozói bért, személyi adókat, kalkulációs bérleti költséget, kalkulációs értékcsökkenési leírásokat, a tőkehozamot és egyebeket) itt nem vesszük figyelembe, mert nem is lényeges. Az elv a fontos, amely alapján a szisztéma működik.

Példánkban feltételezzük, hogy a közterhek és az anyagköltségek növekednek. A 14. ábra három fázist mutat be: az első a kiindulás állapotát ábrázolja, a második a bekövetkezett változásokat, a harmadik a monetáris elv érvényesülésének következményét.

a magánalapítványoknak csupán olyan jellege van, mint az utóételnek. Kiegészítésnek jó, ha valaki az oktatást vagy mondjuk az egészségügyet támogatja, ha valaki a hajléktalanoknak meleg teát kínál és éjszakai szállást ad, de a tartalmas főételt, az állami gondoskodást korántsem képes az adakozási készség helyettesíteni. A közjót magánszemélyek jóindulatának kiszolgáltatni, nem tartozik a felelősségteljes magatartások körébe. Legalábbis a mi nézőpontunkból nem.

A tőke – a tőkésített vagy kirívó luxusra felhasznált nyereség – egy része úgy folyhatna vissza a legkönnyebben a társadalomba, ha munkahely teremtésére használnák, ha az állam által intézményesített konszenzus kimondaná, hogy

tudománynak minden olyan társadalmi, gazdasági és technikai megoldás számít, amely nem iktatja ki az embert a munkafolyamatból.

8.2.4. Konzisztens asszociációs ajánlat

„Nemes törekvéseink során nem árt elgondolkodni azon, hogy *meddig menjünk el a tökéletesség megkövetelésben*, s egyáltalán milyen elvárások legyenek egy jobb demokráciában az állampolgárokkal szemben, s milyenné formálódjon jellemük. *Gustave LeBon* szerint a jellem nevelése sokkal fontosabb, mint az értelemé, mivel távolinak látszik az a nap, amikor az értelem fogja vezetni a népet. Önmagát ismernie az embereknek mindenkor nehezebb volt, mint másokat ismernie.”³⁹² *Dobó Andor*

Diktatúrák sebezhető pontja, hogy a szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye alapján a kényszer a kívánt belső elkötelezettség helyett ennek ellenkezőjét váltja ki. A szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye akkor is érvényesül, ha az állam polgárainak jót akar. Az embert nem lehet akarata ellenére boldoggá tenni.

A társadalom és a gazdaság befolyásolásának konzisztens módja csak a belátások ébresztgetése és a megfelelő konzisztens asszociációs feltételek biztosítása lehet. Más alternatíva ugyanis nem áll rendelkezésre.

Igaza van LÁZÁR Istvánnak, amikor a szentlőrinci és szentesi iskolakísérlet kapcsán azt írja, hogy „nem előre elképzelt, tehát absztrahált-uniformizált személyiségtípus – amúgy is reménytelen! – kialakítása a cél, hanem olyan személyiségek kibontakoztatása, akik az adott társadalomban képesek lehetnek maximálisan boldogulni, miközben bátrak és felkészültek e társadalmat továbbfejleszteni.”³⁹³ Mégis, valahogy az idézet nem tükrözi vissza könyve szellemét – hiszen nem véletlen LÁZÁR részéről az „erkölcsi tökeképzés” fontosságának a hangsúlyozása.³⁹⁴

A maximális boldogulás ellen nem lehet semmit felhozni, ha maximális boldoguláson az egyéni és a kollektív boldogulást értjük. Az sem mindegy, hogy olyan uniformizálásról van-e szó, amely mások viselkedésének kiszámíthatóságát teszi lehetővé, ami egyben a szociális érzelmi védettség és az egészséges Én-erő feltétele, vagy olyanról, ami a diktatúrák velejárója. A reaktív – kondicionált – viselkedési minta mindenféleképpen uniformizál, mert

³⁹² DOBÓ Andor: *Tanulmányok a demokrácia elmélete és gyakorlata köréből*. (Szerkesztő: PAÁL László.) Budapest, 1994. 16. o.

³⁹³ LÁZÁR István: *Reformkor?* Budapest, 1987. 56. o.

³⁹⁴ LÁZÁR István: i. m. 57. o.

hiszen ezen nyugszik a társadalmi bizonyosság, mások viselkedésének kiszámíthatósága, a társadalom működőképességének az alapja, olyan értelemben is, hogy szükséges még a legmerészebb innovációk során is ebből – a saját – kulturális alapból kiindulni.

A kultúra alapjai a viselkedési minták, amelyeket asszociációs ajánlatok kondicionálnak – erősítenek fel annyira, hogy a viselkedés automatikussá válik. A viselkedési minták reaktívak, azaz hasonló ingerek hasonló viselkedési mintákat váltanak ki. A belátások ébresztgetése mellett a kondicionált viselkedési mintákban rejlik a társadalom és a gazdaság tartós és eredményes befolyásolhatóságának esélye és nem az ember jóságába, felsőbbrendűségébe vetett hitben. Az emberi jóságnak és felsőbbrendűségnek csak a biológiai előfeltételeit adta útravalóul a természet.

Ahogy az ember a teremtést befejezi, vagy ahogyan ezt ignorálja – amilyen viselkedési mintákat kondicionál – olyan lesz a kultúrája, és olyanná válik maga is.

SZENT-GYÖRGYI Albert erről úgy vélekedik, hogy „amit mi nevelésnek nevezünk, az nem egyéb, mint az agy programozása abban az időszakban, amelyben még formálható. Az emberiség jövője a neveléstől függ, attól a programozórendszerrel, mely tetszés szerint változtatható.”³⁹⁵

LINDLEY és MOYER kísérleti eredményeiből idézünk: „Az ember kondicionálhatósága általánosan öröklött képesség, ami alvás közben éppen úgy érvényesül, mint éberen, miközben az a személy, aki kondicionálódik, tudomást sem szerez arról, hogy mi történik vele. Kondicionált reakciók akkor is fellépnek, ha a kísérleti személy tudja, hogy ezek nem indokoltak. Kísérleti személyek, akik arra voltak kondicionálva, hogy ujjukat egy akusztikus jelre, ami elektromos áramütéssel együttesen jelent meg, felemeljék, felemelték ujjukat csupán a fényjelre, elektromos áramütés kimaradása után is, akkor is, ha megparancsolták, hogy ezt ne tegyék.”³⁹⁶

A kondicionálás megváltoztatja az agyműködést, és képes új embert teremteni: „Az agykéreg vizuális zónájával összekötött elektród nem érzékel semmiféle hatást egy akusztikus jelre. Klasszikus kondicionálás után, amely során a hang fényjellel asszociálódott, képes volt a hang egyedül azt az EEG-reakciót az agykéreg vizuális zónájában előidézni, amit azelőtt csak a fényjel tudott”³⁹⁷ – ez a tudomány mai állása.

Ebben az aspektusban van *a jövő záloga* és nem abban az elvben, hogy tedd, amihez kedved van, ami neked előnyös, és nem a reménységben, *hogy majd az egyéni alapon működő emberi jóság fog megoldani minden problémát*. A problémák megoldása *állami feladat*, amelyet az állam *a tömegkommunikációs média támogatása nélkül nem képes megoldani*, mert döntő mértékben a média az asszociációs ajánlatok hordozója.

Íme egy eset. Egy televíziós reklámban négykerék meghajtású, kétszáz lóerős terepjáró száguld a sivatagon át. A rohanó kolosszus homokot felkavarva kondenzcsíkhöz hasonló porfelhőt hagy maga után, s közben hallani a benne ülő férfi monológját. Azt mondja, hogy mindig mindenki akart tőle valamit, az anyját is beleértve. De a leglényegesebb, hogy a felesége is kívánt tőle valamit, mégpedig, hogy maradjon vele és a családjával. Erre a száguldó mély, férfias basszusával leszögezi: „De én a szabadságot választottam!”. Értsd, egy olyan járművet vásárolt, amelynek felesleges lóerőit utakon nem tudja kihasználni. Olyan autót vásárolt, amelybe a források egyre szűkebb voltára való tekintettel pazarlás számba menő mennyiségű nyersanyagot dolgoztak be, amely feleslegesen eszi a benzint, és

³⁹⁵ SZENT-GYÖRGYI Albert: *Válogatott tanulmányok*. Az örült majom. Budapest, 1988. 268. o.

³⁹⁶ In: BERELSON – STEINER: *Menschliches Verhalten*. Band 1. Weinheim – Berlin – Basel, 1971. 93. o.

³⁹⁷ BERELSON – STEINER: *Menschliches Verhalten*. Band 1. Weinheim – Berlin – Basel, 1971. 117. o.

feleslegesen szennyezi a környezetet, ha mással nem, azzal biztos, hogy elhasználódása után gondot okoz a roncs további sorsa.

Milyen asszociációs ajánlatokat nyújt a gyártó cég a televízió segítségével?

1. A családot cserbenhagyni férfiasságot és szabadságot jelent.
2. A szabadság elérhető, ha a szabadságot szerető férfi a gyártó cég autóját vásárolja, és azzal „lelép”.
3. Igénykeltés a néző anyagi helyzetére való tekintet nélkül. Hajtsd magad, s ha így nem megy, lopj és rabolj, szerezd meg annak a járműnek a magasabb árát, amit aztán úgyse tudsz kihasználni, hacsak valóban nem vonulsz a sivatagba.
4. Pazarolj nyersanyagot és energiát!

Vagy itt van egy másik példa: két doboz mosópor van az asztalon. Az egyik márkás mosópor, a másik felirat nélküli dobozban van, ami kétszer akkora, mint a márkás mosópor doboza. Egy háziasszonyt megkérdezik: melyiket választja? A háziasszony gondolkodás nélkül, mosolyogva a márkás mosópor után nyúl, és határozottan azt mondja, hogy ezt! Mert ez jobb!

Amit egy mosóporral meg lehet csinálni, azt elvben meg lehet mindennel csinálni. Íme egy példa. Egy helyiség egyik felében vonzó, fiatal nő ül karosszékből egy aranyos kislánnyal az ölében. Az asztalon virág. A helyiség másik felében egy doboz cigaretta fekete lepellel leborított koporsón, füstfelhőben. Arra a kérdésre, hogy melyiket választja, a fiatalember kinyújtja a karját a vonzó hölgy és a gyermek felé.³⁹⁸

Az asszociációs ajánlatok tartalma az, ami meghatározza, hogy a magatartás tendenciáisan milyen irányban rögződik. Asszociációs ajánlatok nem csak negatív irányban hatnak. Tragikus, hogy a negatív előjelűekkel operál a gazdaság. A pozitív előjelűek is lehetségesek lennének, ha lenne, aki finanszírozza. Ma az állam egyik legfontosabb feladata lenne, hogy pozitív asszociációs ajánlatról gondoskodjon, még akkor is, ha a liberális felfogás szerint ebben az esetben manipulációról van szó. Érdekes, hogy a manipuláció vádját nem merül fel akkor, ha a legostobább reklámok az emberi magatartást a legsúlyosabb inkonzisztens magatartások felé terelik. Érdekes ezzel kapcsolatban David C. KORTEN professzort idézni: vannak nagyvállalatok, amelyek „azt javasolják, hogy az állami iskolákat nyereséges alapon működtessék. Megdöbbentő és ijesztő az a lehetőség, hogy azzal lehet nyereségre szert tenni, ha a marketing az iskolát az új tömegkommunikációs eszközök egyik részpiacává teszi, és ezt vállalati imázsépítésre, a fiatal és fogékony agyakra irányuló ideológiai agymosásra használja ki.”³⁹⁹

8.2.5. Határozott fellépés

Előljáróban le kell szögezni, hogy a határozott fellépés nem egyenlő a diktatúrával. Ezt GIDAI Erzsébet professzor a Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottságának IV. konferenciáján félreérthetetlenül megfogalmazta: „A gazdasági leépülés, a szociális bizonytalanság fokozódásával egyre erőteljesebb az igény a „rendcsinálás” iránt. Számolni kell az alternatívák között egy diktatórikus alapokon nyugvó gazdaságpolitika veszélyével is, amely az «erős kéz» irányítását jelenti. Ez lehet, hogy átmenetileg politikai rendet teremthet,

³⁹⁸ MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996. 213. o.

³⁹⁹ KORTEN, David C.: *Tőkés társaságok világhuralma*. Budapest, 1996. 191. o.

de a gazdaság modernizációját nem képes megoldani, mindenekelőtt egy esetleges történelmi visszarendeződésből fakadó súlyos konfliktusok miatt.”⁴⁰⁰

A határozott fellépés azt jelenti, hogy nem okos dolog az agresszió minden jelét radikálisan elnyomni. De az ember ne hagyja sodorni magát, sokkal inkább szükséges az agresszióra még időben határozottan reagálni. „Ebben az esetben elegendő egy határozott utasítás: «Idáig, de ne tovább!» Ha azonban a határozott fellépés elmarad, akkor az agresszió olyannyira felerősödik, hogy végül is csak drasztikus ellenintézkedések útján lehet a helyzetet ismét uralni. Ha az amerikaiak erélyesen tiltakoztak volna, amikor az irániak zászlajukat elégették, akkor nem ejtették volna túsul az amerikai diplomatákat” – állapítja meg Irenäus EIBL-EIBESFELDT.⁴⁰¹

A belátás ébresztgetése, az inkonzisztens viselkedési minták dekondicionálása (= extinkciója = kioltása) és egyidejűleg konzisztensebb viselkedési minták kondicionálása erősen elősegítheti egy új embertípus megszületését. Ennek az embertípusnak a megszületéséhez mindenképpen szükség van az állam határozott fellépésére.⁴⁰²

Az állami szerep jelentősége már csak azért sem hanyagolható el, mert a belátásra való hagyatkozás nem mindenkit képes konzisztens viselkedésre készíteni, és mert a dekondicionálással párhuzamosan kívánatos konzisztensebb viselkedési minták kondicionálása hosszadalmas folyamat.

A kollektív érdekek, a szociális biztonság és a szociális érzelmi védettség azonban azonnali rendezettséget követel.

A félremagyarázott individualizmus, liberalizmus és demokrácia szinte arra kényszeríti az embert, hogy forgassa a szájában, mielőtt kimondja: tekintély gyakorlása nélkül nem lehet a társadalmat és a gazdaságot konzisztensen befolyásolni. Ebben a szellemben szögezi le jelentésében a Római Klub, hogy

„a demokrácia nem csodaszer. Nem tud mindent megoldani, és nincs tudatában korlátainak. Ezekkel a tényekkel nyíltan szembe kell nézni, ha szentségtörésnek hangzik is.”⁴⁰³

A társadalom befolyásolása a neveléshez hasonlóan nem egyszerű feladat. Mint már leszögeztük, a diktatúra a vak kényszer, a szándékolt eredményesség megfordításának a törvénye alapján az ellenkező irányba tereli a társadalmat, ahogy ezt a diktátorok szeretnék; a liberális progresszivismus pedig az ösztönök kiélésére, kívánságok követésére épít, tehát elvből elmaradnak azok a negatív utóélmények, amelyek káros viselkedések megismétlése ellen hathatnának. A negatív utóélmények nem bosszúra épített megtorlások, hanem a viselkedés természetes következményei, amelyek elveszik a negatív magatartások eredményélményét. A liberalizmus túlzott engedékenységgel megsérti a kondicionáláson

⁴⁰⁰ GIDAI Erzsébet: A jövő kutatás szerepe a döntési folyamatban. Alternatív utak Magyarország fejlődésében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövő kutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövő kutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. (11–17) 17. o.

⁴⁰¹ EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München, 1988. 214. o.

⁴⁰² Vö.: FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994. 174. o.: „Ez nem történhet egyik napról a másikra, vagy valamilyen rendelet útján sem, hanem hosszú nevelési folyamatra van szükség, amelyben a kormánzatnak fontos szerepet kell játszania.”

⁴⁰³ KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója a Világunk húsz évvel *A növekedés korlátai* megjelenése után. Domián Péter kiadásában. Statiquum, 1995. 68. o.

alapuló tanulás első legelemibb szabályát. Ez a jogállam fogalmát rossz viccnek is beillő paradoxonná alacsonyítja le.

Íme a liberális jogállam meséjének gyakorlata.

8.2.5.1. Az ártatlan szélhámos

1996. szeptember 26-án FRIDERIKUSZ Sándor interjút készített ZEMPLÉNYI Györggyel, a Magyar Úszósövetség volt elnökével, akit a Nemzetközi Rendőrség szélhámosságok elkövetése miatt körözött. Már ZEMPLÉNYI szédületes karrierje is az abszurdumok közé tartozik, hiszen büntetett előéletű lévén még egy nem negatív értelemben vett liberális társadalomban sem lett volna szabad megtörténnie, hogy a Magyar Úszósövetség elnöki posztjára kerüljön. Nyilván az összeköttetések meg miegyebek erősebbnek bizonyultak, mint a józan ész és a tisztesség.

ZEMPLÉNYI intelligensen válaszolta meg FRIDERIKUSZ kérdéseit, aki nyilván szenzációhajhászás céljából lehetővé tette, hogy a kérdezett kérdéssel fejezze be a beszélgetést. Ebben az esetben is nyilvánvalóvá vált az a szerepzavar, ami a liberális progresszivismust jellemzi, és ami ennek a munkának egyik sarkalatos pontja.

A kérdezettből kérdező lett. ZEMPLÉNYI feltette a kérdést, hogy úgy néz ki ő, mint egy bűnöző? FRIDERIKUSZ itt egy nagyon hatásos állóképpel fejezte be az adást azt sugallván, hogy itt egy szegény beteg emberről van szó, aki nem tett egyebet, mint néha-néha huncutságból és jótékonyági célra el-elvett a rossz emberektől valamicskét. Ezt a benyomást FRIDERIKUSZ azzal is alátámasztotta, hogy kijelentette: az ügy folytatása a bíróság feladata, aztán sokat sejtően hozzátette, hogy „ha egyáltalán lesz belőle valami”.

Valami mégis csak lett: 1996. október 6-án megtudtuk az MTV-ből, hogy ZEMPLÉNYI-ről könyv jelent meg, amiért a szemfüles – támogatóinak segítségével – tízmilliót kasszírozott. Megtudtuk azt is, hogy ZEMPLÉNYI szélhámosságainak filmjogát készül eladni, és hogy ennek ügyében máris komoly tárgyalások folynak. Az ügy kapcsán szóhoz jutott egy médiakutató, aki ecsetelte a média piacositásából eredő tragikomédiának is beillő helyzetek lehetetlenségét. Az információból szórakoztatóipar lett – állapította meg –, és ennek következtében a magyar információ az úrkutya szerepét játssza el egy operettben, amelyben „hülyeségekkel etetik az embereket”!

8.2.5.2. A pehelysúlyú úthenger ...

1996. szeptember 29-én a MTV híradásában bemutatták, hogyan semmisíti meg a rendőrség úthengerrel az elkobzott, hamisított videokazettákat, amelyek újra meg újra megjelennek a piacon, és sok kárt okoznak a gazdaságnak, az államnak, viszont fantasztikus profithoz juttatják a nemzetközi kábítószer- és fegyverkereskedelemmel foglalkozó maffiát. A kommentátor leszögezte, hogy a rendőrakciók eredménytelensége azzal is indokolható, hogy több százmillió kár esetében a büntetés csupán legfeljebb százezer forintot tesz ki.

Íme az állam, mint „pehelysúlyú úthenger”...

8.2.5.3. A falra hányt borsó

1996. augusztus 14-én egy üzleti lopás alkalmával igazoltattak három magyart, két „hölgyet” és egy férfit egy ausztriai kisvárosban. Az egyik pápai lakosú „hölgyről” kiderült, hogy 1996. május 21-én kitiltották Ausztria területéről, mert ugyanebben a városban az úgymond „legősibb ipart” űzte munkavállalási és tartózkodási engedély nélkül. A „hölgy” útlevélébe bepecsételték a kitiltást. Idehaza kiváltott egy új útlevelet, és mint aki jól végezte

dolgát, augusztusban már megint kint „tevékenykedett” mindaddig, amíg a rendőrség le nem fűlte.

A „hölgy” kihallgatásával, a jegyzőkönyvezéssel és a hivatalos papírok kiállításával három tisztviselő foglalkozott három órán keresztül anélkül, hogy a „hölgy” ellentmondásaiból valami értelmeset megtudhattak volna. Miután a „hölgy” új útlevelébe megint bepecsételték az Ausztria területéről való kitiltást, beültették egy hivatalos gépjárműbe, és két rendőr udvariasan levitte a „hölgyet” a Klingenbach nevű határátkelőhelyre. Még a csomagját is kicipelték abból az épületből, ahol a „hölgy” el volt szállásolva. Az egyik kísérő rendőr megjegyezte, hogy különösen az osztrák takarékosági csomagra való tekintettel ez az egész felesleges pénzkidobás – mert a hölgy Klingenbachnál elhagyja ugyan Ausztriát, de bizonyosan egy másik átkelőhelyen vagy két átkelőhely között rögvess visszajön. De lehet, hogy azt fogja a magyar hatóságoknak mondani, hogy ellopták vagy elvesztette az útlevelét, megint kér egy újat, amelyben a kitiltás már nem szerepel. Ezzel aztán akármelyik határátkelőhelyen bármikor visszatérhet Ausztriába, és maradhat akár élete végig is, ha nem igazoltatják. Különben is – vélte a rendőr –, az eljárást a „hölgygel” szemben és minden hasonló esetben barátságos meghívásnak is lehet tekinteni, felszólításnak arra, hogy a kitoloncolt ismét visszatérjen.

Az egész költséges cirkusz falra hányt borsó ...

8.2.5.4. Még viccnek is rossz

A televízió 1996. szeptember 20-án este sugárzott híreiből megtudhattuk, hogy egy privát szervezésű nem profi autóverseny indul, amit közutakon, forgalom lezárás nélkül bonyolítanak le. Különböző városok érintésével kell a kiindulópontához visszatérni. A televízió közölte: előre látható, hogy a versenyzők a megengedett sebességet nem fogják betartani, mert hiszen mindenki első akar lenni, ezért a rendőrség megpróbálta a rendezőket szándékukról *lebeszélni*.

Még viccnek is rossz...

8.2.5.5. Használati utasítás a csőbombához

A monetarizmus a munkanélküliségből adódó elcsúszásból túlmenően, a kultúra céltudatos szétrombolásán és a társadalom szétzilálásán túlmenően, egyszerűen a tömegkommunikációs média vaksága, tájékozatlansága, nyereségre való törekvése miatt asszociációs ajánlataival szinte szüli és tippjeivel be is mutatja a bűnözés lehetséges módzatait, anélkül, hogy az állam a félremagyarázott liberalizmusra, individualizmusra és demokráciára hivatkozva okot találna a beavatkozásra.

A monetarizmusban a jogállamiság a bűnözés megtanítására való joggal kéz a kézben halad a társadalmi és gazdasági romlás útján.

A *Mai Nap* 1996. július 30-i számában olvashatjuk. „Csőbomba: minden kapható. Az Atlantai Olimpiai Parkban robbant csőbombához hasonlót bárki elő tud állítani Magyarországon is, állítja a szakember. A hozzávalók szabadon beszerezhetők az üzletekben, csak némi kémikus véna, pénz és megszállottság szükséges hozzá ... Sajnos meglehetősen könnyű manapság csőbombát készíteni. A tévé McGyver sorozata szabályos technológiai leírást is adott hozzá ... Detonátort is szabadon vásárolhat mindenki. Elég csak a zenélő üdvözlőkártyára utalnunk ...”

Köszönjük a tippet!

8.2.5.6. A „felesleges” embertömegek kiirtásának szolgálatában

1997. április 6-án a Kossuth rádió déli adásában hírül adta, hogy nagyszabású kábítószerbarlangot sikerült a rendőrségnek felfedezni. A kábítószerbanda egy diszkóban működött. A Rendőrákadémia hallgatói estétől hajnalig figyelték a diszkóban a kábítószer-kereskedőket és ügyfeleiket, amikor is a rendőrség lefűlelte őket.

Ez eddig rendben is lenne. Az a hír azonban mindenképpen elgondolkoztató, hogy a diszkotéka bezárásához ürügyre volt szükség. A rádió hírű adta, hogy a rendőrség magával vitte a tűzoltókat és az adóhivatal képviselőit, abban a reményben, hogy azok majd találnak valamilyen szabálytalanságot – indokot – az éjjeli szórakozóhely bezárására, mert maga az a tény, hogy a kábítószer-kereskedők paradicsoma, nem elegendő ok a bezárásra.

A liberális jogalkotás különleges ízléséről számolt be a Kossuth adó 1997. március 3-án a *Napközben* című adásában, délelűtt 10 és 11 óra között. Szóhoz juttattak egy orvost, aki elmondta, nem tud egyetérteni azzal a félreértelmezett szabadsággal, amelyet a liberálisnak nevezett jogállam gyakorol. Elmondta, hogy a rendszerváltás előtt a tüdőszűrű vizsgálat mindenki számára kötelező volt, és ha valakiről kiderűlt, hogy beteg, akkor természetesen kezeltenie kellett magát. A rendszerváltás után minden megváltozott. Ma nem lehet senkit kötelezni arra, hogy szűrűvizsgálaton vegyen részt, s ha valakiről kiderűl, hogy tüdőbeteg, nincs lehetőség arra, hogy a beteget kezeljék, ha az ezt nem akarja – sűtt, az orvos még betegállományba se veheti. Az orvos azzal zárta mondanivalóját, hogy ezek a beteg emberek családjukban és munkahelyűkűn potenciális veszélyt jelentenek mások számára.

8.2.5.7. Az iratok és tárgyak jogsűrtű viselkedése

A *Mai Nap* 1996. július 30-án közűlte, hogy a magzatkereskedelem amerikai lebonyolítűi, a GÁTI házaspár ellen vádat emeltek. „A védűűgyvéd szerint a házaspárnál végzett rendűrsűgi házkutatások szabályellenesek voltak, így a lefoglalt iratok és tárgyak nem terjeszthetűk bizonyítűkként a bíróság elé.” Ha valódiak ezek az iratok és tárgyak, akkor miért nem? Annak, hogy az eljárás során jogsűrtűs történt – anélkül, hogy ennek a jogszabálynak a konzisztens jellegére kitérnűnk –, mi köze van a lefoglalt iratok és tárgyak bizonyítű erejéhez?

A jogsűrtűs azokra vonatkozik, akik elkövettűk.

Csak nem a lefoglalt iratok és tárgyak viselkedtek jogsűrtű módon?

9. A bunkó nem polgár ...

„A test világa a szem. Ha szemed ép, egész tested világos. De ha a szemed rossz, egész testedre sötétség borul. Ha tehát a világosság, amely benned van, sötétség, mekkora lesz maga a sötétség?” *Máté 6; 22–23.*

A képzés személyiségalkítás nélkül automatikusan nem szabadítja meg a társadalmat a bunkótól, amelynek személyiségében túltengenek a mammonizmusra alapozott agresszív, egoisztikus és szerzésvágyon nyugvó magatartásminták. Ha a kultúra nem ad erkölcsi alapot, ha nem biztosít belső elkötelezettséget, akkor a bunkó megjelenik az egyetem kapujában, és már a belépésénél megmutatja, hogy mi lakik benne.

Egy egyetemi hallgató az egyetem automatikusan záródó kapujába egyszerűen belerúgott, és úgy tartóztatta föl, hogy az orra előtt be ne csapódjon, ahelyett, hogy a kezét használta volna.

Végezetül egy eset, amely a kultúra, a gazdaság és a szocializáció közötti szoros kapcsolatokat eleveníti meg.

1996. május 24-én pénteken délután az egyik egyetemen vizsgák voltak gazdaságpszichológiából. A vizsgák csoportokban zajlottak. A vizsgáztató ügyelt arra, hogy egy csoport a vizsgák lefolyása alatt együtt maradjon, és hogy mindenki kövesse a többiek felkészülését, így a névsor alapján nem nehéz azokat a hallgatókat megnevezni, akik abban a csoportban vizsgáztak, amelyben Káin szellemi neveltje bunkó mivoltát kitergette. Ez korántsem jelenti, hogy ebből az esetből általánosítani kell. Csupán azt érzékelteti, hogy vigyázat, már ilyen is van.

Az egyik hallgató feladata az volt, hogy ismertesse FREUD ösztönelméletét, és térjen ki a halálösztönnel kapcsolatos önellenes emberi magatartásmódokra, valamint mutassa be ennek individuális, társadalmi és gazdasági aspektusait.

A hallgató azt mondta, hogy önellenes a magatartása, ha a villamoson helyét egy idősebbnek átadja. A vizsgáztató ellenvetéseire a hallgató nagy lendülettel elmondta Káin erkölcsi szintű monológját, amelynek lényege, hogy igenis! Ha időseknek átadná a helyét a villamoson, ez önellenes lenne, mert hát némelyek még ezt el is várják a fiataloktól! Olyan követelőzően néznek rájuk ...

Így nyilatkozott egy másodéves gazdaságtudományi tanulmányait végző egyetemi hallgató, aki a piaci mechanizmusok egyoldalúan önérdékű szellemében nevelkedett, és aki előreláthatólag néhány év múlva felelős társadalmi, gazdasági és politikai pozíciót fog betölteni.

Hát igen. Ábelt nem csak bunkóval lehet eltenni láb alól ...

Ezt a bunkó bunkó nélkül is megteheti ...

Utószó

Az ezredfordulót megelőző évtized a világgazdaság számára a lelassulás jegyében indult. A növekedési problémák mögött azonban alapvetően nem konjunkturális tényezők, hanem súlyos modellválság húzódik meg, ami egyaránt érinti – bár más-más megjelenési formában – a világgazdaság nagy erőcentrumait. A világ vezető hatalma, az Egyesült Államok szembesülése a modellválsággal jelentős részben nem-gazdasági tényezőkre vezethető vissza. A monetarizmus alkonya része ennek a folyamatnak, a közgazdaság-tudományt „kemény tudományként” értékelő eszmevilág válságának, melyet hosszú ideig úgy tartottak, hogy a „puha tudományok” mint a történelem, a politika, a szociológia vagy akár a pszichológia egyáltalán nem befolyásolnak. Valójában éppen az utóbbiak növekvő fontosságának a felismerése a modellválság egyik bizonyítéka.

Ebben a helyzetben a korábbi évtizedek gazdaságfilozófiáját és gyakorlatát is uraló monetarizmus ugyanis nem kínál kiutat. Éppen ellenkezőleg, a válságba jutott országok már nem a monetáris ellenforradalmat kiváltó infláció visszaszorításában látják a fő veszélyt, hanem a rendkívül lassú vagy a rendkívül kedvezőtlen gazdasági mutatókban és az ehhez szorosan társuló két számjegyű munkanélküliségben. Mindkettőnek – legalábbis részben – éppen az alkalmazott monetarista terápia volt a kiváltója.

A monetarizmus megszületése a Philips-görbe bírálatához kötődik. Ismert Milton FRIEDMAN „A monetáris politika szerepéről” tartott híres előadása az Amerikai Közgazdasági Társaság 1967. évi vándorgyűlésén. Hallgatósága ez alkalommal új fogalommal ismerkedett meg, a munkanélküliség természetes rátájának fogalmával, amely a konjunkturális hatások [munkaerő-kereslet változása] ellenére megmaradó, fel nem szívódó munkanélküliek arányát fejezi ki. Napjainkra azonban a munkanélküliség⁴⁰⁴ már nemcsak tartós, állandósult állapotra merevedett, hanem kezelhetetlenné is vált.

Hiszen még a világgazdaság hosszú stagnáló időszakát felváltó átmeneti konjunkturális ciklusnak⁴⁰⁵ értékelt időszak is a két számjegyű munkanélküliségi ráta jegyében fogant, sőt tartósult. Természetesen az ismert aktív munkaerőpiaci eszközök alkalmazásával kezelhetővé válna a munkanélküliség, azonban nem igazán ez a cél. A „munkanélküliség természetes rátája” koncepció implicit módon ugyan, de világosan tartalmazza, hogy a munkaerőpiaci rugalmatlanság döntően intézményi okokra vezethető vissza, azaz a munkavállalók – szubjektív okoktól eltekintve – azért is vonakodnak attól, hogy alacsonyabb bérszinten munkát vállaljanak, mert ebben a szakszervezetek, a kollektív szerződések vagy akár a minimális béreket előíró törvényhozás akadályozhatja őket.

Ez a kettősség azonban elvezet a gazdaság monetáris szabályzásán alapuló társadalmak belső ellentmondásainak megérlelődéséhez, hiszen míg a pénzszabályozáson alapuló gazdaságfilozófia az egyén teljes szabadságát, individualista világszemléletének kibontakoztatását hirdeti, addig az egyén, az individuum kettős szorítású kényszerpályára terelődött: a korlátlan szabadságot a szegénység köti gúzsba, mialatt látszólagosan a közös érdek védelmében a világszegénység rohamos terjedését, a munkaerőérték devalválódását

⁴⁰⁴ Terjedelmi okok miatt a munkanélküliség kérdését globálisan kezeljük, nem téve különbséget a világ egyes régióiban megjelenő munkanélküliség eltérő okai között.

⁴⁰⁵ A szerző nem ért egyet azzal a megállapítással, miszerint az 1994-es évvel beköszöntött világgazdasági növekedés a hagyományos konjunkturális ciklus felmenő ágban lévő szakaszaként értékelhető. Nem rendelhető hozzá ugyanis azok az ismérvek, melyek a klasszikus konjunktúra-ciklusok jellemzői. Így jelen esetben semminemű jel nem utal éppen a munkanélküliség csökkenésére, ami a hagyományos konjunktúra-elmélet alapkritériuma.

gyorsítja fel. A visszacsatolás az egyén számára csak egyfajta lehet: identitásvesztés, az értékrend erodálása.

Az egyén korlátlan szabadságát valójában az a rendszer határolja be, amelynek a szülötte, a pénzszabályozáson alapuló rendszer, amely éppen belső lényegéből adódóan mindent pénzzel akar mérni az árak közvetítése révén. A monetarizmus nemcsak a reálszféra és a pénzügyi szféra kívánatos egyensúlyát bontja meg a pénztőke javára, hanem minden egyéb, létünk más dimenziói is másod- vagy sokadrendűek számára, s ezzel éppen az emberiség egészének és az egyénnek is a sorskérdéseit: mindnyájunk létalapját, egészségét, oktatását, kultúráját figyelmen kívül hagyja.

Hogyan kerülhetett azonban a pénz és a pénztőke ebbe a kitüntetett szerepbe? S várhatóan miért nő még mindig a fontossága paradox módon azzal párhuzamosan, hogy a világgazdaság biztonsága felett lebegő időzített bomba, a „financial bubble”, a pénzügyi buborék egyre nő, s egyre ijeszítőbben vetíti előre a világméretű pénzügyi összeomlás veszélyét. A jelenség csak látszólag ellentmondásos, miután pontosan levezethető jelenünk nagy kihívásából, az információáramlás forradalmából. A kor, amelyben élünk, az informatikai társadalom a tőke legmozgékonyabb formájának kedvez, sőt kínál különleges előnyöket.

Az információs robbanás ugyanakkor még alig hozott átütő változást a világgazdaság motorjának működésében, a nemzetközi kereskedelemben vagy a működőtőke-áramlás irányában, intenzitásában. S milyen lassan hozta magával a termelési eljárások és ismeretek diffúzióját, mialatt a forró pénzeknek olyan felgyorsult mozgását idézte elő, amely minden eddigi időszakénál jobban értékelte fel az azonnal mobilizálható pénzügyi eszközök szerepét, egyidejűleg mértéktelenül felerősítve a rendszernek az egyensúlyt megbontó képességét. Az egyensúly megbomlása vagy potenciális veszélyeztetettsége ugyanakkor az új idők, az új viszonyok kihívásának megfelelően már egy-két számítógépes utasításra valós veszéllyé válhat, és egy csapásra rokkanttá tehet már kialakult piacgazdaságokat, menet közben veszélybe sodorva az egész globális rendszert. Ezek a folyamatok pedig minden nem pénzügyi, s ezért árral nem rendelkező, vagy a valódi értéket csak korlátozottan kifejező tevékenységet létalapjaiban ingattak meg.

A nem-egyensúlyi helyzetben pedig mindenki saját érdekei szerint, tehát más-más irányban keresi az egyensúlyt, mialatt a társadalom az értékrend felbomlásához, egyéni szerepvesztéshez, szereptévesztéshez, identitászavarhoz jut el. S a jelenség társadalmi méretekben történő elterjedése a humán szférát kiszámíthatatlanná teszi/tette, a tőke–munka, munkaadó–munkavállaló kapcsolatot alapjaiban megrengette. A monetarizmus rendkívüli társadalmi állapotra reagál, és mint ilyen, maga is rendkívüli társadalmi állapot: a kapitalizmus immanens szerveződési elvének túlfeszítése. Hiszen a tőke reakciója eddig csak a saját rendszerének eskalálásában nyilvánult meg, míg a munka oldaláról a nem várt válaszlépések – a munkamorál romlása, a társadalmi szolidaritás eltűnése – sora következett.

A monetarizmus a gazdaságok makroviszonyaiban bekövetkezett drámai egyensúlyhiányt a mikroviszonyok szintjén kísérli meg helyreállítani, politikájából azonban alapvetően hiányzik a makroösszefüggések rendszerben történő kezelése, s éppen ezért a megoldásokat a rendszeren kívül keresi. Mindezzel alapjaiban rombolja szét az állam és az egyén viszonyát, a vezetők és vezetettek/kiszolgáltatottak kapcsolatát. Hiszen ki hinné el egy beszűkülő piac és drámai módon visszaesett lakossági fogyasztás mellett, hogy minden bajok forrása a „túlfogyasztás”. Vagy mennyire hitelromboló, amikor a monetáris gazdaságpolitika eszköztárával mesterségesen megteremtett költségvetési hiány fedezésére a kormányzat „valós” piacgazdasági eszközökhöz nyúl, és lefaragja az egészségügy, az oktatás kiadásait.

A piaci értékek az élet minden szférájába behatoltak. Ami önmagában még nem is igazából a bajok nyitja, hiszen ha a piac értékítélete nem a valós értékek eliminálásán vagy jobb esetben eltorzulásán és az ahhoz rendelt árakon érvényesülne, ha létünk minden

tényleges értéke is számokkal kifejezhető lenne, a piac értékítélete akár abszolút mérce is lehetne.

De miután nem így van, s a monetarizmus ennek ellenére az árak közvetítése révén mindent pénzzel kíván mérni, óhatatlanul az emberiség legdöntőbb sorskérdéseit hagyja figyelmen kívül. Vagy ami még rosszabb, a saját rendszerén belül „piacosítja”. A monetarizmus hatásai már áttevődtek a szociális szférának azon dimenzióiba, ahol az emberiség létalapját, egészségét, oktatását, kultúráját fenyegetik.

A monetarizmus válságban van. De a monetarizmus esetleges „megszüntével” a válság nem múlik el, miután a válság természete lett más, értékrendválsággá, viselkedésnorma-válsággá érlelődött. A sajátosága azonban éppen abban rejlik, hogy ellentétben a korábbi időszakok válságával, döntően kapitalizmussal szemben, holott éppen az a rendszer hívta életre, amelyik kapitalizmust teremtett, de nem rendelt hozzá értékrendet: a hagyományos (polgári) értékrendet, ahol már megvolt, lerombolta, s ahol ki kellett volna alakulnia, ott csírájában elfojtotta.

Elmúlt történelmi korokban a válságjellemzők, de a válságmegoldások is rendszer-immanensek voltak, míg a monetarizmus válsága szinte kizárja, hogy „belső” módszerekkel megoldható, sőt a rendszeren kívül is kezelhető legyen. Hiszen ha a világgazdasági polarizációt, Földünk szegény régióinak reménytelen leszakadását tekintjük, kitűnik, hogy a világ egyre tehetetlenebbül áll az ebből eredő válságjelenségekkel szemben.

II. János Pál pápa a „Centesimus Annus”⁴⁰⁶ kezdetű enciklikájában már a 90-es évek elején megfogalmazta azokat a veszélyeket, amelyekkel korunk szembesül. A haszonelvűség kizárólagosságán alapuló társadalmak létjogosultságát, sőt mindenhatóságát tagadva így ír: „A profit szabályozó szerepet tölt be ... de nem kizárólagos ... itt ugyanis más emberi és erkölcsi tényezőket is számításba kell venni.”

Az enciklika 36. pontjában már azokra a veszélyekre hívja fel a figyelmet „... melyek a fejlettebb gazdasági rendszeren belül születtek, és amelyek azok sajátos jellemzőihez kötődnek ... az ember javát szolgáló közszolgáltatások minősége, a széles értelemben vett környezet, az élet minősége került válságba.”⁴⁰⁷

Alig néhány évvel később a Magyar Katolikus Püspöki Kar a hívekhez intézett körlevelében⁴⁰⁸ már így fogalmaz: „A társadalom alig tekinti értéknek a jövőt és a jövőért cselekvést: az egyéni és a közösségi élethez szükséges értékek elvesztették a hitelüket, vonzásukat. Általánossá vált – a növekvő szegénység közepette is – a fogyasztói társadalmi szemlélet.”

A monetarizmus körüli „válságviták” nem újkeletűek. Mára azonban ezek a viták túlnőnek magán a rendszeren. A monetarizmus ma még csak elméleti síkon lett kegyvesztett – jóllehet nemzetgazdaságok példájának sora tanúskodik e gazdaságpolitika csődjéről –, de előrevetíti árnyékát az ellenőrizhetetlenné vált hatalom végzete, azé a hatalomé, amely nemcsak a neki kiszolgáltatottakat, de hosszú távon önnön létezését is aláássa. S éppen a kiszolgáltatottság természetrajzából adódik, hogy a rendszer bástyáin ütött rések nem akkor fenyegettek/fenyegetnek a ledőlés veszélyeivel, amikor a legsúlyosabb gazdasági csapásokat mérik rájuk, hanem amikor a rendszer válsággerjesztő gépezete túlnő a gazdaság méretein, s olyan társadalomlélektani konfliktust idéz elő, amely most már végérvényesen megkérdőjelezi a rendszer fenntarthatóságát.

⁴⁰⁶ Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1991. 54. o.

⁴⁰⁷ Ibid., 55. o.

⁴⁰⁸ *Igazságosabb és testvérisebb világot!* A Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele a hívekhez és minden jóakarátú emberhez a magyar társadalomról. Budapest, 1996. 57. o.

A monetarista gazdaságfilozófia doktrínává kövesedett elméletének alapjai napjainkra ledőltek. Létét a monetarizmus ma már csupán annak köszönheti, hogy nincsen más, vele szemben bevezethető, alkalmazható alternatívája.

A világgazdaság elméleti síkon hatalmas deficittel küzd, koncepcionális vákuummal szembesül. A pénzcsinálás monetarista filozófiájával szembeni reális gazdaságpolitikai alternatíva ma még nem született meg. Az azonban mindenki számára világos, hogy a pénz gerjesztette pseudo-pénzvilág hatalma véges. A pénzteremtés önmagában, a reálfolyamatok fedezete nélkül elvezetett ugyan a világ pénzügyi újrafelosztásához, de pontosan a pénz egyeduralma fogja elemi erővel kikényszeríteni a tudomány, a technológiák, a valós tőkeáramlás, a külkapcsolatok, az államok szervezetének és intézményi rendszerének megváltozását. Egy olyan paradigmaváltást, amely mögött a létalap paradigmaváltása húzódik meg. De pontosan e másodlagos! nak tűnő paradigmaváltás igénye feszíti szét a tűnő monetarizmus gazdasági béklyóit, mint ahogy a korábbi korszakokban is a gazdaságok nem az önmagukban érlelődött túlélési szindróma miatt adták át helyüket újabb és újabb társadalmi-gazdasági formációknak, hanem a szellemi és társadalmi szövedék eróziója nyit majd utat egy ma még csak kontúrjaiban kirajzolódó jövőnek.

MENYHAY Imre magyar és német nyelven megjelent nagy léptékű írásainak sorában a *Káin „esti meséje”* nemcsak kiemelkedő jelentőségű, hanem bizvást állítható, hogy eddigi munkásságának csúcsát jelenti. Munkájának különös aktualitást ad, hogy olyan történelmi időszakban lát napvilágot, amikor sajátos módon már a nemzetközi nagytőke részéről is támadások érik a liberál-monetarista gazdaságfilozófiát, de nem a gazdaságpolitika alapjait kérdőjelezi meg, hanem a „puha tudomány oldaláról” közelítik meg a kérdést, hiányos diagnózist állítanak fel, terápia nélkül. A cél minden bizonnyal a rendszer „átmentése”, holott Menyhay Imre elemzéséből egyértelműen kitűnik, hogy azok a mélyreható változások, amelyek a pénzszabályozáson alapuló gazdaságpolitika szociális hatásaiban lemérhető társadalmi-egyéni válságot idéztek elő, rendszer-immanens módon nem kezelhetők.

Balázs Judit

Sopron, 1997. március 8.

Irodalom

– A –

- AGÓCS József: *Gondolkodásunk alapjai*. I. kötet. Sopron, 1996.
- AGÓCS József – MOLNÁR Géza (Szerkesztő és felelős kiadó: Bartha Dénes): *TILIA – Erdőéltetés*. Sopron, 1996. 124 o.
- ALTNER, Günter (kiadó): *Darwinismus. Die Geschichte einer Theorie*. Darmstadt, 1981.
- ALVERDES, F: *Tiersoziologie*. Leipzig, 1925.
- ANDERSON, Perry: *Az abszolutista állam*. Budapest, 1989.
- ANDORKA Rudolf: Társadalmi változások és társadalmi problémák. 1940–1990. *Statisztikai Szemle*, 1992/4–5.
- ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, AULA, 1990.
- ANDORKA Rudolf: Szegénység. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996.
- ANDORKA Rudolf: Intellektuális önéletrajz. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, .1996.
- ANDORKA Rudolf: Szociálpolitika – humánpolitika. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.
- ANDORKA Rudolf: Népesedési Problémák – világméreteken, Európában és Magyarországon. In: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996. 88–103. o.
- ANRICH, Ernst: *Der Sozialismus der Linken. Nicht Fortschritt, sondern Rückschritt und volle Zerstörung*. Rosenheim, 1972.
- ASCHAUER, Erika: *Führung*. Stuttgart, 1970.

– B –

- BAKOS Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, 1989.
- BALÁZS Judit: Gedanken über die Zukunft Europas und die Illusion der Sicherheit. In: *Dem Humanismus verpflichtet. Zur Aktualität pazifistischen Engagements*. Festschrift für Karlheinz Koppe. Münster, 1994. 181–189. o.
- BALÁZS Judit: A történelem vége vagy új szakasza? *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/4. 116–138. o.
- BALÁZS Judit: *Gazdaság – biztonság: paradoxon?* Sopron, 1996.
- BALÁZS Judit: *A gazdasági biztonságról*. Budapest, 1997. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest. Védelmi Tanulmányok.
- BALÁZS Judit: Az IMF zsákutca: a stabilizációs politikák tapasztalatai. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1993. V. 122–141. o.
- BALÁZS Judit: Gazdaság – biztonság – közép-kelet-európai dilemmák. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 196–207. o.
- BALES, Robert: Das Problem des Gleichgewichtes in kleinen Gruppen. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 311–330. o.
- BERELSON, Bernhard és STEINER, Gary A.: *Menschliches Verhalten, Grundlegende Ergebnisse empirischer Forschung*. Band I. Forschungsmethoden/Individuelle Aspekte. Weinheim – Berlin – Basel, 1971.
- BEREND Iván: Társadalmi hatások a gazdasági növekedésben. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. 313–324. o.
- BERNSDORF, Wilhelm: Führung. In: BERNSDORF, Wilhelm (kiadó): *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, 1969.

- BESZTERI Béla: Merre tart a világ az államszocializmus összeomlása után? *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/4. 100–114. o.
- BIDLINGMAIER, Johannes: *Zielkonflikte und Zielkompromisse im unternehmerischen Entscheidungsprozeß. Studienreihe Betrieb und Markt*. XI. kötet. Wiesbaden, 1968.
- BÍRÓ Zoltán: *Saját út*. Budapest, 1989.
- BISER, Eugen: *Glaubensprognose. Orientierung in postsäkularistischer Zeit*. Graz – Wien – Köln, 1991.
- BOULDING, Kenneth E.: Közgazdaságtudomány mint erkölcsstan. In: KINDLER József – ZSOLNAI László (szerkesztők): *Etika a gazdaságban*. Budapest, 1993. 65–83. o.
- BREZINKA, Wolfgang: *Erziehung als Lebenshilfe*. Wien, 1971.
- BROWN, Lester R.: Szembesülve a bizonytalan élelmiszerhelyezettel. In: BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994*. Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról. Budapest, é.n.
- BUONARROTI, Philippe: *Összeesküvés az egyenlőségért*. Budapest, 1987.
- BÜHLER, Charlotte: *Psychologie im Leben unserer Zeit*. München – Zürich, 1962.

– C –

- CHURCHILL, Winston S.: *A második világháború*. I. kötet. Budapest, 1989.
- COHEN, K. Albert: *Abweichung und Kontrolle*. München, 1968.
- CORCORÁN, E.: A káosz rendezése, *Tudomány*, 1991, No. 10.
- COSER, Levis: Sozialer Konflikt und die Theorie des sozialen Wandels. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 385–396. o.
- CSÁSZÁR Gyula Dr.: Előszó. In: Dr. CSÁSZÁR Gyula (szerkesztő): *Pszichoszomatika a gyakorlatban*. Budapest, 1989.
- CSEPELI György: *Csoporttudat-nemzettudat. Esszék, tanulmányok*. Budapest, 1987.
- CSONDORNÉ Dr. SCHÜLLER Gabriella, Dr. KIS Géza, FOGARASI Mihály, CSERNYIKNÉ dr. POTH Ágnes, ÁCS Jánosné, TARI Katalin: *Pszichológiai ismeretek*. Rendőrtiszti Főiskola Pszichológiai Tanszék, Budapest, 1996.

– D –

- DAHRENDORF, Ralf: Struktur und Funktion. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, VII. (1955). 491–519. o.
- DAHRENDORF, Ralf: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt*. Stuttgart, 1957.
- DAHRENDORF, Ralf: *Gesellschaft und Freiheit. Zur soziologischen Analyse der Gegenwart*. München, 1961.
- DAHRENDORF, Ralf: *Über den Ursprung der Ungleichheit unter den Menschen*. Tübingen, 1961.
- DAMS, Kurt: *Über die Führung*. München – Basel, 1963.
- DARWIN, Charles: *A fajok eredete*. Budapest, 1955.
- DARWIN, Charles: *Az ember származása*. Budapest, 1963.
- DESCARTES: *Az igazság kutatása a természetes világosság által. Válogatott filozófiai művek*. Budapest, 1980.
- DESCARTES: *Szabályok az értelem vezetésére. Válogatott filozófiai művek*. Budapest, 1980.
- DETHLEFSEN, Thorwald – DAHLKE, Rüdiger: *Krankheit als Weg*. München, 1983.
- DEWEY, John: *Wie wir denken*. Zürich, 1951.
- ĐILAS, Milován: *Az új osztály*. Zürich – Stuttgart – Wien, 1958.
- DOBÓ Andor: *Tanulmányok a demokrácia elmélete és gyakorlata köréből*. (Szerkesztő: PAÁL László.) Budapest, 1994.
- DOUGLES, Gregor: *Der Mensch im Unternehmen*. Düsseldorf – Wien, 1970.

– E –

- EIBL-EIBESFELDT, Irenäus: *Der Mensch – Das riskierte Wesen. Zur Naturgeschichte menschlicher Unvernunft*. München, 1988.
- ELMER István: Privatizáltak bennünket. Beszélgetés GIDAI Erzsébettel. *Új Ember*, 1996. november 17. 6. o.
- ERIKSON, Erik: *Einsicht und Verantwortung. Die Rolle des Ethischen in der Psychoanalyse*. Frankfurt am Main, 1971.

– F –

- FEKETE Gyula: Sorskérdés: megmaradás. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.
- FEUER, Lewis S.: *Die autoritäre Vermessenheit. Ideologen im Dilemma*. Wien – Graz – Köln, 1978.
- FICHTER, Joseph H.: *Grundzüge der Soziologie*. Wien – New York, 1969.
- FORRAY R. Katalin – HEGEDÜS T. András: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Budapest, 1989.
- FRANKL, Viktor E.: *Theorie und Therapie von Neurosen*. München, 1975.
- FREUD, Anna: *Das Ich und die Abwehrmechanismen*. Wien, 1936.
- FREUD, Sigmund: Ansätze zu einer Theorie der Angstneurose. In: *Gesammelte Werke*. Imago- Gesamtausgabe. 1946–1952. Band I.
- FREUD, Sigmund: Formulierungen über zwei Principien des psychischen Geschehens. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, 1946–1952. Band VIII.
- FREUD, Sigmund: Realitätsverlust bei Neurose und Psychose. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe, London, 1946–1952. Band XIII.
- FREUD, Sigmund: Zur Einführung des Narzismus. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. Band X.
- FREUD, Sigmund: Selbstdarstellung. In: FREUD, Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. Band XIV.
- FREUD, Sigmund: Massenpsychologie und Ich-Analyse. In: FREUD Sigmund: *Gesammelte Werke*. Imago-Gesamtausgabe. London, 1946–1952. XIII. kötet.
- FRIEDMAN, Milton: *Kapitalismus und Freiheit*. München, 1976.
- FROMM, Erich: *Birtokolni vagy létezni?* Budapest, 1994.
- FROMM, Erich: *Haben oder Sein*. München, 1980.
- FUCHS, Theodor: *Vom Götterstreit zum Kampf der Ideologien. Menschengeschichte im Spiegel des Krieges*. Stuttgart, 1987.
- FUKUYAMA, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, 1994.

– G –

- GAÁL Zoltán – KOVÁCS Zoltán: Kémiai technológiai rendszerek megbízhatósága. I. *Veszprémi Egyetem*, XLIII. évf. 2. szám.
- GALGÓCZI Béla – GIDAI Erzsébet: A műszaki fejlődés jellege, gazdaságstratégiai összefüggései nemzetközi viszonylatban. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1990/7. 5–19. o.
- GARAI László: *Quo vadis tovaris. A modernizáció útjáról és a rajta vándorló emberről*. Budapest, 1995.
- GASSER, Christian: *Unternehmensführung im Strukturwandel. Krise der Dynamik*. Düsseldorf – Wien, 1972.
- GEIGER, Theodor: Führung. In: *Handwörterbuch der Soziologie*. Stuttgart, 1959.
- GICZY György: Előszó a magyar kiadáshoz. MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek, 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996.

- GIDAI Erzsébet: *Jövőalternatívák*. Budapest, 1990.
- GIDAI Erzsébet: A magyar eladósodási folyamat jellemzői és kiváltó okai. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/4. 23–25. o.
- GIDAI Erzsébet: *Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára*. Budapest, 1996.
- GIDAI Erzsébet: Fordulat a gazdaságpolitikában. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.
- GIDAI Erzsébet: A jövő kutatás szerepe a döntési folyamatban. Alternatív utak Magyarország fejlődésében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövő kutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövő kutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 11–17. o.
- GIDAI Erzsébet: Tulajdonreform kérdései a nemzeti kerekasztal tárgyalásokon. In: *Tulajdonviszonyok – tulajdonjog*. Budapest, 1990. 7–11. o.
- GIDAI Erzsébet: A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1994/2–3. 5–34. o.
- GIDAI Erzsébet: Előszó MENYHAY Imre Vezetés, nevelés, neurózis. *Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés* című könyvéhez. Budapest, 1994.
- GIDAI Erzsébet – GALGÓCZI Béla: A műszaki fejlődés jellege, gazdaságstratégiai összefüggései nemzetközi viszonylatban. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1990/7. 5–19. o.
- GOMBOS Gyula: *A harmadik út*. Püski. Budapest, 1990.
- GOODE, William J.: *Eine Theorie des Rollenstreß*. In: Hartmann, Heinz (kiadó): *Moderne Amerikanische Soziologie*. Stuttgart, 1967. 268–286. o.
- GORE, Al: *Mérlegen a Föld*. Ökológia és az emberi lélek. Budapest, 1993.

– H –

- HAYEK, von Friedrich A.: Grundsätze einer liberalen Gesellschaftsordnung. In: *Jahrbuch für Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*, 12. kötet. Düsseldorf – München, 1967.
- HAYEK, von Friedrich A.: *Geldtheorie und Konjunkturtheorie*. Salzburg, 1976.
- HAYEK, von Friedrich A.: Die Ursachen der ständigen Gefährdung der Freiheit. In: *Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft*. 12. Bd. Düsseldorf – München, 1961.
- HEBB, Donald O.: *A pszichológia alapkérdései*. Budapest, 1995.
- HEGEDÜS T. András: *Die Wirtschaftswissenschaft als Sittenlehre*. 1991 november 21-én a Bécsi Közgazdaságtudományi Egyetem filozófiai tanszékén elhangzott előadás kézirat.
- HEGEDÜS T. András: *A nevelővé válás*. Budapest, 1988.
- HEGEDÜS T. András – FORRAY R. Katalin: *Az újjáépítés gyermekei – a konszolidáció gyermekei*. Budapest, 1989.
- HEGYI Béla: *Hitek, választások*. Budapest, 1981.
- HERCZEG János: A privatizáció egyik formája a külföldi érdekeltségű vállalat. Stratégiák, hatások, ellentmondások. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1993/3. 83–102. o.
- HERCZEG János: Külföldi érdekeltségű cégek stratégiája és managementje. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövő kutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövő kutatási Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. 397 – 403. o.
- HERCZEG János: A hazai privatizáció nyertesei és vesztesei. *Társadalom és Gazdaság. Társadalomtudományi folyóirat*, 1995/2. 31–43. o.
- HERNÁDI MIKLÓS: *Válni veszélyes*. Budapest, 1988.
- HIDEG Éva – KAPPÉTER István – NOVÁKY Erzsébet: *Válaszúton a szakképzés*. Budapest, 1995.

HIDEG Éva – KOROMPAI Attila – KOVÁCS Géza – NOVÁKY Erzsébet: *Jövő kutatás*. Budapest, 1992. (A jövő kutatással szembeni ellenérvek.)

HOBBS, Thomas: *Leviatán*. Budapest, 1970.

HODOS, Georg Hermann: *Schauprozesse. Stalinistische Säuberungsprozesse in Europa 1948–1954*. Frankfurt am Main, 1988.

HOFFMANN Artúr Dr.: Szív és érrendszer. In: Dr. CSÁSZÁR Gyula (szerkesztő): *Pszichoszomatika a gyakorlatban*. Budapest, 1989.

HOFSTÄTTER, Peter R.: *Gruppendynamik*. Hamburg, 1968.

HOFSTÄTTER, Peter R.: *Sozialpsychologie*. Berlin, 1970.

HOMANS, Georg Gaspar: *Theorie der sozialen Gruppe*. Köln – Opladen, 1960.

HUMBOLDT, Wilhelm: *Gesammelte Schriften*. Hrsg. Königliche Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1903. Band I.

– J –

JELZIN, Boris: *Aufzeichnungen eines Unbequemen*. München, 1990.

JERMANN: *Bildungswesen, Arbeitsmarkt und Wirtschaftswachstum*. Bern, 1972.

– K –

KAHN, Hermann: *Spiel mit der Vernichtungsspirale*. Berlin, 1966.

KAPPÉTER István – HIDEG Éva – NOVÁKY Erzsébet: *Válaszúton a szakképzés*. Budapest, 1995.

KAPPÉTER István: Van harmadik út. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.

KAPPÉTER István: A káosz és az ember. In: *Káosz és jövő kutatás*. Szeresztette: NOVÁKY Erzsébet. Budapest, 1995.

KARSAI Gábor: A populisták, a kormány és a liberálisok. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évf. 1994. 285–297. o.

KELLERMAYER MIKLÓS: *Elmulasztott reformkor*. Budapest, 1995.

KELEMEN László: *Pedagógiai pszichológia*. Budapest, 1988.

KELEMEN József: Emberközpontú társadalomért. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.

KEYNES, John Maynard: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest, 1965.

KEYNES, John Maynard: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest, 1991.

KING, Alexander és SCHNEIDER, Bertrand: *Az első globális forradalom*. A Római Klub Tanácsának beszámolója. Világunk húsz évvel A növekedés korlátai megjelenése után. Domián Péter kiadásában, Statikum 1995.

KIRÁLY István: Szembesülés SZABÓ Dezsővel. In: *Útkeresések*. Budapest, 1989. 215–391. o.

KOLLÁTH Zoltán: A hasznos káosz. *Magyar Tudomány*, 1993. No. 11.

KONRÁD György: *Antipolitika. Az autonómia kísértése*. Budapest, 1989.

KOPÁTSY Sándor: *Van kiút!* Budapest, 1995.

KOROMPAI Attila: Speciális térségek regionális fejlesztési stratégiái. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövő kutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövő kutatási Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. 613–622. o.

KORTEN, David C.: *Tőkés társaságok viláгурalma*. (Szerkesztő: KINDLER József.) Budapest, 1996.

KOULOOUKAKOS, Konstantin: Kampf dem Lärm. In: *Freie Fahrt*. Klubjournal des Arbö. 1996. 06.

- KOVÁCS Attila: Védelem – gazdaság – Információ. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. II. kötet. Budapest, 1994. 523–532. o.
- KOVÁCS Géza: Növekedés és modernizáció. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 169–176. o.
- KOVÁCS Géza: *Modernizáció és szociális biztonság*. Budapest, 1995.
- KOVÁCS Géza: Jövőproblémák és oktatás. *Új Pedagógiai Szemle*, 1993/6.
- KOVÁCS István Dr. – Dr. KISS Barnabás – Dr. TÓTH Károly – Dr. HEGEDÜS Éva: *Nyugat-Európa legújabb alkotmányai*. Budapest, 1990.
- KOVÁCS Zoltán – GAÁL Zoltán: Kémiai technológiai rendszerek megbízhatósága I. *Veszprémi Egyetem*, XLIII. évf. 2. szám.
- KOZMA Ferenc: Külgazdasági prognózisok stratégiai felhasználása. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 157–168. o.
- KOZMA Ferenc: Gondolatok Európáról és az európaiasságról. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/1–2. 5–70. o.
- KÖVESI Ervin: Orvosi etika és gazdaságosság – összefüggés vagy ellentmondás? *Valóság*, 96/9. 26–29. o.
- KRAY István: *Rendszerváltás bekötött szemmel. Földindulás a világpolitikában*. Budapest, 1993.
- KUCZI Tibor – LENGYEL György – NAGY Beáta – VAJDA Ágnes: Vállalkozók és potenciális vállalkozók. Az önállósodás esélyei. *Szociológia*, 1991/2–3. sz.
- L –
- LAWICK-GOODALL, van Jane: *Az ember árnyékában*. Budapest, 1980.
- LÁZÁR István: *Reformkor?* Budapest, 1987.
- LEBON, G.: *Psychologie der Massen*. Kröners Taschenausgabe.
- LENTNER Csaba: Agrárjövők dilemmái történelmi utunk tükrében. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutató Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutató Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 273–284. o.
- LENTNER Csaba: Magyar bankok! Mi lesz veletek? ... avagy konszolidáció alulnézetben. *Magyar Fórum*, 1995. október 26.
- LENTNER Csaba: A magyar mezőgazdaság finanszírozási kérdései napjainkban. In: *Mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig*. (A Pécsi JATE-n tartott konferencia előadásanyagának kötete.) Pécs, 1995. 89–97. o.
- LENTNER Csaba: Agrárfinanszírozás: múlt és jövő. *Bank és Tőzsde. Pénzügyi folyóirat*, 1995. december 8. 20. o.
- LENTNER Csaba: Privatizálás előtt a Magyar Nemzeti Banknál? *Magyar Fórum*, 1996. október 17.
- LENTNER Csaba: *Ki fizeti (meg) a privatizációt?* A Soproni Egyetemen tartott Privatizációs Konferencia (1995) előadás anyagából. 2. o.
- LENTNER Csaba: *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1996/3–4.
- LEVENDEL László: *A humanista orvoslás*. Budapest, 1988.
- LÉNÁRD Ferenc: *A lélektan útjai*. Budapest, 1989.
- LIPSET, Seymour Martin: *Homo politicus*. Budapest, 1988.
- LOCKE, John: *Értekezés az emberi értelemről*. I. és II. kötet. Budapest, 1979.
- LOCKE, John: *Levél a vallási türelemről*. Budapest, 1973.
- LORENZ, Konrad: Vorwort. FRANKL Viktor E.: *Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn*. München – Zürich, 1979.

- LORENZ, Konrad: Die Hoffnung auf Einsicht in das Wirken der Natur. In: *Die Hoffnungen unserer Zeit. Das Heidelberger Studio*, 27. Sendefolge. München, 1963.
- LORENZ, Konrad: *Das sogenannte Böse Zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien – München, 1974.
- LORENZ, KONRÁD: *Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit*. München, 1973.
- LOSONCZI Ágnes: *Ártó-védő társadalom*. Budapest, 1989.
- LUTZ, Rüdiger: *Die sanfte Wende. Aufbruch ins ökologische Zeitalter*. München, 1984.
- M –
- MAGYARI BECK István: A közgazdaságon innen és túl. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/6.
- MAGYARI BECK István: *Tehetség mint meghasonlás*. Budapest, 1988.
- MAGYARI BECK István: *Szemponatok a gazdaságpszichológiához*. Budapest, 1990.
- MAGYARI BECK István: Dilettáns hipotézisek a sátánizmusról. *Új Pedagógiai Szemle*, 91/12.
- MALEWSKI: *Verhalten und Interaktion*. 1967
- MARTENS, Wilfried: *Az egyik és a másik Európa. Európai beszédek. 1990–1994*. Püski. Budapest, 1996.
- MARTIN, Hans-Peter – SCHUMANN, Harald: *Die Globalisierungsfalle. Der Angriff auf Demokratie und Wohlstand*. Reinbek bei Hamburg, 1997.
- MASLOW, Abraham H: *Motivation and Personality*. New York – Evanston – London, 1970.
- MAYNZ, Renate: Webers Idealtypus der Bürokratie. In: MAYNZ, Renate (kiadó): *Bürokratische Organisation*. Köln – Berlin, 1968.
- MCCLELLAND, David C. M.: *Die Leistungsgesellschaft. Psychologische Analyse der Voraussetzungen wirtschaftlicher Entwicklung*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1966.
- MEADOWS, Dennis: *Die Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, 1990.
- MEADOWS, Dennis: *Die neuen Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, 1992
- MENYHAY Imre: A gazdaságpszichológia fejlesztése és képzése Magyarországon. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1993/1–2. 47–66. o.
- MENYHAY Imre: *Vezetés, nevelés, neurózis. Társadalmi valóságok, szükségletek és szükségletkielégítés*. Budapest, 1994.
- MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996.
- MENYHAY, Emmerich: *Führung, Erziehung, Neurose*. Wien – München – Bern, 1985.
- MENYHAY, Emmerich: Interdependenzen zwischen dynamischem Denken und der Innovation pädagogischer Wirkungssysteme. In: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten, az Aspekte pädagogischer Innovation* című tudományos sorozat 16. kötete. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990.
- MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Innovation aus der Sicht der Theorie des Rollenstreß von William J. GOODE. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten*. Frankfurt am Main – Bern – New York, 1990.
- MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Innovation im Lichte der allgemeinen Theorie des Handelns von Talcott PARSONS. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten, az Aspekte pädagogischer Innovation* című tudományos sorozat 16. kötete. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990.
- MENYHAY, Emmerich: Pädagogische Auswertung der Interaktionsanalyse von Robert R. BALES. In: MENYHAY, Emmerich: *Kreativinnovatives Denken und pädagogische Einsichten*. Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1990.

MENYHAY, E. E.: *Gibt es die ideale Pädagogik? Kritik der pädagogischen Praxis unter besonderer Berücksichtigung der Leistungsbeurteilung und der Kunsterziehung.* Frankfurt am Main – Bern – New York – Paris, 1989.

MEYSELS, Lucian O.: *Morde machen Geschichte. Politische Gewaltakte im 20. Jahrhundert.* München, 1985.

MÉREI Ferenc: Az együttes élmény. In: *Szemelvények a gyermeklélektan tárgyköréből.* Közművelődési ismeretek 8. 68–71. o.

MÉREI Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata.* Budapest, 1971. 26–29. o.

MIKLÓS Árpád: A politikusok felelősége. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.

MOLNÁR Géza – AGÓCS József (Szerkesztő és felelős kiadó: Bartha Dénes): *TILIA – Erdőéltetés.* Sopron, 1996. 124. o.

MONTESQUIEU, Charles de: *A törvények szelleméről.* I. és II. kötet, Budapest, 1962.

MORRIS, Desmond: *A csupasz majom.* Budapest, 1989.

– N –

NAGY Pongrác: A kormány inflációellenes és adósságkezelési politikája. *Gazdaság és Társadalom. Társadalmtudományi folyóirat*, 1992. IV–V. 5–41. o.

NEUHÄUSLER, Anton: *Autoritär, antiautoritär, humanitär.* München, 1972.

NÉMETH László: Második szárszói beszéd (1943). In: *Sorskérdések.* Budapest, 1989. 725–738. o.

NÉMETH László előadása. *Szárszó 1943.* Püski. Budapest, 1993. 39–52. o.

NOVÁKY Erzsébet: Jövőkutatás kaotikus körülmények között. In: NOVÁKY Erzsébet (szerkesztő): *Káosz és jövőkutatás.* 1995.

NOVÁKY Erzsébet: Jövőkutatás és kaosz. *Magyar Tudomány*, 1993. No. 4.

NOVÁKY Erzsébet: Bevezetés a kaosz témakörébe. In: NOVÁKY Erzsébet (szerkesztő): *Káosz és jövőkutatás.* Budapest, 1995.

NOVÁKY Erzsébet – HIDEG Éva – KAPPÉTER István: *Válaszúton a szakképzés.* Budapest, 1995.

NYERS Rezső: *Útkeresés – reformok.* Budapest, 1988.

– O –

ORTEGA y GASSET, José: *A tömegek lázadása.* Budapest, 1995.

– P –

PARSONS, Talcott: Einige Grundzüge der allgemeinen Theorie des Handelns. In: HARTMANN, H. (szerkesztő): *Moderne amerikanische Soziologie.* Stuttgart, 1967. 153–172. o.

POKOL Béla: *Média hatalom.* Budapest, 1995.

PORTISCH, Hugo: Wohin Österreich? In: *CA-aktuell.* Dezember 1995/I. – Perspektiven aus der Retrospektive (1. o.); Sozialgeschenke und die politische Macht (2. o.)

PORTMANN, Adolf: *Das Tier als soziales Wesen.* Zürich, 1953.

PORTMANN, Adolf: *Das soziale Leben der Tiere.* Reinbeck bei Hamburg, 1960.

POSTEL, Sandra: Fenntartóképesség. A Föld alaptökéje. In: BROWN, Lester R. és társszerzők: *A világ helyzete 1994.* Budapest, é.n. 1–19. o.

POZSGAY Imre: Valahol utat tévesztettünk. Pozsgay Imre a pártok ösztönöségéről, a gazdasági lobbyról – és a nép hangulatáról. *Magyar Nemzet*, 1992. december 28.

PRUZAN, Peter – THYSEN, Ole: Konfliktus és Konszenzus: az etika mint közös értékhorizont a stratégiai tervezésben. In: KINDLER József – ZSOLNAI László (szerkesztők): *Etika a gazdaságban.* Budapest, 1993. 135–168. o.

PÜSKI Sándor: Szárszó a népi mozgalomban. In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.

– R –

RAFFALT, Reinhard: *Abendländische Kultur und Christentum. Essay*. München – Zürich, 1981.

RÁCZ József: *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciái”*. Budapest, 1989.

RICARDO, D.: *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Budapest, 1991.

RIESMAN, D.: *Die einsame Masse*. Berlin, 1956.

RINGEL, Ervin: *Selbstschädigung durch Neurose. Psychotherapeutische Wege der Selbstverwirklichung*. Wien – Freiburg – Basel, 1978.

ROBERTSON, Pat alapján: *Az új világlend*. Budapest, 1993.

ROTTER, Hans: *Christliches Handeln. Seine Begründung und Eigenart*. Graz – Wien – Köln, 1977.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Az emberek közötti különbségek*. Budapest, 1905.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: *A társadalmi szerződés*. Paris, 1955.

ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, 1965.

RÖPKE, Wilhelm: *A harmadik út*. Budapest, 1943

RÖPKE, Wilhelm: *Civitas humana, emberséges társadalom – emberséges gazdaság*. Budapest, 1996.

– S –

SCHJELDERUP-EBE, Thorleif: Beiträge zur Sozialpsychologie des Haushunnes. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*, 1922. 225–252. o.

SCHUMACHER, Ernst F.: *A kicsi szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Budapest, 1991.

SCHWEITZER, Albert: Verfall und Wiederaufbau der Kultur. In: *Gesammelte Werke*. 2. kötet. Zürich, 1973.

SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Budapest, 1995.

SMITH, Adam: *A nemzetek gazdasága, e gazdaság természetének és okainak vizsgálata*. Budapest, 1959.

SMITZ, Wolfgang: *Hat der Westen eine Wirtschafts- und Sozialordnung?* Kézirat.

SOROS György: A kapitalista fenyegetés. *Magyar Hírlap*, 1997. január 25.

SPIELMANN József: *Betegség, orvoslás, társadalom. Az orvosi szociológia vázlata*. Budapest, 1984.

SURJÁN László: Segítsük a családokat! In: *Szárszó '93*. Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993.

– SZ –

SZABÓ Dezső: *Az egész látóhatár*. I. kötet. Püski. Budapest, 1991.

SZABÓ Dezső: *A magyar Káosz*. Püski. Budapest, 1991.

SZABÓ Katalin: Az elsőbbségadástól a számítógép-billentyűzetig. Intézmények, konvenciók, közgazdaságtan. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évf. 1994. április. 298–312. o.

SZABÓ PELSÓCZI Miklós: A magyar és globális gazdaságpolitika új kilátásai. In: *Magyarország a XXI. század küszöbén*. A Magyar Tudományos Akadémia Jövőkutatási Bizottsága. A IV. Magyar Jövőkutatási Konferencia előadásai. I. kötet. Budapest, 1994. 113–130. o.

SZENT-GYÖRGYI Albert: Az örült majom. In: SZENT-GYÖRGYI Albert: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1988. 251–282. o.

- SZRETYKÓ György: A harmadik út mint a magyar társadalom alternatívája. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 670–683. o.
- SZRETYKÓ György: A politikai kultúra szerepe az érdekegyeztetésben. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1992/3. 32–42. o.
- SZRETYKÓ György: Társadalmi kihívások – magyar válaszok. *Gazdaság és Társadalom. Társadalomtudományi folyóirat*, 1993/5. 92–121. o.
- SZRETYKÓ György: A gazdasági és politikai rendszerváltás deformációja Közép-Európában. *Magyar Fórum*, IV. 79–82. o.
- SZRETYKÓ György: Merre tart Magyarország? In: *Tények és tanácsok. A társadalomkutató Intézet információs lapja*, 1993. II. évf. 1–2. sz.
- SZRETYKÓ György: Utószó. In: MENYHAY Imre: *Voltunk, megvolnánk – leszünk? Nevelés ideológiák keresztútjában*. Budapest, 1996.
- SZRETYKÓ György: Gazdasági túlélésünk esélyei. (Recenzió) *Valóság*, 9. 107–113. o.

– T –

- TELEKI Pál: *Az igazi tisztviselő*. Budapest, 1941.
- THIEMANN, Friedrich: *Schulszenen. Vom Herrschen und vom Leiden*. Frankfurt am Main, 1985.
- THIEMANN, Friedrich: *Kritische Untersuchungsbeurteilung*. München, 1979.
- THIEMANN, Friedrich: *Schulszenen*. Frankfurt am Main, 1985.

– V –

- VARGA Károly: *A műszaki kultúra fejlesztésének gazdaságpszichológiai vonatkozásai*. Ipargazdasági Intézet. Budapest, 1991.
- VARGA Károly: *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése*. Budapest, 1988.
- VERESS József: A hazai közgazdaságtudomány jövője elé. In: *Gazdaságpolitika. Egyedül nem megy*. Budapest, 1995. (63 – 65. o.) Először: *Közgazdasági Szemle*, 1994/9.
- VERESS József: Gazdaság és politika nem mindenki Szárszója után. In: *Gazdaságpolitika. Egyedül nem megy*. Budapest, 1995. 21–23. o. Először: *Figyelő*, 1993. szeptember 2.
- VERES Pál: *Új tendenciák, szükséges változások a gazdaság és politika viszonyában Magyarországon*. Budapest, 1988.
- VOLTAIRE: *Filozófiai ábécé*. Budapest, 1983.

– W –

- WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft – Grundriß der verstehenden Soziologie*. 1. Halbband. Tübingen, 1956.
- WÖSSNER, Jakobus: *Soziologie. Einführung und Grundlegung*. Wien – Köln – Graz, 1970.

– Z –

- ZÉTÉNYI Zsolt: A hatalom felelőssége. In: *Szárszó '93.* Az 1993. évi Szárszói Tábor Előadás- és Megbeszéléssorozata. Püski. Budapest, 1993. 268–272. o.

Interjú a Magyar Tudományos Akadémia elnökével. TV1. 1996. december 13. 06.00. *Napkelte*.

BIBLIA. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat, Budapest, 1992.

Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Budapest, 1983. NÉMETH László előadása. 214–226. o.

Az Österreichische Postsparkasse (az Osztrák Takarékpénztár) által az Osztrák Pénzügyminisztérium számára elkészített és 1995 júliusában nyilvánosságra hozott jelentés.

Der Preiskrieg. *Freie Fahrt*. Das Klubjournal des Arbö. Nr. 9. Szeptember 1995. 9–10. o.

A Mai Nap 1996. július 30-i száma.

Steirische Wochenpost 1996 június 13-i száma.

SITERI Éva: Csiróka és a fiúk. *Zsaru – Rendőrségi Magazin*, III. évf. 19. sz. 1994. május 12.

HVG. Gazdasági, politikai hírmagazin. XVII. évf. 7. (821.) sz. 1995. február 18.

Nemzeti olvasókönyv. Közreadja LUKÁCSY Sándor. Budapest, 1988.

A Szerzőről

Menyhay Imre professzor (dr. habil. szül. 1931, Budafok) felsőfokú tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte, diplomás közgazdász tanár és egyetemi doktor (pedagógia). 1956-ban a Soproni Napló alapítója és szerkesztőségi tagja. Újságírói tevékenysége miatt Ausztriába menekül. Bécsben magiszteri fokozatot szerez gazdaságpedagógiából, Grazban üzemgazdaságtanból és ugyanitt tudományos doktori fokozatot gazdaságszociológiából (PhD). Igazságügyi gazdasági szakértő, pedagógus, középiskolai igazgató, tanulmányi főtanácsos, az ausztriai Montán-Egyetemen tanít, és egy társadalmi, kulturális és gazdasági hetilap rovatvezetője. Több mint hétszáz társadalomkritikai cikket, egyetemi jegyzetet és könyveket írt. Az utóbbiak a bécsi Maudrich Orvostudományi Kiadó és professzor Schöler, a Klagenfurti Egyetem Rektora által gondozott tudományos sorozatban jelennek meg. A könyvek előszavai neves külföldi professzorok tollából származnak (Walter Schöler, Herbert Kraus, a grazi egyetem tanszékvezető tanára, az Osztrák Vezetőképző Akadémia tudományos igazgatója, professzor Hans Gärtner, az Eichstätti Katolikus Egyetem Pedagógia Tanszékének vezetője).

Menyhay professzor 1990 után munkásságának súlypontját Magyarországra helyezi, rendszeresen előadásokat tart a Veszprémi Egyetemen (1991-1994), a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen (1991-1996), a Budapesti Gazdasági Főiskola KVIF-Karán (1991-től) és a Soproni, illetve a Nyugat-Magyarországi Egyetemen (1996-tól).

Menyhay professzor Ausztriában a *Große Ehrenzeichen für besondere Verdienste um das Land Steiermark* kitüntetést kapta, a rendszerváltás utáni magyarországi munkásságát a *Magyar Felsőoktatásért Plakett* és a *Széchenyi Emlékérem* odaítélésével honorálták.

Menyhay professzornak eddig öt magyar nyelvű könyve jelent meg: a *Vezetés, nevelés, neurózis* (Társadalmi valóságok, szükségletek és szükséglet-kielégítés) című könyve az Aula-kiadónál (BKE), a *Voltunk, megvolnánk, leszünk?* (Nevelés ideológiák keresztútjában) a Püski Kiadónál, az *Adalékok Káin „esti meséjéhez”* (Gazdaság és szocializáció a jelenkori liberális társadalomban) és a *Gazdálkodás, Vállalkozás, Etika* (Társadalomelméleti gazdaságszociológia alapvetése és alkalmazása) című könyvei az Akadémiai Kiadónál jelentek meg, a *Bevezetés az általános szociológiába* (A társadalomelmélet alapvető kérdései) című könyve pedig a Nyugat-Magyarországi Egyetem köteteként vált ismertté. Hatodik magyarnyelvű könyve *Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés* (Analitikus gazdaságpszichológia alapvetése és alkalmazása) címmel az Akadémiai Kiadó gondozásában kiadás alatt van.